

QANUN

№ 03 (353) / 2024

DÖVLƏT VƏ HÜQUQ

Turabova Sümbül Faiq qızı

MƏHKƏMƏ-HÜQUQ ŞURASININ NORMATİV XARAKTERLİ QƏRARLARI 3

BEYNƏLXALO HÜQUQ

Musayev Hafiz Məhərrəm oğlu

İRAN İSLAM RESPUBLİKASI TƏRƏFİNDƏN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SƏRHƏD TƏHLÜKƏSİZLİYİNƏ TƏHDİDLƏR 8

Галандарли Сона Гусейн гызы

Мамедли Исмаил Назар оглу

ВТОРАЯ КАРАБАХСКАЯ ВОЙНА: ПРЕДВЗЯТАЯ ПОЗИЦИЯ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА В ОТНОШЕНИИ АЗЕРБАЙДЖАНА 17

Салимова Лейла Камил гызы

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕСЕЛЕНИЯ АРМЯН 1915 ГОДА 22

Гурбанова Фахрия Ибрагим гызы

Гасанов Мурад Фархад оглу

СТАНОВЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ЯДЕРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 34

Mammadova Rubaba Ashraf

ADDRESSING HUMAN TRAFFICKING IN AZERBAIJAN: LAWS, GLOBAL EFFORTS, AND CURRENT HURDLES 38

Haqverdiyev Eldar İslam oğlu

MÜASİR TERRORİZMİN MƏHİYYƏTİ VƏ TƏZAHÜR FORMALARI 46

KONSTITUSİYA HÜQUQU

Юсифова Эльвира Рауф гызы

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА 55

Məmmədova Xəyalə Əli qızı

AZƏRBAYCAN VƏ ALMANİYA MÜLKİ PROSESSUAL HÜQUQUNDA MÜVƏQQƏTİ TƏMİNAT TƏDBİRLƏRİNİN NÖVLƏRİ 63

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

Qədimov Vüqar Anar oğlu

CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ "KÖMƏK GÖSTƏRMƏMƏ" PASSİV DAVRANIŞIN TƏZAHÜRÜ KİMİ 69

Mikayılı Yasin Rasim oğlu

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNƏ CƏLB EDİLMƏSİ SAHƏSİNDƏ BƏZİ PROBLEMLƏRƏ DAİR 75

CİNAYƏT PROSESİ VƏ KRİMİNALİSTİKA

Abdullayev Nətiq Nurəddin oğlu

SUİSİDAL VƏ SUİSİDƏ CƏHD HALLARINDA KOMPLEKS MƏHKƏMƏ PSİXOLOJİ-PSİXİATRİK EKSPERTİZASI 83

GƏNC HÜQUQSÜNASIN TRİBUNASI

BEYNƏLXALO HÜQUQ

Səfərov Yılmaz Seyfəddin oğlu

BEYNƏLXALO HÜQUQDA DÖVLƏTLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAF STATUSUNUN TƏSNİFATLANDIRILMASI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNKİŞAF İNDEKSƏRİ 91

Hajiyev Djumshud Amir

THE THEORETICAL FRAMEWORK, SIGNIFICANCE, AND PRINCIPAL CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS 95

Məmmədli Asmar Afghani

LEGAL ANALYSIS OF ECtHR'S DECISION IN THE CASE OF OHANYAN AND OTHERS V. AZERBAIJAN - 74508/16 102

Mammadova Shamsin Rovshan

HARMONIZING GLOBAL TRADE: THE CRITICAL ROLE OF CUSTOMS VALUATION AND INTERNATIONAL STANDARDS 109

Alimusayev Emin Nazim

LEGAL ASPECTS OF ANTICOMPETITIVE LOWER PRICES: DUMPING AND PREDATORY PRICING 116

KONSTITUSİYA HÜQUQU

İsmayilzadə Mənsurə Ənvər qızı

GÖMRÜK PROSEDURLARININ SADƏLƏŞDİRİLMƏSİ ÜZRƏ BEYNƏLXALO HÜQUQ NORMALARI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK QANUNVERİCİLİYİ (MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL) 121

ISSN 2218-9130

Təsisçi:
ŞAHBAZ XUDUOĞLU

Redaktor:
FƏXRƏDDİN AĞAZADƏ

Məsul redaktor və
kompüter tərtibatı:
ANAR ƏLİ

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin
Dövlət Qeydiyyatı üzrə Bakı Bölgə
Şöbəsinə qeydə alınmışdır.
Şəhadətnamə № 0104-P83-41555

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 16 may 2014-cü il tarixli (protokol № 07-R) qərarı ilə Hüquq elmləri üzrə «Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı»na daxil edilmişdir.

BANK REKVİZİTLƏRİ:
Kapital Bank Bakı şəhər filialı
Kod: 200026; VÖEN: 9900003611
Müxbir hesabı: 0137010001944
S.W.I.F.T. BIK AIBAZ 2X
Hesab № 11533050000
VÖEN: 1700145131
Valyuta hesabı: 333150100

Format: 60x84 1/8
Fiziki çap vərəqi: 25
Sifariş: (231) Tiraj: 500
Qiyməti: 4 manat

Qanun Nəşriyyatının ünvanı:
Nəsimi rayonu, Tbilisi prospekti, 76
Tel.: 431-16-62; 431-38-18

QANUN

ÜNVAN:
Azərbaycan Respublikası,
Bakı, AZ 1102, Nəsimi rayonu,
Tbilisi pros., 76
Tel.: 431-16-62; 431-38-18
Faks: 431-38-18
E-mail: qanunhuquqjurnali@gmail.com
https://qanunjurnali.az

Исмаилова Рамида Махир гызы
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ 133

Mirzəzadə Yusif Emin oğlu
EKOLOJİ HÜQUQ POZUNTULARI BEYNƏLXALQ HÜQUQİ AKTLAR VƏ DÜNYA
DÖVLƏTLƏRİNİN QANUNVERİCİLİYİ MÜSTƏVİSİNDƏ: MÖVCUD PROBLEMLƏR
VƏ EFFEKTİV HƏLL YOLLARI 139

İNSAN HÜQUQLARI

Qasımlı Nəzrin Rövşən qızı
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİNDƏ VƏ BEYNƏLXALQ
CİNAYƏT MƏHKƏMƏSİNİN STATUTUNDA İNSAN HÜQUQLARINA DAİR
NORMA VƏ PRİNSİPLƏRİN TƏSBİTİ (MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL) 147

ƏOLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQU

Rahimov Orkhan Vugar
COPYRIGHT PROTECTION OF INDIVIDUAL COMPONENTS OF
A MUSICAL WORK 158

VERGİ HÜQUQU

Əliyeva Səməimə Elşad qızı
SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN VERGİ QEYDİYYATI VƏ VERGİ UÇOTU
QAYDALARININ SADƏLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTİNDƏ HÜQUQİ ƏSASLAR 162

Alizadə Məhsətə Sahib
METHODS OF ELIMINATING INTERNATIONAL DOUBLE TAXATION
IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN 170

TURİZM HÜQUQU

Əliyeva Nuray Faiq qızı
BEYNƏLXALQ TURİZM HÜQUQU MÜSTƏQİL HÜQUQ İNSTİTUTU KİMİ 175

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

Qəfərli Mirtərlan Məhdəd oğlu
KORRUPSİYAYA QARŞI MÜBARİZƏ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİ
MƏSƏLƏLƏRİ 182

CİNAYƏT PROSESİ VƏ KRİMİNALİSTİKA

Zülfüqarlı Lamiyə Yaşar qızı
CİNAYƏT PROSESİNDƏ İŞTİRAKÇILARIN HÜQUQLARININ VƏ QANUNİ
MƏNAFELƏRİNİN MÜDAFİƏSİ, ONLARIN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN
TƏMİN EDİLMƏSİ 188

“QANUN” JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM ETMƏK
ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR 192

QANUN

«Qanun» elmi hüquq jurnalı 8 yanvar 1992-ci il tarixindən etibarən hər ay mütəmadi nəşr edilməkdədir. Jurnalın əsas məqsədi elmi nəşr olaraq demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu, vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülü, hüquq və qanunçuluğun təbliği, hüquq elminin inkişafı və vətəndaşların hüquqi maarifləndirilməsi işində yaxından iştirak etməkdir. Jurnalda tanınmış hüquqşünas alimlərin, doktorant və dissertantların, magistrantların, praktik hüquqşünasların, habelə müxtəlif sahələrdə çalışan mütəxəssis hüquqşünasların elmi və elmi-praktiki məqalələri dərc olunur.

«Qanun» jurnalına «Qaya Mətbuat Yayımı» MMC (Tel.: 566-77-80), «Səma Mətbuat Yayımı» MMC (Tel.: 596-22-97; 5940959) və «Azərmətbuatyayımı» ASC (Tel.: 440-16-26; 440-27-85) şirkətləri vasitəsilə abunə yazıla bilərsiniz.

«Qanun» elmi hüquq jurnalı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası rəyasət heyətinin 2010-cu il 30 aprel tarixli (protokol №10-R) qərarı ilə təsdiq olunmuş (2012-ci il 04 may tarixli (protokol №07-R), 2012-ci il 6 iyul tarixli (protokol №10-R), 2014-cü il 16 may tarixli (protokol №07-R) və 2015-ci il 13 mart tarixli (protokol №05-R) qərarları ilə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin Siyahısı”na daxil edilmişdir.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Mirağa Cəfərquliyev
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Zahid Cəfərov
Bakı Dövlət Universitetinin Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

Məhəbbət Dəmirçiyeva
Bakı Dövlət Universitetinin Mülki hüquq kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

Aleksandr Kurennoy
M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin Əmək hüququ kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, RF-in əməkdar hüquqşünası

Aliş Qasımov
Bakı Dövlət Universitetinin Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının müdiri, hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Məhdəd Qəfərov
Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət prosesi kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

Habil Qurbanov
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, AMEA Azad Həmkarlar İttifaqının sədri, Avropa Humanitar Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü

Zahid Məmmədov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi fəaliyyətin təşkili və idarə edilməsi departamentinin direktoru, iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor

İlham Rəhimov
Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar hüquqşünası

Qalina Skaçkova
Özəl ali təhsil müəssisəsi “Hüquq İnstitutu”nun (Sankt-Peterburq) Mülki hüquq və prosesi kafedrasının professoru, hüquq elmləri doktoru

Kiril Tomaşevski
V.Q. Timiryasov adına Kazan İnnovasiya Universitetinin Hüquq fakültəsinin elmi işlər üzrə dekan müavini, mülki və sahibkarlıq hüququ kafedrasının professoru, hüquq elmləri doktoru

Bəhram Zahidov
Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor, Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü

Məhəmməd İmanlı
Dövlət Gömrük Komitəsi Akademiyasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru

Turabova Sümbül Faiq qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi və tarixi kafedrasının müəllimi və doktorantı

Ünvan: Bakı ş., Akademik Z.Xəlilov, 23

E-mail: sumbul.turabova@gmail.com

UOT 340.130.5

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.002

MƏHKƏMƏ-HÜQUQ ŞURASININ NORMATİV XARAKTERLİ QƏRARLARI

Açar sözlər: akt, hüquq, məhkəmə, normativ, norma, qanunvericilik, sistem.

Ключевые слова: акт, право, суд, нормативный, норма, законодательство, система.

Keywords: act, law, court, normative, norm, legislation, system.

Son illər ərzində məhkəmə hakimiyyəti sahəsində genişmiqyaslı islahatların həyata keçirilməsi ölkədə müasir məhkəmədaxili idarəetmə modelinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu, hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipinin təzahürüdür ki, belə olan halda məhkəmələr öz fəaliyyətinin təminatını həyata keçirir və nəticə etibarilə məhkəmələrin və hakimlərin müstəqilliyinə və sərbəstliyinə nail olunur. Hakimler birliyinin əlahiddə bir orqanının yaradılması hakimləri özünüidarəetmə fəaliyyətinə cəlb edir, onları yalnız ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi məsələlərinə deyil, həm də məhkəmə sisteminin daxili və xarici həyatına aid geniş məzmunlu məsələlərin həllinə yönəldir. İstənilən sosial sistem üçün səciyyəvi olan məhkəmələrin daxili həyatı ilə bağlı məsələlər hakimlərin qanuna tabe olan davranışını təmin edən təşkilati, maliyyə və digər məsələlərin həllindən, onların ixtisasının artırılması, yalnız hakimlərin deyil, həm də onun ailə üzvlərinin sosial müdafiəsi tədbirlərinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Bu mənada R.S.Abdulin düzgün olaraq qeyd edir ki, “sistem daxili idarəetmə

hakimlərin müstəqilliyinin təminatıdır, çünki hakim vəzifəsinə təyin edilmə, hakimlərin vəzifə üzrə yüksəlişi, intizam məsuliyyətinə cəlb edilmə məsələləri icra orqanları tərəfindən deyil, hakimlərin özləri tərəfindən, yaxud hakimlərin iştirakı ilə həll edilir” [6, s. 109].

Şübhəsiz, məhkəmə orqanlarının təşkilini və fəaliyyətini dəqiq şəkildə tənzimləyən qanunvericilik müddəaları ilə yanaşı, məhkəmə hakimiyyətinin özü tərəfindən hakim korpusunun formalaşdırılması və idarə etməsi üzrə qaydaların qəbulu da böyük əhəmiyyət kəsb edir [9, s. 25]. Başqa sözlə desək, “qanunverici nəinki məhkəmə sisteminə öz daxili idarəetmə məsələlərini müstəqil həll etmək üçün əlverişli şərait yaratmalı, həm də məhkəmə hakimiyyətini daxili idarəetmə orqanları ilə təmin etməlidir ki, bu da hakimlərin və məhkəmələrin müstəqilliyinin təminatı olmaqla, sosial mübahisələrin obyektiv baxılması və həlli, hər bir iş üzrə ədalətli məhkəmə qərarının qəbul edilməsinin rəhnidir” [7, s. 229].

Hazırda ölkədə aparılan məhkəmə-hüquq islahatlarına uyğun olaraq məhkəmə özünüidarəetmə orqanının funksiyaları Məhkəmə-Hüquq Şurasına həvalə edilmişdir. Məhkəmə-Hüquq Şurasının fəaliyyəti barədə mühakiməni onun publik-hüquqi təbiətini və xüsusiyyətlərini əks etdirən aktlarına istinadən yürütmək olar. Məhkəmə-Hüquq Şurasının aktları onların zəruriliyi və məhkəmələrin fəaliyyətinin təmin edilməsi, hakimlərin statusu ilə bağlı münasibətlərə hüquqi təsir mexanizmindəki xüsusi rolu baxımından

müstəqil dəyər mahiyyəti daşıyır. Başqa sözlə, hüquqi tənzimləmə məqsədlərinin nail olunmasında Məhkəmə-Hüquq Şurası aktlarının nəticələri bu məhkəmə özünüidarəetmə institutunun səmərəliliyinin göstəricisidir.

Məhkəmə-Hüquq Şurası akt-sənədlərin qəbulu yolu ilə qanunla bu orqana həvalə edilmiş vəzifə və səlahiyyətləri həyata keçirir. Məhkəmə-Hüquq Şurasının aktları məhkəmə muxtariyyətinin real faktorlarından biri olaraq özünütənzimləmənin nəticəsidir. Bu hal Məhkəmə-Hüquq Şurası aktlarının normativ-tənzimləyici sistem çərçivəsində xüsusiyyətlərini, onların məcburiliyini və icrasının təmin olunması vasitələrini üzə çıxarmaq üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Məhkəmə-Hüquq Şurasının aktları öz ifadə formalarına, tənzimləmə predmeti və sferasına görə fərqlənir, prosedur qaydalarını, dövlət və bələdiyyə orqanları ilə, ictimai və digər təşkilatlarla, həmçinin vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqə qaydasını əks etdirir; məhkəmələrdə daxili əmək qaydalarını; məhkəmələrin təşkilati, maddi və digər təminatı, eləcə də hakimlərin sosial-hüquqi müdafiəsi məsələlərinin, məhkəmələrin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə bilavasitə əlaqəsi olmayan və qanunla məhkəmə özünüidarəetmə orqanının yurisdiksiyasına aid edilmiş digər məsələlərinin müəyyənləşdirilməsini özündə ehtiva edir. Belə müəyyənləşmələr qeyri-şəxsi xarakter daşıyır, təkrar istifadə üçün nəzərdə tutulur.

Məhkəmə-Hüquq Şurasının aktları onun səlahiyyətləri çərçivəsində, qanunvericiliyə uyğun olaraq qəbul edilməli, formal müəyyənlik, məcburi dərc olunma və ictimaiyyət üçün əlçatanlıq, məcburilik tələblərinə cavab verməlidir ki, bu da publik-hüquqi icra mexanizminin mövcudluğunu şərtləndirir. Bu aktların dərc olunmasının məcburiliyi haqqında tələbin məzmununu onların rəsmi dərcini nəzərdə tutur ki, bu da həmin aktların məzmununa ictimaiyyətin çıxışını təmin edir.

Q.T.Yermoşinin belə bir fikri ilə razılaşmaq olar ki, “hakimlər birliyinin məhkəmə orqanla-

rının təşkili və fəaliyyəti, hakimin hüquqlarının (hakimin hüquqi statusunun) tənzimlənməsi barədə aktların hüquqi məkana gətirilməsi faktiki olaraq artıq baş vermişdir və hazırda əsas məsələ məhkəmə özünüidarəetmə orqanı tərəfindən müvafiq aktların qəbulu üzrə prosedurların qanunvericilikdə müəyyən edilməsidir ki, bu da hakimin müstəqilliyinin, onun hüquqi müdafiə təminatlarının artmasına gətirib çıxarır. Bu olmadıqda onun sərbəst şərh imkanları genişlənir və nəticədə hakimlərin fəaliyyətinə birbaşa və ya dolaylı təsir etmək üçün şərait yaranır ki, bu da şübhəsiz, hakimlərin müstəqilliyi barədə konstitution prinsiplə ziddiyyət təşkil edir” [8, s. 50].

“Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 17.1-ci maddəsinə görə, “Məhkəmə-Hüquq Şurası baxılan məsələlər üzrə qərarlar qəbul edir” [3]. Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarları açıq səsvermə yolu ilə iclasda iştirak edən şura üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul olunur və Məhkəmə-Hüquq Şurasının iclasına sədrlik edən axırıncı səs verir.

Məhkəmə-Hüquq Şurasının qəbul etdiyi qərarların müxtəlifliyini nəzərə alaraq həmin qurumun normativ xarakterli aktlarının digər fərdi aktlardan (o cümlədən intizam icraatı üzrə qərarlardan) dəqiq fərqləndirilməsi olduqca vacibdir. Bu baxımdan “Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən normativ xarakterli aktların hazırlanması və qəbul edilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Məhkəmə-Hüquq Şurasının 20 dekabr 2011-ci il tarixli qərarının əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu Qaydalar “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 16 fevral tarixli 384 nömrəli Fərmanının 3-cü hissəsinə əsasən hazırlanmışdır və Məhkəmə-Hüquq Şurasının normativ xarakterli aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi qaydalarını müəyyən edir. Həmin Qaydaların 1.2-ci bəndinə görə, “Şuranın normativ xarakterli aktları qanunvericiliklə ona həvalə edilmiş

vəzifələrin həyata keçirilməsi və nizamlanması məqsədi ilə Şura tərəfindən qəbul edilmiş, məhdud subyektlər dairəsi üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi sənəddir. Şuranın normativ xarakterli aktları qərar formasında qəbul edilir. Lakin Şuranın intizam icraatı üzrə qərarları, həmçinin digər konkret (birdəfəlik) təşkilati, sərəncamverici tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə qəbul edilən aktlar normativ xarakterli hesab olunurlar” [4].

Müvafiq Qaydaların 3.1-ci bəndinə görə, Şuranın normativ xarakterli aktları Şuranın iclasında, açıq səsvermə yolu ilə sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir və Şuranın sədri tərəfindən imzalanır. Bu zaman Məhkəmə-Hüquq Şurasının iclasına sədrlik edən axırıncı səs verir. Bütövlükdə bu Qaydaların qəbul edilməsini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, burada qanunvericilik texnikası baxımından ciddi qüsurun olmasını da qeyd etmək lazımdır. Belə ki, həmin Qaydaların məhz Məhkəmə-Hüquq Şurasının özü tərəfindən təsdiq olunmasını düzgün hesab etmirik. Bu hüquqi aktın Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən deyil, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısı rolunda çıxış edən ölkə başçısının fərmanı ilə təsdiq olunması daha məntiqli görünür. Qeyd etmək lazımdır ki, məhz ölkə başçısının fəaliyyəti sayəsində son illər ərzində burada bəzi nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Belə ki, “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 03 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanının 5.4-cü bəndində Məhkəmə-Hüquq Şurasına tövsiyə edilmişdir ki, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində aşkarlığın və qərəzsizliyin daha dolğun şəkildə təmin edilməsi məqsədilə bəzi sahələrdə (məhkəmə qərarlarının elektron qaydada dərc edilməsi, məhkəmələrdə işlərin təsadüfi və avtomatik şəkildə elektron qaydada bölüşdürülməsi və qeyri-prosessual münasibətlərin yolverilməzliyinin təmin edilməsi) “Məhkəmələr və hakimlər haq-

qında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə məhkəmələrin riayət etməsinin mütəmadi monitorinqini aparsın [2].

Təqdirəlayiq haldır ki, Məhkəmə-Hüquq Şurası bu tövsiyələri nəzərə alaraq hüquqi aktların hazırlanması və tətbiqi sahəsində olan qüsurların aradan qaldırılması məsələsinə də diqqət yetirmişdir. Belə ki, Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2020-ci il 29 fevral tarixli 1 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanların müəyyən edildiyi sahədə məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması Qaydası” böyük əhəmiyyətə malikdir. Orada məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanların aşkar edildiyi sahədə məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması qaydası müəyyən edilir.

Həmin Qayda hazırlanarkən Avropa Hakimlərinin Məşvərət Şurasının (Consultative Council of European Judges) “Qanunun vahid formada tətbiqində məhkəmələrin rolu”na dair 2017-ci il 10 noyabr tarixli 20 sayılı Rəyində [10] əks olunmuş standart və tövsiyələr nəzərə alınmışdır. Adıçəkilən Qaydanın 3.1-ci bəndinə görə, “monitorinqin keçirilməsi zamanı Plenumun qərarının ümumiyyətlə tətbiq olunub-olunmaması, tətbiqin tamlığı, təfsirin düzgünlüyü, izahlardan veriləndən fərqli yanaşmalar müəyyən edildikdə, bunların əsaslandırılıb-əsaslandırılmadığı qiymətləndirilir” [5].

Hal-hazırda hüquq normalarının tətbiqi sahəsində məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi zamanı sistemli xarakter daşıyan nöqsanlara yol verilməməsi üçün Plenumun qərarının məhkəmələrdə tətbiqi təcrübəsi ilə əlaqədar aparılmış monitorinqin nəticələri arayışla rəsmiləşdirilir. Ali Məhkəmənin Aparatı tərəfindən tərtib edilən bu arayış Ali Məhkəmənin müvafiq kollegiyasında müzakirə olunur və onun sədri tərəfindən imzalanır. Arayışda Plenumun qərarının məhkəmələrdə tətbiqi təcrübəsi ilə

əlaqədar mövcud vəziyyəti əks etdirən təhlil və qiymətləndirmə aparılır, müvafiq təkliflər verilir.

Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətinin təşkili və fəaliyyətinin tənzimlənməsi çoxsaylı hüquqi aktlar vasitəsilə həyata keçirilir və bu sahədə aşağıdakı qanunvericilik aktlarının vahid sistemi mövcuddur:

- dövlət hakimiyyətinin tərkib elementi olan məhkəmə sisteminin təşkili və fəaliyyətinin strukturunu və ümumi prinsiplərini təsbitləyən məhkəmə quruluşu haqqında qanunvericilik;

- ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi baxımından məhkəmələrin fəaliyyət qaydasını müəyyən edən mühakimə icraatı haqqında qanunvericilik;

- məhkəmə orqanlarının fəaliyyətini reallaşdıran və hakim səlahiyyətlərinə malik olan şəxslərin hüquqi vəziyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən məhkəmələr və hakimlər haqqında qanun;

- məhkəmə orqanlarının ölkə büdcəsindən maliyyələşdirilməsini təmin edən qanunvericilik aktları.

Müasir dövrdə məhkəmə özünüidarəetməsinin göstərilən orqanının qeyri-prosessual fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin gələcəkdə dövrün tələbləri nəzərə alınmaqla daha da inkişaf etdirilməsinə ehtiyac duyulur. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən qəbul olunan normativ xarakterli aktların işlənib hazırlanması, qanunvericiliyə uyğunluğunun hüquqi ekspertizası, rəsmi dərci və dövlət qeydiyyatı ilə bağlı qanunvericilik müddələrinin təkmilləşdirilməsi təklif edilir.

Sonda xüsusilə qeyd etmək istəyirik ki, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti və hakimlərin statusunun hüquqi tənzimlənməsi üzrə Məhkəmə-Hüquq Şurasının səlahiyyətləri

məhkəmələrin və hakimlərin müstəqilliyinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarmamalıdır. Hesab edirik ki, bu sahədə ən mühüm müddəalar normativ xarakterli aktlarla deyil, bilavasitə Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilməlidir. Təsadüfi deyil ki, hakimlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə ən əhəmiyyətli müddəalar birbaşa “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Qanunla müəyyənləşdirilir. Məsələn, həmin Qanunun 13.3-1-ci maddəsinə görə, “hakimin (ilk dəfə hakim təyin edilmiş şəxslər istisna olmaqla) fəaliyyətində peşəkar çatışmazlıqlar, o cümlədən məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqi nəticəsində maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanlar aşkar edildikdə, onun fəaliyyəti Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən müəyyən olunmuş vaxtda təkrarən, lakin 6 aydan tez və 2 ildən gec olmamaqla qiymətləndirilir. Təkrar qiymətləndirmə zamanı hakimin fəaliyyətində yenidən peşəkar çatışmazlıqlar aşkar edildikdə, onun səlahiyyətlərinə “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada vaxtından əvvəl xitam verilir”. Bundan fərqli olaraq hakimin müstəqil fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərməyən qiymətləndirmə qaydaları və metodologiya “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 13.4-cü maddəsi ilə Məhkəmə-Hüquq Şurasına həvalə olunmuşdur. Bu cür yanaşmanın məntiqi nəticəsi olaraq Azərbaycan Respublikası Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2020-ci il 06 mart tarixli 2 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Hakimlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi Qaydaları” hakimlərin fəaliyyətinin, o cümlədən məhkəmə sədrlərinin, sədr müavinlərinin və məhkəmə kollegiyaların sədrlərinin məhkəmə fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı işinin qiymətləndirilməsi qaydalarını və metodologiyasını müəyyən edir [1].

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Hakimlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi Qaydaları // Azərbaycan Respublikası Məhkəmə-Hüquq Şurasının 2020-ci il 06 mart tarixli 2 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/44796>

2. “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // 03 aprel 2019-cu ildə qəbul edilmişdir, № 604: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/41813>
3. “Məhkəmə-Hüquq Şurası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 28 dekabr 2004-cü il ildə qəbul edilmişdir, № 818-IIQ (9 iyun 2023-cü il tarixdə edilmiş dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/7303>
4. “Məhkəmə-Hüquq Şurası tərəfindən normativ xarakterli aktların hazırlanması və qəbul edilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarı // 20 dekabr 2011-ci ildə qəbul edilmişdir: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/22777>
5. “Məhkəmələr tərəfindən maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində sistemli xarakter daşıyan nöqsanların müəyyən edildiyi sahədə məhkəmələrin fəaliyyətinin monitorinqinin aparılması Qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarı // 29 fevral 2020-ci il: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/44776>
6. Абдулин Р.С. Дискуссия об организационных моделях отечественного судебного управления // Genesis: исторические исследования, – 2014, № 5, – с. 93-110.
7. Абдулин Р.С. Формирование и развитие судебного управления в России с 1917 до середины 1990 годов. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, – 2013. – 282 с.
8. Ермошин Г.Т. Акты органов судейского сообщества // Российская юстиция, 2010, №7, с. 44-50.
9. Михайловская И.Б. Суды и судьи: независимость и управляемость. – М.: Проспект, – 2010. – 128 с.
10. Opinion № 20 (2017) The role of courts with respect to the uniform application of the law: [Electronic resource] / URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys_20.pdf

Турабова Сюмбюль Фаиг гызы

РЕШЕНИЯ НОРМАТИВНОГО ХАРАКТЕРА СУДЕБНО-ПРАВОВОГО СОВЕТА

РЕЗЮМЕ

В статье отмечается, что в аспекте эффективности судебной власти, наряду с наличием законодательных актов об организации и деятельности судов, необходима и правовая регламентация вопросов формирования и управления судейского корпуса со стороны органа судебного самоуправления.

С учетом разнообразия принимаемых Судебно-Правовым Советом решений указываются отличия актов нормативного характера данного органа от индивидуально-правовых актов (включая его решения по дисциплинарному производству).

Автор также предлагает усовершенствовать законодательные положения, связанные с принятием, проведением их правовой экспертизы на соответствие нормативно-правовым актам, официальным опубликованием и государственной регистрацией актов нормативного характера Конституционного Суда и Судебно-Правового Совета Азербайджанской Республики.

Turabova Sumbul Faiq

DECISIONS OF NORMATIVE CHARACTER OF THE JUDICIAL-LEGAL COUNCIL

SUMMARY

It is noted that in terms of the effectiveness of the judicial power, along with action of legislative acts on the organization and activities of the courts, it is also necessary to legally regulate the formation and management of the judicial corps by the judicial self-government body.

Taking into account the variety of decisions made by the Judicial-Legal Council, the author deals with the differences between the acts of a normative character and individual legal acts (including its decisions on disciplinary proceedings).

The author also argues the need to improve the legislative provisions regarding the adoption, conduct of legal expertise for compliance with normative legal acts, official publication and state registration the acts of a normative character of the Constitutional Court and the Judicial-Legal Council of the Republic of Azerbaijan.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 23.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 25.02.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2024

Musayev Hafiz Məhərrəm oğlu,

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: elchin.gulaliyev1@gmail.com

UOT 341

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.004

İRAN İSLAM RESPUBLİKASI TƏRƏFİNDƏN AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SƏRHƏD TƏHLÜKƏSİZLİYİNƏ TƏHDİDLƏR

Açar sözlər: İslam İnqilabı, Silahlı Qüvvələr, İslam İnqilabının Mühafizəçiləri Korpusu, “Qüds” xüsusi təyinatlı qüvvələri, “Bəsic” müqavimət qüvvələri, terrorçu təşkilat, Vətən Müharibəsi, Dövlət Sərhəd Xidməti, sərhəd təhlükəsizliyi, milli təhlükəsizlik, milli maraqlar, əməliyyat şəraiti, sərhəd təhdidləri.

Ключевые слова: Исламская революция, Вооруженные Силы, Корпус Стражей Исламской Революции, Силы специального назначения Кудс, Силы Сопротивления «Басидж», террористическая организация, Отечественная война, Государственная Пограничная Служба, пограничная безопасность, национальная безопасность, национальные интересы, оперативная обстановка, угрозы пограничной безопасности.

Keywords: Islamic Revolution, Armed Forces, Islamic Revolutionary Guard Corps, Quds Special Forces, Basij Resistance Force, Terrorist Organization, Homeland War, State Border Service, border security, national security, national interest, operational environment, border threats.

İran İslam Respublikasının (İİR) Azərbaycan Respublikası (AR) ilə tarixi, mədəni, dini, milli və digər sahələrdə yaxınlığına baxmayaraq, ölkəmiz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən

sonra İİR dini hakimiyyətinin Azərbaycana qarşı əks mövqedə siyasət yürütməsi təəccüb doğurur. AR ilə sərhədyanı bölgələrdə İİR-in Silahlı Qüvvələrinin ən nüfuzlu qurumu sayılan İslam İnqilabının Mühafizəçiləri Korpusu (İİMK) son illər vaxtaşırı genişmiqyaslı təlimlərini keçirərək AR əleyhinə yüksək vəzifəli rəsmilər tərəfindən ittihamların, hədə məzmunlu ifadələrin səsləndirilməsi sərhəddən dövlətimizə qarşı yönələn təhdidlərin bariz nümunəsidir. Bu məqalədə dövlətimizin milli maraqlarını, təhlükəsizliyini, o cümlədən sərhəd təhlükəsizliyini təhdid edən, İİR-də ən nüfuzlu silahlı birləşmə sayılan, ali dini rəhbərin bilavasitə rəhbərliyi və nəzarətində olan İİMK-nın ümumi fəaliyyəti, bu fəaliyyətin AR ilə sərhədlərin mühafizəsinə təsiri və digər maraq doğuran məsələlər şərh olunmuşdur.

İİR-in Silahlı Qüvvələri (SQ) əsasən 3 növ hərbi qurumdan, Ordu (Artes, ارتش), İslam İnqilabının Mühafizəçiləri Korpusu (fars dilində “Sepahe pasdarane enqelabe eslami”, qısaca “Sepah”, İslam İnqilabının Keşikçiləri Dəstəsi kimi də tərcümə olunur, سپاه پاسداران انقلاب اسلامی) və Nizam-İntizam Komandanlığından (“Fərmandehiye Entezami” فرماندهی انتظامی) təşkil olunmuşdur. İİR-in Müdafiə və Silahlı Qüvvələrə Dəstək Nazirliyi (وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح) qısaca Müdafiə Nazirliyi) ölkənin Silahlı Qüvvələrinin fəaliyyətinin planlaşdırılması, koordinasiyası, müdafiə qabiliyyə-

tinin genişləndirilməsi, təchizatı, lazımı dəstəyin göstərilməsi işlərinə cavabdehdir. İİR-in rəsmi mənbələrinə əsasən İranın Silahlı Qüvvələrinin sərəncamında 610 min nəfər həqiqi xidmətdə olan şəxsi heyət və 250 min nəfərdən çox ehtiyat qüvvələri vardır və bununla da Qərbi Asiyada ən böyük hərbi gücə (şəxsi heyətin sayına görə) malik sayıldığı göstərilir. Digər bəzi mənbələrdə isə İranın 950 min nəfər fəal şəxsi heyətinin, 1 milyon 300 min nəfər ehtiyat, 2 milyon 600 min nəfər yarımhərbi, ümumilikdə isə 4,5 milyon nəfərdən çox canlı qüvvəsinin olduğu göstərilir. Bununla da İİR öz Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyətinin sayına görə dünyanın 5-ci ölkəsi hesab olunur [4].

İslam inqilabının ilk günlərindən (inqilab 11.02.1979-cu ildə qələbə çalmışdır) fəaliyyət göstərən müvəqqəti hökumət tərəfindən ölkədə təhlükəsizliyin, asayışın qorunması məqsədilə “Milli Qvardiya” (Qard-e Melli) Ayətullah Ruhulla Musəvi Xomeyninin hökmü ilə təsis edilmişdir. Bu qurumun yaradılmasında əsas məqsəd şəhər və kəndlərdə ümumi vəziyyətə nəzarət, inqilaba qarşı hər hansı təhriklərin, müəssisələrin, sənaye, ticarət və s. mühüm obyektlərin fəaliyyətinə nəzarət və mühafizəsi, islami qanunlara riayət olunması, müxalifət qüvvələrinin aşkarlanması və hərəkətlərinin qarşısının alınmasından ibarət olmuşdur. Bir müddət sonra, 1979-cu ilin aprel ayının sonlarında həmin qurumun bazasında İİMK təsis edilmişdir. Həmin ərəfədə keçirilmiş İİMK-nin geniş iclasında qurumun idarəçiliyi, maddi-texniki, hərbi təchizatının yaxşılaşdırılması, şəxsi heyətin öyrədilməsi və digər istiqamətlərdə mühüm qərarlar qəbul olunmuşdur. Bundan sonra ölkə ərazisində könüllülərdən ibarət dəstələrin İİMK sıralarına qəbul olunmaları intensivləşdirilmişdir. İİMK-nin yaranması və genişləndirilməsi ilə yanaşı İranın müxtəlif məntəqələrində inqilabın ilk günlərindən “inqilabın qorunması” üçün silahlı dəstələr yaranmışdır. Sayca 4 olan bu əsas dəstələr arasında vaxtaşırı fikir ayrılıqları, ixtilaf, qarşıdurmalar baş verirdi. Xomeyninin yaxın

tərəfdaşı Həşemi Rəfsəncaninin (əvvəllər İranın prezidenti, ekspertlər şurasının sədri və digər yüksək vəzifələrdə çalışmışdır) təklifi ilə həmin dəstələr də İİMK-nin tərkibinə birləşdirilmişdir [5].

İranın dini rəhbəri (hazırda ayətullah Seyid Əli Hüseyni Xamenei) Silahlı Qüvvələrin ali baş komandanıdır. O, baş qərargah (hazırda rəhbəri general-leytenant Məhəmməd Baqiri), SQ-nin strukturunu təşkil edən qurumların rəhbərləri və qurumlardakı nümayəndələri vasitəsilə rəhbərliyi həyata keçirir [3].

İran təqvimini ilə 1401-ci ildə (21.03.2022-21.03.2023) İİR-in Müdafiə və Təhlükəsizlik xərclərinə 6,6 milyard ABŞ dolları məbləğində vəsait ayrılmışdır ki, bu da ümumi dövlət büdcəsinin 5,5%-ni təşkil edir.

İran Konstitusiyasının 150-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi, İslam İnqilabının Mühafizəçiləri Korpusu “islam inqilabı və onun nailiyyətlərini qorumağa məsul” bir təşkilatdır. Bu isə geniş bir sahəni əhatə edir. İİMK birbaşa inqilab rəhbəri, yəni ölkənin ali dini liderinə (vəliyyə-fəqihə) tabedir. Eyni zamanda, bütün digər hərbi birləşmələrdə, nazirliklərdə olduğu kimi, burada da ali dini rəhbərin ruhani nümayəndəsi fəaliyyət göstərir. İİMK hərbi potensialı və şəxsi heyətin sayına görə İranda “Ordu”dan (Artes) sonra ikinci böyük hərbi qurum sayılır.

“Sepah” Silahlı Qüvvələr kimi quru qoşun növləri, hərbi hava, hərbi dəniz qüvvələrinə maldır. Bundan əlavə, İİMK-nin tərkibində “Qüds” qüvvəsi, “Bəsic” təşkilatı (qısaca “Bəsic”, “Bəsic” özünümüdafiə və ya müqavimət qüvvələri kimi də adlandırılır) mövcuddur. Göstərilən 5 növ quruma ümumi rəhbərliyin və onların fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi məsələlərinin tənzimlənməsi İİMK-nin müştərək qərargahı tərəfindən həyata keçirilir. İİMK-nin baş komandanı (hazırda general-leytenant Hüseyn Səlamı) tərəfindən 1-ci müavini (hazırda kontr-admiral Əli Fədui), müştərək qərargahın rəisi (hazırda general-mayor Məhəmmədrza Nəqdi) və tabeçilikdə olan 5 qurumun hər birinin rəhbərləri seçilir, Ali Baş

Komandan tərəfindən təsdiq olunduqdan sonra isə həmin vəzifələrə təyin edilmiş hesab olunurlar [5].

Qeyd etmək lazımdır ki, 1982-ci ilin noyabr ayından 1989-cu ilin sentyabr ayına qədər İranda “İİMK Nazirliyi” (vəzarət-e Sepah) də fəaliyyət göstərmişdir. Bu Nazirlik İİR-in hazırkı MN-nin funksiyalarına oxşar olaraq qurumun maddi-texniki, hərbi və digər sahələrdə təchizatına cavabdehlik daşımışdır.

İİMK-nın Quru Qoşunları – bu qurumun (İİMK) tərkibində fəaliyyət göstərən ən iri qoşun növüdür. Onun sərəncamında 17 diviziya (10 piyada, 2 tank, 5 mexanikləşdirilmiş), 20-yə yaxın əlahiddə briqada (artilleriya, raket, zenit-raket, paraşüt, xüsusi təyinatlı, rəbitə, mühəndis-istehkamçı, kimyəvi, müdafiə, piyada, tank), sərhəd hərbi hissələri (əsasən İraq, Türkiyə, Əfqanıstanla sərhədlərin bəzi sahələrində) mövcuddur. Quru Qoşunların sərəncamında 470-dən çox tank (T-55, T-62, T-72, «Karrar»), 366 vahid səhra artilleriya qurğusu, 140 zenit qurğusu, 40 ədəd PC30 yaylım atəş sistemləri, 620 ədəd PDM, 400.000 (dörd yüz min) nəfərə yaxın şəxsi heyət mövcuddur.

İİMK-nın hava qüvvələri (hava-kosmik qüvvələri də adlandırılır) müstəqil fəaliyyət göstərir. Bu qüvvələrin təchizatında təqribən 300 döyüş, 100 hərbi-nəqliyyat təyyarələri (F-4, F-5, F-14, Boinq-707, Boinq-737, Boinq-747, Antonov-74, İL-76, SU-24, MİQ-29), helikopterlər (Mİ-8, MİL-17, Şahed-278, BL-214), “yer-yer”, “yer-hava”, “yer-dəniz” raketləri, hava hücumundan müdafiə sistemləri mövcuddur. Son illər İran istehsalı olan yaxın və orta mənzilli raketlər (“Şahab-3”, Qədr-110, Səcil, “Xorrəməşəhr”, “Əmad”, Sumer, “Xəlice Fars”), “3 Xordad” adlandırılmış hava hücumundan müdafiə sistemləri (uçuş obyektlərini 30 km məsafədən dəqiq qeydə ala bilir), hücum və kamikadze tipli PUA-lar (“Əbil”, “Kərrar”, “Şahed-129”, “Saye”, “Saeqe”, “Simorq”) və digər döyüş sursatları bu qurumun döyüş təchizatına daxil edilməkdədir.

İİMK-nın hərbi dəniz qüvvələri – qərargah, 4 əlahiddə komandanlıq, 3 hərbi dəniz rayonu (HDR), hərbi birləşmələr, hissələr, təminat, xidmət bölmələri, təlim mərkəzlərindən ibarətdir. Döyüş təchizatında 3 sualtı qayıq, kiçik həcmli sualtı qayıqlar, idarəolunan raketli 3 frəqat, 2 korvet, 20 raket katerləri, 20-dən çox torpedo katerləri, 13 desant gəmisi, 6 hava yastıqlı kater, 3 mina-tral gəmiləri, 28 köməkçi gəmilər mövcuddur. HDQ-nin dəniz aviasiyasının sərəncamında 22 təyyarəsi, 15 helikopteri vardır. 3 dəniz piyadaları briqadasında 5000 nəfərdən çox şəxsi heyət, 4 raket briqadasında 300-dən çox gəmi əleyhinə raket kompleksləri vardır. Şəxsi heyətin ümumi sayı 25000 nəfərə qədərdir [5].

İİMK-nın xüsusi təyinatlı “Qüds” qüvvələri – əsasən İranın xaricində hərbi və xüsusi əməliyyatların həyata keçirilməsi məqsədilə 1980-ci ildə yaradılmışdır. Təsis olduğu vaxtdan İİMK-nın “Qüds” qüvvələri İraq-İran müharibəsinə qoşulmuş (1980-1988), bununla yanaşı İraqda Səddam Hüseyn rejiminə qarşı mübarizə aparən kürd qruplaşmalarına yardım göstərmiş, 1982-ci ildə Livana daxil olaraq orada “Hezbollah” (Allahın partiyası) təşkilatını (bir çox ölkələr tərəfindən terrorçu təşkilat kimi tanınmışdır) yaratmışdır. “Qüds” Əfqanıstanda şiə lideri Əbdül Əli Məzariyə və onun İslam partiyası “Vəhdət partiyası”na köməklik göstərmiş, “Taliban” hakimiyyətə gəldikdən sonra isə Əhməd şah Məsuda və “Şimali Alyans”a dəstək vermişdir. “Qüds” ölkə ərazisindən xaricdə xüsusi əməliyyatlarla yanaşı kəşfiyyat fəaliyyəti ilə də məşğul olur, əsasən şiə yönümlü islami hərəkət təşkilatlarını, bir sıra islam partiyalarını, cərəyanları, o cümlədən silahlı dini qruplaşmaları himayə edir.

Bu qurumun şəxsi heyətinin ümumi sayı barədə məlumatlar açıqlanmır. Bəzi ekspertlərin rəylərinə görə şəxsi heyətin ümumi sayı 20000 (iyirmi min) nəfərə yaxındır. “Qüds” də İİMK kimi dünyanın bir sıra ölkələri tərəfindən terrorçu təşkilatlar siyahısına daxil edilmişdir.

03.01.2020-ci ildə İraq ərazisində, Bağdad beynəlxalq hava limanının yaxınlığında bu qurumun rəhbəri, İMK-da böyük nüfuza malik olmuş general-leytenant Qasım Süleymani ABŞ tərəfindən havadan zərbə ilə (PUA) qətlə yetirildikdən sonra yerinə briqada generalı İsmail Qani təyin olunmuşdur [6].

İMK-nın “Bəsic” özünümüdafiə (müqavimət) qüvvələri – ölkənin bütün məntəqələrində inqilab dəyərlərinə bağlı könüllü yarımhərbi qurumdur, 26 noyabr 1979-cu ildə yaradılmışdır. Bu qurumun təqribən 12,5 milyon üzvünün olduğu ehtimal edilir. Bununla yanaşı, İİR-in rəsmi mənbələrində bu təşkilatın üzvlərinin ümumi sayının 2014-cü ildə 22 milyon nəfər, 2018-ci ildə 25 milyon nəfər olduğu göstərilmişdir [7].

İranda hökumət əleyhinə aksiyalara, mədəni-kütləvi, dini tədbirlərin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, eləcə də xaricdəki hərbi əməliyyatlara məhz bu könüllülər cəlb olunurlar. “Bəsic”in (fars dilində “bəsic”, بسیج - kütlə, toplu, səfərbərlik mənasını daşıyır) aktiv hərbi hazırlığı olan və fəvqəladə hallarda bir ay içərisində təşkilatlana bilən 5 milyona yaxın xüsusi fəal üzvü var. Belə ki, “bəsic” üzvləri yaş kateqoriyaları, fiziki hazırlıqları, hərbi mükəlləfiyyətləri, məşğuliyyətləri və digər xüsusiyyətlərə görə “adi” və “fəal” qruplara bölünürlər.

“Fəal bəsiclər” əsasən sülh və müharibə dövərində əməliyyatlara birinci növbədə cəlb olunurlar. Buna görə də onların hərbi, ideoloji hazırlıqları daim nəzarətdə saxlanılır, ildə 2 dəfə 1-2 həftəlik təlimlərə cəlb olunurlar. Təlimlər zamanı onlarla malik olduqları hərbi peşə praktiki təkmilləşdirilir, eyni zamanda müxtəlif silahlardan atəş, taktiki hərəkətlər yerinə yetirilir, siyasi-dini məşğələlər keçirilir. “Bəsic” üzvlərinə xüsusi vəsiqələr verilir və həmin sənəddə “vəsiqə sahibinin zəruri hallarda nəqliyyat vəsiqələrini, vətəndaşların sənədlərini yoxlamaq səlahiyyətinin olduğu”, “bütün təşkilat rəhbərlərinin, vətəndaşların vəsiqə sahiblərinə köməklik göstərmələrinin vacib olması” kimi ifadələr göstərilir. Demək olar ki, İranın bütün ya-

şayış məntəqələrində “Bəsic” üzvləri vardır. Bununla bərabər əksər məntəqələrdə “Bəsic”lərin toplanmaları üçün ayrıca bina və ya məscidlərdə otaq ayrılır, say tərkibindən və ərazidə şəraitin mürəkkəbliyindən asılı olaraq avtomat silahlar, rəbitə vəsiqələri və s. avadanlıqlar verilir. “Bəsic” üzvlərinə bəzi imtiyazlar (əsgəri xidmətə çağırışda, işə qəbul, təhsil və s. sahələrdə) verilir. Məhz bu baxımdan bir sıra vətəndaşların “imtiyazlar əldə etmək” məqsədilə “Bəsic” sıralarına daxil olmaları halları mövcuddur.

“Bəsic” üzvlərinə vaxtaşırı pul mükafatları, bayram günlərində hədiyyə qismində ərzaq və məişət əşyaları verilir. Təlimlərə cəlb olunanlara orta əmək haqları (dövlət idarə və müəssisələrində çalışanlara), işsizlərə, fərdi əməklə məşğul olanlara isə hər gün üçün müəyyən məbləğ ödənilir. İİR-in sərhədyanı yaşayış məntəqələrində (o cümlədən AR ilə həmsərhəd bölgələrdə) “Bəsic” üzvlərindən sərhədin mühafizəsində, əsəyişin təmin olunmasında geniş istifadə olunur. Belə ki, sərhəd pozucularının axtarışında, qaçaqmalçılıq, bələdçilik və digər qeyri-qanuni əməllərin nəzarətdə saxlanması, dini mərasimlərin təhlükəsizliyinin təmini və digər tədbirlərdə fəal istifadə olunurlar. Təcrübədə AR ilə həmsərhəd bölgədə yaşayan bəzi “Bəsic” üzvlərinin qaçaqmalçılığa meyilli olmaları, bu məqsədlə sərəncamlarında olan avtomat silahdan istifadə etmələri, XXO-nun tapşırığı ilə gündüz vaxtları təsərrüfatla məşğul olmaq, mal-qara otarmaq və s. bəhanələrlə sərhəd zolağına gələrək AR ərazisini müşahidə etmələri, DSX sərhədçiləri ilə qeyri-leqal münasibətlər yaratmağa cəhdləri məlum olmuşdur.

“Bəsic”lər yerlərdə İİR XXO-nun struktur bölmələri üçün əsas bazalardan biri hesab olunur. Son illər İMK-nın sərhədyanı rayonlarında yerləşən qurumları tərəfindən “Bəsic”ə gənclərin, o cümlədən orta məktəblərin yuxarı sinif şagirdlərinin cəlb edilmələri üçün təbliğat-təşviqat tədbirləri gücləndirilmişdir.

“Bəsic” təşkilatına qadınlar da cəlb olunur və onlar “Qadın cəmiyyətinin bəsic təşkilatı” adlı

qurumda birləşir, əvvəllər “Xahəran-e bəsician” (bəsic bacıları) adlanmışdır (03.08.2012-ci ilə qədər). İİR-in rəsmi məlumatlarında bu qurumun üzvlərinin sayının 5 milyon nəfərdən çox olduğu (2003-cü ildə) göstərilmişdir. Qadınlardan ibarət “Bəsic” təşkilatının ölkə ərazisi üzrə 31 məntəqə (hər vilayətlərdə), 372 ərazi idarəetmə rayonu (nahiyə), 712 cahə (houze), 7155 dayaq müqavimət məntəqəsi (payqah-e moqavemət), 4400 “ƏL-Zəhra” batalyonları (tabor) fəaliyyət göstərir. Qurumdakı qadınların orta yaş hədləri 17-38-dir, onlarla da atıcı silahlardan istifadə, müdafiə, taktiki hərəkətlərə üzrə vərdişlərə yiyələnmək üçün təlimlər keçirilir.

2019-cu ildən “Bəsic” müqavimət qüvvələrinin komandanı briqada generalı Qulamrza Süleymanidir. İİMK-nın iqtisadi sahədə fəaliyyətinin ildən-ilə genişlənməsi, daha böyük dairəni əhatə etməsi müşahidə olunmaqdadır. Bu qurum hərbi və XXO kimi tanınsa da, iqtisadi sahədə də fəaliyyət göstərir. İranın bir sıra müstəqil ekspertlərinin rəylərinə görə, “Sepah”ın iqtisadi sahədən əldə etdiyi illik mənfəət təqribən 12 milyard ABŞ dolları təşkil edir. Bununla yanaşı, İİMK-nın maliyyə gəlirləri və xərcləri gizli saxlanılır. Qurumun şirkətləri neft, qaz sənayesi, yol çəkilişi, körpü, tunel, bina və s. obyektlərin tikintisində fəal iştirak edir. İİR-də avtomobil istehsal edən şirkətlərin səhmlərinin 45%-i “Sepah”a məxsusdur. İİMK İranın dəstəklədiyi bir sıra ölkələrdə, o cümlədən Ermənistanda da iqtisadi fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, “Vətən Müharibəsi”ndən sonra Ermənistana və İrana məxsus nəqliyyat vasitələrinin intensiv hərəkət etdikləri Qafan-Gorus şosse yolunun AR ərazisindən keçən hissəsinə 68 km uzunluqda “Tatev yolu” kimi tanınan alternativ yolun əsaslı təmirində (yolun genişləndirilməsi, asfaltlanması, yeni tunellərin tikintisi və s. işlər) İİMK-nın “Xatem-əl nəbiyyə” şirkəti təmənnasız iştirak etmişdir.

İİMK-nın qaçaqmalçılıq sahəsində fəaliyyəti beynəlxalq aləmdə bir sıra mötəbər təşkilatlar, eləcə də İranın bəzi nüfuzlu rəsmi şəxsləri tə-

rəfindən əsaslı dəlillərlə açıqlanmışdır. Belə ki, ABŞ-ın Vaşinqton şəhərində fəaliyyət göstərən “Sepah” üzrə təhqiqatçı mütəxəssis Əli Əlfumenin araşdırmalarına görə əsas qaçaqmal predmetlərinin (neft məhsulları, elektronika, silah, narkotik maddələr və s.) İran ərazisindən göndərilməsi və gətirilməsi İİMK-nın nəzarəti və təşkilatçılığı ilə həyata keçirilir. 2011-ci ildə İranın sabiq prezidenti Mahmud Əhmədinejad çıxışlarının birində İİMK-nın qaçaqmalçılıq fəaliyyətinə işarə edərək eyhamla “bizim qaçaqmalçı qardaşlarımız”, “sərhədlərimiz gərək qeyri-qanuni fəaliyyətə görə bağlana”, “əgər müdafiə, təhlükəsizlik məqsədləri daşıyan yüklərdirsə, onların da sərhəddən rəsmi qaydada keçirilməsində çətinliklər yoxdur”, “heç bir nazirliyin ixtiyarı yoxdur ki, sərhəddən qeyri-rəsmi şəkildə yük daşınmasını həyata keçirsin” kimi ifadələr işlətməmişdir.

İİMK-nın informasiya mühafizə orqanının sabiq rəhbər şəxslərindən olan Səccad Həqqənah “Tims” qəzetinə müsahibəsində bildirmişdir ki, İİR-də əsas qaçaqmal, o cümlədən narkotik maddələrin qaçaqmalçılığı “Sepah”ın rəhbərliyi və nəzarətindədir. Əlavə etmişdir ki, Əfqanıstandan İrana daxil olan narkotik maddələr İİMK-nın nəzarəti altında gizli laboratoriyalarda emal edilir, daha güclü təsirli vasitələr hazırlanaraq (heroin, “şişə”, metamfetamin və s.) Avropa ölkələrinə göndərilir. Hətta qaçaqmalın keçirilməsində bir sıra transmilli cinayətkar qruplarla həmkarlıq etməklə yanaşı, öz qüvvə və vasitələrindən də istifadə edir. İİMK qaçaqmalçılıq fəaliyyətindən əldə etdiyi külli miqdarda vəsaiti əsasən öz təchizatının yaxşılaşdırılması və əməliyyatların keçirilməsinə, o cümlədən maraqlı dairəsində olan ölkələrin ərazisində kəşfiyyat-pozuculuq fəaliyyətini həyata keçirilməsinə sərf edir.

İranın AR ilə həmsərhəd bölgələrində yaşayan, narkotik maddələrin qaçaqmalçılığı, qeyri-leqal miqrasiya ilə məşğul olan şəxslərin İİMK ilə bağlılığı, hətta onlardan bəzilərinə AR-də təxribatyonümlü əməllərin həyata keçirilməsinə

dəlalat edən tapşırıqların verilməsi barədə DSX əməliyyat orqanlarına məlumatlar daxil olmuşdur.

Dini, siyasi, ideoloji sahələrdə ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsində İİMK-nın rolu böyükdür. Şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji hazırlığına, təminatına ali dini rəhbər tərəfindən böyük dəstək göstərilir. “Sepah”ın və ümumilikdə ölkənin nəfəsinə uyğun ideoloji təbliğatın aparılmasına xidmət edən bir neçə radiostansiyalar, televiziya kanal və proqramları, qəzet, jurnallar, eləcə də vaxtaşırı dini-siyasi mövzularda fars dili ilə yanaşı xarici dillərdə məcmuələr, kitabçalar çap olunur. Onlardan “Radio sepahan”, “Radio sepahe Esfahan”, “Televisione sepahan”, “Pasdare eslam” (siyasi, mədəni, ictimai jurnal), “Pəyame enqelab” (ayırıq jurnal), internet, instaqram və teleqram saytları (“sepahp_ir”, “@sepahantv_official”, @sepah_pasdaran, “@sepah_qods”, “@quds_hajqasem” və s.), onlayn xəbərlər kanalları mövcuddur. İİR-də bir sıra məşhur “Təsnim”, “İsna”, “İlna”, “Irannews” kimi xəbərlər agentlikləri də İİMK-ya bağlıdır. Qayəsi AR vətəndaşları, əsasən də sərhədyanı yaşayış məntəqələri sakinləri arasında İranın maraqları çərçivəsində təbliğatın aparılmasına xidmət edən Azərbaycan dilində efirə çıxan “Ərdəbilin səsi”, “Aran”, “Səhər” radioları, “Səhər” TV kanalı mövcuddur.

Bəhreyn, Kanada, ABŞ, İsrail tərəfindən İİMK terrorçu təşkilatlar siyahısına daxil edilmişdir. 2022-ci ilin noyabr ayında Almaniyanın bəzi nüfuzlu təşkilatları “Sepah”ın terror təşkilatı kimi tanınması təklifi ilə Avropa İttifaqına müraciət etmişlər.

İranın bütün qoşun növlərində, hərbi sənaye, kəşfiyyat, mədəniyyət, media, iqtisadiyyat, siyasət və digər sahələrdə, eləcə də qeyri-hərbi təşkilatlarda da “İİMK”nın fəaliyyəti genişlənməkdədir. Ölkənin iri sənaye, tikinti obyektləri, bankları və s. mühüm obyektlərinin əksəriyyəti İİMK-nın rəhbərliyi və nəzarəti altındadır. Bununla yanaşı, son zamanlar digər hərbi qüvvələrdə, o cümlədən bilavasitə sərhə-

din mühafizəsinə cavabdeh olan “Sərhəd Komandanlığının” məntəqələrdəki (eləcə də AR ilə həmsərhəd məntəqələrdə) rəhbərlərinin əksəriyyəti İİMK-nın zabitləri arasından təyin olunmuşdur. İdarə, müəssisə və təşkilatların rəhbərlərinin İİMK-nın ehtiyatda olan zabitlərindən təşkil olunması əksəriyyət təşkil edir.

İranın həlledici siyasətində ən mühüm qərarları İİMK-nın təklif və tövsiyələrinə əsasən ali dini rəhbər verir. Belə ki, İİMK silahlı qüvvələr və XXO-nun bir şəxəsi olmaqla yanaşı İran hakimiyyətinin daxili və xarici siyasətində maraqlarının təmin olunmasının mühüm icraçısıdır. Hər hansı müsəlman dövlətində qeyri-sabitlik, siyasi gərginlik, iğtişaşlar baş verdikdə İİMK bundan öz mənafeyi üçün istifadə edir, orada özünə qarşı “düşmən” formalaşdırır.

AR dövlətinin başçısı dəfələrlə öz ölkəsinin bütün qonşuları ilə sülh və əmin-amanlıq şəraitində münasibətləri inkişaf etdirmək niyyətində olduğunu açıqlamışdır. İranın hərbi-siyasi sistemində dərin kök salmış bəzi qüvvələr və onların himayə etdiyi qurumlar, o cümlədən İİMK AR-ə qarşı düşmən mövqedən çıxış etmələrinə dəlalət edən hadisə və faktlar geniş vüsət almışdır. Azərbaycan ilə İran arasında iqtisadi, ticarət, mədəni və digər sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə baxmayaraq, rəsmi Tehran siyasi sahədə vaxtaşırı münasibətləri gərginləşdirmək tendensiyasını həyata keçirməkdədir. İİMK-nın nəzarətində olan media vasitələrində İran hətta öz hərbi arsenalına, ballistik raketlərinə güvənərək Bakını da hədəfə alır, qısa müddət ərzində Azərbaycan ərazisinə daxil ola biləcəklərinin mümkünlüyünü açıqlayır.

İranın dini hakimiyyətinin qeyd olunan dəhşətli açılmasına qarşı mövqeyini hətta ən çox sıx əməkdaşlıq etdiyi Rusiya dəstəklənməmişdir. İran dini hakimiyyəti dəfələrlə Ermənistanı dəstəkləyərək “beynəlxalq sərhədlərin dəyişdirilməsi” üçün nəzərdə tutulan istənilən plana qarşı çıxacağını qəti şəkildə bildirmişdir. Seyid Əli Hüseyni Xamenei çıxışlarının birində bildirmişdir ki, beynəlxalq sərhədlərə riayət olunmalıdır. Hər iki

tərəf gərək beynəlxalq sərhədlərə riayət etsin, bir-birilərinin sərhədlərinə təcavüz etməsin. Terrorçular da gərək sərhədin yaxınlığında olmasın (guya AR ərazisində, sərhədyanı bölgələrdə İrana zidd xarici qüvvələrin yerləşdirildiyi fikrini söyləyir).

44 günlük Vətən müharibəsində AR-in parlaq qələbəsi, 30 ildən artıq müddətdə ermənilərin işğalda saxladıqları ərazilərimizin, o cümlədən İranla 132 km məsafədə sərhədyanı bölgələrin azad olunmasına İİR-in hakim dairələrinin qısqançılıqla yanaşması özünü büruzə vermişdir. Müharibə dövründə və sonradan azad edilmiş Araz çayı boyunca yerləşən ərazilərimizin müqabilinə İİR-in hərbi texnika, şəxsi heyətin cəmləşdirməsi, vaxtaşırı təlimlər keçirməsi DS-də gərginliyin artmasına gətirmişdir. İİMK son vaxtlar Azərbaycanın sərhəd təhlükəsizliyinə yenidən təhdidlər yaradır. Tarixi, dini, mədəni, milli bağlılığı olan qonşu dövlət tərəfindən AR-ə qarşı sərhəd təhdidinin yersiz, səbəbsiz, düşmənçilik mövqeyində duraraq qaldırılmasına əsas səbəblərdən biri kimi “Zəngəzur dəhlizinin açılması” məsələsinin həll olunması istiqamətində Azərbaycanın və Türkiyənin ardıcıl siyasət yeritməsini göstərmək olar. Belə ki, “Zəngəzur dəhlizi” açılaraq mühüm kommunikasiyalar fəaliyyətə başladıqdan sonra İranın Cənubi Qafqaza çıxışı böyük ölçüdə Azərbaycanın təsiri altına düşəcəkdir. Eləcə də İranla həmsərhəd ərazilərimiz azad olunduqdan sonra İranla Ermənistan arasında qeyri-qanuni əlaqələr, narkotik maddələr və digər predmetlərin qaçaqmalçılığı üçün əvvəlki (işğal dövründə) mümkün şərait aradan qaldırılmışdır.

08 noyabr 2022-ci ildə Zəfər Günü münasibətilə Şuşada təşkil olunmuş tədbirdə AR Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Müzəffər Ali Baş Komandanı İlham Əliyev çıxışında İran hakimiyyəti barədə eyhamla bildirmişdir: “Biz müsəlman ölkələri ilə sıx əlaqələr qurduq və onlara izah etməyə nail olduq ki, Ermənistan təkə bizə qarşı yox, bütün müsəlman aləminə qarşı təcavüzkar siyasət aparır. Məscidləri dağıdan müsəlman

ölkələri ilə dost ola bilməz! Məscidləri dağıdana müsəlman ölkələrinin rəhbərləri qucaq açma bilməz! Bilər? Onları qucaqlayıb öpə bilər? (İran rəhbərliyi nəzərdə tutulur – V.Q.). Bu riyakarlıqdır, bu satqınlıqdır. Bunun başqa adı yoxdur. Ona görə müsəlman aləmində biz Ermənistanı əsas dayaqlardan təcrid etdik. Düzdür, tam təcrid edə bilmədik, bunun başqa səbəbləri var – bax, dediyim riyakarlıq” [2].

17 oktyabr 2022-ci ildə Araz çayının sahilbovyu İİR-in AR ilə həmsərhəd ərazilərində İİMK-nin növbəti, genişmiqyaslı 3 günlük təlimləri keçirilmişdir. Təlimlərin açılışında İİMK-nin baş komandanı general-leytenant Hüseyn Səlamı şəxsən iştirak etmişdir. Bu qurumun Quru Qoşunlarının komandanı general Məhəmməd Pakpurun rəhbərliyi, “İranın qüdrəti” adı ilə keçirilən təlimlərə İİMK-nin “Aşura-31” ordusunun və digər bölmələrin, artilleriya, aviasiya, zərbə və kamikadze dronları cəlb edilmiş, hətta çayı keçmək üçün açılma körpülər nümayiş etdirilmişdir. İİR KİV-lərində təlimlər geniş işıqlandırılmış, təlimlərin regiondankənar qüvvələrin təhdidlərinə və həmlələrinə cavab olduğu bildirilmişdir. Bu tədbirlərlə bağlı İİMK komandanı öz çıxışında bildirmişdir ki, təlimlərin dost ölkəyə mesajı sülh, dostluq, düşməne mesajı isə silahlı qüvvələrin digər növləri ilə birlikdə sərhəddən hər cür təhdidlərə qətiyyətli cavab verməyə hazırlığının göstəricisidir. Məqsədimiz odur ki, qonşular və başqaları İrana qarşı fitnəkarlıq etməsinlər. Belə olan halda bizim davranışımız dəyişəcək. Biz istəyirik ki, qonşularımız öz aralarında olan problemləri (AR və ER nəzərdə tutulur) qeyri-hərbi, danışıqlar yolu ilə həll etsinlər. Bizim bu bölgədə maraqlarımız var, ola bilsin ki, bölgənin bir guşəsində dəyişikliklər baş versin, milli maraqlarımız təhlükəyə düşsün. O halda biz laqeyd qalmaqacağıq, öz həyatı mənafelemizi qoruyacağıq. Biz qonşularımıza təkidlə bildirik ki, problemi danışıqlar yolu ilə həll etsinlər, başqa yola əl atmasınlar. Biz öz sərhədlərimizi, milli maraqlarımızı qoruyacağıq.

İMK-nın Quru Qoşunlarının komandanı briqada generalı Məhəmməd Pakpur da eyni məzmunlu nitqində demişdir: “Biz hər bir ölkənin sərhədlərinə hörmət edirik və hər hansı bir geosiyasi dəyişikliyi qəbul etmirik və bu İİR-in qırmızı xəttidir. Bu bizim üçün prinsipial məsələdir. Bizim qırmızı xəttimiz odur ki, sərhədlərdə heç nə dəyişməsin”. Bu çıxışların məzmunlarından İMK-nın rəhbərliyi tərəfindən AR dövlətinin hədələndiyi, təlimlərin məhz ölkəmizin sərhədlərinin təhlükəsizliyinə qarşı yönəldiyi açıq-aşkar görünür.

25 noyabr 2022-ci ildə ADA universitetində keçirilmiş “Orta Dəhliz boyunca: geosiyasət, təhlükəsizlik və iqtisadiyyat” mövzusunda beynəlxalq konfransın açılış çıxışında AR Prezidenti İlham Əliyev İİR-in sərhədboyu ərazilərdə hərbi güc nümayişi ilə bağlı qeyd etmişdir ki, o, İrannın əvvəlki prezidentləri – Hatəmi, Əhmədiqad və Ruhani ilə işlədiyi müddət ərzində buna bənzər vəziyyət yaranmamışdır. Heç vaxt İran bizim

sərhədimizdə bir neçə ay müddətində iki hərbi təlim keçirməmişdi. Heç zaman Azərbaycana qarşı bu qədər nifrət və hədə-qorxu ilə dolu bəyanat verilməmişdi.

Çıxışının davamında AR dövlət başçısı bildirmişdir: “Biz hər zaman istənilən anti-Azərbaycan bəyanatına və hərəkətinə cavab vermişik və verəcəyik. Bu səbəbdən biz İran ilə sərhəddə hərbi təlimlər keçirməli olduq ki, onlardan qorxmadığımızı nümayiş etdirək. Biz həyat tərzimizin, Azərbaycanın dünyəvi inkişaf vektorunun və azərbaycanlıların, o cümlədən İranda yaşayan azərbaycanlıların müdafiəsi üçün əlimizdən gələni edəcəyik. Onlar xalqımızın bir hissəsidir” [1]. Son vaxtlar İİR-in AR-ə qarşı apardığı təxribat-pozuculuq siyasəti zəminində İMK-nın İİR-AR sərhədində ümumi gərginliyin artırılması istiqamətində fəaliyyətinin təhlili, gələcəkdə də bu qurum tərəfindən ölkəmizin sərhədlərinin təhlükəsizliyinə qarşı cəhdlərin davam etdirəcəyini istisna etmir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. “ADA” Universitetində “Orta Dəhliz boyunca: geosiyasət, təhlükəsizlik və iqtisadiyyat” mövzusunda beynəlxalq konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. 25 noyabr 2022-ci il: [Elektron resurs]/URL: <https://yenicag.az>.
2. Zəfər günü münasibətilə Şuşada təşkil olunan tədbirdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin çıxışı, 08 noyabr 2022-ci il: [Elektron resurs]/URL: <https://azertac.az>, <https://president.az>.
3. Hesam Forozan, The Military in Post-revolutionary Iran: The Evolution and Roles of the Revolutionary Guards.
4. <https://fa.m.wikipedia.org> - نیروی مسلح جمهوری اسلامی ایران ویکی پدیا. دانشنامه آزاد
5. <https://fa.m.wikipedia.org> - سپاه پاسداران انقلاب اسلامی - دانشنامه آزاد
6. <https://fa.m.wikipedia.org> - نیروی قدس سپاه پاسداران انقلاب اسلامی - دانشنامه آزاد
7. <https://fa.m.wikipedia.org> - بسیج ویکی پدیا. دانشنامه آزاد

Мусаев Хафиз Магеррам оглу

УГРОЗЫ ПОГРАНИЧНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ СО СТОРОНЫ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН

РЕЗЮМЕ

В статье кратко описаны обстоятельства, структура, обязанности, управление, общая деятельность и потенциал Корпуса стражей исламской революции – самой влиятельной и компетентной вооруженной организации в Исламской Республике Иран. Внимание было также уделено проблемам, связанным с угрозами национальной безопасности Азербайджанской Республики, в том числе безопасности границ.

**THREATS TO THE BORDER SECURITY OF THE REPUBLIC
OF AZERBAIJAN BY THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN**

SUMMARY

The article briefly describes the circumstances, structure, duties, management, general activity and potential of the Islamic Revolutionary Guard Corps, the most influential and competent armed organization in the Islamic Republic of Iran. Attention was also paid to problems related to threats to the national security of the Republic of Azerbaijan, including border security.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 03.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 04.03.2024

Галандарли Сона Гусейн гызы,

доктор философии по праву кафедры международного общего права
юридического факультета Бакинского государственного университета

Адрес: г. Баку, ул. Академика Захида Халилова 33

Мамедли Исмаил Назар оглу,

магистрант кафедры международного общего права юридического факультета
Бакинского государственного университета

E-mail: ismammadli0990@gmail.com

УОТ 341.1/8

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.005

ВТОРАЯ КАРАБАХСКАЯ ВОЙНА: ПРЕДВЗЯТАЯ ПОЗИЦИЯ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА В ОТНОШЕНИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Açar sözlər: İkinci Qarabağ müharibəsi, Vətən müharibəsi, Azərbaycan, beynəlxalq hüquq, qərəzli mövqe, ikili standartlar.

Ключевые слова: Вторая Карабахская война, Отечественная война, Азербайджан, международное право, предвзятая позиция, двойные стандарты.

Keywords: Second Karabakh war, Patriotic war, Azerbaijan, international law, biased position, double standards.

Нахождение 20% территории Азербайджанской Республики под армянской оккупацией в течение трёх десятилетий и связанные с ним различные политико-правовые вопросы являлись не только локальной проблемой в пределах Южно-Кавказского региона, но и обладали характером международно-правовой проблемы глобального значения. Многие годы Азербайджанская Республика, как страна, придерживающаяся выполнения принципов международного права,

пыталась всеми усилиями добиться разрешения конфликта и возвращения своих исторических территорий дипломатическим путём. Но неоднозначная позиция международных организаций, множества мировых держав, поддерживающих действия по замедлению процесса достижения консенсуса, сделали невозможным реализацию общепризнанных принципов международного права. Ярким примером того является невыполнение резолюций Совета Безопасности ООН под номерами 822, 853, 874, 884, принятых в 1993 году, которые прямо указывают на немедленный, полный и безоговорочный вывод захватнических войск из всех оккупированных регионов Азербайджана. Всему миру хорошо было известно, что указываемые в резолюциях захватнические войска не являются местными силами, иначе в вышеуказанных документах было бы требование не о выводе этих сил, а о прекращении их действий [1, с. 71]. Мировое сообщество вместо того, чтобы оказать давление на руководство Армении на протяжении всех этих лет, не принимает

никакие значимые действия по урегулированию конфликта, наоборот, пытается затягивать достижение консенсуса между сторонами. Использование международных средств и методов посредниками не по назначению вынудило Азербайджан к применению силы по деокупации своих исторических земель в рамках принципов и норм международного права. Вторая Карабахская война или называемая иначе, как Отечественная война, произошедшая в 2020 году с 27 сентября по 10 ноября, вошла в историю как яркий пример возможности ведения войны с соблюдением всех норм и принципов международного гуманитарного права. В ходе войны было множество случаев несправедливого отношения к Азербайджану, как со стороны отдельных государств, так и международных организаций. Да, можем сказать, что такие случаи были с самого начала Карабахского конфликта, то есть в 90-е годы прошлого века, но, после того как Азербайджан начал целенаправленные действия по очистке от сепаратистов и возвращению своих земель с применением силы наблюдалось сильное беспокойство сил, желающих заморозку конфликта.

Вызывает сожаление деятельность такой важнейшей международной организации, как ООН. Будучи гарантом обеспечения мира и безопасности в мире, данная организация, особенно, во время освобождения Азербайджаном своих земель демонстрировала несправедливую позицию. В период с октября 2020 года по настоящее время в Совете Безопасности ООН семь раз инициировалось принятие различных анти-Азербайджанских решений. Привлекает внимание тот факт, что одна из таких попыток была предпринята в октябре 2020 года, то есть именно в тот период, когда Азербайджан освобождал свои территории [9]. Провал этих намерений связан с ролью государств, являющихся непостоянными членами Совбеза и одновременно члена-

ми Движения Неприсоединения, председателем которого являлся Азербайджан. Должны отметить, что это вовсе не является показателем односторонней позиции этих стран. Они тем самым продемонстрировали, что уважают основополагающие принципы и нормы международного права, в частности, Устав ООН, резолюции Совбеза ООН, Бандунгские принципы, поддерживая справедливую позицию Азербайджана, который боролся за правое дело [12].

Евросоюз, в целом, европейские институты подошли к разрешению конфликта с двойными стандартами и не поддержали установленное международным правом право Азербайджана на восстановление своей территориальной целостности. Европейский Союз призвал стороны конфликта прекратить боевые действия, снизить напряженность и придерживаться режима прекращения огня [3]. Такого рода призывы мы видим уже почти 30 лет, которые направлены точно не на установление международной справедливости. Также в заявлении верховного представителя Европейского Союза по Иностранным делам и политике безопасности Жозефа Боррелля подчеркнута необходимость немедленного и безоговорочного возвращения к переговорам по урегулированию Нагорно-Карабахского конфликта под эгидой Минской группы ОБСЕ [11]. Созданная в целях выработки условий мирного урегулирования Карабахского вопроса Минская группа ОБСЕ, сопредседателями которой являются США, Россия и Франция, так и не решившая его за почти 30-летний период, или же скажем, не желавшая этого, во время Второй Карабахской войны также не оказывала никакого давления на руководство Армении относительно провокаций, совершаемых на границе с Азербайджаном, вынудивших последнего к контраступлению, а также случаев многократных нарушений норм и принципов международного гуманитарного

права. Особенно привлекает внимание односторонняя проармянская позиция Франции, являющийся сопредседателем Минской группы ОБСЕ. Стоит обратить внимание на заявление президента Франции Э.Макрона во время выступления в Риге 30 сентября о том, что Франция обеспокоена воинственными посланиями Турции, которая выступает за возвращение Азербайджаном Нагорного Карабаха и что мы этого не примем. Президент безосновательно обвинил Азербайджан на основе фейковой информации: «Было установлено, что нападения в воскресенье были совершены со стороны Азербайджана» [4]. Также он открыто показал свою поддержку террористическим действиям Армении: «Я говорю Армении и армянам: Франция выполнит свою роль» [7]. Всё это показывает на необходимость изменения состава Минской группы, учитывая невозможность сохранения позиции нейтрального посредника Францией. С другой стороны такой необходимости уже нет, так как после восстановления Азербайджаном территориальной целостности, Минская группа потеряла своё значение.

На внутригосударственном уровне имело место принятие Сенатом Франции резолюции о признании независимости «Нагорно-Карабахской Республики» [6]. Хотя данный документ не имеет юридической силы, ещё раз показывает предвзятое отношение Франции к Азербайджану. В целом в ходе «Отечественной войны» со стороны зарубежных СМИ было множество случаев оказания давления на Азербайджан. В частности, звучали обвинения по поводу участия на стороне Азербайджана наёмников из Сирии, использования азербайджанскими военными оружия, запрещённых международным правом, убийства гражданского населения. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев в течение Второй Карабахской войны давал многочисленные интервью ведущим

СМИ мира, в которых перечеркнул всю армянскую пропаганду. Журналисты таких важных медиа-структур, как «Fox news» и «Figaro» вместо того, чтобы тщательно анализировать предпосылки начала столкновений в 2020 году, переходили сразу на обвинительную риторику, указывая на Азербайджан как на инициатора боёв. На что Президент И.Алиев ответил: «... Мы не начинали войны, мы лишь ответили и сделали это на основе Устава ООН» [8]. На самом деле статья 51 Устава ООН провозглашает право стран, являющихся членами организации, на индивидуальную и коллективную самооборону [5]. Стоит также отметить предвзятость журналистов «BBC News», «Fox News», «France 24», «CNN International», «Figaro», которые обвинили Азербайджан в обстреле гражданского населения, использовании сирийских боевиков. На данные обвинения также Президент И.Алиев дал чёткий ответ, указав на факты: «... Мы никогда не подвергаем преднамеренному обстрелу гражданских лиц в городах и сёлах на оккупированных территориях. Нашей мишенью являлись только военные установки. Наши военные цели были установлены очень внимательно. Так что мы наносим удары только по целям, представляющим угрозу жизни наших граждан и солдат. Но, к сожалению, армяне используют тактику размещения военных установок в городах, где проживают люди...» [8]. Возникает справедливый вопрос: где были эти СМИ, когда совершались невиданные зверства над мирными азербайджанцами как в ходе Первой Карабахской войны, так и во время Второй Карабахской войны. В целом, в соответствии с международными документами, убийство гражданского населения или создание условий, которые могут привести к их смерти, категорически запрещено. Именно с этой точки зрения, убийства гражданского населения в ходе вооружённых конфликтов и агрессии,

совершенные Арменией без какой-либо военной необходимости, приведшие к нарушению права на жизнь, являются подтверждением положения «пренебрежение и презрение к правам человека привели к варварским актам, которые возмущают совесть человечества», закреплённого в преамбуле Всеобщей декларации прав человека [2, с. 28-29]. Отвечая на вопрос о переброске наёмников Президент И.Алиев говорил об отсутствии доказательств по этому поводу и такой необходимости, учитывая 100-тысячную армию страны. Особенно вызывает сожаление обвинение по данному вопросу со стороны стран-сопредседателей Минской группы, Франции и России, которые, ссылаясь на фейковые информации, выступают подобными заявлениями. Имели место также обвинения относительно участия турецких военных и использования истребителей F-16. «Военного участия Турции нет. Мы используем военное оборудование, произведённое в Турции, это правда. Однако, мы используем также военное оборудование производства России, производства Израиля, других стран. В отличие от Армении, получающей это бесплатно, мы покупаем военное оборудование. Здесь находятся турецкие F-16, но они остались здесь после совмест-

ных военных учений... Так получилось, что после военных учений произошли нынешние столкновения. Таким образом, мы решили оставить F-16 на земле, и они находятся на земле, а не в воздухе» [8].

Всё вышеуказанное говорит о кампании очернения и намерениях показать Азербайджан во всём мире как страну, не признающую никакие международно-правовые нормы и принципы. Такое отношение не является чем-то новым для Азербайджана. Международное сообщество промолчало, когда территории Азербайджана были оккупированы. Мы наблюдаем селективный подход или двойные стандарты, когда речь идёт об Азербайджане. Уместно будет напомнить слова министра иностранных дел Азербайджана Джейхуна Байрамова в его интервью AzTV, где указывает на встречу Президента И.Алиева с одной из иностранных делегаций: «Говоря об отношении различных стран в контексте Азербайджана, господин Президент использовал такую фразу: то, что делаете вы, является учебником двойных стандартов. Мне было интересно, какова будет реакция другой стороны. Молчание, всего лишь молчание. Никакого контраргумента не было приведено, даже не было никакой попытки» [10].

Использованные источники:

1. Məmmədov S.S., Məmmədov T.S. Dağlıq Qarabağ həqiqətləri və beynəlxalq hüquq. – Bakı: Mütərcim, – 2018. –184 s.
2. Алиев А.И. Азербайджан под прицелом международных преступлений: правовой анализ. – Баку: издательско-полиграфический центр “NURLAR”, – 2018. – 200 с.
3. Нуриева.И. Отношение мирового сообщества ко Второй Карабахской войне // Мировая наука.- 2022.- №11(68): [Электронный ресурс] /URL:<https://www.science-j.com/11-68-2022>
4. [Электронный ресурс]/URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/we-wont-accept-azerbaijani-control-in-nagorno-karabakh-macron-says>
5. [Электронный ресурс] /URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>
6. [Электронный ресурс] /URL: <https://mfa.gov.az/az/news/no42520-azerbaycan-respublikasinin-xarici-isler-nazirliyinin-metbuat-xidmeti-idaresinin-serhi>
7. [Электронный ресурс] /URL: <https://www.france24.com/en/20200930-macron-condemns-turkey-s-bellucose-statements-on-nagorno-karabakh-fighting>
8. [Электронный ресурс] /URL: <https://files.preslib.az/projects/zefer/ru/prezident.pdf>

9. [Электронный ресурс]/URL: <https://interfax.az/view/906604>
10. [Электронный ресурс]/URL: <https://qafqazinfo.az/news/detail/ceyhun-bayramov-prezidentin-xarici-diplomati-nese-susdurmasindan-danisdi-video-422522>
11. [Электронный ресурс]/URL: <https://azerbaijan.az/ru/related-information/307>
12. [Электронный ресурс]/URL: <https://m.zerkalo.az/gosudarstva-chleny-dvizheniya-neprisoedineniya-otstoyal-interesy-azerbajdzhana-v-sb-oon/>

**Qələndərli Sona Hüseyn qızı
Məmmədli İsmayıl Nəzər oğlu**

**İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ: DÜNYA İCTİMAİYYƏTİNİN
AZƏRBAYCANA QARŞI QƏRƏZLİ MÖVQEYİ**

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları tərəfindən göstərilən təzyiqlər, tətbiq olunan ikili standartlar və qərəzli yanaşma səbəbindən üzləşdiyi çətinliklərdən bəhs olunur. Beynəlxalq hüququn ayrı-ayrı subyektlərinin müharibə zamanı ortaya qoyduğu mövqenin detallı araşdırılması məqalədə öz əksini tapmışdır.

**Galandarli Sona Huseyn
Mammadli Ismail Nazar**

**SECOND KARABAKH WAR: THE BIASED POSITION
OF THE WORLD COMMUNITY TOWARDS AZERBAIJAN**

SUMMARY

The article talks about the difficulties Azerbaijan faced due to the pressure, double standards and biased position of the world's leading countries and international organizations during the Second Karabakh War. A detailed analysis of the policies of individual subjects of international law during this war is reflected in the article.

**Redaksiyaya daxilolma tarixi: 26.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 28.02.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 01.03.2024**

Салимова Лейла Камил гызы,

доктор философии по праву, докторант кафедры международного права

Бакинского государственного университета

E-mail: lleylasalimova@gmail.com

УДК 341.01

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.006

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕСЕЛЕНИЯ АРМЯН 1915 ГОДА

Açar sözlər: müharibə, qanun, sənədlər, köçürmə, ermənilər.

Ключевые слова: война, переселение, армяне, закон, документы.

Keywords: war, law, documents, resettlement, Armenians.

Армянский вопрос находился в центре внимания многих отечественных и зарубежных научных исследований в области истории. Первоисточники, используемые в таких исследованиях, обычно принадлежат архивам таких государств, как Россия, Османская империя, Великобритания и Франция, которые были участниками Сан-Стефанского и Берлинского договоров и где «Армянский вопрос» стал международной проблемой. Факты же законодательного, нормативного, политического сопровождения событий 1915 года связанных с эвакуацией армян, происшедших в Османской Турции, находятся в государственном архиве Турции. Необходимо учитывать такой существенный факт, что Царская Россия, Франция, Англия, будучи в военно-политическом блоке именуемым «Тройственный Союз», еще задолго до начала Первой мировой войны планировали территориальное расчленение Османской Турции. Поэтому, объем документов и исследований, основанных на них, различается в

зависимости от политики этих государств, в отношении османских территорий и их отношений с Османской империей в Первой мировой войне либо как врага, либо как союзника [16].

Первые отношения армян и турок начинаются с 10 века нашей эры [17]. Дальнейшее совместное проживание турок и армян, в Анатолии насчитывает с 1015 и 1020 годов [18, с.13]. Наличие разных религий и этнической идентичности не мешало им совместно проживать в городах, поселках и деревнях Османской империи. Турки и армяне демонстрировали пример мирного сосуществования, вплоть до последней четверти XIX века. Они вместе формировали общественную жизнь, переживали радость и грусть. Армяне не чувствовали себя меньшинством несмотря на то, что турки-мусульмане составляли большинство турецкого населения. Турки-мусульмане занимались сельскохозяйственными работами, а армяне занимались ремеслом, торговлей и сферой искусства. Армяне стали незаменимой группой во многих сферах жизни села и города, а турки-мусульмане обеспечивали их безопасность на границах, в случае нападения извне, а также повсюду, где это было необходимо. Они вместе писали стихи и сочиняли музыку [12].

В западном мире распространено мнение, что турки, пришедшие в Анатолию, начиная

с первой половины XI века и принявшие ее как свою родину, вели жестокую и нетерпимую политику по отношению к христианам региона. Подобный подход иногда выходил за рамки мнения и превращался в тяжелые обвинения и исторические суждения, включая обвинение в том, что христиане в Анатолии подверглись тираническому варварству со стороны турков и были изгнаны с земель своих предков [19].

Армянские авторы, исследуя период войн во время завоевания Анатолии, так и в более поздние периоды, часто характеризуют турок такими выражениями как «жестокий», «кровожадный» и т. д., и употребляют выражения типа «кровь лилась повсюду, как потоп», «люди были убиты», «везде можно было обнаружить море крови» и т. [13]. Такая позиция армянских авторов и их последователей не имеет под собою никаких исторических обоснований. Свидетельством того, являются записи произведений, написанных немусульманами той эпохи, в частности армянскими авторами. Есть важные работы, раскрывающие отношение правления Сельджуков к христианской общине и турецко-армянским отношениям в произведениях средневековых армянских авторов, таких как Арисдагес (из Ласдиверда), Матеос (из Урфы), Самуэль (из Ани), Вардан (Вартабет), Симпат, Ваграм (из Урфы) и Кирагос (из Генца), изучавшие завоевание Анатолии турками, сельджукскими султанами и их деятельность [20].

Положение армян до правления Сельджуков можно рассматривать в двух хронологических периодах, время от времени пересекающихся. Первый из них — период Византийской империи, а второй — период, когда Аббасиды владели этим регионом. Армяне подвергались разносторонним социальным и политическим подавлениям со стороны византийцев [20]. Крестовые походы, во время религиозных военных походов под лозунгом «спасения» восточного христианства в 1096 году,

также не оправдали надежд армян на лучшую жизнь [24]. В то же время годы правления Меликшаха (1072-1092), восседавшего на престоле Великих Сельджуков после Алпарслана (1064-1072), стали для армян периодом истинного мира и спокойствия. Армяне обладали правом свободного вероисповедания и равным положением в общественной жизни с мусульманским населением. В период владычества Сельджуков, Армянскому Католику было предоставлено право управления всеми церквями и монастырями. Армянское духовенство было полностью освобождено от налоговых сборов [21].

Как отмечает турецкий исследователь Мехмет Ерсан армяне, веками пытавшиеся существовать под религиозным и политическим давлением византийцев, наконец, обрели желанных покровителей — сельджуков. Анализ «сборника повелений султана Меликшаха» свидетельствует, что армяне были в числе подданных правления Сельджуков. Этот период времени характеризуется теократическим характером государственности, распространением на армян единого правового пространства в границах огромной империи, высокий их демографический рост, проводимая на государственном уровне политика этнорелигиозной терпимости и поощрения локального управления. Таким образом армяне продолжали свое социальное существование как подданные сельджуков и передавали свои социальные и религиозные ожидания сельджукскому султану [20].

Если посмотреть на начальный этап турецко-армянских отношений, то можно увидеть, что армянское общественное существование в анатолийской географии было «реконструировано» на основе свободы, поддерживаемой политическим подходом сельджуков [20].

Более поздний период проживания армян на территории Оманской Империи, свидетельствует, что традиция уважительного отношения к армянам проявлялась и в период

конца 19 и начала 20 века. Армяне занимали видные посты в правительстве Османской Империи. Ниже приводятся имена армян в правительстве Османской Турции:

Министры:

Министр финансов и министр тайного казначейства – Агоп Оганес Казазян-паша (1885; 1888, трижды);

Министр общественных работ – Крикор Агатон Эфенди (март 1867 г.);

Министр общественных работ – Давуд Гарабет-паша (май 1868 г. – июнь 1871 г.)

Министр общественных работ – Оханнес Чамич Эфенди (1877 и 1878);

Министр общественных работ – Киркор Синапян (январь 1912 г.);

Министр лесного хозяйства и горнодобывающей промышленности – Бедрос Куюмкюян (сентябрь 1878 г.);

Министр почт и телеграфов – Станбулян Эфенди (январь 1910 г.); Мардикян Оскан Эфенди (июнь 1913 г.);

Министр торговли и сельского хозяйства Оханнес Чамич Эфенди (август 1877 г., январь 1878 г.); Бедрос Куюмкюян (июнь 1880 г.); Бедрос Халлачян (январь 1910 г.);

Министр иностранных дел – Габриэль Норадукян (1912 г.);

Оганес Куюмджюян-паша – заместитель главного секретаря Министерства иностранных дел в 1909–1913 гг.;

Помощники юридического консультанта при правительстве Османской Империи:

Эдвар бей Мисирли (до 1908 г.);

Грант Бей Абро (до 1917 г.);

Консулы и дипломаты (между 1900-1907 гг.) [25]:

Консулы и дипломаты в период с 1900 по 1907 гг.;

Грант Дюз – (Мессина/Италия);

Овсеп Мисакян Эфенди – (Гаага/Нидерланды);

Оганес Магакян Эфенди, – (Озице/Сербия);

вице-консул Мигран Кавафян Эфенди – Франция (генеральный консул / Брюссель, 1907 г.);

Шекип Эфенди (первый секретарь Берлин/Германия);

Арутюн Маркарян Эфенди (первый секретарь / Белград);

Овсеп Азарян Эфенди – (Генеральный консул Мальты);

Саркис Бальян Эфенди – (консул Бари/Италия);

Дикран Хюнкарбегендиян – (Одесса/вице-консул России);

Левон-бей Еремян (второй секретарь-Париж);

Диран Бей Дадян – (второй секретарь/Брюссель);

Левон-бей Еремян – (второй секретарь/Париж);

Минас Йерам Эфенди (вице-консул/Занта);

Оганес Нафилян Эфенди (вице-консул / Тбилиси);

Грант Бей Норадукян (вице-консул / Галач-Румыния);

Арсен Эфенди – (Новозеландия / Англия и Патры/Греция) [25].

Министры казначейства:

Хиос Оханнес-паша – министр финансов (1897-1908 гг.); Агоп Казазян-паша – министр в период (период Абдулхамита II); Микаэль Портукал-паша (1891-1897 - период Абдулхамита II);

Члены Государственного совета (После 1900 г.):

Ильяс Чайан Эфенди;

Андон Кёесан (бухгалтерский отдел);

г-н Дюран;

Зара Дилбер Эфенди;

Бедрос Зеки Гарабетян; Крикор Хидырян Эфенди;

Грант Асадур Эфенди;

Министр торговли и сельского хозяйства:

Оханнес Камич Эфенди;

Губернатор Вана: Бедрос Капамаджян;

Заместители губернатора:

Оханнес Ферит Эфенди (**Ван**);

Оганес Асаян (**Элязыг**);

Л. Айджьян и Ант Биллорян (Эрзурум);

Министры общественных работ (после 1878 г.):

Гарабет Артин Давут-паша (1868-1871);

Андон Тынгыр Явер (1870);

Крикор Агатон (1868);

Оскан Мардикян (1913-1914) [25].

Министр общественных работ (после 1908 г.):

Бедрос Халлачян;

Крикор Синапян.

Государственные служащие:

Сисак Ферит Бей (директор цензуры);

Минас Гамсар (цензор армянских газет);

Левон Суренян (цензор армянских газет);

Богос Парнасян (первый секретарь прессы);

Арутюн Хамданян Эфенди (начальник отдела депортации паспортов).

Значительное количество армян занимали должности архитекторов, учителей, более 45 являлись признанными художниками в Османской Турции и др. [25].

Однако кризисы, обрушившиеся на Османское государство в 19 веке, — нарушили гармонию османского общества. Войны, территориальные потери и международное давление сопровождалось провоцированием этнических конфликтов между национальными меньшинствами и турками. В последней четверти XIX века Османское государство неоднократно подвергалось разрушению. Оно потеряло весь свой суверенитет на Кавказе и Балканах, особенно после войн с царской Россией. Неслучайно, именно на Балканах, в июле 1914 г. началась австро-сербская война, столь стремительно переросшая в европейскую, а затем и в мировую. Здесь переплетались разные группы глубоких противоречий: национально-освободительное движение бал-

канских народов противостояло полиэтничным Османской и Габсбургской империям, малые страны боролись за реализацию своих национальных проектов, великие державы соперничали за наиболее выгодное для себя решение Восточного вопроса [1].

К началу Первой мировой войны армянские радикальные группировки Османской Империи объединили свои усилия и вступили в союз с вторгающейся Царской армией, Францией, Англией. Серьезную угрозу безопасности Османской империи оказало сотрудничество армянских политических партий, духовенства, общественных организаций с царской Россией, Францией, Англией, в реализации их планов по захвату части территории Турции. В этот период наиболее активно начала реализовываться политика Царской России, Франции, Англии, которые на протяжении многих лет были авторами так называемого «Армянского вопроса» и последователями стратегии ее реализации [26]. После Берлинского соглашения ослабевшая Османская империя признала независимость — Сербии, Болгарии, Румынии и Черногории.

Великобритания, Франция и Россия для достижения своих целей в расчленении Османской Турции тесно сотрудничали с армянами. Абсолютное большинство посольских работников, с которыми они работали, были армянами. Армяне через созданные ими комитеты, открыто изъявляли свою готовность сотрудничать с врагом против Османской империи [23, с. 215].

В результате начиная с 1890-х годов, особенно в восточных провинциях Турции периодически вспыхивали восстания армянской части населения. Огромную роль в организации беспорядков со стороны армянского населения, принадлежало миссионерским организациям, созданными Англией и Францией, занимавшихся образованием армян. Миссионерские организации всячески поддерживали армян на дипломатическом уровне, поощряли

насильственные действия направленные на захват власти, в организации общественных беспорядков.

В это время были организованы специальные группы армян, которые распространяли провокационные листовки и проводили собрания с местным населением, агитируя их на решимость в насильственной борьбе против власти [43, с. 221].

Циркуляры иностранных государств о восстании направлялись в самые отдаленные провинции Османской Империи. Царская Россия, Великобритания, Франция и Италия через дипломатических представителей являлись посредниками во внутренних и международных связях армянских повстанцев. Ими же осуществлялось снабжение армянских повстанцев всеми видами оружия, боеприпасами, продовольствием, деньгами, необходимыми для восставших армян. Армяне активно принимали участие в сборе разведывательной информации и их передаче противникам Турции [8].

В то время Османская Империя уже столкнулась с серьезными экономическими проблемами, связанными с потоком иммигрантов мусульманского населения Балкан. Панславистская деятельность России на Балканах дала о себе знать и привела к процессу, который вылился в Балканские войны. Сербь, греки и болгары нашли покровителей из других государств, и Россия была главным среди них. Они отделились от Османского государства и создали свои собственные государства. Эта ситуация стала источником вдохновения для других национальных меньшинств, проживавших в Османском государстве. Несмотря на многовековое сосуществование турок и армян, события, произошедшие во время Первой мировой войны, привели к расколу этих двух народов. Первая мировая война была бедствием беспрецедентных масштабов. По меньшей мере 16 миллионов человек погибли, 20 миллионов были ранены. Первая

мировая война привела к распаду Османской, Австро-Венгерской и Российской империи, границы их изменились. Произошли депортации, принудительные переселения и массовые миграции мирного населения [27].

Главной политической задачей, которую ставили перед собою Царская Россия, Франция, Великобритания, это полное поражение Османской Турции в Первой мировой войне и создание на части ее территории этнически однородную Армению. Для реализации указанных задач, были разработаны различные программные установки у радикальных армянских партий. К примеру, армянская революционная федеративная партия (АРФД) рассматривала в своей программе создание армянской автономии в рамках Османской Империи. Армянская партия Ганчак стремилась к созданию независимой Турецкой Армении. Эти партии использовали разную стратегию и тактику для достижения своих целей [9, с. 47]. Сэтой целью правительство рассматриваемых государств осуществляло политическую поддержку сепаратизма армян, проживающих на территории Османской Турции, в том числе политических партий; оказывало содействие в организации армянских повстанческих формирований; вооружало их, направляла военных советников из числа армян, проживавших на территории России и принимавших участие в Балканских войнах. Во время Первой мировой войны армянские радикальные группировки действовали без колебаний, мобилизуя местное армянское население, объединяя силы с вторгающейся российской армией. Главная цель состояла в создании этнически однородной Армении на территории Османской Империи. Были созданы специальные армянские боевые подразделения, которые воевали в составе регулярной армии противников Османской империи [28].

Фактически, упадок Османской империи сопровождался ростом этнического национализма. Национализм среди армянской части

населения широко поощрялся и использовался такими державами как Царская Россия, Франция в борьбе за влияние на Балканах и на Турцию [29].

Тезис о разрушительном воздействии национальных войн и движений на систему международных отношений начала XX века широко распространен в зарубежной и отечественной историографии. Крайним выражением такой позиции является постановка П. В. Волобуевым вопроса о том, «не послужили ли малые народы... детонаторами мирового военного конфликта?» [3, с. 14].

К сожалению, аналогичная политика проводится некоторыми государствами и в настоящее время. Так же, как и в Османской империи, в конце 19 и в начале 20 века, такая политика несет серьезную угрозу системе международной безопасности. Ранее, накануне Первой мировой войны, такая политика Франции, России, Австралии других государств была направлена на открытое противостояние между национальными меньшинствами и правительством Османской империи. В настоящее время политика этнического армянского национализма проводится против Азербайджанской республики и современной Турции. Вопреки грубым нарушениям норм международного права, она насаждается при непосредственном участии Франции и других государств, за счет актуализации «исторической травмы у современных потомков армян», связанных с армяно-турецким конфликтом, произошедших в 1915 году, т.е. более 100 лет назад в Турции.

Как свидетельствуют государственные архивы Царской России и Османской Империи, воспользовавшись ослаблением Турции в XIX веке, Царская Россия строила планы по усилению своего влияния на Кавказе и искала пути его реализации. Эти планы еще больше усилили османо-российское противостояние. Заключение Гюлистанского (1813 г.), Туркменчайского (1828 г.) и Эдирненского (1829

г.) договоров побудило Царскую Россию усилить свое политическое влияние в регионе, в частности, для экономической и культурной деятельности на Кавказе.

Желая достичь своих целей, Царское правительство проводило политику христианизации путем переселения местного мусульманского населения с Кавказа. Осуществляя эту политику, оно вынуждало местных мусульман мигрировать, заменяя их христианским населением, состоящим из армян. В рамках этой политики в 1860 году в Анатолию Османской Турции иммигрировали десятки тысяч лиц армянской национальности. Перемещенное же коренное население Кавказа состояло из турок-месхетинцев, чеченцев, черкесов, лезгин и татар (азербайджанцев) [2, с. 588-622].

Царские войска применяли самые различные средства для этнической чистки местного населения. Наиболее же эффективным являлась полная изоляция районов их проживания от внешнего общения. Так, в Дагестане и Чечне, где было оказано наиболее сильное сопротивление Царским войскам, в течение длительного времени применялась масштабная блокада, которая распространялась в основном на местное гражданское население [14].

Русско-Турецкие отношения на рубеже 19 века, согласно, архивных материалов Министерства иностранных дел России и османских властей, затрагивали интересы обеих стран по следующим вопросам: балканский (прежде всего – македонский и болгарский), критский и армянский вопросы. Особое место также занимала судьба Черноморских проливов [4].

В период 1910–1915 гг. генеральный штаб военно-морских сил Царского флота разработали план десантной операции по захвату пролива Босфор и Дарданеллы [5].

Черноморские проливы, а под этим названием имеют в виду проливы Босфор и Дар-

данеллы, и связующее их Мраморное море, всегда находились в центре желанных устремлений Европейских государств. Контроль над этими проливами представлял огромные экономические и политические преимущества [6]. После Балканских войн Царская Россия планировала выйти к Средиземноморью через Восточную Анатолию. С этой целью необходимо было взять под контроль регион Карса, что давало возможность осуществлять контроль над дорогами, ведущими вдоль Тигра и Евфрата к Средиземноморью и Персидскому заливу [30, с. 37]. В этом контексте для реализации указанных задач, Россия сосредоточила военные силы в регионах, близких к османской границе [31, с. 484].

Одновременно Царская Россия, с одной стороны, привлекла на свою сторону армян и курдов. С другой стороны, она настраивала их друг против друга, провоцируя вражду между армянами и курдами. Многие территории Османской империи, в особенности близкие к Российской границе на Южном Кавказе, где в компакте проживали армяне, – были охвачены восстаниями. Благодаря восстаниям армянского населения Турции, и дестабилизации общественно-политического положения в Османском государстве, русская армия легко прошла через Ван и с легкостью оккупировала такие города: Малазгирт 11 мая 1915 года; Геваш 18 мая; и город Ван 20 мая 1915 года. Таким способом Россия смогла осуществлять географический и военный политический контроль над регионом [32, с. 49].

Наряду с этим происходил активный набор добровольческий отряд армянской молодежи в Тбилиси в Царскую армию [22].

К этому времени армянскими политическими партиями, в частности «Дашнакской партией» принимаются соответствующие резолюции, направленные на вооружение армянских боевиков в Турции [7, с. 225].

По мере развития событий начались массовые акты дезертирства из Османской армии, военнослужащих армянской национальности. Впоследствии они присоединялись к российской армии. Поддержка армянским населением Царских войск была настолько велика, что при входе в Ван, ключи от города армянами почетно были переданы русскому генералу Николаю Николаевичу Юденичу [33].

Российским командованием губернатором Вана был назначен Арам Манукян [35, с. 240].

Однако в октябре 1915 года армянские губернаторы были заменены русскими администраторами. Вместо Арама Манукяна, губернатором Вана был назначен российский генерал Павел Воронов [36]. В результате при непосредственной поддержке Царской России, армянам удалось создать временное правительство в Ване. Однако, впоследствии после освобождения оккупированных районов турецкими войсками, одним из решений Царских властей в частности, генерала Юденича, была депортация проживающих в регионе Вана армян на Российский Кавказ. Согласно иммиграционной переписи российских властей, в общей сложности на Кавказ прибыло 150 000–200 000 армян из Вана, Буланика, Адильчеваза, Эрджиша, Малазгирта, Ахлата, Мюкуса (Бахчесарай), Шатака (Чатак) которые поселились в Ереване и его окрестностях [37, с. 253].

Кроме того, из опубликованных данных армянской писательницы Нушерванян, видно, что около 50 000 армян погибли из-за голода и болезней во время их депортации на Кавказ [38, с. 50-54]. Однако переселение турецких армян в места, где компактно проживали армяне, вызывало недовольство у местных российских армян, проживающие на Кавказе. Русские армяне начали испытывать ненависть к османским армянам из-за возможности снижения уровня их благосостояния [34, с. 257, 77].

Следует отметить, что в это время, используя слабость административного управления Турецких властей, которая во многом объяснялась подрывными действиями, как Царского правительства, так и местного армянского населения, во многих регионах Турции орудовали незаконные вооруженные банды. Одними из наиболее организованными, были курдские криминальные формирования, которые совершали разбойные нападения на мирное население. Согласно армянскому источнику, во время миграции курдскими бандами было убито более 40 000 армян [39].

Таким образом, из-за изменившихся условий войны решением генерала Юденича, армяне впервые в истории Османской Турции, были депортированы в российские оккупационные зоны. Таким образом, это показывает, что такие решения могут приниматься в условиях войны [10], [11].

В мае 1915 г. Османская империя приняло решение о переселении армян в южные провинции. В июле 1915 г. решение российского командующего Юденича было первым решением, связанным с массовой депортацией турецких армян, что естественно сопровождалось жертвами среди мирного населения учетом условий войны. Используя политическое и экономическое ослабление Османской Империи, в свою очередь, Франция осуществляла эффективную подготовку по вторжению на ее территорию. Так Министр иностранных дел Франции М. Пишон 29 декабря 1918 г. в своей речи во французском парламенте заявил, что Франция исторически имеет неотъемлемые права на территорию Османской Империи, включая Сирию, Ливан, Палестину, и никогда не отказывалась от этих требований, и своих прав [40, с. 114].

Все эти события привели к дальнейшему ослаблению османской государственности. Почти 4,5 миллионов мусульманских подданных Османской империи погибли между 1864 и 1922 годами. Более того, около 5 мил-

лионов граждан Османской империи были изгнаны из домов своих предков Балкан, Кавказа и нашли свое убежище в Стамбуле и в Анатолии. Сотни тысяч мусульман, живших там, были убиты, либо вынуждены эмигрировать. В этот период все народы, проживавшие в Империи, пострадали [41].

К моменту начала первой мировой войны сепаратистские действия и восстания этих группировок, увеличили вооруженные нападения на районы с преобладанием османского мусульманского населения, реально создав угрозу их физического уничтожения. Их главная задача заключалась в проведении этнических чисток мусульманского населения. Особую жестокость по отношению к мирному населению проявили киликийские армяне, которые поддерживали высадку военных десантов противника Искендеруне, Мерсине или Адане. Местное армянское население оказывало всяческое сотрудничество войскам противника. Ежедневно увеличивалось пополнение состава французских войск за счет местного армянского населения. Так, из шести французских батальонов, три батальона были сформированы из местного армянского населения Османской Турции [42, с. 48-49].

Армянские французские легионеры под командованием офицеров, совершали массовые убийства с целью этнической чистки турецкого мирного населения в этом регионе. Главной целью этнических чисток, являлось создание суверенной армянской республики на территории османской Турции [9, с. 47].

К маю 1915 года военная обстановка резко обострилась. Османская Турция вынуждена была сражаться против России на Восточном фронте. Одновременно шли изнурительные бои на фронте Чанаккале с британцами, французами, австралийцами и т. д. Таким образом, Турция оказалась в изнурительных войнах. Великобритания и Франция, которые вели бои на Западном фронте, постоянно требовали активизации наступления Царских войск

на кавказском направлении, для того, чтобы ослабить давление Германии [8].

Наряду с этим необходимо было организовать бесперебойное снабжение Англии и Франции, необходимым оружием, боеприпасами и продуктами питания. Самый короткий путь удовлетворения этих потребностей являлась транспортировка через проливы Босфор и Дарданеллы, которые находились под контролем Османской империи. Это обстоятельство являлось также серьезным основанием для требований Франции и Англии об усилении наступательных операций Царских войск на Кавказском направлении [15].

Особое беспокойство у Османского правительства вызывало продвижение Царских войск в Восточной Анатолии. Успех наступления русских войск, как было отмечено ранее, в немаловажной степени обесславился, всемерной поддержкой, которую осуществляло местное армянское население войскам противника. Все это вынудило Османское правительство, 27 мая 1915 года принять Закон «Об отправке и поселении». Правитель-

ство приняло решение о принудительной эмиграции османских армян в другие османские провинции, где было безопаснее и где практически не было возможности армянской части населения «сотрудничать с врагом и оказывать ему поддержку». Закон о миграции армян, был подготовлен по инициативе министра внутренних дел Талат-бея, 1 июня 1915 года был введен в силу.

Таковы некоторые вопросы международной правовой и исторической характеристики переселения армян 1915 года в Османской Турции и объективной необходимости иммиграции армян, которые, к сожалению, Арменией и армянской диаспорой преподносятся как «геноцид армян».

Эта проблема требует проведения дальнейших междисциплинарных исследований. Однако, даже незначительные исторические факты, приведенные нами в исследовании, свидетельствуют о крайней предвзятости и ошибочности самой постановки вопроса о якобы совершенном Османским правительством «геноцида армян» в 1915 году [15], [16].

Использованные источники:

1. Агансон О.И. Политика Великобритании в Юго-Восточной Европе в условиях кризиса Балканской подсистемы международных отношений (1903–1914 гг.): Дис. ... канд. ист. наук. – М., 2011, – 291 с.
2. Касимова С. Миграции с Северного Кавказа в Анатолию в XIX веке: причины, проблемы и последствия миграции с точки зрения историографии», 2017, Том: 4 Выпуск: 13, 588 – 622, 26.12.2017.
3. Романова Е.В. Первая мировая война: Пролог XX века. – М.: Наука, – 1998, – с.14
4. Чомак Ихсан. Турция и Россия на рубеже XIX-XX вв. и дипломатическая деятельность посла России в Константинополе И.А. Зиновьева. Дисс... и автореф... по ВАК РФ 07.00.03, канд. исторических наук. – Москва, 200, – 215 с.
5. Назаренко К. Б. Русский флот и черноморские проливы накануне и во время Первой мировой войны. В сб. К столетию начала Первой мировой войны Межвузовская научная конференция «Россия в первой мировой войне: проблемы истории и историографии» Сборник докладов 28 ноября 2014, Санкт-Петербург, Издательство СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2015. https://etu.ru/assets/files/sbornik-kafedry-ikgp_2015.pdf.
6. Лаврова Т. Черноморские проливы как геополитическая проблема современных международных отношений. Автореф... дисс... доктора политических наук: 23.00.04. – Москва, 2001. – 291 с.
7. Извлечение из постановлений общего VIII съезда Армянской Революционной партии Дашнакцутюн, созванного в июле 1914 года. – ШАРА, ф. 524, о. 1, дело 59, л.д. 3, 4, 5, 12.; опубликовано в монографии MUSAĞASIMLIFROM “THEARMENIANISSUE” TO”THEARMENIANGENOCIDE”: INSEARCHOFHISTORICAL-TRUTH(1724-1920) Baku, 2025 с. 225 2015; <https://www.academia.edu/es/104181009/From-The-Armenian-Issue>
8. Ahmet ALTINTAŞ: OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN TEHCİR KARARI ALMASI VE UYGULAMASI: (The Decision and Application of Resettled in Ottoman Empire): Microsoft Word - makale.doch <https://sbd.aku.edu.tr/VIII/altintas.pdf>;

9. Arşivlenmiş kopya. 22 Ağustos 2009 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişimtarihi: 26 Nisan 2009. - Hulki Saral: Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV, – Ankara 1996, – sayfa 47.

10. Arşiv belgeleri ve resmi yayınlar

ATASE, BDH-Kls.:2811, Dosya:26, Belge:28.

ATASE, BDH-Kls.:2820, Dosya: 69, Belge:4, Dosya:7.

ATASE, BDH-Kls.:193, Dosya: 698, Belge: 817, Fih: 3(1).

ATASE, BDH-Kls.:2818, Dosya:1, Belge:32(33).

ATASE, BDH-Cl.:510, Dosya: 494, Belge:23.

ATASE, BDH, Sınıf:528, Dosya:1029, Belge: 23, Düzeltme:

11. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, cilt 31, sayı: 81, 1982.; опубликовано в работе Nejla GÜNAY – Güzin ÇAY-KIRAN «Rusların 1915 Yılında Van Vilayetine Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915: 1442041.; <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1442041>

12. ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ) ANA-BİLİM DALI TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ (TEHCİRDEN GÜNÜMÜZE) Doktora Tezi Berna TÜRKDOĞAN Ankara-2006; <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/28131/2133.pdf?sequence=1>

13. Aristakés, 1973: 36, 57-63, 75, 79, 107; Mateos, 1987: 110, 115, 116, 118.

14. Abdullah SAYDAMRUSYA' NİN KAFKASYA' YI İŞGALİ.; 188221; <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188221>.

15. ALİ İHSAN GENCER BERLİN ANTLAŞMASI OsmanlıDevletiileİngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya devletleri arasında 13 Temmuz 1878'de imzalanan antlaşma; <https://islamansiklopedisi.org.tr/berlin-antlasmasi>

16. Yasemin TürkkanTunaly PERCEPTION OF THE ARMENIAN QUESTION IN SPANISH DIPLOMATIC REPORTS (1914-1922) /İSPANYOLDİPLOMATİK RAPORLARINDA ERMENİ SORUNU ALGISI (1914-1922); 2018

17. Göyünc, Nejat (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki Ermeniler. İle. 42.

18. Galaçoğlu, 2011, s. 13-14.

19. Frionis, 1971: 54 vd.: İskandaryan, 1915: 29 vd.) опубликовано в работе Mehmet Ersan Turkish Understanding of Government According to Armenian Sources; Marmara University; 2024 – <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/en/turkish-understanding-of-government-according-to-armenian-sources/>

20. Mehmet Ersan Turkish Understanding of Government According to Armenian Sources; Marmara University; 2024 - <https://turksandarmenians.marmara.edu.tr/en/turkish-understanding-of-government-according-to-armenian-sources/>.

21. Mateos, 1987: 110, 115, 116, 118.

22. MUSA GASIMLI FROM “THE ARMENIAN ISSUE” TO”THE ARMENIAN GENOCIDE”: IN SEARCH OF HISTORICAL TRUTH (1724-1920) Baku 2025. 2015; https://www.academia.edu/es/104181009/From_The_Armenian_Issue_to_The_Armenian_Genocide_in_Search_of_Historical_Truth_1724_1920.

[_to_The_Armenian_Genocide_in_Search_of_Historical_Truth_1724_1920](https://www.academia.edu/es/104181009/From_The_Armenian_Issue_to_The_Armenian_Genocide_in_Search_of_Historical_Truth_1724_1920).

23. Premier Ministère Publication de la Direction du Département des Archives Ottomanes No:51 Seconde Edition, Ankara 2001, s. 215

24. Robert William THOMSON “ERMENİLERİN GÖZÜNDEN HAÇLI SEFERLERİ”; Anadolu Mecmuası: 1/I, Ağustos 2022, s. 79-99.; Ermenilerin Gözünden Haçlı Seferleri; <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2556086>; Ersan, 2007: 57, 60, 62-63.

25. Koç, Yılmaz (2009). OsmanlıİmparatorluğuparlamantosundagörevyapanErmenimebuslarvefaaliyetleri (PDF) (Yüksek Lisans). İle. 5. 15 Nisan 2021'de arşivlendi (PDF). Erişimtarihi: 14 Mart 2021.

26. Erdal İLTER «MİLLİ MÜCADELE DE “DOĞU LEJYONU” (LEGION D'ORIENT)'NUN FRANSIZ İŞGAL BÖLGESİNDEKİ FONKSİYONU» <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20815>

27. Prof. Dr. Ali Şükrü; Nida KİRÖMEROĞLU «ÇORUK MİZAH PENCERESİNDEN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1914-1918)»T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI DOKTORA TEZİ2502140340 TEZ DANIŞMANIİSTANBUL-2022<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET004270>

28. Halil AYTEKİN, Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı, TTK, Ankara, 2000, ISBN 975-16-1346-9:2.- “Serdar Palabıyık, “Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 - 1921)”, Ermeni Araştırmaları, 30, 2008 (ERAREN)”

29. GEORGEON. R. cd. “Osmanlı Devleti Tarihi \ Cem Yay. İstanbul. 1995; PALMER. A. “Osmanlı İmparatorluğu: Bir Qokii Şim Tarihi”. Sabah Kitapları. 1st. 1995; GLENNY. M. “Balkanlar 1804-1999. Milliyetçilik. Savaş ve Biiylik Gikiler”. C^cv. Melimet Harmanci. Sabah Kitapları. İstanbul. 2000; KENT

30. Tevfik Bıyıklıoğlu, Osmanlı-Türk Doğu Hudut Politikası, Milli Savunma Akademisi, İstanbul, 1958, s. 37; (Basılmamış daktilo eser ATASE Kütüphanesi).

31. Nejla Günay, “Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ermeni grupların birbirleriyle ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde Rus etkisi”, “Tarihin İzinde Bir Ömür Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan” Bildiriler Kitabı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 484.

32. Nejla Günay, “Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 10, C. 20, Yaz 2017, s. 49.

33. Nejla GÜNAY - Güzin ÇAYKIRAN «Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915: 1442041.; <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1442041>

34. Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917), s. 257, 77.]: опубликовано в монографии Nejla GÜNAY - Güzin ÇAYKIRAN «Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915: 1442041.; <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1442041>.

35. Justin Mc Carthy, Esat, Aslan, Cemalettin Taşkiran ve Ömer Turan, 1915 Van'da Ermeni İsyanı; (Çev. B. Yoğun), T&K Yayınları İstanbul:, 2018, s. 240.: опубликовано в монографии Nejla GÜNAY - Güzin ÇAYKIRAN «Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915: 1442041.; <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1442041>

36. Ռ. Սահակյան, “Միլիցիայի կազմակերպումը վանի նահանգում (1915 թ. Հոկտեմբեր– 1916 թ. Սեպտեմբեր) [Van Vilayeti'nde Milis Örgütü (Ekim 1915 - Eylül 1916)]”, Պատմա-Բանասիրական Հանդես, 2, 2018, <https://artsakhib.am/2019/09/05/միլիցիայիկազմակերպումըվանի-նահանգ/>, էջ 149-159 [R. Sahakyan, “Militsiayin Kazmakerpumi Vani Nahangum (1915 T. Hoktember-1916 T. September), Patma-Banasirakan Handes, 2, 2018].: опубликовано в монографии Nejla GÜNAY - Güzin ÇAYKIRAN «Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915:

37. Ջ. Կիրակոսյան, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմը Եվ Արևմտահայությունը [Birinci Dünya Savaşı ve Batı Ermenileri], Հայաստան, Երևան, 1967, էջ 317. Rus İmparatorluk Kayıtlarında Ermeni Sorunu (1912-1917), (Yay. Haz. N. Chernichenkina), Erzincan Üniversitesi Yayınları, Erzincan, 2015, s. 253. Svazlıyan, a.g.e., s.183

38. Ն. Նուշերվանյան, “Հայ Գաղթականության Տեղաբաշխումը Հայոց Ցեղասպանությունից Հետո [Ermeni Soykırımından Sonra Ermeni Nüfusunun Dağılımı]”, Պատմությունն Մշակույթ Հայագիտական Հանդես, 2018, <https://artsakhib.am/2019/հայ-գաղթականությանտեղաբաշխումը-հայ/>, էջ 281 [N. Nuşervanyan, “Hay Gağtaganutyun Teğabaşumı Hayorts Tsağspanutyunits Heto”, Patmutyunyev Mşakuyt Hayagitakan Handes, 2018]. 56 Kedename: Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Soykırımı 1915, Y. Gedik (Ed.). (Çev. D. Lokmagözyan), Belge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 50-54.

39. Սահակյան [Sahakyan], նույն տեղ, էջ 156. опубликовано в монографии: Nejla GÜNAY - Güzin ÇAYKIRAN «Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi Russian's Moving of Armenians from Van Vilayet and Environs to the Caucasus in 1915: 1442041.; <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1442041>

40. Laurence Evans, Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924), Türkçesi: Tevfik Alanay, İstanbul, 1972, s. 114.

41. Tarih sereferans Anlaşmazlıklar; <https://www.mfa.gov.tr/data/Hakan%20Fidan/Makaleler/article-by-minister-of-foreign-affairs-hakan-fidan-titled-turkish-foreign-policy-at-the-turn-of-the--cent>

42. Fran 30 Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), – Ankara, 1975. – s. 48-49.

43. Aspirations Et Agissements Révolutionnaires Des Comités Arméniens..., s. 221.

Səlimova Leyla Kamil qızı

**1915-Cİ İLDƏ ERMƏNİLƏRİN KÖÇÜRÜLMƏSİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ
VƏ TARİXİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

XÜLASƏ

Məqalədə türklərlə ermənilərin birgə məskunlaşma tarixi, ermənilərin Osmanlı Türkiyəsi hökuməti ilə qarşıdurmaya qatılmasından əvvəl baş vermiş hadisələr araşdırılır. Çar Rusiyası arxivləri və Osmanlı İmperiyasının dövlət arxivləri əsasında Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində baş vermiş hadisələrin, Türkiyənin Çar Rusiyası, Fransa, İngiltərə və digər dövlətlər tərəfindən bölünməsi planları və Rusiya və Türkiyə ermənilərinin bu məqsədlər üçün müttəfiq kimi cəlb edilməsinin tarixi xarakteristikası təqdim edilir. Ermənistan silahlı qüvvələrinin dinc müsəlman əhalinin məhv edilməsi istiqamətində fəaliyyəti və Osmanlı hökumətinin 1915-ci il mayın 27-də “Göndərmə və məskunlaşma haqqında” Qanunu qəbul etməyə məcbur edən digər hallar nəzərdən keçirilir. Bu Qanunun qəbulu ilə yerli erməni əhalisi “düşmənlə əməkdaşlıq etmək və ona hərbi dəstək vermək” imkanından praktiki olaraq məhrum edilir. Daxili işlər naziri Tələt bəyin təşəbbüsü ilə hazırlanan ermənilərin köçü haqqında bu qanun 1915-ci il iyunun 1-də qüvvəyə minir.

Salimova Leyla Kamil

**INTERNATIONAL LEGAL AND HISTORICAL CHARACTERISTICS
OF THE ARMENIAN RESETTLEMENT IN 1915**

SUMMARY

The article examines the history of the cohabitation of Turks and Armenians, the events that preceded the involvement of Armenians in the confrontation with the government of Ottoman Turkey. Based on the archives of Tsarist Russia and the state archives of the Ottoman Empire, a historical description of the events that occurred on the eve of the outbreak of World War I is presented, plans for the division of Turkey by Tsarist Russia, France, England and other states and the involvement as an ally for these purposes of Russian and Turkish Armenians. The activities of the Armenian armed forces to exterminate the peaceful Muslim population, and other circumstances that forced the Ottoman government to adopt the Law “On Dispatch and Settlement” on May 27, 1915, are considered. With the adoption of this Law, the local Armenian population was practically deprived of the opportunity to “cooperate with the enemy and provide him with military support.” The Law on the Migration of Armenians, was prepared on the initiative of the Minister of Internal Affairs - Talat Bey, and was put into force on June 1, 1915.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 02.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 03.03.2024

Гурбанова Фахрия Ибрагим гызы,

доктор философии по праву, доцент кафедры международного общего права
юридического факультета Бакинского государственного университета
Адрес: г. Баку, ул. Академика Захида Халилова, 33

E-mail: Internlaw@mail.ru

Гасанов Мурад Фархад оглу,

магистрант кафедры международного общего права юридического факультета
Бакинского государственного университета

E-mail: mhesenov734@gmail.com

УДК 341.1/8

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.007

СТАНОВЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ЯДЕРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Açar sözlər: beynəlxalq nüvə hüququ, nüvə təhlükəsizliyi, nüvə silahı, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq hüququn prinsipləri.

Ключевые слова: международное ядерное право, ядерная безопасность, Ядерное оружие, международное право, принципы международного права.

Keywords: international nuclear war, nuclear safety, nuclear weapon, international law, principles of international law.

Обеспечение ядерной безопасности является одним из главных вопросов современного международного права в целом и международного ядерного права, в особенности. Международное ядерное право необходимо относить к череде комплексных отраслей права. Так называемая «комплексность» выражается, по крайней мере, в двух важных компонентах:

Первый компонент гласит, что данное право направлено на регулирование как области антивоенного использования существующей в различных странах атомной энергии, так и сферы подходов, связанных с предотвра-

щением применения ядерной энергии для милитаристских целей (ядерное разоружение стран, пререкание попыток испытаний всяких вооружений и др.). Невзирая на то, что атомное разоружение и мирное применение ядерной энергетики и формируют целый предмет правового регулирования ядерного международного права, каждая из упомянутых проблемных тем имеет исключительную особенность и требует самостоятельного исследования [2].

Второй же компонент выделяет факт того, что отличительной причиной отнесения международного ядерного права к сложным и комплексным отраслям международного права считается, по мнению многих исследователей, то, что правовые нормы данной отрасли, рассматривая отношения, отличающиеся сложным содержанием, близки или к международному публичному праву (например, попытки пререкания расширения ядерных вооружений, охрана окружающей среды, то есть флоры, фауны, природы от радиоактивных токсинов, оборона атмосферы и космической территории от ядерных материалов и др.), или же к международному частному праву (к примеру, наказание лиц, как физических, так и юридических на межгосударственном уров-

не за вред здоровью людей, природе и т.д.) [8]. Комплексность данной темы объясняется тем, что тут объединяются разнородные нормы, регулирующие общие вопросы. Поэтому совершенно точно можно согласиться с А.И. Иойрышем и О.А. Супатаевой, которые в своих трудах описывали международное ядерное право в качестве одной из главных отраслей всего международного права. В то же время следует отметить, что существовала и в данный момент есть целая плеяда теоретиков, которые выступают категорически против выделения международного ядерного права в числе самостоятельных отраслей права.

Для безопасного использования ядерной энергии в мирных направлениях развития энергетики и разных видов промышленности, главенствующую роль играет соблюдение государствами и их гражданами различных специальных принципов. Под принципами понимаются руководящие положения и идеи, которые выражают сущность отраслей права, в данном случае международного ядерного права [6]. Естественно, данные положения обязаны руководствоваться основными принципами самого международного права, однако, если разговор идет о конкретных принципах определенной области взаимоотношений стран, то их нельзя полностью сопоставлять с главными принципами базового общего международного права. Но при этом, конечно же, ключевые принципы международного публичного права распространяются и на отрасль международного атомного права.

К принципам международного ядерного права относятся: принцип сохранности, принцип безопасности, принцип устойчивого безопасного прогресса, принцип ответственности (за причиненный ущерб жизни человечеству, например), принцип сохранности, принцип добросовестного выполнения своих обязательств, принцип непрерывного международного контроля (проводится по инициа-

тиве стран, международных организаций и т.д.), принцип межгосударственного сотрудничества, принцип соблюдения сформированных международных обязательств, принцип независимости, принцип транспарентности (то есть гласность и открытость) и т.д. Важно отметить, что существенную роль в структурировании классификации этих принципов ядерного права сыграло Международное агентство по атомной энергии (МАГАТЭ) [4].

Передовую роль по значимости играет принцип безопасности. Объяснить это можно тем, что международное ядерное право призвано сосредоточить все свои направления, инструменты, функции и методы на построении мира и обеспечении ядерной безопасности по всей Земле. Принцип безопасности необходимо считать первостепенным исходным началом использования атомной энергетики в мирных ориентирах, которые исключают нанесение какого-либо вреда (имеется в виду как физического, так и морального) любым видам жизни. Беря во внимание исключительные особенности ядерно-опасных материалов и используемых техник, существование устойчивых угроз причинения всякого вреда людям, окружающему миру, риски неправомерного взаимодействия с атомными материалами в милитаристских целях, сюда включается, например, принимающий широкие обороты, терроризм, наращивание странами военной мощи, включающего увеличения производства ядерных боеголовок и оружия, то задачи безопасности и гарантий безопасного оборота таких взрывоопасных веществ и материалов становятся наиважнейшими [5]. Однако важно упомянуть, что этот принцип позволяет использование ядерно-опасных средств и технологий лишь при возможности принятия всех нужных инструментов, которые будут исключать возникновение чрезвычайных обстоятельств.

Одним из причин того, что принципы международного ядерного права связаны с ключевыми принципами международного права является то, что выше упомянутый принцип безопасности считается, по мнению многих теоретиков производным от таких понятий, как добросовестное выполнение своих обязательств, а также сильно взаимосвязанным с принципами неприменения агрессии и разрешения глобальных стычек и споров путями, которые своевременно исключают образование реальной угрозы порядку и мирному существованию [3]. Так называемый принцип добросовестного выполнения обязательств создает явные возможности для сторон международных отношений в лице физических и юридических лиц обязательствами контактирования вне зависимости от существующих отличительных черт в рамках сохранения мирных реалий, спокойствия, содействия международному развитию и всестороннему пацифизму. В области международного права уделяется широкое внимание принципу воздержания от опасности использования силы какими-либо путями, которое пререкает ее применение для реализации любых целей, которые перечат целям международных организаций. Учитывая отличительные черты сферы ядерной энергетики принцип безопасности атомного права, руководствуясь главными принципами межгосударственных правоотношений, наделяет участников данных процессов свободой ведения культурной и

хозяйственной деятельности в случаях, которые исключают нанесение вредоносных действий окружающей среде, гарантирующих охрану человеческих прав на всех этапах интеграции [7]. Случаи произвола и злоупотребления правом, нанесения ущербных деяний касательно участников правовых отношений при всяких моментах, эксплуатация ядерно-опасных материалов в целях, которые представляют опасность миру и безопасности, запрещены. Упомянутые случаи антигуманистических эпизодов в мировой политической практике и их исключение говорят не только о наследственности идей, но и прогрессировании основных принципов международного общего и частного права в связи с развитием межгосударственных правоотношений и создающихся угроз в области ядерного права.

Обеспечение ядерной безопасности является всецелой ответственностью каждого государства. Однако многие государства не присоединились к соответствующим документам или не внедрили их эффективно, используя при этом лишь национально правовую и нормативную базу. Такая ситуация оставляет пробелы в глобальной системе и международной безопасности, которыми могут воспользоваться террористические и преступные элементы, применяя при этом различные виды атомного оружия [1].

Использованные источники:

1. Карпец И.И. Преступления международного характера / И.И. Карпец. – М.: Юридическая литература, – 1979. – 262 с.
2. Йойрыш А.И. На пороге атомного века. ст. 288-290
3. Поттер У. Многоликий ядерный терроризм // У. Поттер, Н. Флоркин // Ядерный контроль. 2003. – №1 (67)
4. Богданов О.В. Запрещение оружия массового уничтожения. Международно-правовые проблемы / О.В. Богданов. М.: Международные отношения, – 1985. – 182 с.
5. Джонсон Л.Д. Договоры о борьбе с ядерным терроризмом. Глобальная правовая основа может изменить ситуацию / Л.Д. Джонсон. – Бюллетень МАГАТЭ. № 44/1. – 2002.
6. Albright J., Kunstel M. Bombshell. The secret story of America's unknown atomic spy conspiracy.

7. Brookes P. A devil's triangle. Terrorism, weapons of mass destruction, and rogue states / P. Brookes. New York, 2005. – 257 p.

8. Weapons of terror. Freeing the world of nuclear, biological and chemical arms / H. Blix, D. Anwar, A. Arbatov etc. Wolters Kluwer, 2006. - 227 p.

**Qurbanova Fəxriyyə İbrahim qızı
Həsənov Murad Fərhad oğlu**

NÜVƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİ KONSEPSİYASININ YARANMASI

XÜLASƏ

Məqalədə haqqında bəhs edilən nüvə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi problemi beynəlxalq hüquq üzrə ixtisaslaşmış qabaqcıl nəzəriyyəçi və alimlərin apardıqları tədqiqatlar çərçivəsində ən aktual problemlərdən biridir. Təəssüf ki, bu sahədə beynəlxalq hüququn sistemləşdirilməsi cəhdlərinə baxmayaraq, nüvə müharibələri təhlükəsi hələ də gündəmdədir və bu kimi neqativ prosesləri dayandırmaq üçün daha böyük addımlar atılmalıdır.

**Gurbanova Fakhria Ibrahim
Hasanov Murad Farhad**

ESTABLISHMENT OF THE CONCEPT OF NUCLEAR SECURITY

SUMMARY

The article dwells on the problem of ensuring nuclear security as one of the most urgent problems within the framework of research conducted by advanced theorists and scientists specializing in international law. Unfortunately, despite attempts to systematize international law in this area, the threat of nuclear wars is still on the agenda, and greater steps must be taken to stop such negative processes.

**Redaksiyaya daxilolma tarixi: 26.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 27.02.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 29.02.2024**

Mammadova Rubaba Ashraf,
Ph. D. Candidate, Baku State University
E-mail: rubabeabdulla@yahoo.com

UOT 34:341; 342; 343

DOI: 10.30546/2218-9130. 03.353.2024.009

ADDRESSING HUMAN TRAFFICKING IN AZERBAIJAN: LAWS, GLOBAL EFFORTS, AND CURRENT HURDLES

Açar sözlər: insan alveri, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, cinayət qurbanları, qanunvericilik aktları.

Ключевые слова: торговля людьми, Уголовный кодекс Азербайджанской Республики, жертвы преступлений, законодательные акты.

Keywords: human trafficking, Criminal Code of Azerbaijan, victims of crime, legislative acts.

The Republic of Azerbaijan is acknowledged in the United States Department of State (DS) report as a country actively implementing a comprehensive program to combat human trafficking. Since 1996, the Republic of Azerbaijan has actively participated in the global efforts to combat human trafficking by signing and ratifying various international agreements. These agreements include the “UN Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others,” which the Republic of Azerbaijan acceded to through the Law No. 102-IQ in May 1996. Additionally, the country ratified the “Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography” by passing the Law No. 285-IIQ in April 2002. The commitment continued with the accession to the UN Convention

against Transnational Organized Crime through the Law No. 435-IIQ in May 2003.

Moreover, the Republic of Azerbaijan demonstrated its dedication to preventing and suppressing human trafficking by acceding to the UN Protocol on the Prevention, Suppression and Punishment of Trafficking in Persons especially, Women and Children [7], which supplements the United Nations Convention against Transnational Organized Crime from December 2000 and the Brussels Declaration on Prevention and Combating Trafficking in Human Beings dated 2002 [8]. The Protocol on “Migrant’s illegal crossing of land, sea and air,” and the Final Protocol to the Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of Prostitution were also ratified through the Law No. 769-IIQ in October 2004. These international agreements underscore Azerbaijan’s commitment to addressing the complex challenges associated with human trafficking and promoting cooperation at the global level. The severity of human trafficking, as a profound violation of human dignity and a significant threat to human life, prompted Azerbaijan to enact normative legal acts and take consecutive steps in addressing this issue.

One of the pivotal and significant components in the battle against human trafficking is the criminalization of this illicit activity. In order to effectively combat human trafficking,

the “General Department of Combating Human Trafficking” was established under the Ministry of Internal Affairs of the Republic. Simultaneously, President Ilham Aliyev’s decree approved the National Action Plan for combating human trafficking and appointed a National Coordinator for this purpose. Following these decisions, directives were issued to establish a rehabilitation center for victims of human trafficking. In 2005, the Parliament of Azerbaijan passed the Law “On Combating Human Trafficking” [2, p.17].

The imperative to criminalize human trafficking was initially highlighted in the 1st National Action Plan “On Combating Human Trafficking in the Republic of Azerbaijan,” endorsed by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No 208 dated May 2004. The National Action Plan envisioned amendments to the Criminal Code of Azerbaijan, specifically recognizing human trafficking as a distinct criminal offense. Subsequently, the Law of the Republic of Azerbaijan “On Additions and Amendments to Certain Legislative Acts of the Republic of Azerbaijan,” dated 30 September 2005, incorporated human trafficking into the category of crimes against the freedom and dignity of individuals. In the Republic of Azerbaijan, human trafficking is considered a serious crime, irrespective of the location of its commission. According to Article 12 of the Criminal Code of Azerbaijan, actions committed outside the borders of the Republic of Azerbaijan fall under criminal liability if recognized as a crime in both Azerbaijan and the state on whose territory the actions occurred.

A pivotal measure among these initiatives is the acceptance of the Law of the Republic of Azerbaijan on Trafficking in Persons in June 2005. This law introduces the initial definition of human trafficking, encompassing actions such as recruitment, obtaining, keeping, harboring, transporting, giving, or receiving a person through threats, use of force, intimidation, coercion, abduction, fraud, deception, abuse of power, or offering/receiving payments or benefits to gain

consent [9]. Notably, the exploitation of a minor for similar purposes falls under the purview of trafficking, even in the absence of the specified means.

Within three months of enacting the law, Azerbaijan introduced additions and amendments to legislative acts in September 2005. Key among these changes are Articles “144-1: Human Trafficking,” “144-2: Forced Labor,” and “316-1: Dissemination of confidential information about trafficked persons” added to the Criminal Code. Additionally, Article “150-1: Unlicensed Passenger Transportation” was incorporated into the Code of Administrative Offenses [4].

The recently added Article 144-1 in the Criminal Code defines human trafficking, covering actions such as the purchase and sale of a human being, agreements related to ownership or involvement, obtaining, storage, concealment, transportation, giving, or receiving for the purpose of exploitation and transfer across the state border of Azerbaijan or for providing to others with the same objective. Importantly, the definition of human trafficking in the Criminal Code deviates from that in the Law on Trafficking in Persons, highlighting distinctions in the categorization of elements (action, method, and purpose) of human trafficking in both legal documents.

In accordance with the “Note” section articulated in Article 144-1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, the term “exploitation of a human being” encompasses forced labor (service), sexual exploitation, slavery, practices akin to slavery and the resulting dependencies, illegal transplantation of human organs and tissues, engagement in unauthorized biomedical research on individuals, and participation in illicit and criminal activities. Notably, the Law of the Republic of Azerbaijan on Trafficking in Persons introduces an additional category, namely “other forms of human exploitation,” supplementing the aforementioned forms [10].

The delineation of the crime of human trafficking in the Criminal Code of the Republic of

Azerbaijan differs from the definition provided in the Law of the Republic of Azerbaijan on Trafficking in Persons. Given that investigative and judicial authorities primarily referenced the Criminal Code in their operations, challenges arose in classifying human trafficking offenses. Consequently, law enforcement agencies would categorize a crime as human trafficking under Article 144-1 of the Criminal Code, including the stipulation of “transferring through the state border,” while in the absence of this factor, a human trafficking crime would be classified under Article 243 of the Criminal Code (Involving in prostitution). This inconsistency led to some traffickers not being held accountable properly.

Moreover, the definition of human trafficking in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan did not align with the definition in the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings. The Republic of Azerbaijan ratified the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings [11] on May 11, 2010, acknowledging its jurisdiction. However, it was only on April 19, 2013, that Article 144-1 of the Criminal Code was amended to bring the definition of human trafficking in line with both the domestic Law and the provisions of the Convention. This adjustment aimed to ensure coherence and uniformity in the interpretation and prosecution of human trafficking offenses in the Republic of Azerbaijan, addressing previous discrepancies in legal categorization.

The object of the crime of human trafficking is an individual’s personal freedom, with additional objects encompassing life, health, honor, and other public relations. The objective aspect of human trafficking involves actions such as recruitment, obtaining, keeping, harboring, transporting, giving, or receiving a person for the purpose of exploitation. Various means are employed in the commission of this crime, including threat or use of force, intimidation, coercion, abduction, fraud, deception, abuse of power or

influence, or taking/giving payments or benefits, privileges, or concessions to obtain consent from a person in control of another. The subject of the crime is any natural person aged 16 or older with mental capacity, while the subjective aspect is characterized by direct conspiracy. Perpetrators, as a result of this conspiracy, comprehend the prohibited nature of their acts against another person and intend to carry them out. The primary motive for this crime is financial gain.

Studies on the forms of sexual and labor exploitation within human trafficking reveal that social, cultural, and historical factors contribute to the initiation of such actions. Women are particularly vulnerable to human trafficking, and demand exists not only in commercial intimate service venues but also in other sectors, including domestic servitude, farming, and low-wage labor activities. Exploiting favorable migration terms in certain regions, human traffickers easily bring women from other countries to meet demands [6].

Sexual exploitation, such as coercion into prostitution, sexual servitude, or the production of pornographic materials, is a common form of exploitation within human trafficking. Following sexual exploitation, labor exploitation or forced labor is prevalent, defined as coercing individuals into specific labor or services. Forced labor often occurs in concealed indoor locations, creating challenges in uncovering such offenses. Individuals involved in forced labor are typically in precarious financial and social conditions, reluctant to seek help from law enforcement due to the minimal income received from exploiters.

Human trafficking exhibits similarities with other crimes, sometimes differing only by nuanced distinctions. For instance, in the past, law enforcement agencies classified acts related to involvement in prostitution along with trafficking in persons. The motive of involvement in prostitution, like human trafficking, is often financial, but the key distinction lies in the exploitation of trafficked persons. The Criminal Code of the

Republic of Azerbaijan distinguishes between trafficking in persons (Article 144-1) and forced labor (Article 144-2) [3], creating challenges in recognizing victims of forced labor as victims of trafficking in persons.

Human trafficking is intricately linked to the crime of “Sale - purchase and compulsion to withdrawal for transplantation of body organs or tissues of a person” under Article 137 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan. In some instances, human trafficking is orchestrated to facilitate the removal of human organs and tissues, with victims coerced into organ removal in exchange for debt repayment. This scenario results in criminal offenses under Article 137, leading to imprisonment and other penalties.

Additionally, human trafficking is connected to the crime outlined in Article 138 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, which pertains to the “Illegal implementation of biomedical research or application of forbidden ways of diagnostics and treatment, and also medical products.” Victims of human trafficking may be subjected to acts such as artificial fertilization or implantation of embryos without consent, constituting criminal offenses.

The victims of human trafficking endure severe violations of their rights, being treated as commodities, sold, and deprived of their freedom. This egregious crime is explicitly addressed in Article 106 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (CC AR) as slavery. According to the stipulations of this article, individuals found guilty of engaging in such actions can face imprisonment for a term ranging from five to ten years. Moreover, if the offense involves a minor or aims to transport a person to a foreign state, the punishment is more severe, ranging from seven to twelve years.

The criminalization of human trafficking extends to various forms, including slavery sales, maintaining a person with the intent to transfer them into slavery, or using them as a slave. Acts associated with slave sales or the transfer into

slavery, as well as instances of sexual slavery or violations of sexual freedom on grounds of slavery, are punishable by imprisonment for a term from five to ten years. Additionally, Article 145 of the Criminal Code addresses illegal imprisonment.

The victims of human trafficking face a myriad of heinous offenses, such as rape (Article 149), violent actions of a sexual nature (Article 150), coercion into actions of a sexual nature (Article 151), involvement in the production of pornographic materials or objects (Article 242), exposure to murder or causing serious harm to health under threat (Article 134), torture (Article 133), deliberate harm to health (Articles 128-126), induced suicide (Article 125), involvement of minors in criminal activity (Article 170), prostitution, or the commission of immoral actions (Article 171), and participation in pornography (Article 171-1), among others.

The indicators of human trafficking across the country are characterized by victims who feel obligated to work against their will, face impossibility of discharge, believe their actions are under control, experience a lack of freedom or limitations on their activities, endure fear and discomfort, and are subjected to violence or threats of violence. Furthermore, victims often act under the instructions of others, work under terms dictated by them, receive minimal compensation for their labor, or remain unpaid. They live in conditions below general living standards, encounter obstacles in accessing medical and social services, and have limited contact with their families and relatives.

To enhance the effectiveness of the fight against human trafficking, the state implements various measures, including those outlined in the National Action Plans to Combat Trafficking in Human Beings (NAPs). In the Republic of Azerbaijan, four NAPs Plans (2004 - 2008; 2009 - 2013; 2014-2018 and 2020 - 2024) dedicated to combating human trafficking have been adopted.

The overarching objective of these NAPs is to establish an effective system for combating human trafficking, facilitating collaborative efforts among relevant agencies. The primary goal is to ensure the active participation of key stakeholders, including executive power authorities, non-governmental organizations, international partners, and other entities, coordinating their activities under the guidance of the National Coordinator. The NAPs encompass a range of key actions, including, but not limited to, the improvement of the legislative framework, appointment of the National Coordinator, establishment of a specialized police unit within the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan dedicated to combating trafficking in human beings, and the protection of victims and presumed victims of human trafficking.

Throughout the first NAP period, the Republic of Azerbaijan signed and ratified international documents addressing the issue of human trafficking. Notable agreements include the “Agreement on the Cooperation of the Member States of the Commonwealth of Independent States in the Fight against Trade in Human Beings, Organs and Tissues of Human Origin” 2005 [1], ratified by the Republic of Azerbaijan on May 2006. Additionally, the “Decision on the Program of Cooperation of the Member States of the Commonwealth of Independent States in the Fight against Trafficking in Human Beings for 2007-2010” was approved by the Republic of Azerbaijan in 2008 [12]. Furthermore, the Azerbaijani delegation participated in the event “Anti-trafficking Cooperation of the Ministries of Internal Affairs (police) of the Member States of the Commonwealth of Independent States” held in St. Petersburg, Russia in 2010.

The second NAP for Combating Human Trafficking in the Republic of Azerbaijan for 2009-2013, approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated February 6, 2009, aimed to extend measures in identifying and preventing all forms of human trafficking

and mitigating its consequences over the next five years. Key responsibilities outlined in the National Action Plan encompass preventing discrimination against human trafficking victims, ensuring the security and respectful treatment of these victims, imposing penalties for human trafficking, implementing preventive measures of legal, political, socio-economic, and organizational nature, engaging civil society in anti-trafficking efforts, and fostering international cooperation.

Within the timeframe of the second NAP, various regulations were approved, including the “Rules of National Referral Mechanisms on victims of trafficking in human beings” (2009), “Rules of identification of victims of trafficking in human beings (indicators)” (2009), “Program for the elimination of social problems that lead to human trafficking” (20.05.2011), and “Rules on the repatriation of victims of Trafficking in Human Beings” (10.09.2013) [14]. The adoption of the Law of the Republic of Azerbaijan “On Social Service” on 30.12.2011 acknowledged being a victim of human trafficking as one of the main reasons for considering a person or family to be in a difficult life situation.

A significant memorandum of understanding on cooperation in the fight against human trafficking between the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan and the UAE National Committee to Combat Human Trafficking was signed on March 21, 2011, in Abu Dhabi [5]. On December 21, 2012, Azerbaijan joined the Treaty adopted on 17.09.2010 during the event on “Anti-trafficking Cooperation of the Ministries of Internal Affairs (police) of the Member States of the Commonwealth of Independent States.”

Following the conclusion of the second NAP in 2014, the third National Action Plan on Struggle against Human Trafficking in the Republic of Azerbaijan for 2014-2018 was approved on July 24, 2014. This plan led to several legislative amendments, including changes to the “Rules

of National Referral Mechanisms on victims of trafficking in human beings,” [13] “Rules on Establishing, Financing, Operating, and Supervision of Special Institutions for Victims of Human Trafficking,” “Regulation on Relief Fund for Victims of Trafficking in Human Beings,” and “Regulation on Social Rehabilitation of Victims of Trafficking in Human Beings.” Additionally, the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan was amended to include Article 123-1 on “Granting recovery and reflection period for victims of human trafficking.”

The execution of tasks related to legal assistance for victims of human trafficking, as outlined in the 2nd and 3rd NAPs, was assigned to the Bar Association of the Republic of Azerbaijan. This led to a contract signed in 2015 between the Main Department on Struggle against Human Trafficking under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan and a lawyer representing the Bar Association. This initiative provided over 100 human trafficking victims with professional legal assistance during investigation and trial processes.

The fourth “National Action Plan for Combating Human Trafficking in the Republic of Azerbaijan for 2020–2024” has been developed to further address the challenges posed by human trafficking. This plan builds on the initiatives outlined in the preceding NAPs, recognizing the ongoing threat to human rights and freedoms, and aiming to establish an effective collaborative system among relevant institutions in the continuous fight against human trafficking.

Since 2004, considerable efforts have been dedicated to combating human trafficking in the Republic, marked by the adoption of numerous legislative acts, the endorsement of internationally recognized documents, and the study of global practices. Despite these initiatives, challenges persist in the legal realm concerning the fight against human trafficking. Criminal offenses related to sexual exploitation in human trafficking often occur in foreign countries, limiting

the evidence available to investigators and prosecutors. Challenges arise as law enforcement officials may find it impractical to travel to the destination country to collect evidence. Consequently, cases rely heavily on the testimony of victims, which may not align with criminal procedure law requirements. An insufficient evidence base can result in the acquittal of traffickers, leading to a lack of accountability.

Classification difficulties arise in cases of forced labor within human trafficking. While article 144-1 of the Criminal Code defines human trafficking, forced labor is separately addressed in Article 144-2. Forced labor, as an element of exploitation, is also outlined in the Law on Trafficking in Persons. However, due to the separate categorization, cases of forced labor are often not recognized as human trafficking crimes. Courts may deny protections afforded to trafficking victims, such as closed court sessions, leading to the dissemination of confidential information about victims, posing threats to their lives and well-being. Improvements in legislation and practice are expected to gradually address these challenges, building on the progress made in the early years of the fight against human trafficking.

In conclusion, the Republic of Azerbaijan has made commendable efforts in combating human trafficking since 2004, as evidenced by the adoption of numerous legislative acts, international agreements, and comprehensive action plans. The country has demonstrated a commitment to aligning its legal framework with international standards and addressing the multifaceted challenges associated with human trafficking.

The successive National Action Plans (NAPs) have played a pivotal role in providing a strategic and coordinated approach to combatting human trafficking. These plans, spanning multiple years, underscore the government’s commitment to fostering collaboration among various stakeholders, including executive power authorities, non-governmental organizations, international partners, and other entities. The NAPs encom-

pass a range of crucial actions, from legislative improvements to the establishment of specialized police units, emphasizing the protection of victims and their rehabilitation.

Despite these commendable efforts, some challenges persist. Issues related to the prosecution of trafficking offenses, particularly those involving sexual exploitation in foreign countries, highlight the limitations in the evidence base available to investigators. The sensitivity required in communicating and treating trafficking victims, as mandated by national and international legislation, remains a focal point. Some judicial aggression towards victims, especially those subjected to sexual exploitation, poses challenges to the victims' psychological well-being and trust in the legal system.

Moreover, classification difficulties in distinguishing forced labor offenses from human trafficking crimes persist. Separate categorization in the legal framework often results in forced labor cases not being recognized as human trafficking,

leading to the denial of protective measures for victims. The dissemination of confidential information about victims, against legal provisions, poses additional threats to their safety.

However, there is optimism for improvement. As witnessed in the early years of the fight against human trafficking, legislative and practical advancements have addressed challenges, and similar progress is anticipated over time. Continuous efforts to refine legislation, enhance training for judicial personnel, and raise awareness about the nuances of human trafficking and related offenses are crucial for overcoming these challenges.

In light of the above, the Republic of Azerbaijan stands at the forefront of the global fight against human trafficking, with a foundation of achievements and a commitment to further improvements. The ongoing dedication to collaboration, legal enhancements, and victim protection will undoubtedly contribute to the country's continued success in combatting this grave violation of human rights.

References:

1. AR-də insan alverinə qarşı mübarizədə cavab tədbirləri. Beynəlxalq Miqrasiya təşkilatı. – Bakı, – 2016, – 117 s.
2. Agreement on the Cooperation of the Member States of the Commonwealth of Independent States in the Fight against Trade in Human Beings, Organs and Tissues of Human Origin, Article 1, 23.05.2006, № 114-IIIQ
3. Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, Article 144-1 and 144-2 / 30.12.1999, № 787-I-Q
4. Convention on the Rights of the Child. Initial report submitted by the Republic of Azerbaijan under article 12, paragraph 1, of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. 30 March 2011
5. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated to 07 June, 2011 “On Memorandum of understanding for cooperation between Ministry of Internal Affairs of Azerbaijan Republic and National Committee on Struggle against Human Trafficking of the United Arab Emirates “signed on 21 March. – Abu-Dabi, – 2011.
6. Gurbanov I. Human trafficking and assessment of seriousness of the problem, <http://femida.az/az/news/1467>
7. Law of the Republic of Azerbaijan on Approval of the UN Convention “On against Transnational Organized Crimes” and the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children; the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air” dated to 13 May, 2003
8. Law of the Republic of Azerbaijan “On approval of Brussels Declaration on prevention of human trafficking and struggle against it” dated to 20 September, 2002
9. Law of the Republic of Azerbaijan on Trafficking in Persons, Article 1.0.1 of 28.06.2005, № 958-IIQ
10. Law of the Republic of Azerbaijan on Trafficking in Persons, Article 1.0.2 / 28.06.2005, № 958-IIQ
11. Law on Approval of the Convention of the Council of Europe “On Action against Trafficking in Human Beings” dated to 11 May, 2010
12. Law on approval of the Order “On Cooperation Program for struggle against human trafficking between Commonwealth of Independent Countries for 2007-2010” dated to 30 December, 2008

13. National Referral Mechanism on victims of trafficking in human, Article 1.2, Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan, – 11.08.2009, No 123

14. National Referral Mechanisms for Victims of Human Trafficking: Deficiencies and Future Development. International Organization for Migration (IOM). – Geneva, – 2017.

Məmmədova Rübabə Əşrəf qızı

**AZƏRBAYCANDA İNSAN ALVERİNƏ QARŞI MÜBARİZƏ:
QANUNLAR, QLOBAL SƏYLƏR VƏ MÖVCUD MANEƏLƏR**

XÜLASƏ

Müasir cəmiyyətdə daha çox törədilən insan alveri cinayəti mühüm və aktual problemlərdəndir. Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın ən təhlükəli formalarından biri kimi tanınan bu cinayət insan hüquq və azadlıqlarını pozmaqla, beynəlxalq təhlükəsizliyə ciddi təhdid yaradır. İnsan alveri cinayəti törədilərkən onun daxilində əlavə digər cinayətlər də törədilə bilər.

Azərbaycan Respublikası insan alverinə qarşı mübarizə üzrə qanunvericiliyi daim təkmilləşdirmiş və bir-birini əvəz edən Milli Fəaliyyət Planlarını təsdiq etmişdir. Lakin xarici ölkə ərazisində törədilən cinsi istismarla bağlı insan alveri cinayətlərinin təqib edilməsi və məcburi əmək cinayətlərinin xüsusi olaraq ayrılması hələ də məhkəmə təcrübəsi və qlobal əməkdaşlıqda qarşıya çıxan problemlərdən biri olaraq qalır.

Ölkəmizdə qanunvericiliyin daima təkmilləşdirilməsi, hakimlərin peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi və insan alveri və onunla əlaqəli hüquqpozmaların əlamətləri haqqında məlumatlılığın artırılması üzrə davamlı səylər mövcud problemlərin aradan qaldırılmasına və insan alverinə qarşı mübarizədə davamlı uğurun təmin edilməsinə əsaslı şərait yaradır.

Məqaləmizdə bu mülahizələr nəzərə alınmaqla Azərbaycan qanunvericiliyində insan alveri məsələsi araşdırılmışdır.

Мамедова Рубаба Ашраф гызы

**БОРЬБА С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ:
ЗАКОНЫ, ГЛОБАЛЬНЫЕ УСИЛИЯ И ТЕКУЩИЕ ПРЕПЯТСТВИЯ**

РЕЗЮМЕ

Торговля людьми является одной из наиболее важных и актуальных проблем современного общества. Это преступление, известное как одна из наиболее опасных форм транснациональной организованной преступности, нарушает права и свободы человека и представляет серьезную угрозу международной безопасности. Когда совершено преступление торговли людьми, в рамках него могут быть совершены и другие преступления.

В Республике Азербайджан постоянно совершенствуются законы, касающиеся борьбы с торговлей людьми, и внедряются последовательные Национальные планы действий, сменяющие друг друга. Тем не менее это остается одной из проблем, с которой сталкиваются исследования и глобальные инициативы в контексте судебного преследования преступлений, связанных с сексуальной эксплуатацией за границей, и определения конкретных преступлений, связанных с принуждением.

Постоянные усилия по совершенствованию законодательства в нашей стране, повышению уровня профессионализма судей и повышению осведомленности о признаках торговли людьми и связанных с ней правонарушений создают фундаментальные условия для устранения существующих проблем и обеспечения постоянных успехов в борьбе с торговлей людьми.

В нашей статье с учетом подобных соображений был исследован вопрос торговли людьми в законодательстве Азербайджана.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 02.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 05.03.2024

Haqverdiyev Eldar İslam oğlu,

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidmətinin Akademiyası rəisinin tədris işləri üzrə

müavini – tədris şöbəsinin rəisi, polkovnik

E-mail: elchin.gulaliyev1@gmail.com

UOT 341

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.010

MÜASİR TERRORİZMİN MAHİYYƏTİ VƏ TƏZAHÜR FORMALARI

Açar sözlər: terror, qorxu, dövlət terroru, tədbir, tələfat, cəmiyyət, terrorla mübarizə, dövlət maraqları.

Ключевые слова: террор, страх, государственный террор, мероприятие, жертвы, общество, борьба с террором, государственные интересы.

Keywords: terror, fear, state terror, event, victims, society, fight against terror, state interests.

Qloballaşma şəraitində müasir dünyanın qarşılaşdığı əsas və ən dəhşətli, tələtməli problemlərdən biri terrorizm, onun müxtəlif təzahür formaları və nəticələridir. Bu təzahür formaları həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müxtəlif dərəcədə özünü göstərir. Müasir dövrün əsas reallığı ondan ibarətdir ki, terrorizm əksər ölkələrin təhlükəsizliyi üçün əngəl olmaqla yanaşı, böyük siyasi, hüquqi, iqtisadi və mənəvi itkilərə və tələfatlara gətirib çıxarır. Terrorizm elə bir amansız bəla, terrorçu isə mənəviyyatını itirmiş elə bir şəxsdir ki, onların qurbanları istənilən ölkə, istənilən şəxs, hətta həmin terrorçunun ən yaxın qohumu ola bilər.

XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq terrorizm xüsusilə daha geniş inkişaf etməyə başlamışdır. Son məlumatlara görə, hal-hazırda dünyada 500-dən artıq terrorizmlə qeyri-leqal

məşğul olan təşkilat və qruplaşma mövcuddur. Qeyd edək ki, təkcə 1968-1980-ci illəri əhatə edən dövr ərzində bu qruplaşma və təşkilatlar tərəfindən 6700 terror aktı törədilmişdir ki, bunun nəticəsində 3668 adam ölmüş, 7474 nəfər isə müxtəlif bədən xəsarətləri alaraq yaralanmışlar [5, s. 42].

Hazırkı şəraitdə ekstremist əhvali-ruhiyyəli qrup, təşkilat və şəxslərin terrorizm fəaliyyəti güclənmiş, onların antiinsani xarakteri mürəkkəbləşmiş və daha da yüksəlmişdir. Xarici tədqiqat mərkəzlərinin nəticələrinə görə terror sahəsində məcmu büdcə ildə 10 milyarddan 30 milyard ABŞ dollarınadək təşkil edir [6].

Günümüzdə terrorizm bir təzahür kimi yalnız dövlət xadimlərini və beynəlxalq qurumları deyil, eləcə də bütün dünyada milyonlarla vətəndaşı düşündürür. Hal-hazırda hər gün kütləvi informasiya vasitələrində bu və ya digər formada terrorizm problemlərinə və onunla mübarizə yollarına toxunulur. Bu da təsadüfi deyil. Çünki hər gün bu və digər ölkədə dəhşətli terror aktı törədilir. Bunun ən bariz nümunəsi kimi Yaxın Şərqdə baş verən hadisələri və Ukraynada cərəyan edən prosesləri göstərmək kifayətdir. Son dövrlərdə, xüsusilə də ABŞ-da 11 sentyabr 2001-ci il hadisəsindən sonra elə bir hal olmayıb ki, dövlət və hökumət başçılarının ikitərəfli və çoxtərəfli görüşlərində terror problemi müzakirə olunmasın. Beynəlxalq terrorizm artıq dünya üçün özünün təxirəsalınmaz həllini gözləyən qlobal problemə çevrilməkdədir.

Xatırladaq ki, terror (latın sözüdür – qorxu, vahimə, təlaş) və terrorizm daxili və beynəlxalq həyatda hələ insan sivilizasiyasının ilk dövrlərindən başlamışdır. Düşmənlərinin başlarını kəsdirərək qədim qalaların divarları boyunca düzdürənlər bunu estetik ləzzət üçün deyil, özlərinin real və potensial düşmənlərini qorxutmaq məqsədi ilə edirdilər. Bu fikri qədim Roma sər-kərdəsi və triumviri (triumvirat qədim Romada dövlətin üç şəxs tərəfindən idarə edilməsi idi. Triumvir isə triumviratın üzvü olan şəxs idi) Mark Krass haqqında da demək olar. O, Spartakın əsir düşmüş əsgərlərini Appiev yolu boyunca çarım-xa çəkərək xaçdan asmağı əmr etmişdi. Qədim Romada detsimasiyanın (legionlar döyüşündə təlaşa düşərək geriyyə çəkilən hər onuncu əsgərin boynunun vurulması) həyata keçirilməsi hərbi rəislərin öz tabeliyində olanlara qarşı həyata keçirdiyi terrora tipik nümunədir. Bura həmçinin monqol hökmdarı Çingizxanın hər döyüşdən qaçan əsgərə görə həmin bölükdən olan 10 döyüşçünün edam edilməsi göstərişini də nümunə göstərmək olar.

Alman-faşist işğalçıların və onların əlaltılarının İkinci Dünya müharibəsi dövründə zəbt etdikləri ərazilərdə dinc əhaliyə qarşı törətdikləri vəhşiliklər kütləvi beynəlxalq terrora xarakterik olan əməllərdəndir. Buna misal kimi ən azı onlar tərəfindən törədilən Xatın faciəsini göstərmək olar.

Terrorizmə ən dolğun və qısa tərifini amerikalı tarixçi D.Xadman 1943-cü ildə nəşr olunmuş “Sosial elmlər ensiklopediyası”nın 14-cü cildində vermişdir. Xadman yazırdı: “Terrorizm mütəşəkkil qrup, yaxud partiyanın qarşısına qoyduğu məqsədə sistemətilik olaraq bilavasitə zor tətbiq etməklə üsul və nəzəriyyənin təsvir olunması üçün istifadə olunan termindir. Terror aktları terror qruplarının öz niyyətlərini həyata keçirməyə maneə olan şəxslərə, agentlərə, yaxud hökumət nümayəndələrinə qarşı yönəldilmiş olur”. Xadmanın formalaşdırdığı ən mühüm və vacib məsələ ondan ibarətdir ki, onun fikrincə, “Terrorizm bir vasitə kimi yalnız qanuni hökuməti, yaxud

milləti tarazlıqdan çıxarmağa yönəlməyə deyil, həm də o arzusunu kütləyə nümayiş etdirmək istəyirdi ki, qanuni (ənənəvi) hökumət artıq təhlükəsizlikdə deyil və ona qarşı çağırış elan olunmuşdur. Terror aktının kütləviliyi onun strategiyasının kardinal momentidir”.

Terrorizmlə mübarizədə avanqard ölkə olan ABŞ-də terrorizmə verilən tərif maraqlı doğurur. Belə ki, ABŞ Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin verdiyi tərifdə göstərilir: “Terrorizm – bu dövləti təmsil etməyən, yaxud qeyri-leqal şəxslər tərəfindən qeyri-kombatant şəxslər qrupuna qarşı qərəzlə törədilmiş siyasi cəhətdən motivləşdirilmiş güc tətbiq etməkdir” [2].

Bu kimi müəyyənləşdirmə hüquqi cəhətdən bir az formal və məhdud xarakterə malikdir. Lakin, eyni zamanda, bu dövlətə və onun müvafiq orqanlarına öz rəqiblərinə qarşı mübarizədə geniş azadlıq verir. Belə ki, hüquqi nöqtəyi-nəzərdən məhdudluq aşağıdakılarda özünü göstərir: kombatantların (məsələn, hərbi əməliyyatlarda iştirak edən əsgərlərin, yaxud sülh vaxtı hərbi-ləşdirilmiş dəstələrin üzvlərinin) tutulması və onların azad olunması müqabilində pul tələb etmə, yaxud onların həyatını qaytarmaq üçün hökuməti müəyyən siyasi hərəkətlərə məcbur etmə bu halda terror aktı hesab olunmur. Terrorizmin belə müəyyənləşdirilməsinə uyğun olaraq tutmaq və ya rəqibin ABŞ-nin ordu, yaxud xüsusi bölmələri tərəfindən birbaşa məhv edilməsi bu qanuna görə terror aktı sayılmır.

Lakin, bununla yanaşı, terrorizmin bütün yuxarıda göstərilən təriflərinin hüquqi sərhətlərinin və siyasi-hüquqi məzmununun mühümlüyyəne baxmayaraq, hesab edirik ki, terror fenomeninə hər şeydən əvvəl sosioloji nöqtəyi-nəzərdən yanaşılmalıdır. Ona görə də terrora geopolitik aspektdən kənar yanaşaraq ona “neytral” tərif versək, onda bu belə müəyyənləşdirilər: “Terrorizm – siyasi nöqtəyi-nəzərdən əsaslandırılaraq insanlara qarşı tətbiq olunan zorakılıqdır”.

Bununla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, formal olsa da belə, yalnız bu və ya digər ekstremist

qrupları deyil, eyni zamanda hər hansı dövləti də terrorçu adlandırmaq olar. Məsələn, əgər hər hansı bir dövlətin nizami ordusu, yaxud xüsusi bölmələri məqsədyönlü şəkildə terrorçuların yaxın adamları və qohumlarını girov götürürsə, onda dövlət özü də terrorçuların istifadə etdikləri üsullardan istifadə edir və beləliklə də özü terrorçuya çevrilir. Amma müasir dünyada belə hallar çox azdır və onlar beynəlxalq hüquq müdafiəsi təşkilatları tərəfindən bəyənilmir və müdafiə edilmir. Buna misal kimi hazırda İsrail dövlətinin Fələstin muxtariyyətinin Həmas qruplaşmasının nəzarətində olan Qəzza bölgəsində törətdikləri dağıntılar və yetirdiyi tələfatları və bütürəst Myanma dövlətinin ordudan istifadə etməklə müsəlman Arakan bölgəsində həyata keçirdiyi soyqırımını göstərmək olar.

Qeyd edək ki, terrorizm həm də hər hansı bir obyektə dağıtmaq, yaxud da onu dağıtmağa cəhd etmək şəklində də təzahür edə bilər: təy-yarələrin, inzibati binaların, yaşayış evlərinin, gəmilərin partladılması, həyatı təmin edən obyektlərin dağıdılması və s. Bu zaman terrorçular üçün məqsədə çatmağın başlıca vasitələrindən biri – hədə-qorxu yolu ilə əhali arasında həyəcan atmosferi yaratmaq, özünün və yaxınlarının həyatının təhlükəsizliyinə əmin olmaq hissi yaratmaqdır. Terrorçu qruplar tərəfindən hətta insan tələfatına səbəb olmayan, lakin əmlakın məhv edilməsinə yönəldilmiş hallar da terrorizm kimi təsnifləşdirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda təkliddə cinayət hərəkətlərinin həyata keçirilməsi beynəlxalq cinayət kimi xarakterik deyil. Terrorizm fəaliyyəti subyektlərinin xarakterinə görə terrorizmi aşağıdakı növlərə bölmək olar:

1. Təşkilatlanmış, yaxud fərdi terrorizm – terror aktının (yaxud aktlarının) heç bir təşkilatla əlaqəsi olmadan bir-iki nəfər tərəfindən həyata keçirilməsidir. Bu kimi terror aktlarının konkret ünvanları özlərinin şəxsi davranışları, yaxud müəyyən bir qrupa və ya təşkilata mənsub olan konkret şəxslər olurlar.

2. Fərdi terrorizmin tam əksi olan kütləvi, yaxud kortəbii terrorizm təsadüfi adamlara qarşı törədilən terrorizmdir. Buna misal olaraq Oklaxomada, Çikaqoda, Moskvada, Bakıda və s. törədilən terror aktlarını göstərmək olar.

3. Hər hansı bir təşkilat tərəfindən planlaşdırılaraq həyata keçirilən terrorçuluq fəaliyyəti mütəşəkkil, kollektiv terror fəaliyyətidir. Məsələn, esserlər, Əl-Qaidə, İŞİD, ASALA, İRA, ETA kimi təşkil olunmuş beynəlxalq səviyyədə terror aktlarını törədən təşkilatlar mütəşəkkil, kollektiv terror təşkilatlarıdır.

Öz məqsədinə görə terrorizm millətçi, dini və ideoloji (sosial) terrorizmə bölünür. Separatçı, yaxud milli azadlıq ideyaları məqsədlə həyata keçirilən terrorizm millətçi terrorizm adlanır. Müxtəlif dinə itaət edən (məsələn, müsəlmanlar və yəhudilər), yaxud da eyni dinə itaət edənlər (məsələn, müsəlmançılıqda sünni-şiə, xristianlıqda katolik-provoslav-protestant) arasında mübarizə ilə əlaqədar olan terrorizmdir. Belə terrorizmin məqsədi dünyəvi dövləti dağıtmaq və dini hökumət yaratmaqdır.

Hazırda cəmiyyətin diqqətini hər hansı ciddi bir problemə cəlb etmək, ölkənin mövcud iqtisadi və siyasi sistemini qismən və ya tamamilə dəyişmək məqsədlə həyata keçirilən terrorizm ideoloji, sosial terrorizmə aid edilir.

Terrorizmi tez-tez “xalq qisasçıları” tərəfindən diktatorların öldürülməsi şəklində həyata keçirilən zülmkarlığa qarşı mübarizə, düşmənin arxasında onun canlı qüvvəsi və kommunikasiyasını məhv edilməsi kimi diversiyalara, şəhərdə partizan müharibəsi, elədə də siyasi məqsəd güdməyən kriminal zorakılıqla müqayisə edirlər.

Terrorçuların fəaliyyəti qorxutma (hökumət strukturlarını, yaxud bizim indiki dövrdə yayıldığı kimi, bütün cəmiyyəti), yəni birbaşa qorxu vasitəsilə insanların davranışına təsir etmək məqsədlə həyata keçirilir. Müasir terrorizmin XIX əsrdə və XX əsrin birinci yarısında həyata keçirilən terrorizmdən fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bir qayda olaraq, onların hədəfi

mülki vətəndaşlar olur. Ona görə ki, o dövrlərdə törədilən terror aktları, əsas etibarilə, hökumət nümayəndələrinə qarşı törədilirdi və bu halda əhali arasında qurbanlar olsaydı o məqsəd kimi deyil, ikinci dərəcəli insan itkisi kimi olurdu.

Terroroloqlar yeni zamanda terrorizmin 5 qlobal dalğasını ayırırlar:

1. 1880-ci illərdə Rusiya, Avropa və sonradan Şimali Amerikada anarxizmin yayılması ilə əlaqədar;

2. XX əsrdə geniş vüsət almış milli-azadlıq hərəkatları və müstəmləkəçilik əleyhinə çıxışlarla əlaqədar;

3. 1970-ci illərdə “yeni sol” ekstremistlərin fəaliyyətinə aid olan hadisələrlə əlaqədar;

4. 1970-ci ilin sonlarından başlamış və bugünədək davam edən qloballaşma ilə əlaqədar;

5. dini terrorizm.

Terrorizmin geniş spektrləri “Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda və Respublikanın Cinayət Məcəlləsində ətraflı şərh olunmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində göstərilir: “Adamların həlak olması, əhəmiyyətli əmlak ziyanının vurulması, habelə başqa ağır nəticələrin baş verməsi təhlükə törədən partlayışların, yanğınların və ya digər hərəkatların edilməsi bu hərəkatlar ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhalini qorxutmaq, yaxud təqsirkarların tələbinə əsasən hakimiyyət orqanlarının qərar qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə, habelə həmin məqsədlə bu hərəkatların edilməsi hədəsi ilə törədilən cinayətlər terrorçuluq adlanır” [1].

Amerikanın hüquq sahəsində məşhur professoru Riçard Falk beynəlxalq terrorizmə iki tərif verir: “Adekvat mənəvi və hüquqi bəraəti olmayan, terrorçu-inqilabi qrupların, yaxud hökumətin – ona əl atmasından asılı olmayaraq istənilən növ siyasi zor tətbiq etməkdir”; “heç bir aydınlaşdırma aparmadan və yaxud günahsız insanlara qarşı zor tətbiq etməyə yönəldilmiş siyasi ekstremizmdir” [7].

ABŞ-nin dövlət departamentinin verdiyi tərif daha geniş və məqsəduyğundur: “Submilli qruplar, yaxud gizli dövlət agentləri tərəfindən hərbi əməliyyatlarda iştirak etməyən hədəflərə qarşı tətbiq edilən əvvəlcədən düşünülmüş, siyasi motivlərlə bağlı güc tətbiq etməkdir” [8].

Lakin bu o demək deyildir ki, güc tətbiq etməklə edilən hər bir hərəkat terrorizmdir. Məsələn, tarixçilərə I Pavellə II Aleksandrın öldürülməsi arasındakı fərq tamamilə aydındır. Birinci halda qədim Yunanıstan çarlarının öldürülməsinə uyğun gələn haldan söhbət gedirsə, ikinci hal əsl terror aktıdır.

Bununla yanaşı, terrorizm müxtəlif ölkələrdə mövcud olan mədəni əlaqələr, sosial quruluş və bir çox digər daxili və xarici amillərdən asılı olduğundan o, çox mürəkkəb bir fenomendir və bu səbəbdən ona birmənalı tərif vermək çox çətin-dir.

Bu dediyimizi əks etdirmək üçün terrorizmin bir neçə tərifinə baxaq. Məsələn, ingilis alimi B.Koze: “Terrorizm siyasi məqsədlərlə motivləşdirilərək güc tətbiq etməklə həyata keçirilən hərəkatdır”. İsveç alimi Q.Deniker göstərir: “Terrorizm – bu, siyasi, ideoloji, yaxud sosial-inqilabi məqsədlərə nail olmaq üçün hökumətləri, əhali qruplarını daimi olaraq hədələməkdir”.

ABŞ-də A.Aleksanderanın redaktəsi altında nəşr olunmuş “Терроризм: теория и практика” məcmuəsində terrorizmə belə bir tərif verilir – bu “Bilavasitə qorxu, vadar etmə, yaxud qorxuzma yolu ilə siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün hədə-qorxudan istifadə olunmasıdır”.

Bütün yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, terrorizm – silahlı mübarizənin müxtəlif formalarının istifadə olunması və irəli sürülməsi ilə həyata keçirilən siyasi taktikadır ki, bu da terror aktı kimi müəyyənləşdirilir.

Terror aktları əvvəllər ayrı-ayrı yüksək vəzifəli şəxslərin öldürülməsinə yönəldilmiş olurdusa, müasir şəraitdə bu, artıq hava və su gəmilərinin qaçırılması, girovlar götürülməsi, müəssisələrin

yandırılması, nəqliyyat vasitələrinin (xüsusilə qatarların) partladılması və s. kimi formalarda həyata keçirilir.

Terrorçular insan həyatına bir başqa təhlükə yaratmaq qorxusu ilə yanaşı, həm də insan həyatına birbaşa təhlükə yaratmayan digər hərəkətləri, məsələn, mağazaların, ictimai nəqliyyat dayanacaqlarının və vağzalların, qeyri-ış vaxtı siyasi partiyaların mənzil qərargahlarının partladılması, yaxud yandırılması, hədə-qorxu xarakterli manifest və digər materialların nəşri və yayılmasını həyata keçirməklə də təzahür edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu təsnifat universal xarakter daşımır və 1970-1980-ci illərdə Qərbdə baş verən terror aktlarını xarakterizə edir.

Beləliklə, terrorizmin mahiyyəti nədən ibarətdir? Müasir anlamda terrorizm – terrorun tətbiqi, yəni vahimə yaratmaq, hədə-qorxu gəlmək, şəxsiyyətə, cəmiyyətə və dövlətə qarşı güc tətbiq etməkdir (fiziki məhv etməyə qədər). Axırıncı halda terror milli sərhədlərdən kənara çıxır və beynəlxalq xarakter alır.

Terrorizmi təhlil edən mütəxəssislər terrorizm fəaliyyətinin məzmununa aşağıdakıları daxil edirlər:

- 1) terror aktlarının təşkili, planlaşdırılması, hazırlanması və reallaşdırılması;
- 2) terrorizm məqsədilə terror aktlarına təhrik etmək, fiziki şəxslərə və yaxud təşkilatlara fiziki güc tətbiq etmək;
- 3) terror aktları törətmək, belə əməllərdə iştirak etmək üçün qeyri-qanuni mütəşəkkil qruplar, silahlı dəstələr, cinayətkar cəmiyyət (cinayətkar təşkilatlar) təşkil etmək;
- 4) terrorçuları qruplara cəlb etmək, silahlandırmaq, öyrətmək və istifadə etmək;
- 5) terrorçu təşkilatları, terror qruplarını maliyyələşdirmək, yaxud başqa yollarla onlara köməklik etmək [9].

Tarixçilər və politoloqlar arasında terrorun ilk dəfə və nə vaxt baş verməsi barədə fikirləri də biri-birindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bir qrup istənilən siyasi qətlə terrorizmlə eyniləşdirir

və bununla da terrorizmin kökü antik dövrlərə, hətta ondan da əvvəlki dövrlərə aparılıb çıxarılır (U.Haker), digərləri belə hesab edir ki, terrorizm XX əsrin axırlarının fenomenidir. Fransız tarixçisi M.Ferro terrorizmi XI- XII əsr spesifik Həşhəşi islam ənənələrinə bağlayır. N.Neymark isə müasir terrorizmin mənşəyini Napoleondan sonrakı bərpa dövrünə aid edir.

Tam əminliklə demək olar ki, texniki şəraitlə əlaqədar olaraq, terrorizmin meydana gəldiyi dövrdən XVIII – XIX əsrlərə qədər onun bir sistem halına çevrilməsi mümkün deyildi. Terrorizmin yeni, daha mütəşəkkil və amansız növünün meydana gəlməsinə texniki tərəqqi, ilk növbədə isə partlayıcı maddələrin (dinamitin kəşfi), kütləvi informasiya vasitələrinin, eləcə də informasiyaların verilmə vasitələrinin (teleqraf) inkişafı səbəb olmuşdur. Bunlar terror aktlarının təbliğatının səmərəsini bir neçə dəfə artırdı.

İsrail tarixçisi Z.İvianski çox haqlı olaraq yazır ki, “müasir dünyada tətbiq olunan siyasi terror qədimlərdə tətbiq olunan siyasi qətlərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. Müasir terrorçu nəinki yalnız siyasi qatillərin istifadə etdikləri üsullardan istifadə edir, həm də o öz roluna, cəmiyyətə və özünün törətdiyi aktların mənasına tam başqa formada baxır.

İvianski hesab edir ki, müasir terror 1876-cı ilin dekabrında İtaliyanın anarxistlər federasiyasının elan etdiyi “hərəkət təbliğatı” şüarı ilə başlamış, sonradan isə fransız anarxisti Pol Bruss tərəfindən əsaslandırılaraq inkişaf etdirilmişdir.

Bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, terrorun tarixi iki yüz ildən az bir müddəti əhatə edir, digərləri isə hesab edirlər ki, terrorizm bir təzahür kimi çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Bu görüşləri əks etdirmək üçün iki müxtəlif mənbəyə istinad edək. “Terrorizm sosial-siyasi təzahür kimi heç də cavan deyil. Onun tarixi ən azı bir əsr yarım təşkil edir” [10, s. 3].

“Müasir terrorun inqilabi mənşəyi XVIII əsr fransız inqilabından və Rusiyadakı 1917-ci il Böyük Oktyabr inqilabından başlayır. Əslində

isə terrorizmin kökü çox qədim dövrlərə gedib çıxır, onun praktikasısı isə müxtəlif tarixi dövrlərlə və çoxsaylı cərəyanlarla bağlıdır”.

Məlumdur ki, terrorizm XIX əsrin ikinci yarısından ictimai həyatın daimi amilinə çevrilir. XX əsrin 80-90-cı illərindən terrorizm artıq dünyaya miqyaslı beynəlxalq, qlobal xarakter almışdır. Bu da beynəlxalq münasibətlərin və müxtəlif sahələrdə qarşılıqlı əlaqələrin qloballaşması və inkişafı ilə izah olunur.

Son dövrlərdə isə çoxlu insan və material itkiləri ilə müşayiət olunan terror aktları Fələstin, Ukrayna, Şimali İrlandiya, ABŞ, Rusiya, Keniya, Tanzaniya, Yaponiya, Azərbaycan, Argentina, Hindistan, Pakistan, Əlcəzair, İsrail, Misir, Türkiyə, Albaniya, Kolumbiya, İraq, İran və s. bir sıra ölkələrdə törədilmişdir.

Qeyd edək ki, müasir şəraitdə terrorizm fəaliyyəti özünün geniş dairəsi, dəqiq dövlət sərhədlərinin olması, beynəlxalq terrorizm mərkəzləri və təşkilatları ilə əlaqələri və razılaşdırılmış qarşılıqlı hərəkətlərinin mövcudluğu ilə xarakterizə olunur.

Belə bir fikir mövcuddur ki, hökumət özünə əlverişli siyasi şəraiti saxlamaq üçün ölkədə gizlicə olaraq terrorizmi himayə edə bilər. Çox hallarda əhali arasında çox geniş səs-küy yaratmış terror aktlarından sonra hökumət əhali üzərində nəzarəti həyata keçirmək üçün qanunlar qəbul edir və kütləvi cəza tədbirləri həyata keçirir və müharibə başlayır. Məhz ABŞ-da 11 sentyabr 2001-ci il terror aktından sonra İranda və Əfqanıstanda müharibə başlandı.

Terrorizm bəşəriyyətin daimi peyki kimi onun ətrafında fırlanır. Hələ bizim eranın I əsrində yəhudilikdə sikariev sektası fəaliyyət göstərirdi (sika – xəncər, yaxud qısa qılınc deməkdir). Belə sektanın məqsədi romalılarla əməkdaşlıq edən tanınmış yəhudi nümayəndələrini məhv etmək idi. Hələ Foma Akvinski və xristian kilsəsinin ataları, onların fikrincə, xalqa düşmən olan hökmdarların öldürülməsi ideyasını mümkün hesab edirdilər.

Orta əsrlərdə Həşhəşilər (assasinlər) müsəlman sektasının nümayəndələri prefektləri və xəlifələri öldürürdülər. Bu vaxtlar Hindistan və Çində bir sıra gizli təşkilatlar siyasi terroru həyata keçirirdilər. Həşhəşilər sektası tərəfindən Yerusəlimin (Qüdsün) kralı Konraq Monferratski də öldürülmüşdür. Onlar 1090-cı ildə Həsən ibn əs-Səbbah adlı şəxsin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərərək, Həmədandan tutmuş şimala doğru, Ələmut qalasına qədər çox geniş bir ərazini işğal etmiş və bir əsr yarım ərzində orada ağalığ etmişlər. XII əsrin ortalarında bu qrup qəflətən yox olmuşdur. Gəlib bizə çatan məlumatlara görə, planlaşdırılmış qətl əməliyyatına getməmişdən əvvəl onun gələcək icraçıları güclü şəkildə çətinə və həşişdən istifadə edirlərmiş. Sektanın geniş yayılmış – Həşhəşilər sektası adı da buradan əmələ gəlmişdir. Bu ad Avropaya Fransız dilində təhrif olunmuş Assasin sözü kimi daxil olmuş və sonradan ingilis dilində “assassination” sözü əmələ gəlmişdir ki, bu da “siyasi qətl” mənasını verir. “Assasian” sözü isə bir çox müasir dillərdə “muzdlu qatil”, “killer” mənasını verir. Şərqdə “Həşhəşilər” adlanan bu sekta Avropada “Assasianlar” (Assasins) sektası adı altında tanınır.

Etiraf etmək lazımdır ki, hər hansı inzibati antiterror tədbirləri həyata keçirməklə, təhlükəsizliyə tam təminat vermək mümkün deyil və hətta az hallarda olsa belə tədbirlər səmərəsiz olur. Terror fəaliyyəti və ona yaxın ekstremist fəaliyyətlər çox hallarda müxtəlif siyasi-iqtisadi ideologiya altında maskalandığından onların iç üzünü açmaq bəzi hallarda çox çətin, bəzən qeyri-mümkün olur.

Öz miqyasına və məhv edilmiş günahsız insanların sayına görə Fələstin, Ukrayna, ABŞ, Rusiya, İsrail, İspaniya, İndoneziya, Böyük Britaniya, Türkiyə, Pakistan, Azərbaycan və digər ölkələrdə törədilmiş terror aktlarının bu dəhşətli və acınacaqlı nəticələri beynəlxalq terrorizmin qorxulu meyillərlə artdığını göstərir.

Terrorizm problemini tədqiq edən mütəxəssislər terrorizmlə mümkün mübarizə strategiyası

kimi iki variant seçirlər: “proqressiv” və “konservativ”. “Proqressiv” strategiya terrorçulara onların tələblərinin ödənilməsi üçün pul verilməsi, ərazi və mənəvi güzəştlərə gedilməsini nəzərdə tutur. Burada mənəvi güzəştlərə terrorçular tərəfindən müdafiə edilən dəyərlərin qəbul olunması, terrorçuların liderlərinin danışıqlar prosesində bərabər hüquqlu tərəf müqabili kimi tanınması daxildir.

“Konservativ” strategiya terrorçuların və onların tərəfdarlarının qeyri-şərtsiz məhv edilməsini, hər hansı bir formada terrorçularla danışıqlar aparılmasından, barışığa gedilməsindən imtina edilməsini, eləcə də demokratik dövlətlərlə terrora qarşı mübarizədə əməkdaşlıq edən şəxslərin mükafatlandırılmasını nəzərdə tutur.

Aydın məsələdir ki, terrorizmlə mübarizədə bütün maraqlı tərəflər birmənalı olaraq öz üzərlərinə düşən tədbirləri həyata keçirməlidirlər. Antiterror mübarizəsində ikili standartlara yol vermək olmaz. Belə olan halda mübarizənin səmərəsi çox aşağı olacaqdır. Azərbaycan bu sahədə öz üzərinə düşən vəzifələri birmənalı olaraq yerinə yetirir və öz müttəfiqlərini də səmimi olmağa çağırır. Əgər hər hansı ölkə terrorçulara, onlarla əlbir olanlara, sponsorlarına sığınacaq verirsə, onda bu faktiki olaraq onların hərəkətlərinə haqq qazandırmaq və onların cinayətlərini stimullaşdırmaq deməkdir. Belə addımı atan hər hansı bir ölkə antiterror koalisiyasında iştirak edən dövlətlər arasında birliyi pozur və qarşılıqlı etibarını azaldır.

“Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi – dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir [3].

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin olunması digər bərabər şərtlər

daxilində ölkəmizə qarşı yönəldilə biləcək terror və digər transmilli cinayətlərə qarşı aparılan səmərəli fəaliyyətdən asılıdır. Bu sahədə qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsi digər qurumlarla yanaşı, əsaslı şəkildə əks-kəşfiyyat fəaliyyətindən asılıdır.

Terrorçuluğa və digər transmilli cinayətlərə qarşı mübarizədə əks-kəşfiyyatın rolu əvəzsiz olmaqla günü-gündən fəallaşır.

“Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda əks-kəşfiyyat fəaliyyəti belə müəyyənləşdirilir: “Əks-kəşfiyyat fəaliyyəti – Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanları tərəfindən xarici xüsusi xidmət orqanlarının, təşkilatların və ayrı-ayrı şəxslərin Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, konstitusiyaya quruluşuna, iqtisadi, müdafiə, elmi-texniki potensialına və digər milli maraqlarına zərər vura biləcək kəşfiyyat, terror-təxribat və sair pozuculuq əməllərinin aşkarlanması, qabaqlanması və qarşısının alınması məqsədi ilə həyata keçirilən xüsusi fəaliyyətdir” [4].

Terrorizmə qarşı səmərəli işlər görmək bir sıra təşkilati-əməli tədbirlərin işlənilməsi və həyata keçirilməsini tələb edir. Burada, hər şeydən əvvəl, terrorizmlə mübarizə taktikası təkmilləşdirilməli, hələ terrorçularda olmayan elmi-texniki nailiyyətlər xüsusi xidmət və hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətində tətbiq olunmalı, antiterror koalisiyasına daxil olan bütün tərəflər öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri yerinə yetirməlidirlər.

Terrorizmlə mübarizə sahəsində fəaliyyətin daha səmərəli olması üçün milli antiterror komissiyalarının yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Belə komissiyalar bu istiqamətdə dövlət icra orqanlarının siyasi, xüsusi, sosial-iqtisadi və digər tədbir və hərəkətlərini müəyyənləşdirə və əlaqələndirə bilər. Bu tədbirlərin içərisində terrorizmi qidalandıran maliyyə mənbələrinin kəsilməsi hakim mövqə tutur. Bunun üçün bütün ölkələrdə vahid yanaşma və standartlar tətbiq

olunmalıdır və ikili standartlara yol vermək olmaz. Hər şeydən əvvəl pul köçürmələrinin monitorinqi keçirilməli, terrorizmdə və ya ona dəstək verməkdə şübhəli bilinən şəxslərin və təşkilatların maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti barədə intensiv informasiya mübadiləsi aparılmalıdır.

Göstərilən sahədə BMT-nin və Avropa Şurasının, eləcə də FATF tərəfindən “çirkli pulların yuyulması” və terrorizmin maliyyələşdirilməsi ilə mübarizədə Qırx və xüsusi olaraq terrorizmin maliyyələşdirilməsi sahəsində mübarizə üzrə Səkkiz xüsusi tövsiyələr hər şeyi geniş əhatə edən sənədlərdir. Tövsiyələr fəaliyyət göstərmək üçün minimum hərəkət standartlarını müəyyənləşdirir ki, bu da ölkələrə özlərinin konkret şəraiti və konstitusiyaya normalarından asılı olaraq onları detallaşdırmağa imkan yaradır.

Nəticə

Beləliklə, yuxarıda göstərilənləri ümumiləşdirərək, terrorizmlə mübarizədə həyata keçirilən tədbirlər kontekstində aşağıdakı təklifləri daha təsirli və məqsədəuyğun hesab edirik:

- terrorçu təşkilatlara maliyyə mənbələri qapadılmalıdır;
- terrorçulara silah-sursat, ərzaq məhsullarının verilməsi kanalları bağlanmalıdır;
- terrorçu döyüşçülərin hazırlanmışları düşərgələr, onların istirahət və müalicə yerləri (o

cümlədən xaricdə) dağıdılaraq məhv edilməlidir;

- ümumiyyətlə terrorun bütün infrastrukturunu, onun iqtisadi, ideoloji və təşkilati bazaları məhv edilməlidir;

- dünya ölkələrinin birgə səyi ilə bütün qeyri-qanuni silahlı dəstələrə maliyyə kanalları qapadılmalıdır;

- hər bir ölkənin öz dövlət büdcəsində anti-terror fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədilə nəzərdə tutulan tədbirləri reallaşdırmaq üçün maliyyə mənbəyi nəzərdə tutulması məqsəduyğundur;

- ölkədə fəaliyyət göstərən xüsusi xidmət və hüquq mühafizə orqanlarının terrorizmə qarşı mübarizədə vahid yanaşması təmin olunmalı, onlar əməliyyat-axtarış, kəşfiyyat, profilaktik, güc xarakterli və s. əməliyyatları həyata keçirərkən eyni alqoritm üzrə işləməlidirlər. Bu orqanların antiterror əməliyyatı keçirərkən taktiki hərəkətləri birgə qərargah təlimləri, komanda-qərargah kompleks operativ təlimləri, müxtəlif xidmət və təşkilatlar arasında qarşılıqlı əlaqəli məsələləri nizama salmaları (reqlamentləşdirmələri) məqsədmüvafiq olardı;

- terrora bütövlükdə sosioloji nöqteyi-nəzərdən yanaşılması daha məqsədəuyğun hesab edilməlidir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi // 30 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir (23 fevral 2024-cü il tarixdə edilmiş dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/46947>
2. ABŞ-nin Qanunlar Külliyyatı, maddə 2656 f(d), bölmə 22.
3. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 29 iyun 2004-cü ildə qəbul edilmişdir, № 712-IIQ (23 fevral 2024-cü il tarixdə edilmiş dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/5455>
4. “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu // 29 iyun 2004-cü ildə qəbul edilmişdir, № 711-IIQ (13 iyun 2023-cü il tarixdə edilmiş dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/5454>
5. Лутовинов В., Морозов Ю. Терроризм – угроза обществу и каждому человеку. – ОБЖ. 2000. №9, – с.42.
6. Козлова Н. Камикадзе на продажу. – Российская газета, – 23.01.2004.
7. Будницкий О.В. Терроризм в Российском освободительном движении. – М., – 2004.
8. Мирский Г. Дракон встаёт на дыбы. (О международном терроризме). Мировая экономика и международные отношения. – 2002, №3, – с. 36.
9. Независимое военное обозрение. – 2002, №37, – с. 7.
10. Жаринов В. Терроризм и террористы. – Минск, – 1999.

СУЩНОСТЬ И ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ТЕРРОРИЗМА

РЕЗЮМЕ

В статье широко раскрыто понятие террора, его возникновение, проведен анализ различных форм проявления терроризма с приведением статистических данных из мирового сообщества. В исследовании были применены такие методы, как системный анализ, комплексный подход и научное обобщение.

Haqverdiyev Eldar Islam

ESSENCE AND FORMS OF MANIFESTATION OF MODERN TERRORISM

SUMMARY

The article broadly covers the concept of terror, its emergence, and analyzes various forms of manifestation of terrorism, citing statistical data from the world community. The study used methods such as system analysis, integrated approach and scientific generalization.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 25.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 27.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 01.03.2024

Юсифова Эльвира Рауф гызы,

докторант кафедры конституционного права юридического факультета

Бакинского государственного университета

E-mail: yusifovaelvira@mail.ru

UOT 342.7

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.012

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ГАРАНТИИ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Açar sözlər: təminatlar, insan və vətəndaşın haqları və azadlıqları, Konstitusiya, hökumət orqanları, mexanizmlər, qoruma və təminat, qanunvericilik, qanun və qayda.

Ключевые слова: гарантии, права и свобода человека и гражданина, Конституция, органы власти, механизмы, защита и обеспечение, законодательство, правопорядок.

Keywords: guarantees, rights and freedom of human and citizen, Constitution, government bodies, mechanisms, protection and provision, legislation, law and order.

Введение

Актуальность и важность конституционных гарантий прав и свобод личности остаются неизменными в современном обществе и являются ключевыми для обеспечения справедливости, законности, а также защиты фундаментальных прав личности, равенства и стабильности в современном мире. Конституционные гарантии служат механизмом ограничения власти, предотвращая ее злоупотребления. Они устанавливают границы для действий органов власти и защищают граждан от самовластия и незаконного вмешательства. Новизна и актуальность конституционных гарантий прав и свобод человека и гражданина проявляются в их способности эффективно реагировать на изменяющиеся социальные и правовые контексты, создавая

устойчивое и справедливое правовое основание для современного общества. Актуальность конституционных гарантий также вытекает из их соответствия международным нормам прав человека. В современном мире важно, чтобы национальные конституции придерживались всеобщих признанных стандартов, обеспечивая унифицированный уровень защиты прав граждан.

Конституционные гарантии служат основой для защиты фундаментальных прав и свобод каждой личности и гражданина. Эти гарантии создают структурный каркас, обеспечивая гражданам возможность полагаться на закон и справедливость в случае нарушения их прав. Реализация прав человека и свобод в Российской Федерации зависит от качества регулирующей системы общественных отношений, эффективности деятельности органов, обеспечивающих соблюдение и защиту прав и свобод граждан, а также наличия гражданского общества в самом обществе [9, с. 52].

Декларация независимости, принятая в период первого демократического и светского государства на Востоке – Азербайджанской Демократической Республике, имеющей статус конституционного акта, впервые закрепила набор прав и свобод, присущих демократическим государствам. В период Азербайджанской Советской Социалистической Республики были приняты Конституции 1921,

1927, 1937 и 1978 годов, каждая из которых определяла определенные права и свободы личности. Конституция 1921 года впервые ввела понятие азербайджанского гражданства. Конституция 1937 года формально предоставила гражданам Азербайджана широкие демократические права и свободы. Прокламированы универсальное и прямое избирательное право. Конституция независимой Республики Азербайджан была принята всенародным референдумом 12 ноября 1995 года. 24 августа 2002 года, 18 марта 2009 года и 26 сентября 2016 года через всенародное голосование (референдум) были внесены поправки в Конституцию Азербайджана. Конституция закрепляет фундаментальные права и свободы для каждой личности и гражданина.

Конституционные, также известные как фундаментальные, права и свободы личности и гражданина являются неотчуждаемыми правами и свободами, принадлежащими им с момента рождения (в некоторых случаях – по праву гражданства), защищенными государством и составляющими основу юридического статуса личности [6, с. 99]. Конституционно-правовой статус личности представляет собой ее законно установленное положение в обществе и государстве, определенное нормами конституции и международным правом. Этот статус дает личностям возможность полноценно пользоваться своими природными, неотчуждаемыми правами, присущими каждому человеку с момента рождения.

Конституционно-правовой статус гражданина включает в себя политические права, свободу и обязанности. Эти права предоставляются государством с целью обеспечения активного участия в общественном управлении и реализации потенциала для взаимодействия с государством без каких-либо ограничений [7, с. 268]. Согласно пункту 2 статьи 24 Конституции Республики Азербайджан, каждый обладает неотъемлемыми, неприкосновенными

и неотчуждаемыми правами и свободами с момента рождения [8].

Конституционные права и свободы личности и гражданина обеспечивают конституционно гарантированную возможность для личности и гражданина пользоваться различными социальными выгодами для удовлетворения своих потребностей.

Конституционные права и свободы обладают определенными особенностями, которые определяют юридическую природу конституционных прав и свобод, выделяя их среди других видов прав и свобод.

Эти особенности включают в себя:

Конституционные права и свободы обладают наивысшей силой на территории всего государства. Согласно пункту 6 статьи 71 Конституции Азербайджанской Республики, территории Азербайджанской Республики права и свободы человека и гражданина являются непосредственно действующими.

Ни одно положение Конституции не может быть истолковано как направленная на отмену прав и свобод личностей и граждан. Никакой правовой акт или решение, противоречащее конституционным правам и свободам, а также общим положениям Конституции, не имеют юридической силы. В случае столкновения конституционное положение всегда преобладает.

Только конституционные права и свободы применяются на всей территории государства в отношении всех граждан, иностранцев и лиц без гражданства.

Конституционные права, свободы и обязанности находятся под юридической защитой. Это происходит потому, что все нормы Конституции находятся под особым государственным защитным покровом.

Конституционные права и свободы служат юридической основой для всех других прав, свобод и обязанностей, установленных законодательством.

Конституционные права и свободы личностей и граждан обладают постоянно действующим, непрерывным характером. Их можно ограничивать законом в объеме, необходимом для защиты основ конституционного строя, прав и законных интересов других, а также для обороны и безопасности государства.

Права и свободы условно делятся на три группы: личные; политические; экономические, социальные и культурные [13, с. 74]. Глава 3 Конституции Азербайджанской Республики устанавливает фундаментальные права и свободы личностей и граждан. Некоторые из этих прав включают [8].

Личные конституционные права и свободы:

Право на жизнь;

Право на равенство;

Право на свободу, неприкосновенность личности и неприкосновенность частной жизни;

Право на личные и семейные тайны;

Право на защиту чести и достоинства;

Право на национальную идентичность;

Право на использование родного языка;

Право на свободу совести;

Право на свободу мысли и слова;

Право на информацию;

Политические конституционные права и свободы:

Право на гражданство;

Право на объединение;

Право граждан на участие в управлении государством;

Избирательное право;

Право на обращение.

Экономические, социальные и культурные права и свободы, изложенные в Конституции:

Право на частную собственность;

Право на труд;

Право на отдых;

Право на защиту здоровья;

Право на образование;

Право на культуру и творчество.

Таким образом, конституционные гарантии представляют собой систему средств, способов и методов обеспечения и защиты фундаментальных прав и свобод личностей и граждан, установленных нормами Конституции. Конституционные гарантии прав и свобод включают в себя такие группы как – политические, социо-экономические, организационные, институциональные, духовные и юридические [2, с. 106].

Политические гарантии прав и свобод личностей и граждан представляют собой объективные политические условия в государстве и обществе, создающие фактические возможности для реализации и эффективной защиты этих прав и свобод. Включая разнообразие политических институтов, развитие гражданского общества, демократические учреждения и формы власти, а также их активность и правовое регулирование. Будучи неотъемлемой частью конституционного порядка, эти гарантии могут рассматриваться как конституционные, если они не только закреплены в тексте конституции, но также эффективно направлены на обеспечение прав и свобод личностей, поддержание демократического правового режима, политической стабильности и гражданского согласия, соответствуя современным научным концепциям относительно их природы и содержания.

Социально-экономические конституционные гарантии прав и свобод личности и граждан представляют собой фундаментальные положения развития конституционной системы, закрепленные в Конституции, а также существующие благоприятные социально-экономические условия в государстве и обществе, способствующие реализации этих прав и свобод. Эти гарантии включают в себя устойчивое и прогрессивное экономическое развитие, государственную поддержку и защиту всех форм собственности, прибыльные сферы производства и предпринимательской

деятельности, а также реализацию сбалансированной государственной политики в развитии финансово-кредитной системы.

Основное внимание должно уделяться социально ориентированной государственной политике, основанной на принципах равенства перед законом, уважения к правам и законным интересам социального партнерства, а также взаимодействию всех членов гражданского общества. Эти гарантии охватывают такие области, как здравоохранение, образование, жилищно-коммунальные услуги, предоставление льгот различным категориям социально уязвимого населения, пенсионное обеспечение, стабилизация демографической ситуации, толерантная национальная государственная политика и обеспечение достойного уровня жизни каждой личности и гражданина.

Организационные и институциональные гарантии прав и свобод личности и граждан направлены на создание оптимальных условий для обеспечения этих прав и свобод, а также механизмов их защиты и восстановления. Это включает в себя формирование системы государственных органов, учреждений и общественных организаций, занимающихся деятельностью, связанной с правами человека. Сюда входят судебные органы, прокуратура, омбудсмены по правам человека, профсоюзы, НПО по правам человека и другие. Принимаемые государством меры по обеспечению всесторонней реализации прав и свобод включают в себя государственные программы социально-экономического развития и поддержку конкретных категорий граждан. Также включает принятие специальных законодательных актов в области общественных отношений и формирование конкретных механизмов для их реализации.

Юридические гарантии прав и свобод личности и гражданина представляют собой систему взаимосвязанных юридических средств,

установленных Конституцией, обеспечивающих защиту этих прав и свобод. Они включают в себя нормативные, процедурные, институциональные и организационные аспекты.

Нормативные гарантии основаны на системе законов и положений, определяющих правовой статус личности в данной области. Процедурные гарантии связаны с правовым порядком и процедурами, включая судебные и другие процессы. Юридические гарантии делятся на две группы: формально-правовые и институциональные.

Формально-правовые гарантии включают нормативные акты (непосредственно в Конституции Республики Азербайджан и других законах) и другие положения, направленные на обеспечение прав и свобод. Однако, несмотря на важность формально-правовых гарантий, ведущую роль в защите прав и свобод играют институциональные гарантии. Если у человека в конкретном государстве нет реальной возможности защитить и восстановить свои права, формально-правовые гарантии теряют свою ценность.

Институциональные гарантии включают различные государственные органы, к которым обращаются личности для защиты своих прав, а также процедурные гарантии, обеспечивающие защиту прав и свобод (судебные процедуры, процедуры амнистии и помилования и т. д.).

Выделяют два метода осуществления прав и свобод:

Естественный метод: Осуществление прав и свобод без необходимости разрешения или уведомления каких-либо властей. Сюда входят свобода мысли и слова, свобода совести, право собственности, участие в культурной жизни и творчестве и т. д.

Уведомительный метод: Связан с необходимостью получения разрешения от компетентных государственных органов для осуществления определенных прав и свобод (на-

пример, право на забастовку, для определенных видов предпринимательской деятельности, свобода собраний, посещение конкретных зон и объектов и т.д.).

Духовные гарантии прав и свобод личности и гражданина, установленные в качестве основ и программных положений развития конституционной системы в нормах или отдельных положениях Конституции, а также существующие фактически благоприятные политические, социально-экономические и другие условия в государстве и обществе, способствуют созданию фактических возможностей для реализации духовных прав и свобод. Сюда входят культурные, моральные, эстетические, религиозные, интеллектуальные и другие законные интересы в этой области, а также их эффективная защита [10, с. 233].

Исполнительной, законодательной и судебной властям предписано обеспечивать и защищать права и свободы личности. Конституция Республики Азербайджан определяет конкретные механизмы обеспечения и защиты конституционных прав и свобод.

Согласно статье 8 Конституции, Главой Азербайджанского государства является Президент Азербайджанской Республики. Он представляет Азербайджанское государство внутри страны и во внешних сношениях. Президент Республики Азербайджан является Главой азербайджанского государства. Президент играет ключевую роль в этом механизме, выступая в качестве главы государства и гаранта конституционных прав и свобод личности. Президент может и должен использовать всю свою власть и возможности в этом отношении. Персонал президентской структуры, Администрация Президента, систематически обрабатывает письменные обращения граждан к Президенту, организуя приемы для помощи им в реализации их прав.

В соответствии с Законом Республики Азербайджан «О прокуратуре», одним из фундаментальных принципов прокуратуры является соблюдение и уважение прав и свобод личности, а также прав юридических лиц [4]. Для реализации этого принципа прокуратуре предоставлены полномочия по освобождению незаконно задержанных лиц, принятию законных действий против тех, кто ответственен за нарушения закона, и так далее.

Согласно статье 45 этого Закона, прокуратуре разрешено проводить процессуальные действия, ограничивающие права и свободы личности в порядке и в случаях, установленных законом, на основании судебного решения, предусмотренного Конституцией Республики Азербайджан [4].

Конституция также предусматривает создание специальной должности – Уполномоченного по правам человека (омбудсмана), обязанность которого заключается в защите прав и свобод личности.

Статья 1 Конституционного Закона Республики Азербайджан «Об Уполномоченном по правам человека (омбудсмене) Республики Азербайджан» закрепляет положение Уполномоченного по правам человека Республики Азербайджан в Конституции Республики Азербайджан. Эта должность поддерживается международными договорами, принятыми Республикой Азербайджан, и создана для восстановления прав и свобод личности, нарушенных государственными органами, органами местного самоуправления и должностными лицами Республики Азербайджан [1].

Согласно пункту 6 статьи 95 Конституции Республики Азербайджан, Уполномоченный по правам человека избирается Милли Меджлисом (Парламентом) Республики Азербайджан на основе представления Президента Республики Азербайджан.

В соответствии со статьей 130 Конституции Республики Азербайджан Уполномоченный по правам человека Республики Азербайджан имеет право, касающееся законодательных и исполнительных актов, муниципальных актов и судебных решений, нарушающих права и свободы человека, обращаться в Конституционный Суд Республики Азербайджан в порядке, предусмотренном законом [8].

Однако во всех упомянутых случаях речь идет о гарантиях и механизмах защиты прав и свобод, связанных с деятельностью исполнительных органов. Национальная и мировая практика показывают, что эти структуры не могут обеспечить тот же уровень эффективности в защите конституционных прав и свобод, который может обеспечить судебная защита. Споры, связанные с нарушением прав и свобод человека и гражданина, разрешаются в судах. Президент Республики, штат Администрации Президента, прокурор и Уполномоченный по правам человека – это должностные лица, которые рассматривают и решают обращения граждан индивидуально, без следования какому-либо особому порядку, и их решения, вынесенные в результате рассмотрения обращений, не обязательны.

Таким образом, судебный механизм защиты прав и свобод считается наиболее эффективным, поскольку он позволяет гражданам требовать восстановления нарушенных прав, представлять доказательства, представлять ходатайства и обжаловать решения суда [12, с. 134].

Правовую основу судебной защиты прав и свобод граждан составляет статья 60 Конституции Республики Азербайджан, гарантирующая каждому защиту своих прав и свобод через административное производство и суд. В механизме судебной защиты прав и свобод граждан участвуют все уровни судебной системы, включая Конституционный Суд. Каждый уровень судебной системы играет инди-

видуально значимую роль в этом механизме защиты [8].

Таким образом, гарантии основных прав и свобод – это условия и средства, обеспечивающие их реализацию. Они включают в себя общегосударственные гарантии прав и свобод человека и гражданина, а также конкретные юридические гарантии для их защиты. В соответствии с пунктом 4 статьи 68 Конституции Азербайджанской Республики, каждый имеет право на возмещение государством вреда, причиненного незаконными действиями или бездействием государственных органов либо их должностных лиц [8].

Права и свобода личности и гражданина, их признание, защита и гарантии утверждаются как фундаментальный и определяющий критерий правовой природы законодательства и практики его применения.

Принцип приоритета прав и свобод личности и гражданина, закрепленный в Конституции, обращен ко всем ветвям государственной власти [5, с. 23]. Согласно статье 71 Конституции Республики Азербайджан, соблюдать и защищать права и свободы человека и гражданина, закрепленные в Конституции, является обязанностью органов законодательной, исполнительной и судебной властей (8). В соответствии с пунктом 149.1 Конституции, «Нормативные правовые акты должны основываться на право и справедливость (равное отношение к равным интересам)». Таким образом, значение Конституции в защите и гарантирование прав человека значительно [3, с. 155]. Никто не может ограничивать осуществление прав и свобод личности. Права и свобода каждого человека ограничиваются основаниями, установленными в настоящей Конституции и законах, а также правами и свободами других. Ограничение прав и свобод должно быть пропорциональным ожидаемому результату со стороны государства [11, с. 86].

Актуальность конституционных гарантий связана с их ролью в обеспечении стабильности и правопорядка в обществе. Конституция Азербайджанской Республики гарантирует права и свободы граждан, а также иностранцев, проживающих на ее территории, и лиц без гражданства. Обладатели таких прав также имеют право на судебную защиту от всех умышленных нарушений их прав.

Судебная проверка является эффективным и предпочтительным механизмом обеспечения конституционных прав в качестве формы защиты прав и свобод личности. В случаях, когда невозможно предотвратить серьезный и необратимый вред, связанный с нарушением прав и свобод через другие суды, жалобу можно направить непосредственно в Кон-

ституционный Суд. Недавно был принят ряд внутренних правовых актов для более эффективного обеспечения прав и свобод личности с учетом международных стандартов права. Ссылка на важные международные нормы в области прав человека привела к адаптации законодательства Республики Азербайджан к международным стандартам в области прав человека.

В заключение можно сделать вывод, что конституционные гарантии являются неотъемлемой частью обеспечения справедливости, равенства и защиты прав и свобод каждого члена общества в современном мире. Они устанавливают правовую основу, на которой строится социально-политическая структура государства.

Использованные источники:

1. «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu // 28 dekabr 2001-ci ildə qəbul edilmişdir, № 246-İKQ (9 iyun 2023-cü il tarixdə edilmiş dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/1407>
2. Əsgərov, Z.A. Konstitusiyası hüququ: dərslik. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2011. – 382 s.
3. Əliyev R.R. Konstitusiyası hüququnun müqayisəli əsasları. – Bakı, – 2014. – 184 s.: [Elektron resurs]/URL: https://remells.com/wp-content/uploads/2019/06/Konstitusiyası-H%C3%BCququ-M%C3%BCqayis%C9%99li-%C6%8Fsaclar_R%C9%99%C5%9Fid-%C6%8Fliyev.pdf.
4. “Prokurorluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 7 dekabr 1999-cü ildə qəbul edilmişdir, № 767-IQ (26 dekabr 2023-cü il tarixdə edilmiş dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/5229>
5. Белик, В.Н. Конституционные права личности и их защита: учебное пособие для вузов. 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство «Юрайт», – 2017. – 169 стр.
6. Жарков, Б.Н. Права человека в современном мире: проблемы и решения. – М.: Издательство «Знание», – 2006. – 368 стр.
7. Казанник, А.И., Костюков, А.Н. Конституционное право: университетский курс: учебник: в 2 т. Т. 2. – Москва: Издательство «Проспект», – 2015. – 489 стр.
8. Конституция Республики Азербайджан // Принята 12 ноября 1995 года: [Электронный ресурс]/URL: <https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution>
9. Романовская, О.В., Рыжкова, А.В. Проблемные аспекты реализации конституционных гарантий прав и свобод человека в Российской Федерации // Электронный научный журнал «Наука, общество, государство», том 8, – 2020, № 2. – 59 стр.
10. Фокина, Л.Ю. Конституционные гарантии защиты основных прав граждан. – Волгоград: Наука и современность, – 2011. – 237 стр.
11. Шавцова, А.В. Конституционные гарантии прав человека. – Минск: ГИУСТ БГУ, – 2009. – 89 стр.
12. Шалумов, М.С., Некрасова, Н.А. Государство и право: Геральд КГУ им. – 2006, № 1, – 227 стр.
13. Шевченко, И.В. Конституционные гарантии реализации прав и свобод человека в деятельности органов государственной власти при чрезвычайном положении // Terra Humana – 2009. – 81 стр.

Yusifova Elvira Rauf qızı

**İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ
KONSTITUSİYA TƏMİNATI**

XÜLASƏ

Məqalədə müasir cəmiyyətdə şəxsin hüquq və azadlıqlarının konstitusiyaya təminatının aktuallığı və əhəmiyyəti araşdırılır. Bu tədqiqat konstitusiyaya hüquqlarının növlərini klassifikasiya etməyə, hüquq və azadlıqların konstitusiyaya təminatının növlərini müəyyənləşdirməyə, belə təminatların qorunması üçün mexanizmlərin və onların faktiki təsirinin müasir hüquqi cəmiyyətlərdə təhlilinə yönəlib. Konstitusiyaya təminatını qorumaq üçün dövlət orqanlarının fəaliyyəti ətraflı şəkildə araşdırılır. Xüsusi diqqət konstitusiyaya norma və prinsiplərinin fərdi insanın əsas hüquqlarını təmin etməkdə səlahiyyətlərindən sui-istifadəsinə qarşı qorunmasındakı roluna və cəmiyyəti əsas dəyərlər ətrafında birləşdirməyə həsr olunur.

Yusifova Elvira Rauf

**CONSTITUTIONAL GUARANTEES OF HUMAN AND CIVIL
RIGHTS AND FREEDOMS**

SUMMARY

The article explores the relevance and importance of constitutional guarantees of individual rights and freedoms in modern society. This research aims to classify types of constitutional rights, define types of constitutional guarantees of rights and freedoms, and analyze mechanisms for protecting such guarantees and their actual impact in contemporary legal societies. The activities of state bodies in safeguarding constitutional guarantees are examined. Special attention is given to the role of constitutional norms and principles in ensuring fundamental human rights, preventing abuses of power, and uniting society around common values.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 26.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 01.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.03.2024

Məmmədova Xəyalə Əli qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Mülki proses və kommersiya hüququ kafedrasının əyani doktorantı

E-mail: xeyale.memmedovatn@gmail.com

UOT 34:347

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.014

AZƏRBAYCAN VƏ ALMANİYA MÜLKİ PROSESSUAL HÜQUQUNDA MÜVƏQQƏTİ TƏMİNAT TƏDBİRLƏRİNİN NÖVLƏRİ

Açar sözlər: müvəqqəti təminat tədbiri, mülki proses, həbs, müvəqqəti təminat tədbirlərinin növləri.

Ключевые слова: меры обеспечения, гражданский процесс, арест, виды мер обеспечения.

Keywords: temporary security measurements, civil process, arrest, types of applying of temporary security measurements.

Mülki prosessual hüquq elmi mülki işlərdə mədalət mühakiməsinin effektivliyi üçün müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiq edilməsi məsələsinin yüksək əhəmiyyətini yekdilliklə qəbul edir. Mülki prosessual qanunvericilikdə tətbiq olunan müvəqqəti təminat tədbirlərinin növlərinin genişliyi məqsədmüvafiqdir. Almaniya mülki prosesual hüququnda effektiv müvəqqəti təminat tədbirləri tətbiq edilir. Almaniya və Azərbaycan təcrübəsində tətbiq edilən müvəqqəti təminat tədbirlərinin müqayisəli tədqiqi və mübahisələrin operativ həlli üçün mütərəqqi təcrübənin öyrənilməsi zəruridir.

Azərbaycan Respublikası Mülki Prosessual Məcəlləsinin 158.1-ci maddəsində müvəqqəti təminat tədbirlərinin növləri müəyyən edilmişdir. Həmin maddəyə əsasən cavabdehə məxsus əmlak üzərinə həbs qoymaq; müəyyən hərə-

kətləri etməyi cavabdehə qadağan etmək; mübahisə predmetinə aid olan müəyyən hərəkətləri etməyi başqa şəxslərə qadağan etmək; əmlakı həbsdən azad etmək haqqında iddia təqdim edildikdə əmlakın satılmasını dayandırmaq; borclu tərəfindən məhkəmə qaydasında qanuniliyi barəsində mübahisə edilən tələbin icra sənədi üzrə alınmasını dayandırmaq; icrası mübahisəsiz qaydada aparılmalı olan tutulmalar üzrə qanuniliyi iddiaçı tərəfindən məhkəmə qaydasında barəsində mübahisə edilən tələbin icra sənədi və ya digər sənəd üzrə alınmasını dayandırmaq; “Daşınar əmlakın yüklülüyü haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş hallarda debitor borcların xüsusi hesaba ödənilməsinə və orada saxlanılmasını təmin etmək kimi müvəqqəti təminat tədbirləri tətbiq edilə bilər. Məhkəmə müvəqqəti təminat tədbirlərinin bir neçə növünü birlikdə tətbiq edə bilər [2].

Hazırkı Azərbaycan mülki prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş müvəqqəti təminat tədbirlərinin siyahısı tam deyil. Belə ki, AR Mülki Prosessual Məcəlləsinin 158.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə zəruri hallarda digər müvəqqəti təminat tədbirlərini də tətbiq edə bilər. Təcrübədə ən çox rast gəlinən uşaqlar üçün aliməntin tutulmasına dair işlərdə müvəqqəti aliməntin tutulmasına dair müvəqqəti təminat tədbiridir.

Almaniyanın mülki məhkəmə prosesində nə ərizəçi, nə də məhkəmə hər bir konkret işdə zəruri olan hüquqların ilkin müdafiəsi tədbirini seçərkən qanunla nəzərdə tutulmuş tədbirlərdən asılı deyil. Alman alimləri bu cür tənzimləməni ümumiyyətlə müsbət qiymətləndirirlər, çünki bu, məhkəmələrə mübahisəli hüquqi münasibətlərin mahiyyətinə uyğun olan tədbirlər gərməyə imkan verir [5].

Müvəqqət təminat tədbirlərinin tam olmayan siyahısının qanunda müəyyən edilməsi məqsəddə müvafiqdir, çünki bu, hər bir konkret işin faktiki hallarına və mübahisənin mahiyyətinə əsaslanaraq bu tədbirlərin ən səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasının mülki prosesual qanunvericiliyində müvəqqəti təminat tədbirləri işdə iştirak edən hər hansı şəxsin tələbi ilə deyil, əsasən, iddiaçının tələbi ilə həyata keçirilir. Eyni zamanda, Azərbaycan mülki prosesual qanunvericiliyində mübahisə predmeti barəsində müstəqil tələblər irəli sürən üçüncü şəxslər anlayışı var. Mübahisə predmeti barəsində müstəqil tələblər irəli sürən üçüncü şəxslər işin məhkəmədə baxılmağa hazırlanması yekunlaşana qədər bir tərəfə və yaxud hər iki tərəfə qarşı iddia irəli sürməklə işə qarışa bilərlər. AR Mülki Prosesual Məcəlləsinin 55.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, onlar iddiaçının bütün hüquqlarından istifadə edirlər. Beləliklə, AR qanunvericiliyində mübahisə predmeti barəsində müstəqil tələblər irəli sürən üçüncü şəxslərin tələbi ilə müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiq edilməsi istisna edilmir. Daha dəqiq desək, cavabdehə qarşı müstəqil tələb irəli sürən üçüncü şəxslərin müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqi üçün müraciət etmək hüququ var. Çünki AR-nın mülki prosesual qanunvericiliyində təsbit olunmuş müvəqqəti təminat tədbirlərinin növləri xarakter etibarilə iddiaçının tələbi ilə tətbiq olunan tədbirlərdir.

Almaniya mülki prosesual qanunvericiliyində də mübahisənin predmeti ilə bağlı müstəqil iddialar irəli sürən üçüncü şəxslərin mü-

vəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqi üçün müraciət edə bilməsi mümkündür. Almaniyanın mülki məhkəmə prosesində bu şəxslərin Almaniya RF Mülki Prosesual Məcəlləsinin 64-cü paragrafi, 916-cı paragrafi, 935-ci paragrafi və 940-cı paragrafi əsasında hüquqların ilkin müdafiəsi üçün müraciət etmək hüququ var [4].

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqi barədə ərizə verən şəxs ərizəçi adlanır. Lakin barəsində müvəqqəti təminat tədbiri tətbiq olunan şəxs sadəcə cavabdeh olaraq adlandırılır.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsindən fərqli olaraq, Almaniya Federativ Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi hüquqların ilkin müdafiəsini qəbul etmək üçün prosesdə iştirak edən tərəfləri adlandırmaq üçün xüsusi terminologiyadan istifadə edir. Belə ki, hüquqların ilkin müdafiəsi üçün məhkəməyə ərizə verən şəxs ərizəçi “Antragsteller”, barəsində belə tədbirlər görülməyən şəxs isə qarşı tərəf və ya barəsində ilkin müdafiə tədbirlərinin tətbiqi barədə ərizə göndərilən şəxs “Antragsgegner” adlanır. Almaniyanın mülki prosesual qanunvericiliyində hüquqların ilkin müdafiəsinin qəbul edilməsi üçün prosesdə iştirak edən tərəfləri adlandırmaq üçün xüsusi terminologiyadan istifadə məntiqlidir, çünki hüquqların ilkin müdafiəsi təkcə iddiaçının tələbi ilə deyil, həm də cavabdeh daxil olmaqla işdə iştirak edən digər şəxslərin tələbi ilə tətbiq oluna bilər.

Almaniya mülki prosesual hüququnda hüquqların ilkin müdafiəsi üçün müraciət etmək imkanı mübahisənin predmeti ilə bağlı müstəqil iddia irəli sürməyən üçüncü şəxslərə də verilir. Almaniyanın MPM-nin 67-ci paragrafına əsasən, bu şəxslərin ifadələri və hərəkətləri əsas tərəfin ifadələri və hərəkətləri ilə ziddiyyət təşkil etmədiyi təqdirdə bütün prosesual hərəkətləri etmək hüququ var. Beləliklə, onlar bütün müdafiə vasitələrindən və «tələblərin icrası vasitələri» (Angrifsmittel) adlanan vasitələrdən istifadə etmək hüququna malikdirlər, bu da təqdim edil-

miş tələbin həyata keçirilməsinə yönəlmiş bütün bəyanatlar və ya izahatlar deməkdir [6].

Həmçinin, AR MPM-nin 57.2-ci maddəsindən irəli gələrək demək olar ki, AR mülki prosesual qanunvericiliyində də müstəqil iddia irəli sürməyən üçüncü şəxslərin müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqi üçün müraciət edə bilməsi istisna olunmur.

Qeyd edək ki, Almaniyanın mülki prosesində nə prokurorun, nə də digər şəxslərin və orqanların başqa şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin ilkin müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququ yoxdur. Almaniya məhkəmələri yalnız iddiaçının, cavabdehin və üçüncü şəxslərin, habelə onların nümayəndələrinin tələbi ilə hüquqların ilkin müdafiəsi tədbirləri görmək hüququna malikdir [6].

Alman mülki prosesual hüququnda alimlər hüquqların ilkin müdafiəsi tədbirlərinin təsnifatı aparılıb. Bu tədbirlərin növlərə bölünməsi üçün əsas meyar kimi ərizəçinin iddia növünü müəyyən edirlər. Beləliklə, E.Stanke tələbin növündən asılı olaraq hüquqların ilkin müdafiəsi üçün iki qrup tədbiri ayırır: həbs və ilkin sifariş. Pul tələbinin və pul tələbinə çevrilə bilən tələbin icrasını təmin etmək üçün həbs qoyulur. Məsələn, alıcının tələbi ilə alqı-satqı müqaviləsi üzrə əşyanın təhvil verilməsi (əşyanın məhv edilməsi) mümkün olmadıqda, iddia tələbi zərərin ödənilməsi tələbinə çevrilə bilər. İlk sərəncam, predmetin pul tələblərindən başqa tələblər olduğu hallarda verilir və hüquqların ilkin müdafiəsi məqsədinə xidmət edən hər hansı qanuni hərəkətdən ibarət ola bilər [5].

Cavabdehə məxsus əmlak üzərinə həbs qoymaq AR mülki məhkəmə təcrübəsində geniş istifadə olunan müvəqqəti təminat tədbiridir. AFR MPM-də müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqində əmlakın həbsi ilə yanaşı hüquqlarının ilkin müdafiəsi həyata keçirilən şəxsin həbsi də nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan mülki prosesual hüququnda olduğu kimi Almaniyada da əmlakın müsadirə edilməsinin məqsədi gələcək

məhkəmənin icrasını təmin etmək üçün hüquqlarının ilkin müdafiəsi həyata keçirilən şəxsin əmlakının mümkün özgəninkiləşdirilməsinə və ya gizlədilməsinə maneələr yaratmaqdır.

Alman mülki prosesual hüququnda fiziki şəxsin həbsi əmlakın üzərinə həbs qoyulması ilə eyni məqsəd daşıyır, lakin ona əlavədir və yalnız müstəsna hallarda qəbul edilə bilər. Məsələn, əmlakın üzərinə həbs qoyulması gələcək məhkəmə qərarının icrasını kifayət qədər təmin etmədikdə, cavabdeh öz əmlakını gizlətdikdə və ya əmlak vəziyyəti haqqında məhkəmədə and içərək ifadə verməkdən yayınmaq istədikdə tətbiq edilir [7].

Fiziki şəxsin həbsi Almaniya Federativ Respublikası MPM-nin 933-cü paragrafında nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir və həbsə alınmaq, yeri tərک etməmək barədə yazılı öhdəlik vermək və ya şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin müsadirə edilməsindən ibarət ola bilər. Həbs qərarında məbləğ göstərilməlidir, nəticə həmin məbləğ ödənilərsə, həbs ləğv edilə bilər. Fiziki şəxsin həbsi barəsində qəbul edilmiş qərar şəxsin azadlıq hüququnun əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılmasına səbəb olduğundan, məhkəmə onun qəbul edilməsi haqqında vəsatətə baxarkən bu tədbirə real ehtiyac olub-olmadığını diqqətlə yoxlayır və tərəflərin maraqlarını nəzərə alır [5].

Azərbaycan mövcud mülki-prosessual qanunvericiliyi, Almaniyanın mülki prosesual qanunvericiliyindən fərqli olaraq, onlara qarşı iddia qaldırılan şəxsin azadlığını məhdudlaşdıran müvəqqəti təminat tədbirlərinin görülməsi imkanını nəzərdə tutmur. Müvəqqəti təminat tədbirləri əmlak xarakteri daşıyır. Hesab edirik ki Azərbaycan qanunvericisinin iddianı təmin etmək üçün şəxsi tədbirlərdən istifadə imkanları ilə bağlı mövqeyi həm müasir mülki məhkəmə prosesinə, həm də əsas insan hüquq və azadlıqlarına daha uyğundur.

Alman prosesualistləri qeyd edirlər ki, Almaniyanın məhkəmə təcrübəsində bu tədbir

son dərəcə nadir hallarda tətbiq edilir və bəzi hüquqşünasların ədalətli fikrincə, müasir mülki prosesinə uyğun olmadığı üçün ləğv edilməlidir. Əmlakın üzərinə həbs qoyulmasına gəlinə, şəxsi həbs kimi hüquqların bu cür ilkin müdafiəsi tədbiri Almaniyada məhkəmələr tərəfindən yalnız müstəsna hallarda qəbul edilir: ərizəçinin iddiaları hüquqların ilkin müdafiəsinin hər hansı digər növü ilə təmin edilə bilmədikdə [8]. Azərbaycanda, əksinə, əmlakın üzərinə həbs qoyulması ən çox yayılmış və ən təsirli müvəqqəti təminat tədbiridir.

Azərbaycanda və Almaniyada müvəqqəti təminat tədbiri kimi əmlakın üzərinə həbs qoyulması arasında əsas fərq həm də ondan ibarətdir ki, Almaniyada əmlakın üzərinə həbs qoyulması nəticəsində onun qoyulması üçün müraciət edən şəxsin bu əmlak üzərində girov hüququ var. Bu hüquq göstərilən şəxsə əmlakı üzərinə həbs qoyulmuş şəxsin digər kreditorları qarşısında üstünlük verir.

Əmlakın üzərinə həbs qoyulması ilə yanaşı, Almaniya mülki prosessual qanunvericiliyi ərizəçinin hər hansı qeyri-pul tələblərinin təmin edilməsinə yönəlmiş ilkin qərarın (Einstweilige Anordnung) verilməsi imkanını nəzərdə tutur. Alman hüquq-mühafizə təcrübəsinə əsasən, ilkin sərəncam hüquqların ilkin müdafiəsinin ən geniş yayılmış tədbiridir. O, həbslə müqayisədə daha çox istifadə olunur, çünki həbsdən fərqli olaraq çoxsaylı hüquq münasibətlərinə şamil edilir və onun qəbul edilməsi şərtləri əmlakın üzərinə həbs qoyulmasının qəbul edilməsi şərtlərindən daha az sərt [5].

Almaniya Mülki Prosessual Məcəlləsinin 935 və 940-cı paragraflarına əsasən, mövcud vəziyyətin dəyişdiyi halda, hüququnun həyata keçirilməsi ehtimalı yüksək olduqda, mübahisənin predmetinə münasibətdə ilkin qərarın qəbul edilməsinə icazə verilir [4].

Almaniyada qanunverici məhkəməyə konkret işin şəraitindən asılı olaraq, müdafiə edilməli olan tələblərə və qanuni maraqlara ən yaxşı cavab verən tədbirlər görmək səlahiyyəti verir.

Məhkəmə ilkin qərarın məzmununu öz mülahizəsinə əsasən müəyyən etdiyinə görə ərizəçinin iddiasını təmin etmək üçün hansı hərəkətlərin görülməli olduğunu dəqiq göstərməyə ehtiyac yoxdur. Müvəqqəti qərarın verilməsi üçün vəsatətdə yalnız müvəqqəti qərarın məqsədi mümkün qədər aydın şəkildə göstərilməlidir.

Almaniyanın mülki prosesində məhkəmələr, Azərbaycan mülki prosesində olduğu kimi, eyni vaxtda hüquqların ilkin müdafiəsi üçün bir neçə tədbir tətbiq edə bilər. Bir neçə ilkin qorunma tədbirləri yalnız əvvəlcədən direktiv vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Almaniyada məhkəmələr eyni vaxtda əmlaka həbs qoya və ilkin qərar qəbul edə bilməzlər, çünki hüquqların ilkin müdafiəsi üçün bu cür tədbirlər müxtəlif tələbləri təmin etmək üçün müxtəlif kateqoriyalı işlərdə tətbiq olunur: pul (həbs) və qeyri-pul (ilkin sərəncam) [8].

Bununla belə, həbs üçün müraciət edən ərizəçi, vəziyyətin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdiyi halda, əmlakın üzərinə həbs qoyulması barədə ərizəsini ilkin sərəncamın verilməsi tələbi ilə və əksinə əvəz etmək hüququna malikdir.

Hüquqların ilkin müdafiəsi tədbirlərinin məqsədindən asılı olaraq təmin edici sərəncamı (Sicherungsverfügung) və tənzimləyici sərəncam (Regelungsverfügung), AFR MPM-nin 935 və 940-cı paragraflarında nəzərdə tutulmuş, məhkəmə təcrübəsi əsasında tətbiq edilən icraedici sərəncam fərqləndirilir. Təmin edici sərəncam ərizəçinin konkret iddiasının təmin edilməsinə yönəlir və bir qayda olaraq məcburetmə iddialarında verilir. Təmin edici sərəncam həbsdən onunla fərqlənir ki, o, digər ilkin qərarlar kimi, yalnız ərizəçinin qeyri-pul tələblərinin təmin edilməsi üçün qəbul edilir. Davam edən hüquqi münasibətlərin ilkin tənzimlənməsi üçün tənzimləyici sərəncamdan istifadə olunur. İcraedici sərəncam ərizəçinin tələbinin ilkin təmin edilməsi məqsədi daşıyır [6].

Həbs müvəqqəti təminat tədbiri olaraq həm daşınar, həm də daşınmaz əmlaka dair sərəncam verilməsinin (sərəncamının və istifadəsinin) qarşısını almaq üçün ona dair sərəncam ver-

mək (sərəncam vermək və istifadə etmək) hərəkətlərini qadağan etməkdən daha səmərəli vasitədir. Əmlakın üzərinə həbs qoyulması qeyri-məhdud sayda şəxslər üçün ona sərəncam vermək (sərəncam vermək və istifadə etmək) imkanını istisna edir, müəyyən hərəkətlərin edilməsinə qadağa isə yalnız müəyyən şəxslərə ünvanlanır ki, bu da həmişə mübahisə predmetinin təhlükəsizliyini təmin edə bilmir.

Belə görünür ki, yalnız mübahisəli əmlakdan istifadəni və ya həbsin məzmununa daxil olmayan digər hərəkətlərin edilməsinə qadağan etmək lazımdırsa, müəyyən hərəkətlərin edilməsinə qadağa tətbiq edilməlidir. Belə zərurəti yarandıqda, müvəqqəti təminat tədbiri olaraq eyni vaxtda əmlakın üzərinə həbs qoyulması və müəyyən hərəkətlərin yerinə yetirilməsinə qadağa kimi eyni vaxtda müvəqqət təminat tədbirləri tətbiq edilə bilər.

AR MPM-də Mülki Prosesual Məcəlləsinin 158-ci maddəsində müvəqqəti təminat tədbirlərinin siyahısında müəyyən hərəkətləri etməyi cavabdehə qadağan etmək və mübahisə predmetinə aid olan müəyyən hərəkətləri etməyi başqa şəxslərə qadağan etmək iki müstəqil, fərqli müvəqqəti təminat tədbiri kimi qeyd edilir. AR Mülki Prosesual Məcəlləsindən fərqli olaraq, Almaniya FR MPM bu tədbirləri bir növdə birləşdirir. Nəzərdə tutulmuş belə birləşmə əsaslı görünür. Çünki AR Mülki Prosesual Məcəlləsinin 158.1.2-ci və 158.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş müvəqqəti təminat tədbirləri mahiyyət etibarını ilə eyni tədbiri təmsil edir: hər ikisi qadağanedicici xarakter daşıyır, tətbiq edilməsinin məqsədləri üst-üstə düşür, habelə hər 2 tədbirin məzmununu mübahisənin predmetinə aid olan hərəkətlərin həyata keçirilməsinə qadağa təşkil edir. Yeganə fərq ondan ibarətdir ki, AR MPM-nin 158.1.2-ci maddəsində cavabdehə tək mübahisə predmetinə aid olan hərəkətlər deyil, müəyyən hərəkətləri etməyi qadağan etmək nəzərdə tutulub.

AR MPM 158.1.4-cü maddəsində əmlakı həbsdən azad etmək haqqında iddia təqdim edildikdə əmlakın satılmasını dayandırmaq və 158.1.5-ci maddəsində borclu tərəfindən məh-

kəmə qaydasında qanuniliyi barəsində mübahisə edilən tələbin icra sənədi üzrə alınmasını dayandırmaq müvəqqəti təminat tədbiri kimi nəzərdə tutulur. Almaniya mülki prosesual qanunvericiliyində isə bu tədbirlər hüquqların ilkin müdafiəsi tədbirləri kimi nəzərdə tutulmur. Məqsədi icra hərəkətlərini həyata keçirməkdən müvəqqəti imtina olan bu cür tədbirlər Almaniyanın məhkəmə təcrübəsində də hüquqların ilkin müdafiəsi üçün istifadə edilmir.

Bundan əlavə, Almaniya və Azərbaycanda ailə mübahisələri ilə bağlı mülki məhkəmə prosesində digər müvəqqəti təminat tədbirləri tətbiq edilə bilər. Məsələn, uşaqla ünsiyyətlə bağlı mübahisələr, nikahın pozulması vaxtı uşaqların hansı valideynin yanında qalması ilə bağlı mübahisələr və övladlığa götürmə ilə bağlı mübahisələrə baxılan vaxt AR MPM-də nəzərdə tutulmayan müvəqqəti təminat tədbirləri həyata keçirilir.

Almaniya RF-da 2009-cu il sentyabrın 1-dən Almaniyanın Ailə Prosesləri və Könüllü Yurisdiksiya haqqında Qanunu qüvvəyə minmişdir ki, bu qanun xüsusilə ailə mübahisələrində tətbiq edilən hüquqların ilkin müdafiəsi tədbirlərini sistemləşdirmiş, həmçinin onların tətbiqi qaydasını tənzimləmişdir. Hazırda ailə məsələlərində hüquqların ilkin müdafiəsi üçün tədbirlər Almaniya Ailə Prosesdurları və Könüllü Yurisdiksiya Aktının 49-cu, 214-cü, 246-cı paragraflarında müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. İstisna "ailə həyatı problemləri" deyilən hallardır.

AR Ailə Məcəlləsinin 101.1-ci maddəsində uşaqlar üçün aliment tutularkən məhkəmənin aliment tutulması barədə qətnaməsi çıxarılanadək məhkəmə alimentin müvəqqəti tutulmasını müəyyən edilmişdir. Lakin praktikada ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrdə çoxsaylı müvəqqəti təminat tədbirlərinin tətbiqinə zərurət var. Ona görə də, Almaniya da olduğu kimi, Azərbaycanda da Ailə Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müvəqqəti təminat tədbirlərinin genişləndirilməsinə və tətbiq qaydasının ətraflı tənzimlənməsinə ehtiyac var.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan əlavə və dəyişikliklər): [Elektron resurs] / URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi // 28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir, № 780-IQ (26 dekabr 2023-cü il tarixdə olan dəyişikliklər): [Elektron resurs] / URL: <https://www.e-qanun.az/framework/46945>
3. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi // 28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir, № 781-IQ (30 may 2023-cü il tarixdə olan dəyişikliklər): [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/46946>
4. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 157 və 158-ci maddələrinin bəzi müddələrinə dair Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 14 mart 2018-ci il tarixli qərarı: [Elektron resurs] / URL: <https://e-qanun.az/framework/38480>
4. Almaniya Federativ Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi: [Elektron resurs] URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>
5. Штанке Э. Предварительная судебная защита прав в гражданском процессуальном праве Германии. Сравнение с институтом обеспечения иска в гражданском процессуальном праве России. – Спб., – 2002
6. Гражданское процессуальное уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению: пер. с нем. / Под ред. В. Бергмана. – М., – 2006.
7. Schuschke W., Walker W. Vollstreckung und Vorläufiger Rechtsschutz. – Koeln, – 2008. Kom. zur § 918
8. Ткачева Н.Н. Проблемы обеспечения иска в гражданском судопроизводстве (по материалам практики): Дисс. канд. юрид. наук. – Саратов, – 2004.

Мамедова Хаяла Али гызы

**ВИДЫ МЕР ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ГРАЖДАНСКО-ПРОЦЕДУАЛЬНОМ
ПРАВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА И ГЕРМАНИИ**

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируются общие и отличительные черты видов мер обеспечения, предусмотренных в гражданско-процедуральном праве Азербайджана и Германии.

Mammadova Khayala Ali

**TYPES OF TEMPORARY SECURITY MEASUREMENTS IN
THE CIVIL PROCEDURAL LAW OF AZERBAIJAN AND GERMANY**

In the article, the author studies the similarities and differences between types of temporary security measurements in the civil procedural law of Azerbaijan and Germany.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 20.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 23.02.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 26.02.2024

Qədimov Vüqar Anar oğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət hüququ və kriminologiya kafedrasının doktorantı

E-mail: woogalle@gmail.com

UOT 343.624

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.015

CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ “KÖMƏK GÖSTƏRMƏMƏ” PASSİV DAVRANIŞIN TƏZAHÜRÜ KİMİ

Açar sözlər: obyektiv cəhət, passiv davranış, hərəkətsizlik, kömək göstərməmə.

Ключевые слова: объективная сторона, пассивное поведение, бездействие, не помощь.

Keywords: objective aspect, passive behavior, omission, failure to provide assistance.

Giriş

Passiv davranışın təzahürü kimi “kömək göstərməmə” hərəkətsizliyin strukturuna daxil olduğundan onun xüsusiyyətlərinin təhlili öncəliklə hərəkətsizliyin elmi kateqoriya kimi xülasə tədqiqini şərtləndirir. Belə ki, hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin cinayət hüquq elmində daim müzakirə predmeti olması, onların təzahür forması kimi “kömək göstərməmə”yə də sirayət etdiyindən bu fenomenlərin cinayət-hüquqi aspektdən dərinədən təhlilinə böyük ehtiyac vardır.

Fəlsəfi ədəbiyyatlarda əksər hallarda hərəkətsizlik hərəkət haqqında təlim ilə müqayisə edilərək öyrənilir. Belə ki, hərəkət fasiləliklə fasiləsizliyin vəhdəti və daxili ziddiyyəti kimi qiymətləndirilir və hərəkətsizlik halı istisna edilir. Hətta fiziki səviyyədəki sükunət halına hərəkətliliyin ifadəsi kimi yanaşılır [9, s. 130]. Yəni sabit görünən hər bir obyektin ilkin elementar səviyyədə hərəkətliliyi irəli sürülür. La-

kin aydın məsələdir ki, fəlsəfi fikir tarixində bu məsələyə münasibətdə müxtəlif fəlsəfi cərəyanların biliciləri öz fərqli mövqelərini ortaya qoymuşdurlar.

Hərəkətsizlik ictimai təhlükəli əməlin təzahür forması kimi heç də cəmiyyət tərəfindən qeyri-hüquqi davranış şəklində birmənalı qarşılınmır. Kriminologiya elmində hərəkətsizliklə törədilən hüquqpozmalara görə məsuliyyətin qəbul edilməsi ilə bağlı ziddiyyətli yanaşmalar bütün qeyd edilənlərlə birgə bu və ya digər formada hərəkətsizliklə törədilən cinayət əməllərinin zərərçəkmiş şəxslər tərəfindən cinayət kimi qəbul edilməməsinə və buna görə də hüquq mühafizə orqanlarının diqqətinə çatdırılmamasına, habelə çatdırılsa da, açılmayan cinayətlər kimi qalmasına səbəb olur. Cinayət əməlinin hüquq mühafizə orqanları tərəfindən vaxtında təqib edilməməsi, habelə törədilmiş əməlin sübuta yetirilmə imkanının itirilməsi bu əməllərin latentliyini artırır. Bu isə cinayət təqibi sahəsində səmərəsizliyə və geniş mənada konstitusion hüquq pozuntusuna səbəb ola bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 68-ci maddəsinə uyğun olaraq, cinayət, ... nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları qanunla qorunur [1, m. 68]. Latent cinayətkarlığın kriminoloji təsnifatında isə hərəkətsizliklə törədilən cinayətlər böyük çoxluqda təbii latentlik (hüquq mühafizə orqanlarına məlum olmayan cinayətlər) qrupuna aid edilə bilər [8, s. 20].

Hərəkətsizlik yalnız fəlsəfi və kriminoloji aspektdən yox, həm də cinayət-hüquqi aspektdən əhəmiyyətli olduğundan onun və növlərinin təhlil edilməsi məsələsi öz aktuallığı ilə seçilir. Təsadüfi deyildir ki, prof. F.Y.Səməndərov qeyd edirdi ki, hərəkətsizlik özlüyündə heç bir şeydir və o, yalnız hüquqi və sosioloji aspektdən qiymətləndirildikdə ictimai münasibətlər sisteminə öz funksionallığını göstərə bilər [11, s. 161].

ABŞ-nin görkəmli alimlərindən prof. P.H. Robinson maraqlı bir fikirlə çıxış edərək qeyd edirdi ki, hərəkətsizliklə törədilən cinayətlər qanunla müəyyən edilmiş öhdəliyin yerinə yetirmə qabiliyyətinə malik olan şəxs tərəfindən həmin öhdəliyin yerinə yetirilməməsinin vurulan zərər nəticəsində müəyyən edilmiş digər cinayətin törədilməsini əvəz etməsi nəzəriyyəsinə əsaslanır [13, s. 101].

Cinayət tərkibinin obyektiv cəhətinin əlaməti kimi hərəkətsizlik təsbit olunduğu cinayətlərdə zəruri əlamət kimi çıxış edir [10, s. 23]. Hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərdə zəruri əlamət kimi səbəbli əlaqə də olduqca vacibdir. Belə ki, səbəbli əlaqənin mövcud olma tələbi hərəkətsizliklə törədilən ictimai təhlükəli əməlin hüquq mühafizə orqanları tərəfindən sübuta yetirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyində cinayət əməllərinin təzahür formalarını müqayisə etdikdə aydın olur ki, hərəkətsizliklə törədilən cinayətlər hərəkətlə törədilən cinayətlərlə müqayisədə təxminən iki dəfə azlıq təşkil edir.

Hərəkətsizliklə törədilən cinayətlər ictimai təhlükəli əməllərin qanunvericilikdə təsbit olunması baxımından iki qrupa təsnif edilə bilər: həqiqi və qeyri-həqiqi hərəkətsizlik [14, s. 453]. Həqiqi hərəkətsizlik dedikdə, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş ictimai təhlükəli əməlin yalnız hərəkətsizliklə törədilməsinin mümkünlüyü başa düşülür. Qeyri-həqiqi hərəkətsizlik isə təsbit olunan ictimai təhlükəli əməlin törədilməsinin həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə törədilməsi

anlamına gəlir. Nümunə üçün bildirik ki, əgər Cinayət Məcəlləsinin 124-cü maddəsi (ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə) obyektiv cəhətdən həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə xarakterizə olunsada da [12, s. 264], Cinayət Məcəlləsinin 143-cü maddəsi (təhlükədə qoyma) yalnız hərəkətsizliyi ehtiva edir.

Əsas müddəalar

Cinayət Məcəlləsində hərəkətsizliyin təzahür forması və hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin həqiqi növü kimi “kömək göstərməmə” çıxış edir. Leqal anlayışı verilməsə də, hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin daxili mahiyyətinə uyğun olaraq “kömək göstərməmə” başlıca olaraq müqavilə (vəzifə) öhdəliklərindən irəli gələn davranışın edilməməsi halında şəxs barəsində cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Cinayət Məcəlləsində “kömək göstərməmə” və “yardım etmə” ifadələrini məzmun daxilində antonim, yəni zidd terminlər kimi göstərmişdir. Lakin Cinayət Məcəlləsinin nə Ümumi hissəsinin, nə də ki Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində cinayətkar davranışın təzahür forması kimi “kömək göstərməmə”, habelə Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində bilavasitə müəyyən edilmiş hallarda cinayət məsuliyyətindən azad edilmə üçün əsas olan “yardım etmənin” dəqiq və hərtərəfli anlayışları verilməmişdir.

Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi Hissəsində bilavasitə “kömək göstərməmə” başlığı ilə bağlı davranışın kriminallaşdırıldığı iki ayrıca cinayət-hüquq norması mövcuddur: Buraya aiddir: Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsi üzrə xəstəyə kömək göstərməmə; və Cinayət Məcəlləsinin 269-cu maddəsi üzrə gəmi kapitanının fəlakətə uğrayanlara kömək göstərməməsi [6, s. 519]. Bu davranışla bağlı Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsində bir cinayət hüququ norması üzrə dekriminallaşmaya gedilmiş, 28 dekabr 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə uşaqlara və ya valideynlərə kömək göstərməkdən qərəzli boyun qaçırma əməli 176-cı maddə üzrə ləğv edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əməl bənzəri formada hazırda İn-

zibati Xətalər Məcəlləsində 190-cı maddə üzrə valideynlərə kömək göstərməkdən qəsdən boyun qaçırma ilə məsuliyyətə səbəb olur [5, s. 235]. Burada maraqlı məqam ondan ibarətdir ki, Cinayət Məcəlləsi üzrə “kömək göstərməkdən qərəzli olaraq boyun qaçırma” dedikdə, həmin şəxslərin “saxlanması üçün məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş vəsaiti ödəməkdən qərəzli olaraq boyun qaçırma” başa düşülürdü. İnzibati Xətalər Məcəlləsində qüvvədə olan normanın təsbit olunduğu dispozisiyada “valideynlərə kömək göstərməkdən qəsdən boyun qaçırma” dedikdə “yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamaqdan və onlara baxmaqdan qəsdən boyun qaçırma başa düşülür.

Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsi üzrə ictimai təhlükəli əməlin kriminallaşdırılma məqsədini tibb işçiləri tərəfindən xəstə şəxslərə səhlənkarlıq nəticəsində kömək göstərilməməsinin qarşısını almaq təşkil edir [7, s. 382]. Bu cinayətin obyektini insan sağlamlığı və həyatının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlər təşkil edir. Maddi tərkibli bu əməl obyektiv cəhətdən hərəkətsizliklə törədilir və baş verən nəticələr, yəni şəxsin sağlamlığına az ağır və ağır zərərin vurulması, habelə şəxsin ölümü arasında səbəbli əlaqənin qurulması vacibdir. Həmçinin bu maddə üzrə məsuliyyətin yaranması üçün müvafiq tibb işçisinin xəstə olan şəxsə kömək göstərmə imkanı istisna olunmamalıdır. Bu cinayətin subyektivi xüsusidir, belə ki, subyekt qismində xəstə şəxsə tibbi yardım göstərməyə mükəlləf olan tibb bacısı, həkim və digər tibb işçisi çıxır.

Qeyd edilən cinayətlə bağlı maraqlı məqam onun subyektiv cəhəti ilə bağlıdır. Belə ki, əvvəllər doktrində qeyd edilirdi ki, Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməl subyektiv cəhətdən təqsirin qarışıq (yəni kömək göstərməyə münasibətdə qəsd, onun nəticələrinə münasibətdə ehtiyatsızlıq) növündədir. Lakin bu məsələ ilə bağlı hüquqi praktikada yaranan anlaşmazlıqlarla əlaqədar

müvafiq sorğu əsasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumu məsələyə münasibəti belə ifadə etmişdir ki, qarışıq təqsir forması ilə törədilən cinayətlər özünəməxsus quruluşa malik olmaqla cinayət tərkibi üzrə birinci əməl qəsdən, digəri isə ehtiyatsızlıqdan törədilən iki tərkibi birləşdirir və bu əməllər bütövlükdə qəsdən törədilən cinayət hesab olunur. Belə ki, ehtiyatsızlıqdan baş verən ictimai təhlükəli nəticələr məhz qəsdən törədilən ictimai təhlükəli əməlin nəticəsində baş verir. Bununla belə, qarışıq təqsir forması ilə törədilən cinayəti yaradan iki əməldən hər biri ayrılıqda da cinayət xarakterini itirmir. O da qeyd edilməlidir ki, qarışıq təqsir forması ilə törədilən cinayətin tərkib hissəsi olan əməllərdən hər biri öz obyektinə malikdir. Odur ki, qarışıq təqsir forması ilə törədilən cinayətlər çoxobyektli cinayətlərdir. Beləliklə, bir hərəkətlə bir ictimai təhlükəli nəticəyə səbəb olan maddi tərkibli cinayət qarışıq təqsir forması ilə törədilə bilməz. Bu zaman cinayət ya qəsdən, ya da ehtiyatsızlıqdan törədilmiş olur [3]. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumu Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinin mənasına görə, zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır, ağır zərər vurulmasına, habelə ölümünə səbəb olan tibb işçisi tərəfindən üzrlü səbəblər olmadan xəstəyə tibbi yardım göstərilməməsi təqsirin ehtiyatsızlıq formasında törədildiyini ifadə etmiş oldu.

Cinayət Məcəlləsinin 269-cu maddəsinin kriminallaşdırma məqsədini gəmiçilik sahəsində ümumi qayda olaraq qəbul edilmiş gəmi kapitanının həyəcan signalı (SOS) aldığı və ya fəlakətə uğramış (öz gəmisi və ya digər gəmidə) şəxsləri müəyyən etdiyi andan onlara kömək göstərməməsinin qarşısını almaq təşkil edir. Qeyd edilən cinayətin əsas bilavasitə obyektini gəmiçiliyin təhlükəsizliyi sahəsində ictimai münasibətlər, əlavə obyektini fəlakətə uğrayan ayrı-ayrı şəxslərin həyat və sağlamlığı sahəsində ictimai münasibətlər təşkil edir. Bu cinayətin predmeti kimi istənilən tipli su nəqliyyatı növü ola bilər. Cinayət obyektiv cəhətdən dəniz və ya

sair su yolunda fəlakətə uğrayanlara gəmi kapitanı tərəfindən öz gəmissi, onun heyəti və sərnəşinləri üçün ciddi təhlükə olmadan kömək edə bildiyi halda kömək göstərməməsində ifadə olunur. Burada kömək göstərmə imkanının real olub-olmaması, habelə kömək göstəriləcəyi təqdirdə kömək göstərən heyətin həyat və sağlamlığına zərər dəyib-dəyməyəcəyi imkanı məsuliyyəti istisna edən hallar kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin maddi itkilər (gəmidə daşınan malların xarab olması, itirilməsi və s.) səbəbindən imtina edilmiş kömək məsuliyyəti heç bir halda istisna edə bilməz. Qeyd edilən cinayətin subyektivi xüsusi və bu qismində gəmi kapitanı, başqa sözlə, gəmidə rəhbər idarəedici digər şəxs çıxış edir. Cinayət subyektiv cəhətdən həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdlə ifadə olunur.

Cinayət Məcəlləsinin 269-cu maddəsinin tənzimlədiyi ictimai münasibətlər baxımından onun qanunvericilikdə təsbit olunduğu həm bölmə (İctimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə olan cinayətlər), həm də fəsil (Hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlər) mübahisələndirilə bilər. Belə ki, qeyd edilən əməlin obyektiv cəhəti “təhlükədə qoyma” cinayətinin xüsusi növü kimi qiymətləndirilməlidir. Təsadüfi deyildir ki, gəmi kapitanının kömək göstərmə əmrini yerinə yetirməyən gəmi heyətinin üzvünün əməli müvafiq olaraq Cinayət Məcəlləsinin 143-cü maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

Əvvəldə qeyd edilən və müvafiq olaraq Cinayət Məcəlləsinin 142 və 269-cu maddələrində nəzərdə tutulan zahirən oxşar cinayət əməllərinin təzahür forması isə hər nə qədər “həqiqi hərəkətsizlik”dən irəli gəlsə də, onların cinayət tərkiblərinin əlamətləri arasında olduqca fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur. Bu iki əməli müqayisə etdikdə vurğulanması vacib olan hallardan biri ondan ibarətdir ki, hər iki əməlin cinayət tərkibinin subyektivi xüsusi olsa da, onların subyektiv cəhəti müvafiq olaraq təqsirin xəstəyə kömək göstərməmə əməlinə münasibətdə ehtiyatsızlıq [2], gəmi kapitanının fəlakətə uğrayan-

lara kömək göstərməməsi əməlinə münasibətdə isə qəsd növündə çıxış edir.

Bir digər qeyd olunmalı məsələ cinayətkar davranışın forması kimi “kömək göstərməmə”nin obyektiv cəhətlə əhatə olunaraq cinayət-hüquq norması daxilində öz təsbitini tapmasıdır. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 143-cü maddəsi üzrə cinayət-hüquq normasının başlığı “təhlükədə qoyma” ilə ehtiva olunsa da, həmin əməlin obyektiv cəhəti xüsusi subyektin həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətdə olan şəxsə kömək göstərmək imkanı olduğu halda bunu etməməsi, yəni kömək göstərməməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət Məcəlləsində cinayətkar davranışın təzahür forması kimi “kömək göstərməmə” ilə bağlı bir digər maraqlı nüans isə bu Məcəllənin “Yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma” adlı 264-cü maddəsi ilə əlaqədardır. Belə ki, göndərici dispozişiyaya malik olan bu cinayət-hüquq normasının obyektiv cəhətində qeyd olunur: bu Məcəllənin yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını pozma (CM, mad.263) və ya sərxoş halda və ya nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququ olmayan şəxs tərəfindən bu qaydaları pozma (CM, mad.263-1) maddələrində nəzərdə tutulmuş nəticələrin baş verdiyi hallarda nəqliyyat vasitəsini idarə edən və yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitəsinin istismarı qaydalarını pozan şəxsin yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçması. Qanunverici qeyd edilən maddənin obyektiv cəhəti ilə “hadisə yerindən qaçma”nı kriminallaşdırsa da, əməlin cinayət-hüquqi məsuliyyətə səbəb olma əsasını vurğulanmamışdır. Yalnız həmin normanın təsbit edildiyi maddənin “qeyd” hissəsində qanunvericinin qeyd edilən əməli kriminallaşdırma məqsədi bir qədər aydın olur. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin Qeyd hissəsində deyilir: zərərçəkmiş şəxsə kömək göstərilməsi ilə əlaqədar yol nəqliyyat hadisəsi yerini tərk etmiş şəxs bu maddə ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməkdən azad olunur [4, s. 264]. Bu Qeyddən də göründüyü kimi, qanunverici həmin hissədə bəhsi keçən vəziyyətdə “kömək göstərməmə” ilə

bağlı cinayətkar davranışı fərqli adla kriminallaşdırmışdır.

Digər tərəfdən, “Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulmasına dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarına uyğun olaraq, CM-nin 264-cü maddəsinin qeydindən irəli gələn mənaya, eləcə də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 10 aprel 2012-ci il tarixli və “Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair” 29 yanvar 2004-cü il tarixli qərarlarında əksini tapmış hüquqi mövqeyə görə, yol-nəqliyyat hadisəsini törətmiş şəxsin hadisə yerindən qaçması CM-nin 263 və 263-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş nəticələrin baş verdiyi hallarda nəqliyyat vasitəsini idarə edən və yol hərəkəti və ya nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını pozan şəxsin yalnız özünü zərər çəkmiş şəxsə (tərəfə) bəlli etmədən hadisə yerini tərk etməsinə deyil, həm də özünü istər hadisə yerində, istərsə də başqa yerdə (məsələn, polis orqanlarına müraciət etməklə) bəlli etsə də, zərər çəkmiş şəxsi təhlükədə qoyaraq hadisə yerindən qaçmasını ehtiva edir, yəni CM-nin 264-cü maddəsi CM-nin 143-cü maddəsinə münasibətdə xüsusi norma kimi çıxış edir. Buna görə CM-nin 263 və 263-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş nəticələrə səbəb olmuş yol-nəqliyyat hadisəsini törətmiş şəxsin zərərçəkmiş təhlükədə qoymaqla bu kimi hallarda özü haqqında məlumat verməsi onun CM-nin 264-cü maddəsi ilə məsuliyyətini istisna edən əsas kimi qiymətləndirilə bilməz [3].

Nəticə

1) Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən hesab edirik ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu xəstəyə kömək göstərməmə cinayətinin subyektiv cəhətinə mövqeyini bildirdiyi halda, Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinin hüquqi texnika baxımdan təsbiti

yenidən gözdən keçirilməlidir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 24.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan “ehtiyatsızlıqdan törədilmiş əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) yalnız bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda cinayət sayılır” müddəasına uyğun olaraq, qeyd edilən cinayət-hüquq normasında həm əsas, həm tövsifedici, həm də xüsusilə tövsifedici tərkiblərdə “ehtiyatsızlıq” terminin təsbitinin qanunverici tərəfindən Cinayət Məcəlləsinin növbəti redaksiyalarında nəzərə alınmasını zəruri hesab edirik;

2) Digər tərəfdən qanunverici Cinayət Məcəlləsinin 269-cu maddəsi üzrə hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarını deyil, gəmi kapitanının kömək göstərməyə borclu olduğu fəlakətə uğrayanların həyat və sağlamlığı ilə bağlı ictimai münasibətləri mühafizə altına aldığından Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi Hissəsinin cinayətin obyektivi və onun növləri əsasında iyerarxik quruluşunu nəzərə alaraq, qeyd edilən maddənin bu Məcəllənin “Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” bölməsinin, “Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər” fəslində təhlükədə qoyma cinayətinin xüsusi norması kimi təsbit edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik;

3) Həmçinin, Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsi üzrə kömək göstərməmə növündə hərəkətsizliyi ehtiva edən yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma əməlinin bu Məcəllənin 143-cü maddəsinə münasibətdə xüsusi cinayət-hüquq norması kimi çıxış etdiyini nəzərə alaraq, hesab edirik ki, qanunverici bəhsi keçən maddənin hüquqi təsbitini və adlandırılmasını qanunvericilik texnikasında hüquqi müəyyənlik prinsipinin tələblərinə əsasən, yenidən gözdən keçirərək onu VII Bölmədə və XVIII fəsil üzəə “yol nəqliyyat hadisəsindən zərərçəkmişlərə kömək göstərməmə” adı ilə təsbit edilməsini daha məqbul hesab edirik.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: Hüquq Yayın evi, – 2023. – 64 s.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 142-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 56-cı maddəsinin tətbiqi baxımından şərh olunmasına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun Qərarı. <https://e-qanun.az/framework/47327>
3. “Yol hərəkəti və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulmasına dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/47279>
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. – Bakı: Hüquq Yayın evi, – 2023. – 908 s.
5. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi. – Bakı: Hüquq Yayın evi, – 2023. – 316 s.
6. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. II hissə. / Prof.F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, – 2023. – 788 s.
7. Ağayev İ.B. Azərbaycan Respublikasının Cinayət hüququ. Ümumi və Xüsusi Hissələr. Dərslük. – Bakı: Nurlar, – 2010. – 832 s.
8. Əliyev N., Mansurov V. Kriminologiya və cinayətlərin profilaktikası. Dərs vəsaiti. Bakı, «EcoPrint», 2017, 160 səh.
9. Hacıyev Z.C. Fəlsəfə. – Bakı: Turan evi, – 2012. – 488 s.
10. Səmədova Ş.T., Bayramova M.N., Rzayeva S.N, Musayeva A.T., Nəzərova K.O., Cinayət hüququ. Dərs vəsaiti. – Bakı: Mütərcim, – 2022. – 176 s.
11. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, – 2018. – 724 s.
12. Самедова Ш.Т. Уголовного право Азербайджанской Республики. Особенная часть: в двух частях. – Баку: Адильоглы, – 2020, т.1 – 824 с; е.2 – 864 с.
13. Robinson P.H. Criminal Liability for Omissions – A Brief Summary and Critique of the Law in the United States. New York Law School Law Review Volume: 29 Issue: 1 Dated: (1984) – Pages: 101-124.
14. Sanchez J-M.S. Criminal Omissions: Some Relevant Distinctions. New Criminal Law Review, Vol. 11, Number 3., by the Regents of the University of California, – 2008. – pps. 452–469.

Гадимов Вугар Анар оглу

**«НЕОКАЗАНИЕ ПОМОЩИ» В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ
КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ПАССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

Несмотря на то, что они встречаются в уголовном законодательстве в небольшом количестве, тот факт, что преступления, совершаемые бездействием и прикрываемые бездействием, вызывают различного рода разногласия в теории и определенные трудности на практике. Это делает актуальным их расследование. Все эти факторы требуют отдельного изучения понятия «неоказание помощи» и его видов как проявления бездействия в национальном уголовном законодательстве с целью предоставления правильной оценки с уголовно-правовой точки зрения.

Gadimov Vugar Anar

**“FAILURE TO PROVIDE ASSISTANCE” IN CRIMINAL LAW
AS A MANIFESTATION OF PASSIVE BEHAVIOR**

SUMMARY

Despite the fact that they are found in criminal law in small numbers, the fact that crimes committed by omission and covered up by failure to provide assistance cause various disagreements in theory and certain difficulties in practice makes their investigation relevant. This requires a separate study of the concept of “failure to provide assistance” and its types as a manifestation of inaction in national criminal legislation in order to give a correct assessment from a criminal legal point of view.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 29.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 03.03.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 05.03.2024

Mikayılı Yasin Rasim oğlu,
hüquqşünas
E-mail: mikayilli.yasin2022@gmail.com

UOT 343.224.1; 343.24

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.017

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN CİNAYƏT MƏSULİYYƏTİNƏ CƏLB EDİLMƏSİ SAHƏSİNDƏ BƏZİ PROBLEMLƏRƏ DAİR

Açar sözlər: yetkinlik yaşına çatmayanlar, cinayət məsuliyyəti, cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi, tərbiyəvi tədbirlər, yetkinlik yaşına çatmayı nəzarət altına vermə.

Ключевые слова: несовершеннолетние, уголовная ответственность, возраст наступления уголовной ответственности, воспитательные меры, помещение несовершеннолетнего под надзор.

Keywords: minors, criminal responsibility, age of criminal responsibility, educational measures, placement of minor under supervision.

Uşaqlar yetkinlik yaşına çatmış şəxslərdən fərqli olsalar da, yalnız XIX əsrin ikinci yarısından sonra uşaqlıq dövrü müəyyən bir müddətlə məhdudlaşdırılmağa başlanılmış və uşaqlıq dövrü bəzi elm sahələrində fərqli kateqoriya olaraq qəbul edilmişdir. Belə vəziyyət uşaqların cəmiyyətdə yerinin və hüquqlarının müəyyən olunması, digər insanlarla münasibətləri ilə bağlı problemlərinin yaranması və sınaqdan keçirilməsi ilə nəticələnmiş, hüquqazidd əməllərin qarşısının alınması və onlarla mübarizə sahəsində qanunvericiliklərdə də belə əməllər törətmiş yetkinlik yaşına çatmış şəxslərlə uşaqların fərq-

ləndirilməsi, uşaqlara münasibətdə sərt cəzaların tətbiqindən imtina edilməsi kimi yanaşmalar formalaşmışdır. XX əsrin əvvəllərindən etibarən uşaq məhkəmələrinin yaradılması, uşaqlara münasibətdə xüsusi qaydaların qəbulu istiqamətində irəliləyişə doğru addımlar atılması uşaq mühakimə (cəza) hüququnun yaranmasına gətirib çıxarmış, beynəlxalq səviyyədə uşaqların qorunması ilə bağlı hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir. Müasir dövrdə əksər dövlətlərin cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyinin ümumi prinsipləri keçən əsrdə qəbul edilmiş “Uşaq hüquqlarına dair Cenevrə Bəyannaməsi”, BMT-nin “Uşaq hüquqlarına dair” Konvensiyası, BMT-nin “Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə aid minimal standart qaydaları”na (“Pekin Qaydaları”) və digər beynəlxalq sənədlərə uyğunlaşdırılmışdır. Lakin müasir dövrdə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi, ibtidai araşdırma müddətləri, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, tutulması, həbsi, onlara tətbiq edilən digər qətimkan tədbirləri, cəzalar və cinayət-mühakimə icraatının digər elementləri ilə bağlı hüquq sistemləri və ölkələr üzrə fərqli yanaşmalar da mövcuddur.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərin qarşısının alınması və belə cinayətlərlə cinayət-hüquqi mübarizə sa-

həsində olan əsas problemlərdən biri də cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi ilə bağlı məhdudiyətdir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə görə, cinayət törədənədək 16 yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir [1]. Lakin həmin Məcəllənin 20.2-ci maddəsinə əsasən 14 yaşı tamam olmuş şəxs tərəfindən bəzi cinayətlərin törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir. Burada həmin cinayətlərin məhz hansı prinsipə əsasən müəyyən edilməsi aydın deyildir. Məsələn, məsuliyyətə cəlb etmə yaşı seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə görə 14 olduğu halda, seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə cinayətinə görə nəyə görə 16 olmalıdır? 14 yaşına çatmış şəxs narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa görə məsuliyyətə cəlb edilə bilsə, nəyə görə narkotik vasitələrin qanunsuz satışına görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz? *Ona görə də hesab edirəm ki, Cinayət Məcəlləsinin 20.2-ci maddəsinə həmin Məcəllənin 151 (Seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə), 183 (Xüsusi dəyəri olan əşyaları talama), 217 (Banditizm), 218 (Cinayətkar birlik (təşkilat) yaratma), 219 (Hava və ya su nəqliyyatı gəmisini, yaxud dəmir yolu qatarını qaçırma), 219-1 (Dəniz quldurluğu), 220 (Kütləvi iğtişas), 229 (Qanunsuz olaraq silah hazırlama), 234 (Qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya onların prekursorlarını hazırlama, istehsal etmə, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma), 237 (Qanunsuz olaraq tərkibində narkotik maddələr olan bitkiləri kultivasiya etmə), 238 (Narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin istehlakı üçün tiyəkxanalar təşkil etmə və ya saxlama), 280 (Silahlı qiyam) və 282-ci (Təxribat) maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə görə də 14 yaşı tamam olmuş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini nəzərdə tutan əlavə edilməlidir.*

Bu sahədə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin daha effektiv təşkil edilməsi, ictimai təhlükəli əməli törədən yetkinlik yaşına çatmayanların vaxtında müəyyən edilib, onların yeni cinayətlər

törətməsinin qarşısının alınması və yenidən tərbiyələndirilməsi üçün cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinin (14 yaş) aşağı endirilməsi də nəzərdən keçirilməlidir. Bu gün bəzi ölkələrin qanunvericiliyində cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi 7 yaşdan başlayır. Belə ki, Avstraliya, Banqladeş, Qana, Küveyt, Livan, Suriya, Kipr, İrlandiya, Sudan, İordaniya və Pakistanda 7, Şotlandiya və Şri-Lankada 8, İraq və Filippində 9, İngiltərə, Yeni Zelandiya, Nepal və Nikaragua 10, Kanada, Uqanda, Cənubi Koreya və Türkiyədə 12, Əlcəzair, Çad, Polşa, Tunis və Fransada 13, Bolqarıstan, Çin, Almaniya, Macarıstan, İtaliya, İspaniya, Yaponiya, Liviya, Rumıniya, Rusiya və Vyetnamda 14, Danimarka, Misir, Finlandiya, Norveç, İslandiya, Sudan və İsveçdə 15, Argentina, Boliviya, Çili, Kuba, Portuqaliya və Ukraynada 16, Belçika, Peru, Kolumbiya və Panamada 18 yaşı tamam olmuş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir [10]. Lakin, bu heç də o demək deyildir ki, bu ölkələrin hamısında bu yaşda uşağa cəza tətbiq edilir. Məsələn, Fransada 17 yaşına qədər yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cəza əvəzinə maarifləndirici təhlükəsizlik tədbiri tətbiq edilir [11].

Hesab edirəm ki, 12-14 yaşda cinayət törətmiş uşaqlara münasibətdə effektiv tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin tətbiq edilməsi, onların cinayət (digər hüquq pozuntusu) törətməkdən çəkindirilməsi işi (maarifləndirmə, məsuliyyətə cəlb etmə qorxusu, məhrumiyətlərin tətbiqinin labüdlüyü və s.) düzgün qurulmadığından onlar daha yuxarı yaşda yenidən cinayət törətməkdə davam edirlər. Hətta 14 yaşdan yuxarı uşaqlara münasibətdə də cəza və digər tərbiyəvi tədbirlərin sadəcə tətbiqi effektiv deyil. Belə şəxslərə cəza çəkmə və ya tərbiyəvi tədbirlər tətbiq edərkən onların cinayətdən çəkindirilməsi ilə bağlı kompleks işlər təşkil edilməli, dünya praktikasında olan qabaqcıl metodlar sınaqdan keçirilməlidir. Məsuliyyətə cəlb etmə yaşının aşağı endirilməsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəzalandırılmasından daha çox, onların törətdikləri ictimai təhlükəli əmələ

görə cinayət məsuliyyətinin olmasını özləri, valideynləri (qəyyum və ya himayəçiləri), eləcə də məsuliyyətə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatmadıqlarına görə cəzalandırılmayacaqlarını bilərək onları cinayətə təhrik edən şəxslərin bilməsi nöqtəyi-nəzərindən də çox əhəmiyyətlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, 20-30 il əvvəlki dövrlə müqayisədə internetin və digər informasiya vasitələrinin olduğu müasir dövrdə yaşayan uşaqlar 14-16 yaşda deyil, daha erkən yaşda törətdikləri əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir, onun ictimai təhlükəli nəticələrini qabaqcadan görür və bunları ya arzu edir, ya da arzu etməsə də belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir. Fikrimizcə, ölkəmizdə cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinin 12-yə endirilməsi zəruridir. Lakin belə olduqda 12 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayanın öz hərəkətlərini və bunun ictimai təhlükəli nəticələrini dərk etmək və idarə etmək imkanında olması mötəbər sübutlar məcmusu ilə, o cümlədən kompleks məhkəmə-tibbi və məhkəmə-psixoloji ekspertizasının rəyi ilə təsdiq edilməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti sahəsində ölkəmizin qanunvericiliyi, eləcə də istintaq və məhkəmə təcrübəsində bir sıra problemlər vardır. Əvvəla, cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində aparılan icraatla bağlı müəyyən istisnalar və məhdudlaşdırmalar nəzərdə tutan normalar, təəssüf ki, konkret və birmənalı deyildir, hüquqi müəyyənlik prinsipi pozulmuşdur. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanununun 25-ci maddəsinə görə normativ hüquqi aktlar daxilən uzlaşdırılmalı, məntiqli qurulmalı və normayaratma texnikasına uyğun olmalıdır. Normativ hüquqi aktın normaları ifadə edilərkən həm həddindən artıq ümumiləşdirilmiş, həm də həddindən artıq təfərrüatlı ifadələrə yol verilməməlidir. Normativ hüquqi aktın normaları yığcam şəkildə, əsasən təsdiq formasında və indiki zamanda ifadə edilməlidir. Normativ hüquqi

aktın mətnində istifadə edilən termin və anlayışlar aydın və birmənalı olmalıdır. Həmin Konstitusiyaya Qanununun 53-cü maddəsinə görə normativ hüquqi aktın mətni normaların ziddiyyətli təfsirini istisna edən sadə və aydın dildə tərtib edilir [8]. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin “Amann İsveçrəyə qarşı” iş üzrə qəbul etdiyi 16 fevral 2000-ci il tarixli qərarında qeyd edilmişdir ki, müvafiq münasibətləri tənzimləyən milli qanunvericilik “anlaşıqlı”, “aydın” və “proqnozlaşdırıla bilən” olmalıdır. Eyni qayda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin “Edwards Maltağa qarşı” iş üzrə 24 oktyabr 2006-cı il tarixli qərarında və “Vrbica Xorvatiyaya qarşı” iş üzrə 1 aprel 2010-cu il tarixli qərarında da öz əksini tapmışdır [4]. Qanunvericiliyin müddəalarının dəqiq və aydın olmasını tələb edən hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin ayrılmaz elementi olaraq, həm qanunvericilik, həm də hüquq tətbiqetmə fəaliyyətində, insan hüquqlarının səmərəli müdafiəsinin və prosessual ədalət prinsipinin təmin olunması üçün zəmanət yaradır. Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 53.4-cü maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 112.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” 17 mart 2011-ci il tarixli Qərarında qanunverici tərəfindən hər hansı ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə dair normativ hüquqi aktlar qəbul edilərkən hüquqi dövlətin ali prinsiplərindən olan hüquqi müəyyənlik prinsipinə diqqət yetirilməsinin vacibliyini vurğulamışdır [3]. Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun hüquqi müəyyənlik prinsipinin mahiyyəti və əhəmiyyəti barədə formalaşdırdığı hüquqi mövqeyinə görə, hüquqi müəyyənlik prinsipi hüququn aliliyinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Hər bir qanunun və ya onun hər hansı bir müddəasının hüquqi müəyyənlik prinsipinə cavab verməsi olduqca vacibdir. Bunun təmin edilməsi üçün hüquq normaları birmənalı və aydın olmalıdır. Bu isə öz növbəsində hər kəsə onun hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunacağına, hüquq

tətbiq edənin hərəkətlərinin isə proqnozlaşdırıla bilən olacağına əminlik verməlidir. *Qeyd olunanlara əsasən yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti sahəsində qanunvericilikdə olan problemlər üzə çıxardılaraq aradan qaldırılmalıdır.*

Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması ilə bağlı cinayət-prosessual qanunvericiliyində birbaşa istisna hal nəzərdə tutulmasada, CPM-in 433.2-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən hakim və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması onlara məlum olan kimi bu Məcəllənin 434.1 və 434.2-ci maddələri ilə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla dərhal onun azad edilib-edilməməsi məsələsinə baxmalıdırlar [2]. *Fikrimizcə, bu norma kifayət qədər aydın və birmənalı yazılmamışdır. Eyni zamanda həmin normanın təcürbədə tətbiqi real deyildir.* Əvvəla, tutulmuş şəxs 48 saat başa çatana qədər ya azad ediləcək, ya da CPM-in 434.1-ci maddəsinə əsasən barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün məhkəməyə çıxarılacaq. Qanunvericilikdə tutulma barədə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora məlumat verilməsi göstərilə də, bununla bağlı məhkəmə nəzarətini həyata keçirən hakimin məlumatlandırılması göstərilməmişdir. Belə olan halda təcürbədə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması barədə məhkəmə nəzarətini həyata keçirən hakimin məlumat alması o qədər də real deyildir. Bundan əlavə, nəzərə alınmalıdır ki, hakim (və ya prokuror) yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin tutulması barədə məlumat aldıqdan sonra onun azad edilib-edilməməsi məsələsinə baxması üçün yetkinlik yaşına çatmayan şəxsi tutan təhqiqatçı və ya müstəntiqi məhkəməyə dəvət etməli, material və ya cinayət işini öyrənməli və daha sonra qərar qəbul etməlidir. Qeyd olunan hərəkətlər edilənədək tutulmanın cinayət işi başlananaqədək 24 saat, başlandığı halda isə 48 saat ərzində davam etməsi nəzərə alındıqda vaxt etibarilə real və effektiv olmadığı məlum

olur. Burada onu da nəzərə almaq lazımdır ki, təhqiqatçı və ya müstəntiq 24 və ya 48 saatlıq qısa zaman kəsiyində tutulmuş şəxsin iştirakı ilə və ya onun iştirakı olmadan, lakin şəxsin tutulmasına əsas olan cinayət hadisəsinin araşdırılması ilə bağlı istintaq hərəkətlərini də aparmalıdır. Eyni zamanda, həbsdən fərqli olaraq, tutulmanın yalnız CPM-in 434.1-ci maddəsində nəzərdə tutulduğu kimi ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdiyinə görə 14 yaşına çatmış, az ağır cinayəti zorakı üsulla və ya iki dəfədən çox törətdiyinə görə 16 yaşına çatmış yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə münasibətdə tətbiq edilməsi cinayətkarlığa qarşı effektiv mübarizə və cinayət təqibinin tezliyinin təmin olunmasına mane olan məhdudlaşdırıcı normadır. *Hesab edirəm ki, zorakı olmayan cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan kimsəsiz və ya baxımsız olduqda, daimi yaşayış yeri olmadıqda, istintaqdan gizləndikdə, cəmiyyət üçün təhlükə yaratdıqda tutularaq iştirakı ilə zəruri və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri keçirilməlidir. Qanunvericilikdə olan belə anlaşılmaz vəziyyətin həll edilməsi üçün təklif edirəm ki, CPM-in 433.2-ci maddəsində dəyişiklik edilərək həmin Məcəllənin 434.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan hallarda yetkinlik yaşına çatmayanların tutulmasının 24 və ya 36 saat həddində müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmalıdır.*

Bundan əlavə, təcürbədə bəzi hallarda valideyninin və ya qəyyum, himayəçi yaxud saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsinin müdiriyyətinin yetkinlik yaşına çatmayana nəzarət etmək imkanında, qabiliyyətində olmadığı halda yetkinlik yaşına çatmayan onların nəzarəti altına verilir, nəticədə bu qətimkan tədbiri formal olaraq qalır, faktiki olaraq icra edilmir. *Ona görə də hesab edirəm ki, yetkinlik yaşına çatmayanı nəzarət altına vermə qətimkan tədbirinin icra edilməsində yarana biləcək narahatçılıqları əvvəlcədən görmək və düzgün qərar qəbul edilməsini təmin etmək məqsədilə CPM-in 170-ci maddəsində bu qətimkan tədbiri seçilərkən nəzarəti altına veriləcək valideynin, qəyyum, himayəçi və*

ya saxlandığı qapalı uşaq müəssisəsinin müdiriyyətinin yetkinlik yaşına çatmayanlara nəzarət etmək imkanları dəqiq yoxlanılmalı və valideynin, qəyyum, himayəçi və ya qapalı uşaq müəssisəsinin müdiriyyətinin yazılı razılığının alınması nəzərdə tutulmalıdır.

Qanunvericilikdə yaş məhdudiyyətinə görə cinayətin subyektı olmayan yetkinlik yaşına çatmayanların açıq və ya qapalı tipli müəssisəyə yerləşdirilməsi prosedurlarının müəyyən edilməsinə baxmayaraq, cinayətin subyektı olan, lakin törətdiyi cinayət böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya zorakı olmayan az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxil olduğuna görə barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilməsi mümkün olmayan şəxslərin yenidən cinayət törətmək, cəmiyyət üçün təhlükə törətmək imkanlarının məhdudlaşdırılması üçün belə müəssisələrə yerləşdirilməsi və bunun prosedurları müəyyən edilməmişdir. Belə ki, yalnız Daxili İşlər Nazirliyinin 24 fevral 2007-ci il tarixli 111 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş «Daxili işlər orqanlarının yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün müvəqqəti təcrid etmə mərkəzlərinin fəaliyyətinin təşkili haqqında» Əsasnaməsində təcrid etmə mərkəzlərinə məhkəmənin qərarı əsasında həyatının, sağlamlığının qorunması və təkrar ictimai təhlükəli əməlin törədilməsinin qarşısının alınması, o cümlədən yaşayış yerinin, yaxud şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi zərurətinin olduğu hallarda cinayət törətmiş və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmış yetkinlik yaşına çatmayanların saxlanması nəzərdə tutulsa da [7], aidiyyəti normativ hüquqi aktlarda, o cümlədən CPM-də qeyd olunan sahə tənzimlənmədiyinə görə həmin əsasnamənin bu barədə normaları faktiki olaraq tətbiq edilməməkdədir.

Fikrimizcə, xüsusən cinayət törətmiş baxımsız və kimsəsiz, valideynlərinin, qəyyumunun, himayəçisinin və ya saxlandığı uşaq müəssisəsi müdiriyyətinin nəzarət etmə imkanı olmayan, lakin qanunvericiliyə əsasən həbs qətimkan

tədbirinin seçilməsi mümkün olmayan və ya məqsədəmüvafiq olmayan yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində ibtidai istintaq zamanı yaranan çətinliklərin həlli məqsədi ilə CPM-in "Qətimkan tədbirləri" fəslində belə yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəmə qərarı əsasında açıq və ya qapalı tipli xüsusi təlim-tərbiyə müəssisələrinə yerləşdirilməsi qismində qətimkan tədbirinin nəzərdə tutulması və bunun dəqiq prosedur qaydası müəyyən edilməlidir.

Bundan əlavə, CPM-in 432.2-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində ibtidai araşdırma müddətləri konkret müəyyən olunmayaraq cinayət işi üzrə icraatın "hər hansı bir gecikdirməyə yol verilmədən" [2] aparılması göstərilmişdir. Bu qaydanın dəqiq müəyyən olunmadığı şəraitdə, belə əks mənə da başa düşülə bilər ki, yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin barəsində ibtidai istintaq zamanı gecikdirmələrə yol verilə bilər. Eyni zamanda, CPM-in 435.4.2-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsi ilə bağlı olan cəza tədbiri yalnız həmin məsələnin mükəmməl baxılmasından sonra tətbiq edilməli və imkan daxilində aşağı həddə endirilməlidir [2]. Göründüyü kimi, burada da norma dəqiq və aydın yazılmamışdır. *Hesab edirik ki, bütün normalarda, xüsusən müddətlərlə bağlı normalarda konkretlik olmalı, hüquq tətbiq edən orqanlar tərəfindən birmənalı anlaşılmalı və vahid qayda da icra edilməlidir. Normalarda ümumi xarakterli ifadələrdən istifadə edilməklə yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı icraatın mümkün qədər qısa müddət ərzində, tez və təxirəsalınmadan aparılmasına, digər şəxslərdən fərqli olaraq yetkinlik yaşına çatmayanların tutulması, həbsi və azadlıqdan məhrum edilməsi sahəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olmaq olmaz. Fikrimizcə, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərə dair işlər üzrə ibtidai istintaq müddətləri cinayətin kateqoriyasından asılı olaraq ümumi müddətlərin 2/3-dən çox olmamalı və bu qayda cinayət-prosessual qanunvericilikdə birbaşa təsbit edilməlidir.*

CPM-in 432.1-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın imkan daxilində müvafiq ibtidai istintaq orqanlarının xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən aparılması nəzərdə tutulmuşdur [2]. Lakin hazırda Azərbaycan Respublikasının heç bir ibtidai istintaq orqanında belə xüsusi bölmə yoxdur. Fikrimizcə, hər bir istintaq orqanında yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı xüsusi bölmələrin yaradılmasına ehtiyac da yoxdur. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən daha çox prokurorluq və daxili işlər orqanlarının istintaq aidiyyətinə daxil olan cinayətlər törədilir. Lakin vergi, gömrük, ədliyyə və digər orqanların istintaq aidiyyətinə daxil olan cinayətlərin yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilməsinə təcrübədə az rast gəlinir. *Ona görə də prokurorluq və daxili işlər orqanlarının istintaq qurumlarında yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə bağlı xüsusi bölmələrin yaradılması, vergi, gömrük, ədliyyə və digər orqanların istintaq qurumlarında isə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin belə şəxslərlə iş təcrübəsinə malik müstəntiqlər tərəfindən aparılması məqsədmüvafiqdir. Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin təqsirləndirilməsinə dair cinayət işlərinə baxılması üçün ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin yaradılması da vahid istintaq və məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasına, cinayət törətmiş (cinayətə sürüklənmiş) yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının və dövlətin bu sahədə maraqlarının daha effektiv təmin olunmasına xidmət göstərmiş olardı.*

Yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilən cəzalarla bağlı da bir sıra problemlər vardır. Cinayət Məcəlləsinin 85-ci maddəsinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanlara cərimə, ictimai işlər, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzaları təyin edilə bilər [1]. *Lakin yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə təyin edilməsi nəzərdə tutulmuş bu cəza növlərinin heç də hamı-*

sı təcrübədə real tətbiq oluna bilən cəzalar deyildir. Belə ki, cərimə cəzası yalnız müstəqil əmək haqqı və ya bu cəzanın icrasına yönəldilə bilən əmlakı olan yetkinlik yaşına çatmayan məhkuma təyin edilir. Əvvəla, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin 5-ci hissəsi [6] və Əmək Məcəlləsinin 12-ci maddəsinin 2-ci hissəsi [5] ilə əmək müqaviləsinin yalnız on beş yaşına çatmış şəxslə bağlanılmasına icazə verilsə də, 18 yaşadək yetkinlik yaşına çatmayanların daha çox orta məktəbdə təhsil almaları, həqiqi hərbi xidmətə getmədən dövlət və bir sıra özəl strukturlarda işləmənin qeyri-mümkünlüyü və bir sıra bu və ya digər səbəblərdən yetkinlik yaşına çatmayanların rəsmi iş yerinin olması yaxud adına əmlak olması çox az rast gəlinən bir haldır. Qeyd etdiyimiz bu obyektiv hallar islah işləri cəzasının təyin edilməsi ilə bağlı da mövcuddur. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarında da mövcud problem həllini tapmamışdır. Belə ki, qərarın 24-cü bəndində cərimə cəzasının icrası zamanı cərimənin şəxsin özü tərəfindən ödənilməsi mümkün olmadığı halda Mülki Məcəllənin 1104.1-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş normaların tətbiq edilə biləcəyi qeyd edilmişdir [9]. Lakin mülki hüquq pozuntusundan fərqli olaraq, cinayət əməlinin törədilməsində iştirak etməyən şəxsin üzərinə cəza ilə bağlı məhrumyyətlərin qoyulması həm qanunsuz, həm də effektiv deyildir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 4-cü maddəsinə görə, cinayət qanunvericiliyi qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinə əsaslanır. Həmin Məcəllənin “Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi” adlı 7-ci maddəsinə əsasən yalnız törəttdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər. Şəxs təqsirsiz olaraq vurduğu zərərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz [1].

Növbəti problem CPM-in 435.4.3-cü maddəsi ilə bağlıdır. Həmin maddəyə görə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin, habelə ağır nəticələrə səbəb olan zor tətbiq etməklə qəsdən törədilmiş cinayətin və ya digər ağır cinayətin təkrarən törədilməsində təqsirli bilinmədiyi halda onun azadlıqdan məhrum edilməsi məqsədəuyğun deyildir [2]. Təəssüf ki, bu normada da uyğunsuzluq vardır. Belə ki, normanın əvvəlində yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə münasibətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının tətbiq edilməsi hallarından biri olaraq həmin şəxsin ağır cinayət törətməkdə təqsirli bilinməsi qeyd olunduğu halda, normanın davamında yetkinlik yaşına çatmayan digər ağır cinayətin təkrar törədilməsində təqsirli bilindiği halda da azadlıqdan məhrum edilə bilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Əvvəla, ağır cinayət törətmiş yetkinlik yaşına çatmayan azadlıqdan məhrum edilə bilməsi göstərildiyi halda, “digər ağır cinayətin təkrar törədilməsi” halının qeyd edilməsinə ehtiyac yoxdur. Hesab edirik ki, burada texniki səhvə yol verilərək digər ağır cinayət sözlərindən istifadə edilmişdir. Əslində, qanunvericilikdə “digər az ağır cinayətin” təkrar törədilməsi yetkinlik yaşına çatmayan azadlıqdan məhrum edilməsi üçün şərt olaraq müəyyən edilməli idi. Bundan əlavə, ağır nəticələrə səbəb olan zor tətbiq etməklə qəsdən törədilmiş cinayətin, xüsusən də “ağır nəticələrə səbəb olma”nın anlayışı qanunvericilikdə verilmədiyindən bu, birmənalı başa düşülə bilməz, təcrübədə vahid yanaşma da yoxdur. Cinayət Məcəlləsində “ağır nəticələrə səbəb olma” daha çox ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərin məcburi elementi və ya tövsifedici əlaməti kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Hesab edirik ki, “səbəb olma” qəsd deyil, ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərə xarakterikdir. Cinayət qanunvericiliyində “ağır nəticələrə səbəb olma” zor tətbiq etməklə qəsdən törədilən yalnız bir neçə cinayətin tövsifedici əlaməti kimi qeyd edilmişdir (CM-in özgənin əmlakını qəsdən məhv etmə və ya zədələməyə görə mahiyyətə eyni olan 186.2.2 və 349.2.3-cü, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan silahlı birləşmələri və ya qrupları yaratmağa görə 279.3-cü maddələri) [1]. Digərlərində “ehtiyatsızlıqdan” sözü birbaşa qeyd olunmasa da, əslində bu cinayətlər mahiyyətə yalnız ehtiyatsızlıqla törədilə bilər. *Ona görə də hesab edirik ki, Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən “ağır nəticələrə səbəb olma”nın rəsmi şərh verilməli, ya da CPM-in 435.4.3-cü maddəsi daha dəqiq və birmənalı başa düşülən formada ifadə edilməlidir.*

Eyni zamanda, Cinayət Məcəlləsinin 85.5-ci maddəsinə əsasən yetkinlik yaşına çatmayanlara münasibətdə azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddinin törədilmiş cinayətin növündən asılı olmayaraq 10 il müəyyən olunması ilə də razılaşmaq olmaz. *Hesab edirik ki, yetkinlik yaşına çatmayanlara azadlıqdan məhrum etmə cəzasının yuxarı həddi cinayətlərin və hökmlərin məcmusu qaydasında, o cümlədən xüsusilə ağır cinayətin törədilməsi ilə əlaqədar daha artıq (15 ilədək) müddətə müəyyən edilməlidir.*

Sonda, qeyd etmək istəyirəm ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət məsuliyyəti sahəsində mövcud problemlərin həlli üçün yuxarıda qeyd olunan təkliflər də nəzərə alınmaqla qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə, vahid istintaq və məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasına ehtiyac vardır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi // 30 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir, № 787-IQ (23 fevral 2024-cü il tarixdə olan dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/46947>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi // 14 iyul 2000-ci ildə qəbul edilmişdir, № 907-IQ (31 avqust 2023-cü il tarixdə olandəyişikliklər): [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/46950>
3. “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 53.4-cü maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 112.1-ci maddəsinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 17 mart 2011-ci il tarixli qərarı: [Elektron resurs]/URL: <https://constcourt.gov.az/az/decision/205>

4. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 107.4-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun 31 may 2012-ci il tarixli qərarı: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/23829>

5. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi // 1 fevral 1999-cu ildə qəbul edilmişdir, № 618-IQ (22 dekabr 2023-cü il tarixdə olan dəyişikliklər): [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/46943>

6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan əlavə və dəyişikliklər): [Elektron resurs] /URL: <http://www.e-qanun.az/framework/897>

7. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin 24 fevral 2007-ci il tarixli 111 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş «Daxili işlər orqanlarının yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün müvəqqəti təcridetmə mərkəzlərinin fəaliyyətinin təşkili haqqında» Əsasnamə: [Elektron resurs] /URL: https://www.pa.edu.az/library/59/64/yyc_1.9.doc

8. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu // 21 dekabr 2010-cu il tarixdə qəbul edilmişdir, № 21-IVKQ: [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/21300>

9. “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarı. [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/17786>

10. [Elektron resurs] /URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ceza_ehliyeti

11. Mukayeseli hukuk açısından ceza sorumluluğu yaşı ve ceza sorumluluğu olmayan çocuklar ve gençler için ceza hukukunda uygulanan alternatif yaptırımlar. Prof. Dr. Feridun Yenisey. [Elektron resurs]/URL: https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/egitimbasvuru_basvuru/mukayeselihukukta.pdf

Микаилли Ясин Расим оглу

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена современным проблемам уголовной ответственности несовершеннолетних в нашей стране. Учитывая достаточную актуальность темы, путем привлечения внимания научной общественности и практиков-юристов к неопределенностям, проблемам, недостаткам и дефектам законодательства, следственной и судебной практики в сфере уголовной ответственности несовершеннолетних, возраста наступления уголовной ответственности несовершеннолетних, помещения несовершеннолетних, не являющихся субъектами преступления в открытое или закрытое учреждение, арест и лишение свободы несовершеннолетнего, применение меры пресечения в виде помещения несовершеннолетнего под надзор, сроки предварительного следствия в отношении несовершеннолетних и по другим актуальным вопросам был дан ряд предложений по их устранению. В последние годы, кражи, совершаемые несовершеннолетними, находящимися без внимания или брошенными, а также теми, чьи родители не могут их контролировать, делают неизбежным принятие эффективных мер в этой области.

Mikayilli Yasin Rasim

ON SOME PROBLEMS IN THE CRIMINAL RESPONSIBILITY OF MINORS

SUMMARY

This article is dedicated to the modern problems of criminal responsibility of minors in the country. Taking into account the sufficient relevance of the topic, by attracting the attention of the scientific community and law practitioners to the uncertainties, problems, defects and deficiencies in legislation, investigation and judicial practice in the sphere of criminal responsibility of minors, age of criminal responsibility, placement of minors who are not the subject of a crime due to the age limit in an open or closed institution, arrest and imprisonment of a minor, applying of the preventive measure of placing the minor under supervision, periods of preliminary investigation about minors and on other pressing issues, a number of proposals have been given regarding their solution. In last years, theft crimes that have been committed by minors, who are neglected or abandoned, as well by those whose parents can not control them, is making it inevitable to take effective measures in this area.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 04.03.2024

Abdullayev Natiq Nurəddin oğlu,

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin dissertantı

E-mail: natiqpsixoloq@gmail.com

UOT 343.148.3

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.018

SUISİDAL VƏ SUİSİDƏ CƏHD HALLARINDA KOMPLEKS MƏHKƏMƏ PSIXOLOJİ-PSIXİATRİK EKSPERTİZASI

Açar sözlər: *suisidal davranış, kompleks məhkəmə psixiatrik-psixoloji, psixi xəstəlik, oligofreniya, psixopatiya, fərdi-psixi xüsusiyyətlər, emosional hallar.*

Ключевые слова: *суицидальное поведение, комплексная судебно психиатрическая-психологическая, психическое заболевание, олигофрения, психопатия, индивидуальные психические особенности, эмоциональные состояния.*

Keywords: *suicidal behavior, complex forensic psychiatric-psychological, mental illness, oligophrenia, psychopathy, individual mental characteristics, emotional states.*

Ekspert təcrübəsi göstərir ki, məhkəmə-istintaq orqanları suisidal və suisidə cəhd zamanı şəxsin psixi cəhətdən sağlamlığı şübhə doğurduğu hallarda, onun davranışında, şəxsiyyətin strukturunda normadan kənar çıxma halları baş verdiyi təqdirdə kompleks məhkəmə-psixiatrik və məhkəmə-psixoloji ekspertizası təyin edirlər. Bu zaman ekspert-psixiatrik, ekspert-psixoloqun səlahiyyətləri, həmçinin onların birgə səlahiyyətləri məsələsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Kompleks məhkəmə-psixiatrik və məhkəmə-psixoloji ekspertizası zamanı suisidentin – fərdin

inkişaf tarixi, onun xarakterinin və subyektiv şəxsi münasibətlər sferasının formalaşması, onda dərin münaqişələrin, ziddiyyətlərin olması ciddi şəkildə aydınlaşdırılmalıdır.

Kifayət qədər tutarlı sübutlar əldə olunmuşdur ki, şəxsiyyətin belə münaqişəli formalaşmasının mənbələri və onun sonrakı sosial dezadaptasiyasının səbəbləri, bir qayda olaraq, suisidentin şəxsiyyətinin, onun dəyərlər sisteminin bir çox «hakim cəhət»lərinin yarandığı ailələrdə kök salır. Bu məsələnin xüsusi öyrənilməsi “deviant” (normadan kənar çıxan) davranış nümunəsi rolunu oynayan ailələrin aşağıdakı tiplərini ayırmağa imkan vermişdir: 1) dağılmış ailə tipi; 2) asosial ailə; 3) suisidə cəhd edən valideynləri olan ailələr; 4) valideyn və uşaqların patoloji asılılığı olan ailələr; 5) üzvlərində psixopatoloji pozğunluqlar olan ailələr [1, s. 208-213].

Ailə üzvləri öz ədavətini düz, yaxud dolayı ifadə etməklə, suisidal aktların baş verməsinə təkan verir. Gənc yaşlarında ailə münaqişələrinin rolu xüsusilə böyükdür.

Psixoloji-psixiatrik analiz zamanı daxili yanaşmaların şəxsi anamlarının məzmunu, modifikasiyası, onların patologiyası haqqında qiymətli məlumat verən şəkillər, şeirlər, poza xüsusilə böyük əhəmiyyətə malikdir. Məsələn, Q. sağlığında xasiyyətə sakit, mehriban, heç kimlə işi olmayan bir şəxs olmuş, kiminsə ədavəti və düşmənçiliyi olmamış, kiminsə tərəfindən ona qarşı amansız rəftar olunmamışdır. Q.-nin ailə

üzləri ilə münasibəti yaxşı olmuş, kiməsə qarşı aqressivliyi olmamışdır. Onun son vaxtlar davranışında müəyyən dəyişikliklər əmələ gəlmiş, belə ki, özünə qapanmış, evdən bayıra çıxmamış, heç yerdə işləməmiş, ünsiyyətə girməmiş, əsəbi olmuşdur. Q. durduğu yerdə həyəcanlı şəkildə “hamı mənə baxır, yoldan keçən hər kəs məndən danışır, hamı mənə dua yazır” kimi ifadələr işlətməmişdir. O, ailə üzvlərinə «ürəyinin durduğu yerdə titrədiyini», “ürəyinin səksəndiyini”, “gecələr yata bilmədiyini” söyləmişdir. Ailə üzvləri onu həkim-psixiatr yanına apardıqda Q.-yə “şizoaffektiv–psixoz” diaqnozu qoyulmuş, müalicə almasına baxmayaraq, səhhətində ciddi müsbət dəyişikliklər əmələ gəlməmiş və özünü öldürmüşdür.

Somatik xəstəliklər də ağır frustrasiya, yaxud şəxsiyyət böhranı törədən psixi adaptasiyanı ağırlaşdıran və bununla da suicidal davranış riskini artıran amillərdən biridir. Misal çəkkə bilərik ki, M. sağlığında xasiyyətə mehriban, deyib-gülən, ünsiyyətə bir şəxs olmuş, kiminləsə ədavəti və düşmənçiliyi olmamış, kiminsə tərəfindən ona qarşı amansız rəftar olunmamış, maddi cəhətdən dolanışığında əziyyət çəkməmişdir. Lakin M. uzun müddət qaraciyər serrozu və nevroz xəstəsi olmuş, xəstəliyi ilə bağlı çox əziyyət çəkmiş, daimi müalicələr almış, lakin aldığı müalicələrin tam təsiri olmamışdır. M.-in xəstəliyi son dövrlər daha da şiddətlənmiş, ağrıları kəskinləşmişdir. Bu səbəbdən M. son vaxtlar özünə qapanmış, ümitsizləşmiş, aqressiv olmuş, ağrılardan artıq bezdiyini, belə yaşamaq istəmədiyini, özünü öldürəcəyini ünsiyyətdə olduğu şəxslərə demiş və intihar etmişdir.

Ölümündən sonrakı kompleks məhkəmə-psixiatrik və məhkəmə-psixoloji ekspertizası üçün insanın vacib həyati münasibətlərinin, onun həyat niyyətinin reallaşmasının mümkünü şəraitində meydana çıxan şəxsiyyətin böhran halları və mövqelərinin diaqnostikası daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Çox zaman belə böhranın səbəbi nəinki ani xoşagəlməz vəziyyətlərin

birləşməsi, həm də fərdin özünün sosial uyğunlaşmasına mane olan şəxsi keyfiyyətlərinin xüsusiyyətlərində olur. Bu keyfiyyətlər qüsur- lu tərbiyənin, patoloji konstitusiyanın, keçirilmiş ekzogen zərərlərin nəticəsi ola bilər. Lakin psixi pozuntu nəticəsində meydana çıxan psixi xəstəliyin artıq erkən, adətən hələ tam aydın ifadə olunmayan dövründə psixoloji böhranın müəyyən edilməsi, psixi vəziyyətin dəqiq diaqnostikası vacib şərtədir. Belə diaqnostika yalnız ekspert-psixiatr və psixoloq tərəfindən aparıla bilər [11].

Əksər mütəxəssislər belə bir mövqedən çıxış edirlər ki, kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizası yalnız sübut edilmiş suicidal hallarında – suisidentin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin, özünəqəsddən əvvəl psixoloji vəziyyətin; bu vəziyyətin yaranmasının səbəb və şəraitlərinin tədqiqi üçün keçirilə bilər [2, s. 316].

Digər tədqiqatçıların fikrincə, kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizalar ölümün hallarının dəqiq müəyyən edilmədiyini, özünü öldürməyə şübhələrin mövcudluğu hallarında, ölümün suicidal hesab edilməsi üçün kifayət qədər əsaslar olduğu hallarda da keçirilə bilər [3, s. 236].

V.V.Naqayev hesab edir ki, özünü öldürmə faktı üzrə kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizasının predmeti qismində şəxsin özünəqəsddən əvvəlki psixi vəziyyəti çıxış edir [4, s. 147].

İ.A.Kudryavtsev özünü öldürmə faktı üzrə kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizasının imkanlarını müzakirə edərək qeyd edir: “İşdə olan şəxsiyyət, onun psixi vəziyyəti və onun dinamikası haqqında məlumatların tədqiqi əsasında ekspertlər iki əsas vəzifəni həll etməlidirlər: istintaq fərziyyəsinə (ehtimalına) görə özünü öldürmə ilə həyatdan məhrum olan şəxsə onun ölümündən əvvəlki dövrdə özünü öldürmə meylini doğuran psixi vəziyyət olmuşdurmu və bu vəziyyətin inkişafı səbəbləri nədir” [5, s.143].

Məhkəmə-psixiatrik və məhkəmə-psixoloji ekspertizalar ekspert elmlərinin ümumi təsnifatında eyni bir sinfə aid edilmişlər və qonşu ekspertiza cinsləri keyfiyyətində nəzərdən keçirirlər. Bu onların insan psixikasının xüsusiyyətlərinin tədqiqinin vahid istiqamətliyi ilə müəyyən olunmuşdur.

Məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının predmetinin spesifikasiyası ekspert tədqiqatı ilə müəyyən olunan şəxsin psixi fəaliyyətində patoloji kənarlaşmalar haqqında faktiki məlumatlar və bu kənarlaşmaların onun ətrafdakıları əks etdirməyə, öz hərəkətlərinin refleksiya və tənzimləməyə təsirinin üzə çıxarılmasını təşkil edir.

Kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizası psixologiya və psixiatriya arasındakı sərhəd problemlərə toxunan tədqiqatdır. Nəticələri formulə etmək üçün belə ekspertiza ümumi elmi fənlərə aid xüsusi biliklərdən istifadə edir, psixologiya və psixiatriyada təşəkkül tapmış spesifik metodları tətbiq edir, psixoloji və psixiatrik tədqiqatların məlumatlarını müqayisə və interpretasiya edir [6, s. 234].

İ.A.Kudryavtsev tərəfindən kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertizanın mahiyyətini əks etdirən daha tam anlayış verilmişdir. Müəllifin fikrincə, kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza – təqsirləndirilən (şübhəli), zərərçəkən və şahidlərin psixi fəaliyyətinin tədqiqi üçün ələqələndirilmiş nəzərdən keçirilməsinə və tətbiqi nəticələrinin birgə integrativ qiymətləndirilməsinə əsaslanan cinslərarası kompleks ekspertiza növlərindən biri olmaqla kompleks tədqiqat predmetini təşkil edən məsələlərə daha tam, mötəbər və hərtərəfli cavab vermək üçün ekspert-psixoloqun və ekspert-psixiatrik xüsusi biliklərindən istifadəni və bu ekspertlərin birgə (məcmu) səlahiyyət sferasına daxil olan kompleks tədqiqatı nəzərdə tutur [7, s. 17].

Kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza digər ekspertizaların aparılması vasitəsilə obyektiv və elmi cəhətdən əsaslı şəkildə həll edilməsi mümkün olmayan məsələləri həll etməklə öz məqsəd

və vəzifələrinə malikdirlər. Hər iki ekspertiza cinsləri ilə bağlılığı saxlamaqla yanaşı bu ekspertiza eyni zamanda onların hər birindən fərqlənir ki, bununla da onun praktiki tətbiqinin aktuallığı və zəruriliyi izah olunur.

M.M.Koçenov kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertizanın fəaliyyətinə aşağıdakıları aid edir:

- birincisi, yüngül debillik dərəcəsində oliqofreniyadan, psixofiziki və ya psixi infantillikdən, psixopatiya və nevrozlardan əziyyət çəkən, mərkəzi sinir sisteminin məhdud zədələnməsinin qalıq təzahürləri zəminində psixi inkişafda gerilik əlamətləri aşkar edilmiş şübhəli, təqsirləndirilən şəxslərin, məhkumun psixi vəziyyəti və anlaşıqlığı haqqında rəy;

- ikincisi, kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertizası artıq sadaladığımız psixi pozuntu əlamətlərinə malik yeniyetmələrin öz hərəkətlərinin əhəmiyyətini dərk etmək və bu hərəkətlərə rəhbərlik etmək qabiliyyətini, psixi inkişaf səviyyəsini və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla psixi vəziyyəti müəyyən edir və bu əsasda rəy formulə edilir;

- üçüncüsü, kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza şəxsin iş üçün əhəmiyyət kəsb edən halları düzgün qavramaq, yadda saxlamaq və təsvir etmək qabiliyyətini, bununla yanaşı şəxsin debillik dərəcəsində oliqofreniya, psixopatiya, psixofiziki infantilizm və digər sərhəd vəziyyətlərinin aşkar edilməsi zamanı şahidlərin və zərərçəkənlərin psixi vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün təyin edilir;

- dördüncüsü, kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza psixi xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslərin qanunazidd hərəkətlərin törədilməsi anında fizioloji affektin olub-olmamasının müəyyən edilməsi üçün təyin edilir;

- beşincisi, kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza qeyd etdiyimiz psixopatoloji əlamətlərə malik cinsi cinayətlər üzrə zərərçəkənlərin psixi vəziyyətinin müəyyən edilməsi və onlara qarşı törədilmiş hərəkətlərin xarakterini və əhəmiyyətini düzgün başa düşmək qabiliyyəti və

onların cinsi toxunulmazlığına qəsd zamanı müqavimət göstərmək qabiliyyəti haqqında rəyin alınması üçün təyin edilir [8].

Hesab edirik ki, M.M.Koçenov tərəfindən təklif olunan kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertizaları vəzifələrinin təsnifatına həmçinin özünüöldürmə faktı üzrə kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertizanı da aid etmək olar. Belə ki, belə bir faktın sübut edilməsi zamanı məhkəmə-istintaq orqanları bir qayda olaraq CM-nin 125-ci maddəsinin tövsifi problemləri ilə qarşılaşırlar. Bu zaman tövsifin məqsədi təqsirləndirilənin hərəkətləri ilə zərərçəkənin özünü öldürmə faktı arasında səbəb-nəticə əlaqəsinin olub-olmamasının sübut edilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, suisidentin psixi vəziyyəti psixopatoloji xarakter daşıya bilər, ona görə də özünüöldürmə haqqında işlər üzrə məhkəmə-istintaq orqanları üçün bircins məhkəmə-psixoloji deyil, kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizasının təyini daha düzgündür [6, s.234].

Kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza qarşısına çıxarılan suallar.

Kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza psixi sağlamlığında sərhəd vəziyyətlərin aşkar olunduğu təqsirləndirilən şəxslərə (şahidlərə, zərərçəkənlərə) münasibətdə təyin edilir. Belə vəziyyətlərə aid edilə bilər: minimal beyin disfunksiyası; baş beyinin məhdud zədələnməsi nəticələri; dəbillik dərəcəsində oliqofreniya formasında intellektual gerilik; psixopatiyalar; nevrozlar və s.

Bəzi müstəntiqlər səhvən belə düşünürlər ki, psixiatrik və psixoloji kimi iki ekspertiza təyin etmək əvəzinə bir kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza təyin etmək daha sadə olmaqla tez başa gəlir. Yaddan çıxarılmamalıdır ki, kompleks ekspertiza iki növ ekspertizaların mexaniki birləşdirilməsi deyildir. Onların öz vəzifələri, predmeti, obyektı və metodları vardır [6, s.234].

İ.A.Kudryavtsevin fikrincə, kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertizasının əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1) müayinə olunan şəxsin psixi vəziyyətinin tövsifi, onun psixi patologiyasının təbiətinin, növünün və tipinin, onun ağırlığının və şəxsiyyətdə ifadəsinin müəyyən edilməsi, psixikada psixopatologiya və normal-psixologiyasının qarşılıqlı nisbətinin təyini, şəraitin tələblərinə normal və ya patoloji – psixi adaptasiya prosesində kompensasiya, müdafiə təzahürlərinin çatışmamasının üzə çıxarılması;

2) psixikanın «sərhəd» psixi norma və ya «sərhəd» patologiyası olan müayinə olunan şəxsin psixikasının dinamik vəziyyətlərinin və şəxsiyyət cəhətlərinin, bəzi sabit psixoloji xassələrinin müəyyən edilməsi: hüquq mühafizə orqanlarını maraqlandıran dövrdə (məqamda) emosional reaksiyaların növünün və dərinliyinin, anomal və ya aksentuasiyalı şəxsiyyətlərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin, sərhəd kəməlliyinin (əqli geriliyin) təbiətinin və dərəcəsinin təyini;

3) müayinə olunan şəxsin psixi vəziyyətinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, onun ətrafda baş verənləri əks etdirmək, konkret şəraitdə şəxsin özünün kriminal davranışını tənzimləmək imkanına malik olub-olmamasının müəyyən edilməsi [9, s. 189].

V.F.Enqalıçev və S.S.Şipşin hesab edirlər ki, kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza qarşısında həll edilməsi üçün aşağıdakı suallar qoyula bilər:

1) Müayinə olunan psixi xəstəliklərdən əziyyət çəkirmi, əgər belədirsə, onda hansı xəstəliklərdən?

2) Müayinə olunanda norma və psixopatologiyanın sərhəd əlamətləri özünü göstərirmi, əgər belədirsə, bu konkret olaraq nədə ifadə olunur?

3) Müayinə olunanın psixi sağlamlıq vəziyyəti və işin konkret halları nəzərə alınmaqla o öz hərəkətlərinin əhəmiyyətini (məhiyyətini) tam dərk edə bilərdimi?

4) müayinə olunanın psixi sağlamlıq vəziyyəti və tədqiq edilən şəraitin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla o öz hərəkətlərinə hansı dərəcədə rəhbərlik edə bilərdi? [10, s. 162]

Ona görə də kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertiza tibbi sənədlər, şəxsin normadan kənarlaşan davranışlara malik olması barədə şahid ifadələri, həmçinin istintaq gedişində təqsirləndirilənin (şahidin, zərərçəkənin) davranışı ilə təsdiq olunan psixi sağlamlığın sərhəd vəziyyətinə malik şəxslərə münasibətdə təyin olunmalıdır.

Qeyd edək ki, müasir mərhələdə kompleks psixoloji-psixiatrik ekspertizalar qarşısında həll edilmək üçün qoyulan sualların dairəsi daha dəqiq İ.A.Kudryavtsev tərəfindən formulə edilmişdir.

Onların sırasında aşağıdakılar qeyd oluna bilər:

1. Əsəb-psixi sarsıntı keçirmiş və (və ya) sərhəd psixi patologiya əlamətləri olan şəxsin fərdi-psixi xüsusiyyətlərinin müəyyən olunması, müstəntiq və məhkəməni maraqlandıran dövrdə onların davranışa təsirinin aydınlaşdırılması.

Burada “fərdi-psixoloji xüsusiyyətlər” terminindən istifadə edilməsi onunla şərtlənmişdir ki, bu terminin strukturuna qabiliyyətlər, dünyagörüşü, münasibətlər sistemi, dəyərlər və motivlər, adaptasiya və reaksiya göstərmənin vərdiş olunmuş üsulları, temperament, xarakter, mədəni fərqlər, emosional xüsusiyyətlər və s. daxildir.

2. Psixi patologiya əlamətləri olan və ya əsəb-psixi pozğunluq keçirən şəxslərdə istintaqı və məhkəməni maraqlandıran dövrdə emosional reaksiyaların növünün və dərinliyinin müəyyən edilməsi.

3. Psixi inkişafda gerilik əlamətləri olan yeniyetmə şəxslərin (təqsirləndirilənlərin) öz hərəkətlərinin mahiyyətini tam dərəcədə dərk etdiyinin və onları nə dərəcədə idarə etdiyinin müəyyən olunması;

4. Bu və ya digər əsəb-psixi pozğunluq keçirmiş və (və ya) psixi patologiya əlamətlərinin aşkar olunduğu şahidlərin və zərərçəkənlərin iş üçün əhəmiyyət kəsb edən halları düzgün qavramaq və onlar haqqında düzgün ifadə vermək qabiliyyətinin müəyyən edilməsi;

5. Zorlama haqqında işlər üzrə psixi kənarlaşma əlamətləri aşkar edilmiş və ya (və) əsəb-psixi pozğunluqlar keçirmiş azyaşlılar və yeniyetmələrin təqsirkarın hərəkətlərinin xarakteri və əhəmiyyətini düzgün başa düşmək və müqavimət göstərmək qabiliyyətinin müəyyən edilməsi;

6. Özünü öldürən şəxsin ölümdən əvvəlki dövrdə özünü öldürmə meylli doğuran psixi vəziyyətin olmasının və belə bir vəziyyətin yaranmasının mümkün səbəblərinin müəyyən edilməsi.

Sonuncu halda aşağıdakı suallar formulə edilə bilər:

- ölümdən əvvəlki dövrdə suisident hansı psixi vəziyyətdə olmuşdur;

- təqsirləndirilən şəxsin hərəkətləri ilə ölümdən əvvəlki dövrdə zərərçəkənin psixi vəziyyəti arasında səbəb-nəticə əlaqəsi mövcuddurmu [6].

Ekspert təcrübəsinə nəzər salsaq görərik ki, məhkəmə-istintaq orqanları tərəfindən ekspertizanın təyini haqqında qərarlarda şəxsin ölümündən sonra kompleks məhkəmə-psixiatrik və məhkəmə-psixoloji ekspertizası qarşısında aşağıdakı xarakterli suallar qoyulmuşdur:

1. Mərhum Q.-də hər hansı bir psixi xəstəlik varmı? Əgər varsa, nə kimi psixi xəstəlik vardır?

2. Mərhum Q.-də cinayət hadisəsini törətdiyi vaxt psixi fəaliyyətinin müvəqqəti pozulma əlamətləri olmuşdurmu? O, həmin cinayəti törədikdən öz hərəkətlərinə rəhbərlik etmək və hərəkətləri haqda özü-özünə hesabat vermək və nəticəsini dərk etmək iqtidarına malik olmuşdurmu?

3. Mərhum Q. hazırda psixi xəstəlikdən əzab çəkirmi? O öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək, öz hərəkətlərinə rəhbərlik etmək, hərəkətləri haqda özü-özünə hesabat vermək və nəticəsini dərk etmək iqtidarına malikdirmi?

4. Mərhum Q. cinayət hadisəsini törətdiyi vaxt hadisələri düzgün qavramaq və onlar barəsində düzgün ifadə vermək iqtidarında olmuşdurmu?

5. Mərhum Q.-nin fərdi-psixi xüsusiyyətləri hansılardır və bu xüsusiyyətlər onun özünü öldürməsində necə təzahür etmişdir?

6. İstintaq fərziyyəsinə görə özünü öldürmüş Q.-də ölümündən əvvəlki dövrdə hansı psixi-emosional hal olmuşdur və bu hal hansı amillərlə şərtlənmişdir?

7. İntihar etmiş Q.-də ekstremal psixi vəziyyətin (fizioloji affekt, stress, emosional-psixi gərginlik, frustrasiya və s.) yaranma səbəbləri nədən ibarət olmuşdur?

8. Hər hansı bir digər şəxsin hərəkətləri ilə (qəddarcasına münasibət və ya mütəmadi olaraq şəxsi ləyaqəti alçaltması və s.) zərərçəkmiş Q.-nin ölümündən əvvəlki dövrdə keçirmiş olduğu psixi-emosional halı arasında səbəbli-nəticə əlaqəsi mövcuddurmu?

Kompleks şəkildə aparılan məhkəmə-psixiatrik və məhkəmə-psixoloji ekspertizası tədqiqatlarının yekunu olaraq isə aşağıdakı nəticələr çıxarılmışdır.

Məhkəmə-psixiatrik ekspertizası üzrə:

Q. sağlığında hər hansı psixi xəstəlikdən əziyyət çəkməmişdir. Belə ki, Q. əvvəllər hər hansı psixi xəstəliklə əlaqədar qeydiyyatda olmamış, müalicə məqsədi ilə psixiatrlara müraciət etməmişdir. Cinayət işində olan bəzi ifadələrə əsasən (həyat yoldaşının, qaynının ifadələri) Q.-nin sağlığında narkotik vasitələrdən istifadə etməsini güman etmək olar. Həmin ifadələrdə təsvir olunmuş bəzi əlamətlər (tez-tez tərləməsi, titrəməsi, əhvali-ruhiyyəsinin tez-tez dəyişməsi, bədəninə ağrıların olması) narkotik vasitə qəbulu, yaxud abstinensiya ilə şərtləndirilə bilər. Məhkəmə-tibbi ekspertizasının rəyinə əsasən mərhum Q.-nin qanında tiryək qrupuna aid alkaloid aşkar edildiyindən onun ölümündən bilavasitə əvvəl opioidlərin qəbulu nəticəsində intoksikasiya vəziyyətində olduğunu güman etmək olar. Buna əsasən Q.-də ölümündən bilavasitə əvvəl *opioidlərin qəbulu ilə əlaqədar intoksikasiya nəticəsində psixi və davranış pozuntularının yarandığı ehtimal olunur.* Güman

edilən psixi və davranış pozuntuları Q.-nin özünü öldürməsinə bilavasitə səbəb ola bilər.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizası üzrə:

Ehtimal olunur ki, Q. ölümündən əvvəlki dövrdə və intihar etməzdən bilavasitə əvvəl psixi-emosional vəziyyətində narahatlıq, gərginlik, sıxıntı yaranmış, həmin halların yaranması onda ehtimal edilən opioidlərin qəbulu ilə əlaqədar intoksikasiya nəticəsində yaranmış psixi və davranış pozğunluqları ilə əlaqədar ola bilər. İstintaq materiallarında Q.-yə qarşı hər hansı bir digər şəxs tərəfindən qəddarcasına münasibət və ya mütəmadi olaraq şəxsin ləyaqətinin alçaltması və s. kimi hallar aşkar edilmədiyindən Q.-nin ölümündən əvvəlki dövrdə keçirmiş olduğu psixi-emosional vəziyyəti ilə həmin hallar arasında səbəbli-nəticə əlaqəsi mövcud olmadığı qənaətinə gəlinir.

Ekspert təcrübəsindən daha bir misal gətirək.

İstintaq orqanı kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizası təyini haqqında qərar çıxarmış və bu qərarla ekspert-psixiatr və ekspert-psixoloq qarşısında aşağıdakı suallar qoyulmuşdur:

1. İntihar etmiş S. əvvəllər hər hansı psixi xəstəlikdən əziyyət çəkmişdirmi?

2. S. intihar edərkən hər hansı psixi xəstəlikdən əziyyət çəkmişdirmi? Müsbət halda onun hansı psixi xəstəlikdən əziyyət çəkdiyi müəyyən edilsin.

3. S.-nin intihar etməsinə onun psixi xəstəliyi səbəb ola bilərmi?

4. İntihar etmiş S.-nin əsas fərdi-psixi xüsusiyyətləri hansılardır və bu xüsusiyyətlər onun özünü öldürməsində necə təzahür etmişdir?

5. S.-nin özünü öldürməmişdən əvvəlki dövrdə olduğu psixi vəziyyəti onun ölüm qabağı davranışına necə təsir etmişdir?

6. Özünü öldürmüş S.-də ekstremal psixi vəziyyət (fizioloji affekt, stress, emosional psixi gərginlik, frustrasiya və s.) yaranmışdır, əgər yaranmışdırsa, yaranma səbəbləri nədən ibarət olmuşdur?

7. S.-nin özünü öldürməsi ilə ölümündən əvvəlki dövrdə olduğu psixi vəziyyət arasında səbəbli əlaqə mövcuddurmu?

Ölümündən sonrakı kompleks məhkəmə-psixiatriya və məhkəmə-psixoloji ekspertizasının gəldiyi yekun nəticə isə belə olmuşdur:

Məhkəmə-psixiatrik ekspertizası üzrə:

S. sağlığında *involüsiya paranoid* psixi xəstəliyindən əziyyət çəkmişdir. Bunu cinayət işində olan tibbi sənədlərdən və şahid ifadələrindən görüldüyü kimi, psixi xəstəliklə əlaqədar ambulator və stasionar qaydada müalicə alması, 2008-ci ildə Quba Rayonlararası Psixonevroloji Reabilitasiya Mərkəzində yuxarıda göstərilən diaqnozla müalicə alması, şahid ifadələrində göstəriləndiyi kimi ünsiyyətdən çəkinməsi, özünə qapanması, səbirsiz olması, əhvali-ruhiyyəsinin aşağı olması, dəfələrlə özünü öldürməyə cəhd göstərməsi və sair sübut edir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə güman etmək olar ki, mərhum S.-də intihar edərək involüsiya paranoid psixi xəstəliyinin əlamətləri olmuşdur. Qeyd olunan involüsiya paranoid S.-ni intihar edərək öz hərəkətlərinin mənasını düzgün dərk etmək və onları şüurlu şəkildə idarə etmək iqtidarından məhrum etmiş-

dir. S.-də qeyd olunan psixi xəstəliyin onun özünü öldürməsinə bilavasitə səbəb olmasını güman etmək olar.

Məhkəmə-psixoloji ekspertizası üzrə:

Ehtimal olunur ki, S.-nin intihar etməzdən əvvəl və intihar edərək psixi-emosional vəziyyətini onda güman edilən psixi xəstəliyi şərtləndirmişdir. S.-nin özünü öldürməmişdən əvvəlki dövrdə psixi-emosional vəziyyəti hərəkət və davranışına neqativ təsir etmiş, buna görə də hərəkət və davranışını şüurlu şəkildə idarə edə bilməmişdir. S.-də intihar edərək fizioloji affekt, stress, psixi-emosional gərginlik, frustrasiya halları yaranmamışdır. Ehtimal edilir ki, S.-nin özünü öldürməsi ilə ölümündən əvvəlki dövrdə keçirdiyi psixi-emosional vəziyyəti arasında səbəbli-əlaqə mövcud olmuşdur.

Beləliklə, kompleks məhkəmə psixoloji-psixiatrik ekspertizanın predmeti olan anomaliyalar və pozğunluqların psixoloji xarakteristikasını qiymətləndirərək, qeyd etmək lazımdır ki, onların çoxaspektli strukturu və cinayət-prosessual əhəmiyyətli hərəkətlərə təsiri yalnız kompleks psixoloji-psixiatrik tədqiqatlar yolu ilə nəzərdən keçirilməlidir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Abdullayev N. Suisidal və suicidal cəhd hallarında kompleks məhkəmə-psixiatrik və məhkəmə-psixoloji ekspertizasının bəzi məsələləri. – Bakı, 2017, №65, – s. 208-213
2. Сафуанов Ф.С. судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: научно-практическое пособие. М., 1998, с.921; Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы: учебное пособие для вузов. – М., – 2003. – 431 с.
3. Кудрявцев И.А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза: научно-практическое руководство. – М., 1999. – 497 с.
4. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы: учебное пособие для вузов. – М., 2000. – 333 с.
5. Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. – М., 1988. – 224 с.
6. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы: учебное пособие для вузов. – М., 2002. – 333 с.
7. Кудрявцев И.А. Судебно-психолого-психиатрическая экспертиза. – М., 1998, – 224 с.
8. Коченов М.М. Комплексная психолого-психиатрическая экспертиза (к постановке проблемы)//Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1978. Вып. 29, – с.123-124.
9. Кудрявцев И.А. Судебно-психолого-психиатрическая экспертиза. – М., 1998. – с. 497.
10. Енгальчев В.Ф., Шипшин С.С. судебно-психологическая экспертиза. Методическое руководство. – М., 1997, – 190 с.
11. Psychological autopsy of suicide-a cross-sectional study Farooq Ahmed Khan, B. Anand, M. Gowri Devi, K. Krishna Murthy Indian J Psychiatry. 2005 Apr-Jun; 47(2): 73-78. doi: 10.4103/0019-5545.55935

Абдуллаев Натиг Нураддин оглу

**КОМПЛЕКСНАЯ СУДЕБНАЯ ПСИХОЛОГО-ПСИХИАТРИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА
В СЛУЧАЯХ СУИЦИДА И СУИЦИДАЛЬНЫХ ПОПЫТОК**

РЕЗЮМЕ

В случаях суицида и суицидальных попыток следователи назначают комплексную судебно-психиатрическую и психологическую экспертизу. В настоящее время большое значение имеет вопрос о полномочиях эксперта-психиатра, эксперта-психолога, а также их совместных полномочий.

В статье рассмотрены вопросы, возникающие при назначении комплексной судебно-психиатрически-психологической экспертизы, а также определены границы этих экспертиз.

Abdullayev Natiq Nuraddin

**COMPLEX FORENSIC PSYCHOLOGICAL-PSYCHIATRIC
EXPERTISE IN CASES OF SUICIDAL AND SUICIDE ATTEMPTS**

SUMMARY

In cases of suicide and attempted suicide, investigators prescribe complex forensic psychiatric-psychological examinations. At this time, the question of the powers of an expert psychiatrist and an expert psychologist, as well as their joint powers, is of great importance.

The article deals with the questions raised when appointing a complex forensic psychiatric-psychological expertise and defines the boundaries of those expertises.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 04.03.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 08.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 12.03.2024

Səfərov Yılmaz Seyfəddin oğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “Beynəlxalq iqtisadi hüquq” ixtisası üzrə magistrantı

E-mail: yilmazseferov01@gmail.com

UOT 341

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.020

BEYNƏLXALQ HÜQUQDA DÖVLƏTLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAF STATUSUNUN TƏSNİFATLANDIRILMASI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İNKİŞAF İNDEKSLƏRİ

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf statusu, dövlətlərin təsnifatlandırılması, təsnifat meyarları, inkişaf indeksləri, insan inkişafı, ümumi daxili məhsul, inkişafda olan ölkələr.

Ключевые слова: состояние экономического развития, классификация государств, критерии классификации, индексы развития, человеческое развитие, валовой внутренний продукт, развивающиеся страны.

Keywords: economic development status, classification of states, classification criteria, development indices, human development, gross domestic product, developing countries.

Beynəlxalq hüquqda dövlətlər iqtisadi imkanlarına görə müxtəlif metodlarla – iqtisadiyyatın həcmi, istehsal göstəriciləri, sosial vəziyyət, səhiyyə və təhsilin vəziyyəti, infrastrukturun təkmilliyi və s. ilə bağlı meyarlara əsaslanaraq təsnifatlandırılır. İqtisadi göstəricilərə görə dövlətləri qiymətləndirmək üçün müxtəlif beynəlxalq təşkilat və ixtisaslaşmış qurumlar tərəfindən tərtib olunan reyting siyahıları və indekslər mövcuddur. Məsələn, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı öz fəaliyyəti

çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin aşağıda göstərilən sahələr üzrə inkişaf səviyyələrinə diqqət yetirir:

- humanitar inkişafın səviyyəsi (məsələn, təhsilin, səhiyyənin vəziyyəti və s.);
- istehsalat və kənd təsərrüfatının inkişafı (o cümlədən, onların təchizatı, suvarma və digər texniki imkanların mövcudluğu);
- ekoloji təhlükəsizlik tədbirləri (məsələn, atmosferin qorunması, suda və quruda biomüxtəlifliyin mühafizəsi və s.);
- infrastruktur səviyyəsi (məsələn, şəhərləşmənin vəziyyəti, enerji təchizatı, yol və nəqliyyat sisteminin vəziyyəti və s.);
- inzibati idarəçiliklə bağlı vəziyyət (məsələn, korrupsiya, çirkli pulların yuyulması əleyhinə mexanizmlərin, qanunvericilik aktlarının mövcudluğu və effektivliyi).

Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı təsnifat zamanı daha fərqli meyarları əsas götürür. Adambaşına düşən cəmi illik qazanc göstəricisi üzərindən təsnifat aparan Dünya Bankı 1994-cü il avqust ayında dərc etdiyi “İllik Hesabat” sənədində həmin göstəricilərə görə dövlətləri aşağıdakı şəkildə fərqləndirmişdir:

- illik gəlirin 725,00 ABŞ dollarından az olduğu 64 ölkə (aşağı gəlirli);

- gəlirin 725,00 – 2.895,00 ABŞ dolları arası (aşağı-orta gəlirli) olduğu 66 ölkə;
- qazancın 2.896,00 – 8.995,00 dollar arası (yuxarı-orta gəlirli) olduğu 35 ölkə;
- daha yüksək illik gəlirin qeydə alındığı (yüksək gəlirli) 44 dövlət [1].

İqtisadi-ticarət döviyyəsinin artması ilə bu rəqəmlərdə dəyişikliklərin olması qaçılmaz olmuşdur. Dünya Bankının 2014-cü ildə elan etdiyi statistik məlumatlara görə illik adambaşına gəlir 12.735,00 ABŞ dolları və daha yüksək olan ölkələr yüksək gəlirli ölkələr kimi qeyd edilib. İllik adambaşına gəlir 1.045,00 ABŞ dollarından az olan dövlətlər isə az gəlirli, ən az inkişaf etmiş ölkələr hesab edilir [2].

Yeni sənayeləşmiş dövlətlərin inkişaf göstəriciləri BMT metodikası üzrə – adambaşına düşən milli gəlirə, emal sənayesinin xüsusi çəkisinin orta illik artım səviyyəsinə, sənaye məhsullarının ixracatda çəkisinə və xarici investisiyaların həcminə görə fərqləndirilir [3]. Beynəlxalq Valyuta Fondu (IMF) tərəfindən təqdim olunmuş baza məlumatlar əsasında Dünya bankı, son təsnifatında dünya əhalisinin 6.82 milyardını əhatə edən 152 dövləti inkişafda olan ölkələr kateqoriyasına aid edib [2]. Digər qabaqcıl iqtisadiyyatlar və ya inkişaf etmiş ölkələr sırasında geniş iqtisadi imkanlara və təcrübəyə sahib olan, iqtisadi inkişaf göstəriciləri ən yüksək səviyyədə olan dövlətlər yer alır. Bu dövlətlər öz geniş miqyaslı və müstəqil iqtisadiyyatları ilə diqqət çəkir. Bu sıraya Almaniya, Avstraliya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Birləşmiş Krallıq, Belçika, Kanada, Danimarka, İsveç, Fransa, İspaniya, Sinqapur, Hollandiya və s. daxildir [4]. Dünya Bankının təsnifatına görə, həmin ölkələrdə yaşayan əhalinin illik adambaşına düşən orta gəlir məbləği 2014-cü ildə 12.735,00 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Eyni zamanda, təsnifatda nisbətən orta gəlirli (illik adambaşına gəlir 10.779,00 ABŞ dolları təşkil edən) ölkələr də fərqləndirilib [2].

Təsnifatlarda əsas mövqe inkişaf etməkdə olan ölkələrə məxsusdur. İnkişaf etməkdə olan

ölkələrdə yaşayış səviyyəsi, humanitar inkişaf indeksi inkişaf etmiş ölkələrlə və ya ən yüksək səviyyədə sənayeləşmiş ölkələrlə müqayisədə daha zəif inkişaf etmişdir və birincilərdə hələ ki tam təkmilləşməmiş sənaye infrastrukturu diqqəti cəlb edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr (məsələn, Albaniya, Türkiyə, Belarus, Bolqarıstan və s.) istehsal və ixracın həcmi artırmağa çalışan ölkələrdir.

Dünya Bankının 2014-cü il üzrə hesabat sənədində ən aşağı inkişaf pilləsində az inkişaf etmiş dövlətlər qərarlaşıb. Bu kateqoriyada illik adambaşına ən az gəlirin qeydə alındığı və aşağı insani inkişaf göstəricilərinə sahib olan dövlətlər yer alır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyətində sənayeləşmənin səviyyəsi sürətə qalxır. Bu ölkələrdə sənayenin inkişafı istiqamətində atılan addımlar sayəsində kəndlərdən şəhərlərə köçün sürəti kifayət qədər yüksəkdir və artmaqda davam edir. İEOÖ-də təhsil sistemindəki yeniliklər, səhiyyə sahəsindəki inkişaf tədricən özünü büruzə verir, siyasi və hüquqi institutlarda inkişaf gözə çarpır. Şəhərlərdə xəstəxana, məktəb və ədliyyə kimi dövlət müəssisələrində bölgələrlə müqayisədə daha inkişaf etmiş sosial xidmətlər göstərilir. Sürətli urbanizasiya nəqliyyat infrastrukturunda inkişaf müşayiət olunur. Ən mühüm amil adambaşına düşən milli gəlirin miqdarıdır. Çünki bu məbləğlər həm də ölkədə yaşayan vətəndaşların yaşayış səviyyəsini ifadə edir [2].

Ölkələrin təsnif olunması üzrə məlumatlar ayrı-ayrı ölkələr üzrə ya ümumi – cəmi, ya da orta göstəricilərə əsaslanır. İnkişaf etməkdə olan bazar və iqtisadiyyatlar üzrə vəziyyəti ifadə etmək üçün arifmetik, ortalama rəqəmlərdən istifadə olunur. Bu zaman, istər artım templəri, istərsə də əmsallar, daxili iqtisadiyyata aid digər məlumatlar da nəzərə alınmaqla ümumi daxili məhsul (ÜDM) göstəricisi ilə ölçülür.

Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən 2023-cü il üçün Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya iqtisadiyyatları üzrə real ÜDM-in həcmi, inflyasiya (yekun istehlak qiymətləri əsasında), cari hesab

balansı, işsizliyin səviyyəsi (faizlər və milli valyuta ilə) və s. ilə bağlı göstəricilərin əks olunduğu hesabatlar yayımlanıb. Hesabata əsasən, Azərbaycan iqtisadiyyatının əvvəlki illərlə müqayisədə əsas göstəriciləri 2023-cü il üçün aşağıdakı kimi olmuşdur:

- real ÜDM üzrə – 2.9%-lik artım;
- inflyasiya – 9%;
- cari hesab balansı – 13.453.000.000,00 ABŞ dolları;
- işsizlik səviyyəsi – əmək qabiliyyətli əhalinin 5.8%-i [5].

Ölkə	Göstərici	Ölçü vahidi	Məbləğ	2023
Azərbaycan	Ümumi daxili məhsul, sabit qiymətlə	Faiz dəyişimi		2.999
Azərbaycan	İnflyasiya, yekun istehlak qiymətləri	Faiz dəyişimi		9.000
Azərbaycan	İşsizlik göstəricisi	Ümumi əmək qabiliyyətli əhalinin faizi		5.820
Azərbaycan	Cari hesab balansı	ABŞ Dolları	Milyard	13.453

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf göstəricilərindən danışarkən BMT-nin İnkişaf Proqramında (United Nations Development Programme) qeyd olunmuş statistikalara da yer vermək lazımdır. Məsələn, proqram çərçivəsində İnsani İnkişaf İndeksinə (Human Development Index) görə, insani inkişafın davamlılığını qiymətləndirmək üçün 3 meyar əsas götürülməlidir: 1) uzun və sağlam həyat; 2) təhsil və; 3) layiqli həyat standartı. Bunlarla yanaşı humanitar inkişaf göstəricilərinə qidalanma, tibbi xidmət və ona əlçatanlıq, gəlir səviyyəsi, məşğulluq vəziyyəti, o cümlədən savadlılıq, şəxsi həyatın təmini və s. aid edilir [6].

Dövlətlərin ticarət potensialı, tədiyyə balansının vəziyyəti də təsnifatlandırma üçün əhəmiyyətlidir. UNCTAD-ın Azərbaycana aid 2022-ci il iqtisadi profilinə nəzər salsaq, 38.147.000,00 ABŞ dolları məbləğində ixrac, 14.540.000,00 ABŞ dolları dəyərində malların idxal edildiyini, malların ticarət balansının isə 23.607.000,00 ABŞ dolları təşkil etdiyini və neft məhsulları qrupu üzrə ixracın ümumi ixrac əməliyyatlarının 93%-ni təşkil etdiyini görürük. Eyni zamanda, 2022-ci ildə ix-

rac üzrə 71,8 % böyümənin müşahidə edildiyi qeyd olunur [7].

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf statusunun müasir vəziyyətinə Ermənistanın hərbi təcavüzü və bunun nəticəsində sosial-iqtisadi inkişafa sərflənən oluna biləcək xərclərin də pozulmuş ərazi bütövlüyünün bərpası məqsədi ilə milli müdafiə istiqamətinə yönəldilməsi amilləri də ciddi şəkildə təsir göstərmişdir.

Yekunda, dövlətlərin iqtisadi inkişaf göstəriciləri üzrə hansı kateqoriyaya aid olunmasına dair istər BMT və onun ixtisaslaşmış qurumları, istərsə də Dünya Ticarət Təşkilatı hüququ və digər beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində vahid müəyyən olunmuş meyarlar mövcud olmasa belə, yuxarıda sadalanan göstəricilər ölkələrin inkişaf statusunun təyin edilməsi zamanı nəzərə alınan əsas amillər hesab olunur. Azərbaycan Respublikası daxil olmaqla dünya üzrə bir çox ölkə öz iqtisadi və sosial fəaliyyəti üzrə həmin göstəricilər çərçivəsində inkişaf etmək və ya geriləmək yönündə qrafik cızır.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. The World Bank Annual Report – 1994. The World Bank Washington, D.C. 20433 <https://documents1.worldbank.org/curated/en/567941468322429653/pdf/multi0page.pdf>;
2. Meil Fantom, Umar Serajuddin, “The World Bank’s Classification of Countries by Income” Development Economics Data Group January 2016;
3. Sadıqov Ə. İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı: «Bakı Universiteti» nəşriyyatı. 2008, 396 c;
4. Country Compositions of WTO Countries. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April/groups-and-aggregates#ae>;
5. World Economic Outlook International Monetary Fund – April 2023 - IMF Library, s. 39-45;
6. İnsan inkişafı tədris vəsaiti – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı İnkişaf Proqramı. Bakı – 2014;
7. <https://unctadstat.unctad.org/CountryProfile/GeneralProfile/en-GB/031/index.html>.

Сафаров Йылмаз Сейфаддин оглу

**КЛАССИФИКАЦИЯ СТАТУСА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВ В
МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ И ИНДЕКСЫ РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

РЕЗЮМЕ

Классификация статуса экономического развития государств в международном праве определяет порядок отношения, которое другие государства должны проявлять по отношению к этому государству, будь то в международной торговле или иной экономической деятельности, а также пределы применяемых уступок и преимуществ. В рамках данной статьи проанализированы критерии, используемые различными международными организациями и специализированными учреждениями при классификации государств, а также индексы развития нашей страны на основе этих критериев.

Safarov Yilmaz Seyfaddin

**CLASSIFICATION OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT STATUS OF STATES IN INTERNATIONAL
LAW AND DEVELOPMENT INDICES OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

SUMMARY

The classification of the economic development status of states in international law determines the order of treatment that other states must exhibit towards that state, whether in international trade or other economic activity, as well as the limits of the applicable concessions and advantages. Within the scope of this article, it is analyzed the criteria used by various international organizations and specialized institutions when classifying states, as well as the development indices of the country based on these criteria.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 24.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 04.03.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 05.03.2024

Hajiyev Jumshud Amir,

Master's student specializing in "European Law", Law Faculty, Baku State University

E-mail: hajievcl@mail.ru

UOT 341

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.022

THE THEORETICAL FRAMEWORK, SIGNIFICANCE, AND PRINCIPAL CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq, beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq, beynəlxalq cinayət hüququ, beynəlxalq münasibətlər, dövlətlərarası əməkdaşlıq prinsipi.

Ключевые слова: международное право, международно-правовое сотрудничество, международное уголовное право, международные отношения, принцип межгосударственного сотрудничества.

Keywords: international law, international legal cooperation, international criminal law, international relations, the principle of state cooperation.

Before delving into the international legal cooperation on criminal matters, it is essential to ascertain the substance of international cooperation by employing a deductive approach to the issue. The comprehension of international legal cooperation can be scrutinized in the context of international public law.

A. In respect of international law, international cooperation is a fundamental principle in international law, reflecting the recognition that

global challenges and issues require collaborative efforts among states to achieve common goals and address shared concerns.

Firstly, it should be noted that the normative framework envisioning cooperation among states is rooted in the establishment of international customary law. The history of cooperation of states is intrinsically linked to the formation of states themselves, as without this, it would be impossible to discuss international relations and their development.

The aforementioned principle is referred to by various names in international legal literature, such as the "principle of cooperation" [7, p. 285], or the "principle of states cooperating with each other" [3, p. 41].

While the United Nations (UN) Charter emphasizes principles such as the peaceful resolution of disputes and international cooperation, it does not explicitly use the term "international cooperation" in a specific provision. However, the Charter outlines several key principles and objectives that underscore the importance of international cooperation. Some relevant provisions include:

In accordance with Article 1, Paragraph 3 of the Charter, the implementation of international

cooperation in solving economic, social, cultural, and humanitarian international problems is established as a duty upon states. Furthermore, in accordance with Article 1, Paragraph 1 of the Charter, the task of implementing “collective measures for the maintenance of international peace and security” is assigned.

The international law principle of state cooperation find their expression in two additional articles of the UN Charter. Specifically, Articles 55 and 56 of the Charter are dedicated to the collaboration of states in the social, economic, and cultural fields. Article 56 of the UN Charter outlines two types of international cooperation for UN members: achieving the purposes set forth in the Charter and collaborating with the UN itself to fulfill its obligations in the field of international cooperation [14].

The 1970 Declaration on Principles of International Law affirmed the duty of states to cooperate with each other. The relevant provision in the declaration states: “States have the duty to cooperate with each other, regardless of political, economic, and social systems, in various spheres of international relations, in order to maintain international peace and security and to promote international economic stability and progress...” [11].

In addition while the Helsinki Final Act does not establish a specific “duty to cooperate,” it reflects a broader commitment to principles of international cooperation, mutual respect, and the peaceful resolution of disputes. It is declared that the participating States express their intent to promote economic, scientific, technological, cultural, and other ties among themselves (Principle VI) [9].

The principle of states’ cooperation is one of the fundamental principles of international law, encompassing the right and obligation of states to collaborate in various fields of international relations, irrespective of the political, economic, and social differences in their respective systems.

At the same time, international cooperation between states, especially in criminal cases, was directly promoted in the decisions adopted by the UN General Assembly.

A resolution adopted by the UN General Assembly on 03 December 1973 named “Principles of international co-operation in the detection, arrest, extradition and punishment of persons guilty of war crimes and crimes against humanity” states that States shall assist each other in detecting, arresting and bringing to trial persons suspected of having committed such crimes and, if they are found guilty, in punishing them. States shall cooperate with each other in the collection of information and evidence which would help bring to trial the persons indicated in paragraph 5 above, and shall exchange such information [13].

Similar provisions are indicated in the resolution adopted by the General Assembly on “International cooperation in criminal matters” dated February 4, 1998 [12].

Some scholars even broaden the scope of the principle of states’ cooperation, stating, the envisaged principle also includes the implementation of international cooperation among states and other subjects of international law (such as international governmental organizations) in areas of international relations. States, particularly, should cooperate with the United Nations [1, p. 455].

When referring to the principle of international cooperation among states, it implies the joint actions of states in different spheres (political, economic, social, and other areas) to address common international issues, organize for mutual benefit, ensure their mutual interests, and coordinate these activities [1, p. 456].

The primary purpose of the analyzed principle is to promote and facilitate interstate international cooperation.

Criminal law and proceedings are at the heart of state sovereignty and cooperation in criminal

matters is a voluntary undertaking; a State is not obliged to cooperate with others in criminal matters unless it has agreed to do so. But over time, the parochial view that criminal law, including its effects, is local in nature has given way to an ever-growing need for and actual regulation of international legal cooperation. International crimes are of concern to all States and therefore lend themselves to efforts at cooperation [8, p. 85].

Thus, the cooperation among states encompasses not only the implementation of measures for the preservation of peace and security but also extends to the broadening of relations in the economic, scientific-technical, cultural, and other fields of interstate relations. In the United Nations Charter, certain rights and obligations are envisaged for states. This is a generally accepted principle. The concrete forms of state cooperation depend on the states themselves, their demands, needs, domestic legislation, and the international obligations they undertake. Cooperation should not run contrary to the objectives of the United Nations based on mutual and beneficial collaboration while respecting the internal legislation of states. The mentioned principle calls on states to cooperate with each other regardless of the diverse aspects of their political, economic, and social systems.

It is especially noteworthy that the subject of international cooperation among states also encompasses collaboration on combating international criminality, including the international cooperation of states on criminal matters as a legal consequence of this action. It is evident that in the 1970 Declaration, the maintenance of international peace and security has been designated as one of the fundamental objectives in the implementation of international cooperation.

B. Let's examine the historical circumstances that led to the establishment of international collaboration in criminal affairs and the factors that influence it. In other words, what is the impor-

tance of international legal cooperation in criminal cases, and why should states cooperate?

The history of international legal cooperation in criminal matters can be traced back to various historical developments and the need for nations to address cross-border criminal activities. Throughout history, the need for international legal cooperation in criminal matters has grown with the globalization of crime. The development of treaties, conventions, and international organizations reflects the ongoing effort to establish a framework for cooperation among nations in addressing and combating transnational crimes. Elaboration on the history of this topic will be provided in greater detail in the subsequent chapters.

The imperative for the support of other nations in effectively investigating, prosecuting, and penalizing perpetrators, especially those involved in transnational crimes, is crucial. Given the global mobility of offenders and the utilization of sophisticated technology, there is an increased necessity for cooperation and aid among law enforcement, prosecutors, and judicial authorities to assist the jurisdictionally relevant state.

The emergence and expansion of transnational organized crime has created challenges for criminal justice systems around the world. Individual perpetrators and organized criminal groups are highly mobile, and their activities frequently occur across international borders. They often seek to evade detection, arrest and punishment by moving to other jurisdictions or by laundering the proceeds of crime through offshore financial institutions or other companies. Deficiencies in States' capacities to address the threats posed by transnational organized crime, as well as the diversity of legal systems involved and discrepancies in applicable legal requirements, coupled with the absence or limited use of communication channels between cooperating States, often lead to shortcomings and setbacks that have an impact on the effectiveness of international cooperation in criminal matters [10, p. 4].

Hence, emphasizing the importance of international legal cooperation in criminal cases, it is stated that law enforcement officials face challenges when investigating or initiating legal actions against individuals suspected of involvement in transnational activities, especially when those individuals are located outside their jurisdiction. The difficulties arise when key evidence, witnesses, victims, or the proceeds from the crime are situated in foreign territories, and the legal and judicial systems they must engage with differ from their own. Despite these challenges, practitioners cannot confine their work to national borders; instead, they are compelled to collaborate with foreign counterparts to bring the perpetrators of such offenses to justice. The success of combating transnational crime hinges on the close cooperation between states in criminal matters.

C. Now, approaching the issue more specifically, it is necessary to define the concept of international cooperation in criminal cases.

Firstly, it would be appropriate to consider international legal cooperation on criminal matters as an institution of international criminal law, which is a field of international law.

Thus, in the broadest and most traditional sense, international criminal law means the system of norms that determine and regulate the mutual relations of states in the field of combating crime. In this sense, ICL, regardless of the type of crimes committed in it, includes extradition, resolution of jurisdictional conflicts, mutual assistance and interaction between law enforcement and judicial authorities of different states, etc. includes complex norms regulating relations on related issues.

As can be seen from the above-mentioned reference, International Criminal Law is not only related to the prevention and elimination of criminal activity inherent in international public danger, but it is also a system of norms regulating relations and cooperation between states, including other subjects of international law, on any crimes.

International cooperation in criminal matters is a comprehensive set of procedures carried out by the competent judicial authority of one state on behalf of the judicial authority of another state. The processes of request are conducted in accordance with existing bilateral or multilateral agreements between the relevant states. In the absence of such agreements, procedures are guided by principles of customary international law and the principle of reciprocity [5, p. 5].

International cooperation in criminal matters is sometimes expressed in a limited way: In this context, international judicial cooperation in criminal matters refers to the fulfillment by the judicial authorities of one state of the criminal procedures requested by the judicial authorities of another state [4].

Thereby, international legal cooperation in criminal matters refers to the collaborative efforts and agreements between sovereign states or their respective authorities to address and combat criminal activities that extend across national borders. It involves the sharing of information, intelligence, and resources, as well as the coordination of efforts to investigate, prosecute, and adjudicate crimes that have an international dimension. The notion recognizes the interconnectedness of modern criminal activities, such as transnational organized crime, cybercrime, terrorism, and corruption, which often transcend the jurisdictional boundaries of individual states.

In criminal matters, international legal cooperation entails mutual support among judicial authorities (such as courts, prosecutors, and, in some jurisdictions, law enforcement agencies and enforcement authorities) in criminal proceedings falling within the jurisdiction of criminal courts. Judicial cooperation can be defined as any form of assistance and contribution provided mutually at the request of a foreign country within the framework of criminal proceedings conducted in that country [6, p. 157].

The last concept more precisely and fully covers the essence of international cooperation in criminal cases from a legal point of view.

Thus, international legal cooperation in criminal matters refers to the collaborative efforts and agreements between sovereign states or their respective authorities to address and combat criminal activities that extend across national borders. It involves the sharing of information, intelligence, and resources, as well as the coordination of efforts to investigate, prosecute, and adjudicate crimes that have an international dimension. The notion recognizes the interconnectedness of modern criminal activities, such as transnational organized crime, cybercrime, terrorism, and corruption, which often transcend the jurisdictional boundaries of individual states. International cooperation in criminal matters can be based on a variety of instruments, including bilateral or multilateral treaties, conventions, informal arrangements, or memorandums of understanding.

Despite this, the normative foundations of international legal cooperation in the fight against crime and in criminal matters began to take shape broadly in the 20th century. Currently, in the context of criminal matters, it is possible to discuss a significant number of international treaties related to both bilateral and multilateral (universal and regional) international legal cooperation.

The following are the main features characterizing the normative foundations regulating international legal cooperation in criminal matters:

- These norms do not criminalize or prescribe punishment for individual crimes themselves; instead, they are procedural in nature, regulating the process of implementing international cooperation. They do not criminalize offenses individually or prescribe penalties for them.

- The normative material in this field must have an international character, meaning it should be created not unilaterally by the subjects of international law but through consensus and

agreement. This distinguishes it from efforts to combat criminality at the national level.

- The purpose of these norms is to combat criminality. It is crucial to emphasize that without such cooperation and the procedural norms regulating it, the mechanism for the realization of international criminal law would be lacking, and the goal of combating criminality would be unattainable.

- This cooperation can be implemented irrespective of the type of crime. Because today, the principle of responsibility of individuals for international crimes is considered one of the main principles of international criminal law. However, the normative framework related to transnational crimes affecting the interests of the international community is more extensive.

- International cooperation on criminal matters is regulated both at the international level and through domestic legislation. Most states have enacted specific national legislative acts on this matter. For instance, the Law of the Republic of Azerbaijan “On Legal Assistance in Criminal Matters,” dated June 29, 2001, serves as a domestic legislative act regulating mutual legal assistance, which is one form of cooperation in criminal matters [2].

- Finally, there is no existing universal and consolidated act regulating international legal cooperation on criminal matters. This creates difficulties in regulation by complicating the implementation of interstate cooperation.

The international legal cooperation in criminal matters aims to enhance the effectiveness of criminal justice systems globally by facilitating cooperation in preventing, investigating, and prosecuting criminal activities. Cooperation contributes to the promotion and strengthening of the rule of law on an international scale, fostering a shared commitment to upholding legal principles and norms. International cooperation seeks to prevent criminals from escaping justice by exploiting jurisdictional boundaries, promo-

ting a unified global response against criminal activities.

Conclusion: To sum up, international judicial cooperation in criminal matters plays a pivotal role in addressing the evolving challenges posed by transnational crime. The complexities of modern criminal activities require a concerted effort among nations to share information, evidence, and expertise. Through mechanisms such as extradition treaties, mutual legal assistance agreements, and international organizations, countries can collaborate effectively to combat cross-border criminal activities.

The success of international judicial cooperation relies on fostering trust and ensuring a fair and efficient legal process. While challenges such as differing legal systems, cultural nuan-

ces, and political considerations may arise, the benefits of enhanced collaboration far outweigh the obstacles. As the world becomes more interconnected, the need for a coordinated response to transnational crime becomes increasingly imperative.

In the face of emerging threats like cybercrime, terrorism, and organized crime, nations must continue to strengthen their commitment to international cooperation. This involves not only improving existing mechanisms but also exploring innovative approaches to address the ever-changing nature of criminal activities. Ultimately, a united front against transnational crime is essential for the preservation of global security and peace and the establishment of a just and effective international legal framework.

References:

1. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə I cild. Ümumi hissə. – Bakı: Günəş-B, –2018. – 704 s.
2. “Cinayət işlərinə dair hüquqi yardım haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/2804>
3. L.H.Hüseynov. Beynəlxalq hüquq. Dərslik. – Bakı: Qanun Nəşriyyatı, – 2012, – 368 s.
4. Avropa Birliqində Cezaî Konularda Uluslararası Adli İş Birliqi. T.C. Adalet Bakanliqi Diş İlişkiler ve Avropa Birliqi Genel Müdürlüğü, – 2021. – 163 p.
5. Cezaî Konularda Adli İşbirliqi Rehberi, Adalet Bakanliqi, Uluslararası Hukuk Ve Diş İlişkiler Genel Müdürlüğü. Ankara: Şen Matbaa, – 2014. – 169 p.
6. Durmuş Tezcan/Mustafa Ruhan Erdem/R. Murat Önok, Uluslararası Ceza Hukuku, Seçkin Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, –2019. – 624 p.
7. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник. – 1997. – 432 с.
8. An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Second edition. Robert Cryer. Håkan Friman, Darryl Robinson, Elizabeth Wilmshurst. Cambridge University Press, – 2010. – 618 p.
9. Conference on Security And Co-Operation In Europe Final Act (Helsinki, 1975): [Electronic resource] /URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act>
10. Digest of Cases of International Cooperation in Criminal Matters Involving the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime as a Legal Basis, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, 2021, 162 p.
11. The 1970 Declaration on Principles of International Law: [Electronic resource] /URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf>
12. UN General Assembly resolution on “International cooperation in criminal matters” dated February 4, 1998.
13. UN General Assembly resolution on 03 December 1973 named “Principles of international co-operation in the detection, arrest, extradition and punishment of persons guilty of war crimes and crimes against humanity”: [Electronic resource] /URL: <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1973/25.pdf>
14. United Nations (UN) Charter (1945): [Electronic resource] /URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>

Hacıyev Cümşüd Əmir oğlu

**CINAYƏT İŞLƏRİNƏ DAİR BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ ƏMƏKDAŞLIĞIN
NƏZƏRİ TƏRƏFLƏRİ, ƏHƏMİYYƏTİ VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

XÜLASƏ

Müasir dövrdə sosial, mədəni və iqtisadi münasibətlərin genişlənməsi, texnoloji yeniliklərin, xüsusən də informasiya sistemlərinin yaratdığı imkanlarla birlikdə transmilli cinayətlərin artmasına və bu sahədə yeni cinayət növlərinin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət cinayətlərin araşdırılmasını və cəzalandırılmasını çətinləşdirir və dövlətlər arasında ədalət mühakiməsi sahəsində daha güclü əməkdaşlığı zəruri edir. Cinayət işlərində beynəlxalq hüquq və məhkəmə əməkdaşlığının vacibliyini nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası da bu sahədə bugünədək bir çox beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısına çevrilmişdir. Hazırkı tədqiqatımız cinayət işlərində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığın nəzəri məsələlərinə, onun əhəmiyyətinin və əsas xüsusiyyətlərinin təhlilinə həsr edilmişdir.

Гаджиев Джумшуд Амир оглу

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ, ЗНАЧЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ**

РЕЗЮМЕ

В современное время расширение социальных, культурных и экономических связей, а также возможности, создаваемые технологическими инновациями, особенно информационными системами, привели к росту транснациональной преступности и появлению новых видов преступлений в этой сфере. Такая ситуация усложняет расследование и наказание преступлений и требует более тесного сотрудничества между государствами в сфере правосудия. Принимая во внимание важность международного права и судебного сотрудничества по уголовным делам, Азербайджанская Республика стала участницей многих международных соглашений в этой области. Наше нынешнее исследование посвящено теоретическим вопросам международно-правового сотрудничества по уголовным делам, анализу его значения и основных особенностей.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 15.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 17.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 20.02.2024

Mammadli Asmar Afghan,

2nd year LLM student specializing in “European Law”, International Private Law and European Law Department, Baku State University

E-mail: asmar.mammadli97@gmail.com

UDC 341

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.025

LEGAL ANALYSIS OF ECTHR’S DECISION IN THE CASE OF OHANYAN AND OTHERS V. AZERBAIJAN - 74508/16

Açar sözlər: mülkiyyətin mühafizəsi, mülkiyyətədən maneəsiz istifadə, ekstraterritorial yurisdiksiya, effektiv nəzarət, dövlət təmsilçisinin səlahiyyətləri və nəzarəti, Azərbaycanın yurisdiksiyasının olmaması, uyğunluq meyarları, yerə və şəxsə görə uyğunsuzluq.

Ключевые слова: защита собственности, беспрепятственное пользование имуществом, экстерриториальная юрисдикция, эффективный контроль, полномочия и контроль государственного агента, отсутствие юрисдикции Азербайджана, критерии приемлемости, несоответствие по месту и лицу.

Keywords: protection of property, peaceful enjoyment of possessions, extraterritorial jurisdiction, effective control, state agent authority and control, lack of jurisdiction of Azerbaijan, admissibility criteria, incompatible *ratione loci* and *ratione personae*.

In the case of Ohanyan and others v. Azerbaijan, the applicants are a married couple, Mr Garik Ohanyan and Ms. Yeraz Ohanyan, their children Kamo, Kristine, Tamara, Syuzanna and Ruzanna and the first applicant’s mother, Ms Amalya Ohanyan, who were used to live in the village of Talish (Talış), situated 3-4 kilomet-

res away from the line of contact between the “Republic of Nagorno-Karabakh” (the “NKR”; in 2017 renamed the “Republic of Artsakh”) and Azerbaijan.

The cases cited by the applicants as the basis of their complaints were as follows:

▪ Due to an indiscriminate military assault carried out by the Azerbaijani armed forces, there was a genuine and immediate danger to their lives. As a result of being forcibly displaced from Talish and unable to access their homes, their right to the respect of their family life and home was violated. Their property had been damaged during the shelling, thereby depriving them of the peaceful enjoyment of their property. (Based on this rationale, they invoked Articles 2 and 8 of the Convention, as well as Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention);

▪ The Azerbaijani Government hadn’t provided any example of a domestic case or opportunity that would have indicated that individuals in their circumstances might seek redress before the Azerbaijani authorities, thus there was no effective remedy easily available to them in Azerbaijan. In previous cases, the Commonwealth of Independent States (CIS) Convention of January 22, 1993, on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family, and Criminal Cases was invoked by the Armenian Prosecutor-General, but those authorities had previously declined to answer his

requests for legal aid. (Therefore, along with the other provisions invoked Articles 13 and 14 of the Convention were also referred to).

▪ The facts that were the subject of their complaints fell under the extraterritorial jurisdiction of Azerbaijan, as stipulated in Article 1 of the Convention.

The Azerbaijani government was posed with the following queries by the Court:

1. Do the facts of which the applicants complain in the present case fall under the jurisdiction of Azerbaijan?

2. Have the applicants had at their disposal an effective domestic remedy for their complaints, within the meaning of Article 13 of the Convention? If so, have they exhausted this remedy, as required by Article 35 § 1?

3. Were the applicants' lives threatened in the present case and, if so, was their right to life, ensured by Article 2 of the Convention, violated? In particular:

(a) Was the force used in compliance with the Convention or international humanitarian law?

(b) What types of weapons were used by the Azerbaijani armed forces during the clashes in April 2016?

(c) Were specific targets pre-determined and, if so, which were these targets? Was the applicants' property or the area in which the family used to live a target and, if so, why?

(d) Were the military operations planned and organised in such a way as to avoid or minimise as far as practicable any injury to the civilian population and any damage to private property? If so, what were the precise precautions taken?

4. Were the applicants subjected to inhuman or degrading treatment, in breach of Article 3 of the Convention, as a consequence of the military operations and their effects?

5. Has there been an interference with the applicants' right to respect for their family life or home, within the meaning of Article 8 § 1 of the

Convention? If so, was that interference justified in terms of Article 8 § 2? In particular, did the applicants have to leave and stay away from their home due to the clashes in April 2016 and, if so, for how long were they unable to return?

6. Has there been an interference with the applicants' peaceful enjoyment of possessions, within the meaning of Article 1 of Protocol No. 1? If so, was that interference justified?

7. Have the applicants suffered discrimination in the enjoyment of their Convention rights due to ethnicity or nationality or on any other ground contrary to Article 14 of the Convention?

Azerbaijani Government submitted the facts that the military clashes in question were initiated by the Armenian armed forces which subjected the Azerbaijani towns and villages in the districts of Goranboy, Tartar, Agdam, Khojavend and Fuzuli to heavy shelling. This resulted in a significant number of deaths among civilians and property destruction. Six civilians were killed and 33 wounded. Hundreds of private houses were damaged or completely destroyed. Public property and infrastructure were also subjected to extensive damage or destruction.

Furthermore, the Azerbaijani government had provided the following responses to the inquiries directed towards it:

▪ Applicants, referring to their statement in their observations that "their country of citizenship is 'the Nagorno-Karabakh Republic' or 'the Republic of Artsakh'", had failed to comply with the requirements of Rule 47 of the Rules of Court or that the application was abusive and should be rejected under Article 35 §§ 3 (a) and 4 of the Convention, as there is no state or other administrative or territorial entity called "the Nagorno-Karabakh Republic".

Pursuant to paragraph 1(a) of Rule 47 of the Rules of Court,

Rule 47 – Contents of an individual application

1. An application under Article 34 of the Convention shall be made on the application form

provided by the Registry, unless the Court decides otherwise. It shall contain all of the information requested in the relevant parts of the application form and set out:

(a) the name, date of birth, nationality and address of the applicant and, where the applicant is a legal person, the full name, date of incorporation or registration, the official registration number (if any) and the official address [3];

The relevant provisions of Article 35 §§ 3 (a) and 4 of the Convention reads as follows:

... 3. The Court shall declare inadmissible any individual application submitted under Article 34 if it considers that: (a) the application is incompatible with the provisions of the Convention or the Protocols thereto, manifestly ill-founded, or an abuse of the right of individual application; or ...

4. The Court shall reject any application which it considers inadmissible under this Article. It may do so at any stage of the proceedings [2].

▪ The applicants had failed to exhaust domestic remedies, as they did not make any effort, including through diplomatic channels, to approach the courts or investigating agencies of Azerbaijan in order to exercise their entitlement to file complaints on the alleged violations of the Convention.

Article 35 § 1 of the Convention – Admissibility criteria

“1. The Court may only deal with the matter after all domestic remedies have been exhausted, according to the generally recognised rules of international law ...” [2].

Exhaustion of domestic remedies is concerned, all remedies in respondent State must be used which provide redress for the situation applicant is complaining about. This usually consists of a claim brought before a relevant civil, criminal or administrative court, followed by an appeal where applicable, and even a further appeal to a higher court such as a Supreme Court or Constitutional court, if one exists. In addition,

the applicant must comply with the applicable rules and procedures of national law. The rationale for the exhaustion rule is to afford the national authorities, primarily the courts, the opportunity to prevent or put right the alleged violations of the Convention [5].

▪ The village of Talish is situated in the Tartar district of Azerbaijan and that, therefore, no action by the Azerbaijani armed forces on this territory could be regarded as extraterritorial. There was accordingly a presumption of territorial jurisdiction by Azerbaijan. Nevertheless, this and significant other parts of Azerbaijan’s sovereign territory were seized by forces for which Armenia bears responsibility according to international law, including the Convention. As a consequence of the stationing of armed forces on either side of the line of contact and the extensive use of land mines, the village of Talish was outside the control of Azerbaijan. Thus, the matters complained of by the applicants were not under the jurisdiction of Azerbaijan as stated in Article 1 of the Convention. Also the shellfire discharged by Azerbaijan had constituted an act of legitimate self-defence under international law, as the Armenian armed forces had subjected towns and villages in Azerbaijan to heavy shelling and as Talish was situated on territory occupied by Armenia. Moreover, the actions undertaken had only targeted military objects and had been carefully governed by the core principles of the law of armed conflict concerning distinction, military necessity, unnecessary suffering and proportionality. Even if damages were incurred, including the alleged damage to the applicants’ house, should be regarded as legitimate collateral damage which was not excessive.

▪ Armenian military units had been located inside and just outside Talish. Also, considering that, as the Court determined in the Chiragov and Others case, Armenia exercised effective control over the Nagorno-Karabakh region and other occupied territories, Azerbaijani authorities had not

had any opportunity to investigate the allegations made by the applicants.

- The applicants failed to provide evidence demonstrating their ownership of the property in question or proving that it had been destroyed as a result of shelling by the Azerbaijani armed forces. Various documents submitted by the applicants should be dismissed as they had been issued by authorities of the “NKR” which was a non-existent entity. Furthermore, emphasising that Taliş formed part of the territory of Azerbaijan, the applicants, who are assumed to be Armenian nationals and hence foreigners, were forbidden from purchasing land in Azerbaijan.

According to the relevant provisions of Article 48 and 86 of the Land Code of the Republic of Azerbaijan:

Article 48. General characteristics of rights of legal entities and private individuals to land

...3. Foreigners and persons without nationality, foreign legal entities, international associations and organizations, as well as foreign states, can acquire land plots of the Republic of Azerbaijan only on the basis of lease.

Article 86. Peculiarities of buying and selling a land plot

...4. Foreigners and persons without nationality, foreign legal entities, international associations and organizations, as well as foreign states can receive lands only on the rights of lease [1].

In order to allege any claim under Article 8, the applicants will be required to prove that the residence from which they were removed was indeed their home. Such a requirement is partially the result of the finding that Article 8 does not necessarily allow individuals preferences as to their place of residence to prevail over the general interest [6, s. 23].

With regard to Articles 2 (Right to life) and 8 (Right to respect for private and family life) of the Convention, the applicants had failed to present persuasive prima facie evidence to demon-

strate that they had been exposed to an immediate threat to their lives or that they had been forced to leave from Taliş and were unable to use their house. The application was manifestly ill-founded due to these factors.

According to Article 35 § 3 (a) of the Convention, which regulates cases in which a complaint is declared inadmissible on its merits,

“3. The Court shall declare inadmissible any individual application submitted under Article 34 if it considers that: (a) the application is ... manifestly ill-founded ...;”

This provisions means that, any application will be considered “manifestly ill-founded” if a preliminary examination of its substance does not disclose any appearance of a violation of the rights guaranteed by the Convention, with the result that it can be declared inadmissible at the outset without proceeding to a formal examination on the merits.

In response to the objection of the Azerbaijani Government, the applicant asserted that:

- The Court’s conclusion in *Chiragov and Others* that the Nagorno-Karabakh region was under the effective control of Armenia did not affect the issue of jurisdiction in the present case. Instead, the applicants referred to the Court’s case-law in claiming that Azerbaijan had jurisdiction according to the “cause-and-effect” notion of jurisdiction by virtue of the fact that the military actions of Azerbaijan had produced effects – massive human rights violations – outside its territory.

- The scale of the attack, the types of weaponry used and the amount of destruction inflicted, including extensive damage to private and public property, showed that the intended target was the civilian population, with the aim to spread fear and to force people to leave their places of residence.

The case facts indicate that it raises an issue under Article 1 of the Convention concerning the respondent State’s jurisdiction in regard to the

events of the armed conflict that form the basis of the applicants' complaints.

The relevant provision Article 1 of the Convention, which defines the obligation of states to respect human rights, reads as follows.

“The High Contracting Parties shall secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of this Convention..” [2].

The above-mentioned article states that, if complaints are related to events that occurred in a territory outside the Contracting State and there is no connection between those events and any authority within the jurisdiction of the Contracting State, the complaints will be dismissed as incompatible *ratione loci* with the provisions of the Convention. Also, in this case the applicant's complaints concerned matters which were not within the jurisdiction of Azerbaijan *ratione loci*.

Jurisdiction under Article 1 is a threshold criterion. The exercise of jurisdiction is a necessary condition for a Contracting State to be able to be held responsible for acts or omissions imputable to it which give rise to an allegation of the infringement of rights and freedoms set forth in the Convention. While a State's jurisdictional competence under Article 1 is primarily territorial, the Court has recognised a number of exceptional circumstances capable of giving rise to the exercise of jurisdiction by a Contracting State outside its own territorial boundaries. In each case, the question whether exceptional circumstances exist which require and justify a finding by the Court that the State was exercising jurisdiction extraterritorially must be determined with reference to the particular facts [4, p. 28].

The Court has determined two essential criteria regarding extraterritorial jurisdiction in its practice: «effective control» by the State over a certain area (spatial concept of jurisdiction) and «State agent authority and control» over individuals (personal concept of jurisdiction).

Regarding this case, the court's assessment was that,

▪ Since, the village where the events of the present case took place is located in the internationally recognised territory of Azerbaijan, it is assumed that the jurisdiction within the meaning of Article 1 of the Convention is to be exercised throughout a Contracting State's territory. However, the relevant area had been outside the control of Azerbaijan for many years following the first Nagorno-Karabakh war in 1992-1994 and that situation persisted at the time of the events of the present case. In the case of *Chiragov and Others*, the Court determined that, from the early days of the Nagorno-Karabakh conflict, Armenia had exerted a substantial and conclusive influence over the “NKR”, that the two entities were extensively interconnected in almost all significant matters, and that this situation continued. In other words, the survival of the “NKR” and its administration was made possible through the military, political, financial, and other forms of support provided by Armenia, which consequently exercised effective control over Nagorno-Karabakh and the surrounding territories.

▪ In this case, the alleged violations of the Convention by Azerbaijan were committed during the “Four-Day War”, which refers to the military clashes that occurred close to the line of contact between Azerbaijan and the “NKR” from the night between 1 and 2 April 2016 until 5 April 2016. The present case involved heavy shelling of towns and villages on either side of the line of contact for four days, leading to numerous casualties, injuries, and individuals being displaced temporarily, as well as considerable damage to property and infrastructure on both sides. In these circumstances, it could be decided that it was not a situation of “effective control” over an area.

▪ The evidences presented in the case do not reveal any instance of control over or proximity to the individuals in question. Given the cir-

cumstances, it cannot be believed that there was “State agent authority and control” over individuals regarding the incidents that the applicants are complaining about.

▪ As a result, the Court considered that the military operations and their implications in question in the this case did not fall within the ju-

risdiction of Azerbaijan as defined by Article 1 of the Convention, either as “effective control” over territory or as “State agent authority and control” over individuals.

The EctHR has declared inadmissible all the applicants’ complaints in accordance with Article 35 §§ 3 (a) and 4 of the Convention.

References:

1. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi // Azərbaycan Respublikasının 25 iyun 1999-cu il tarixli 695-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir (23 fevral 2024-cü il tarixdə olan dəyişikliklər): [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/46942>
2. European Convention on Human Rights: [Electronic resource] /URL: www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
3. Rules of Court - ECHR Official Texts - The Council of Europe: [Electronic resource] /URL: <https://www.echr.coe.int/rules-of-court>
4. Case of Ohanyan v. Azerbaijan, 12.09.2023, Application no. 74508/16, HUDO, Decision, Court (Fifth Section): [Electronic resource] /URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:\[%22001-228144%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-228144%22]})
5. Practical Guide on Admissibility Criteria, Council of Europe/European Court of Human Rights, 2023: [Electronic resource] /URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_eng
6. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights and its protocols, Council of Europe, 2007, Aida Grgiæ, Zvonimir Mataga, Matija Longar and Ana Vilfan: [Electronic resource] /URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007ff55>

Məmmədli Əsmər Əfqan qızı,

OHANYAN VƏ BAŞQALARI AZƏRBAYCANA QARŞI – 74508/16 İŞİ ÜZRƏ AİHM-NİN QƏRARININ HÜQUQİ TƏHLİLİ

XÜLASƏ

2016-cı il aprelin 1-dən 2-nə keçən gecədən 2016-cı il aprelin 5-nə keçən gecəyədək Azərbaycan və “DQR” qoşunlarının təmas xəttinə yaxın ərazidə baş vermiş hərbi toqquşmaların nəticələrinin Konvensiyanın 1-ci maddəsinin məqsədləri baxımından Azərbaycanın yurisdiksiyasına aid olub-olmadığını müəyyən etmək üçün Məhkəmə Azərbaycan hökumətinin ərazi üzərində “effektiv nəzarətə” və ya şəxslər üzərində “Dövlət agenti səlahiyyətinə və nəzarətinə” malik olub-olmamasını qiymətləndirdi.

Hücumlar və bombardmanları daxil olmaqla, “Dağlıq Qarabağ Respublikası” (DQR) (“DQR”; 2017-ci ildə “Artsax Respublikası” adlandırıldı) və Azərbaycan arasındakı təmas xəttindən 3-4 kilometr aralıda yerləşən Talışda baş vermiş hərbi əməliyyatların xarakterini nəzərə alaraq, müəyyən olunub ki, ümumiyyətlə, “effektiv nəzarət”dən danışmaq olmaz. Çünki, xaos vəziyyətində bir əraziyə nəzarəti bərqərar etməyə çalışan düşmən hərbi qüvvələr arasında silahlı qarşıdurmanın və döyüşün reallığı konkret ərazi üzərində səlahiyyətin olmadığını deməyə əsas verir.

Bundan başqa, Məhkəmə “Çıraqov və başqaları” işində olduğu kimi, bu işdə də bir daha vurğuladı ki, “Dağlıq Qarabağ” münaqişəsinin ilk günlərindən Ermənistan “DQR” üzərində mühüm və həlledici təsirə malik olmuşdur, iki qurum faktiki olaraq bütün vacib məsələlərdə yüksək dərəcədə inteqrasiya olunmuşdur və nəticədə Ermənistan Dağlıq Qarabağ və ətraf ərazilər üzərində effektiv nəzarəti həyata keçirmişdir.

İşin mühüm aspektlərindən biri də odur ki, Məhkəmə bu işdə araşdırılan döyüş əməliyyatlarının aktiv mərhələsinin çox fərqli olduğunu, çünki münaqişənin hər iki tərəfinin silahlı qüvvələri tərəfindən bombardman və artilleriya atəşinin düşmən qüvvələrini döyüşdən çıxarmaq və ərazini tutma məqsədi ilə həyata keçirildiyini müəyyən etmişdir.

**ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ РЕШЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ПО ДЕЛУ
«ОГАНЯН И ДРУГИЕ ПРОТИВ АЗЕРБАЙДЖАНА» НОМЕР 74508/16**

РЕЗЮМЕ

С целью определить то, подпадают ли под юрисдикцию Азербайджана в соответствии со статьей 1 Конвенции, последствия военных столкновений, произошедших вблизи линии соприкосновения между Азербайджаном и «НКР» в ночь с 1 на 2 апреля 2016 года по 5 апреля 2016 года, Суд оценил, имеет ли правительство Азербайджана «эффективный контроль» над территорией или «власть государственного агента и контроль» над отдельными лицами.

Принимая во внимание характер военных действий, включающих, например, вооруженные нападения, бомбардировки или обстрелы, которые произошли в Талыше, расположенном в 3-4 километрах от линии соприкосновения между «Нагорно-Карабахской Республикой» («НКР»; в 2017 году переименована в «Республику Арцах») и Азербайджаном, было установлено, что невозможно говорить об «эффективном контроле» над территорией, поскольку сама реальность вооруженного противостояния и боевых действий между военными силами, стремящимися установить контроль над территорией в условиях хаоса, предполагает отсутствие власти над конкретной территорией.

Более того, Суд еще раз подчеркнул в этом деле, как и в деле Чирагова и других, что с первых дней Нагорно-Карабахского конфликта Армения имела значительное и решающее влияние на «НКР», что два образования были сильно интегрированы практически во всех важных вопросах, следовательно, Армения осуществляла эффективный контроль над Нагорным Карабахом и прилегающими территориями.

Важным аспектом этого дела было то, что суд постановил, что активная фаза боевых действий, рассмотренная в этом деле, сильно отличалась, поскольку она касалась бомбардировок и артиллерийских обстрелов вооруженными силами обеих сторон конфликта, направленных на то, чтобы вывести силы противника из боя и осуществить захват территории.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 13.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 13.02.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 14.02.2024

Mammadova Shamsin Rovshan,

Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan Agreements management and legal department Senior adviser, Magistrant of Baku State University

Address: Khagani str. 24, Baku

E-mail: mammadova.shamsin@gmail.com

UDC 341

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.027

HARMONIZING GLOBAL TRADE: THE CRITICAL ROLE OF CUSTOMS VALUATION AND INTERNATIONAL STANDARDS

Açar sözlər: gömrük qiymətləndirilməsi, beynəlxalq ticarət, qlobal ticarətin liberallaşdırılması, ticarət siyasəti çərçivələri, gömrük prosedurları və standartları, ədalətli ticarət təcrübələri.

Ключевые слова: таможенная оценка, международная торговля, либерализация глобальной коммерции, рамки торговой политики, таможенные процедуры и стандарты, практики справедливой торговли.

Keywords: customs valuation, international trade, global commerce facilitation, trade policy frameworks, customs procedures and standards, fair trade practices.

Introduction

Customs valuation is a pivotal element in international trade, serving as the cornerstone for fair and transparent commercial interactions between nations. This process involves determining the monetary value of goods for customs purposes, ensuring accuracy, consistency, and adherence to established principles. The significance of customs valuation is multifaceted, influencing trade practices, revenue collection, and the facilitation of global commerce.

Firstly, customs valuation plays a crucial role in fostering fair trade practices. By preventing undervaluation or overvaluation of goods, it ensures a level playing field among trading partners. Transparent and equitable valuation practices contribute to the integrity of international markets, preventing distortions and unfair advantages.

Secondly, customs valuation is intricately linked to revenue collection and tariff determination. Accurate valuation is essential for calculating import duties and taxes, directly impacting government revenue. Governments rely on customs duties as a substantial source of income, and a robust customs valuation system supports the formulation of effective fiscal policies.

Moreover, customs valuation facilitates trade by enhancing predictability and efficiency. Businesses engaged in cross-border transactions benefit from a predictable and transparent customs valuation system, which, in turn, contributes to the smooth flow of goods across borders. This predictability reduces uncertainties for traders, promoting a conducive environment for international commerce.

In the broader context, international standards on customs valuation, such as those outlined by

the World Trade Organization and the World Customs Organization, serve as guiding frameworks. These standards promote consistency and uniformity in customs valuation practices across countries, fostering a harmonized global trading system.

Customs valuation in international trade is a linchpin for fair competition, revenue generation, and the seamless functioning of cross-border transactions. Adherence to international standards in customs valuation ensures not only the accuracy of trade transactions but also the integrity and sustainability of the global trading environment [1, p. 8].

I. International Standards on Customs Valuation

The international standards on customs valuation, epitomized by the World Trade Organization's (WTO) Customs Valuation Agreement, stand as a cornerstone in facilitating equitable and transparent global trade practices. Enacted as a vital component of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) in 1994, the Customs Valuation Agreement (Agreement) lays down a comprehensive framework that governs how countries determine the value of goods for customs purposes.

At its essence, the Agreement seeks to establish a fair and uniform approach to customs valuation across WTO member countries. It introduces a set of principles and methodologies aimed at preventing arbitrary or discriminatory customs valuation practices, thereby fostering a level playing field for all nations engaged in international trade [2, p. 1-7].

The primary emphasis of the Agreement lies in the adoption of the transaction value method as the primary basis for customs valuation. This method requires customs authorities to determine the value of imported goods based on the actual price paid or payable for the goods when sold for export to the importing country. By anchoring the valuation process in actual transactions,

the Agreement promotes transparency, predictability, and consistency in the determination of customs duties and taxes [3, Article 1].

Furthermore, the Agreement acknowledges that in certain circumstances where the transaction value may not be applicable, alternative valuation methods, such as the deductive, computed, or residual methods, can be employed. The flexibility embedded in these provisions caters to the diverse nature of goods and trade practices, ensuring that the valuation methods remain adaptable to various commercial scenarios.

The core principles and methods outlined in the Agreement include [4, p. 213]:

Transaction Value Method:

The primary method, emphasizing the actual price paid or payable for the goods when sold for export to the importing country, and includes all payments made as a condition of sale of the imported goods by the buyer to the seller, or by the buyer to a third party to satisfy an obligation of the seller.

Transaction Value of Identical Goods Method:

The transaction value is calculated in the same manner on identical goods if the goods are the same in all respects including physical characteristics, quality, and reputation; produced in the same country as the goods being valued; and produced by the producer of the goods being valued.

For this method to be used, the goods must be sold for export to the same country of importation as the goods being valued. The goods must also be exported at or about the same time as the goods being valued.

Transaction Value of Similar Goods Method:

The transaction value is calculated in the same manner on similar goods if these goods:

- closely resembling the goods being valued in terms of component materials and characteristics;

- goods which are capable of performing the same functions and are commercially interchangeable with the goods being valued;

- goods which are produced in the same country as and by the producer of the goods being valued.

For this method to be used, the goods must be sold to the same country of importation as the goods being valued. The goods must be exported at or about the same time as the goods being valued.

Deductive Value Method:

The Agreement provides that when customs value cannot be determined on the basis of the transaction value of the imported goods or identical or similar goods, it will be determined on the basis of the unit price at which the imported goods or identical or similar goods are sold to an unrelated buyer in the greatest aggregate quantity in the country of importation based on the resale price of the goods in the importing country, deducting certain costs, such as transportation and handling.

Computed Value Method:

Computed value, the most difficult and rarely used method, determines the customs value on the basis of the cost of production of the goods being valued, plus an amount for profit and general expenses usually reflected in sales from the country of exportation to the country of importation of goods of the same class or kind.

The Agreement ensures that the valuation methods are consistent, predictable, and based on the actual commercial transactions between the buyer and seller.

I. The role of the World Customs Organization in supporting international standards

The World Customs Organization (WCO) plays a critical role in supporting and promoting international customs standards, thereby facilitating fair, efficient, and transparent global trade. Established in 1952 as the Customs Co-operation Council (CCC), the WCO is an independent

intergovernmental organization that guides and supports the customs administrations of its 186 member countries, covering all regions of the world. The organization focuses on several key areas to enhance the effectiveness and efficiency of customs administrations, thus contributing significantly to the global economy [5, p. 267].

The WCO is responsible for the development and maintenance of a wide range of international standards aimed at facilitating trade and customs operations worldwide. Among its most notable contributions is the Harmonized System (HS) of nomenclature, a globally accepted system for the description and classification of goods. The HS enables traders to classify goods on a common basis for customs purposes, simplifying international trade transactions and reducing costs. The WCO also develops standards, recommendations, and guidelines on customs procedures and controls, aiming to harmonize and simplify customs processes across countries [6, p. 16].

The WCO offers extensive capacity-building programs and technical assistance to its member countries, especially developing nations, to help them implement and comply with international customs standards. These programs are designed to enhance the competencies and capabilities of customs officials and administrations, covering various aspects of customs operations, including tariff classification, valuation, risk management, and enforcement of intellectual property rights. Through its Capacity Building Directorate, the WCO provides training, advisory services, and resources to build more effective and efficient customs administrations.

Trade facilitation is a key area of focus for the WCO, which seeks to simplify and streamline international trade procedures to boost economic growth and development. The organization supports the implementation of the World Trade Organization's Agreement on Trade Facilitation (TFA), providing guidance and support to member countries in fulfilling their commitments un-

der the agreement. The WCO's Revised Kyoto Convention, which promotes the simplification and harmonization of customs procedures, is another crucial tool in the organization's efforts to facilitate trade and enhance customs cooperation among countries.

The WCO plays a vital role in enhancing the security of the global trade supply chain and ensuring compliance with customs regulations. Through initiatives like the SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade, the WCO sets forth principles and standards for customs operations to prevent smuggling, terrorism, and other security threats. The organization also focuses on the fight against illicit trade, including drug trafficking, wildlife smuggling, and counterfeit goods, by promoting cooperation among member countries and with other international organizations.

The organization also serves as a platform for dialogue and collaboration among its member countries, facilitating the exchange of information, best practices, and experiences in customs matters. The WCO's work in areas like mutual recognition of customs controls and assistance in dispute resolution among member countries helps to strengthen global customs enforcement and compliance.

The World Customs Organization's comprehensive approach to supporting international customs standards encompasses the development of global norms, capacity building, trade facilitation, security enhancement, and international cooperation. Through its efforts, the WCO significantly contributes to making international trade more efficient, secure, and equitable, benefitting economies around the world [7, p. 292].

II. Overview of other relevant international standards and guidelines in customs valuation

In addition to the standards and guidelines provided by the World Trade Organization and the World Customs Organization, several other

international guidelines and frameworks play crucial roles in shaping customs valuation practices globally. These guidelines are developed by various organizations to address specific aspects of international trade, enhance the uniformity and predictability of customs valuation, and support the smooth operation of global supply chains:

International Chamber of Commerce (ICC) Incoterms®

The International Chamber of Commerce's Incoterms® rules are a set of standardized international trade terms that are used in sales contracts to clearly communicate the tasks, costs, and risks associated with the transportation and delivery of goods. While not directly a guideline for customs valuation, Incoterms® significantly influence the determination of the transaction value of goods by clarifying the point at which ownership and risk transfer from the seller to the buyer. This can affect the price paid or payable for goods, which is a central element in customs valuation under the transaction value method [8].

United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)

The CISG provides a comprehensive framework for the contract of sale of goods between parties located in different countries, aiming to reduce barriers to international trade and promote its development. While its primary focus is on sales contracts rather than customs valuation, the principles laid out in the CISG can impact the interpretation and implementation of transaction value for customs purposes, particularly in disputes related to the nature and terms of international sales contracts [9].

Uniform Customs and Practice for Documentary Credits (UCP 600)

Developed by the International Chamber of Commerce (ICC), the UCP 600 are rules that apply to any documentary credit, including letters of credit used in international trade finance, provided the credit expressly indicates that it is subject to these rules. They standardize interna-

tional banking practices in documentary credits for customs valuation and play a role in determining the price paid or payable for imported goods when documentary credits are used as the payment method [10].

The Organization for Economic Co-operation and Development Transfer Pricing Guidelines

The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations provide guidance on the application of the “arm’s length principle” for the valuation of transactions between related enterprises across borders. While focused on tax purposes, these guidelines can intersect with customs valuation in the context of determining the transaction value of goods transferred between related parties in different countries [11].

International Valuation Standards

Though primarily used in real estate, business valuation, and other asset valuations, the International Valuation Standards issued by the International Valuation Standards Council (IVSC) promote transparency and consistency in valuation practices across different types of assets, including intangible assets and intellectual property that might be part of a customs valuation dispute or consideration.

These international guidelines complement the standards set by the WTO and WCO by addressing specific aspects of international trade transactions that impact customs valuation. Understanding these guidelines is essential for businesses, customs brokers, and customs authorities to navigate the complexities of international trade effectively and ensure compliance with global customs valuation practices.

IV. The impact of international standards on fostering fair and transparent global trade

The impact of international standards and guidelines on customs valuation in fostering fair and transparent global trade is profound and

multifaceted. These standards, primarily established by the WTO, the WCO, and supplemented by other international bodies provide a comprehensive framework for customs administrations worldwide.

International standards create a uniform and predictable framework for determining the value of goods across borders. The WTO’s Agreement on Customs Valuation (ACV), for instance, aims to eliminate the use of arbitrary or fictitious customs values, relying instead on the transaction value of goods. This uniformity ensures that businesses can predict customs duties and taxes with greater accuracy, reducing the risk of unexpected costs and facilitating smoother international transactions.

By adopting common rules and methodologies for customs valuation, international standards help to level the playing field for all trading nations, regardless of their economic size or power. This is particularly beneficial for developing countries, as it provides them with a clear set of guidelines to follow, potentially reducing instances of discrimination or unfair trade practices. Fair customs valuation practices are crucial for protecting domestic industries while also ensuring that imported goods are not subject to unjust valuation methods [12, p. 163].

International standards on customs valuation play a significant role in trade facilitation by simplifying and harmonizing procedures. The WCO’s efforts, including the Revised Kyoto Convention, promote efficient and effective customs processes that contribute to the faster clearance of goods. This efficiency not only reduces transaction costs but also minimizes delays and uncertainties in international trade, contributing to a more dynamic and interconnected global market.

At the same time, transparency in customs valuation is crucial for building trust among trade partners. International standards require customs administrations to be clear and open

about their valuation procedures, including the methods used and the rationale behind specific valuations. This transparency helps businesses comply with customs requirements more easily and allows for the appeal process in case of disagreements. It also reduces opportunities for corruption and fraud, leading to a more equitable trading environment.

The framework provided by international standards includes mechanisms for dispute resolution, offering countries and businesses a pathway to resolve valuation disagreements amicably. This aspect is vital for maintaining smooth international trade relations and ensuring that disputes do not escalate into broader trade conflicts. It underscores the role of these standards in promoting peaceful and cooperative solutions to potential trade issues.

International guidelines, including those related to transfer pricing and the valuation of intangible assets, help ensure that intellectual

property rights (IPR) are appropriately considered in customs valuation. This is increasingly important in a global economy where intangible assets constitute a significant portion of the value of goods and services being traded. Fair valuation of these assets is essential for protecting IPR and encouraging innovation.

International standards and guidelines on customs valuation are foundational to fostering a fair, transparent, and efficient global trade system. They ensure consistency and predictability in customs procedures, facilitate trade by reducing barriers and costs, and contribute to a level playing field for all countries. By promoting transparency and compliance, these standards enhance trust among international trading partners, reduce the risk of disputes, and support the smooth flow of goods across borders, thereby driving economic growth and development worldwide.

References:

1. Федотова Г.Ю. Таможенная стоимость: учебник. – СПб.: ИЦ «Интермедия», – 2020. – 336 с.
2. Sheri Rosenow, Brian J. O’Shea. A Handbook on the WTO Customs Valuation Agreement. Cambridge University Press, – 2010. – 257 p.
3. The Agreement on Implementation of Article VII of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), – 1994. – 27 p.
4. Новиков В.Е., Ревин В.Н., Цветинский М.П. Таможенно-тарифное регулирование внешнеэкономической деятельности и таможенная стоимость. – Москва: Лаборатория знаний, – 2016. – 349 с.
5. Weerth, Carsten. The World Customs Organization: A Short History and Its Legal Milestones // Global Trade and Customs Journal, – 2009. – p. 269.
6. MM Parthiban, T Samaya Murali and G Kanaga Subramanian. World Customs Organization and global trade: imprints and future paradigms //World Customs Journal, – 2020. – 176 p.
7. Héctor Hugo Juárez Allende (2022). The World Customs Organization: Past, Present and Future, Springer, – p. 324
8. International Chamber of Commerce. Incoterms 2020: ICC rules for the use of domestic and international trade terms. ICC Publishing, – 2020.
9. United Nations. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG), – 1980;
10. International Chamber of Commerce. Uniform Customs and Practice for Documentary Credits (UCP 600). ICC Publication No. 600, – 2007.
11. Organisation for Economic Co-operation and Development. Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations, – 2022.
12. Goorman, A., & De Wulf, L. Customs Valuation in Developing Countries and the World Trade Organization Valuation Rules. Customs Modernization Handbook, 173. – 2005.

Məmmədova Şəmsin Rövşən qızı

**QLOBAL TİCARƏTİN UYĞUNLAŞDIRILMASI: GÖMRÜK DƏYƏRLƏNDİRMƏSİNİN
VƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLARIN ƏHƏMİYYƏTLİ ROLU**

XÜLASƏ

Bu məqalə beynəlxalq ticarətdə gömrük qiymətləndirilməsinin geniş təhlilini təqdim edir, ölkələr arasında ədalətli və şəffaf ticarət münasibətlərinin təmin edilməsində onun əhəmiyyətini vurğulayır. Ticarət təcrübələrinə, gəlirlərin yığılmasına və qlobal ticarətin liberallaşdırılmasına mühüm təsir göstərən gömrük qiymətləndirilməsi malların pul dəyərinin müəyyən edilməsi üçün də olduqca önəmlidir. Məqalədə həmçinin ədalətli ticarətin təşviq edilməsində və sərhədlərarası əməliyyatlarda səmərəliliyin artırılmasında gömrük qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti qeyd edilir.

Bundan əlavə, məqalədə şəffaf və effektiv qlobal ticarət sisteminin təşviqində beynəlxalq standartlar və qaydaların müsbət təsiri vurğulanır. Bu standartlar uyğunluğu təmin edir, maneələri və xərcləri azaltmaqla ticarəti asanlaşdırır və bütün ölkələr üçün bərabər şəraitin yaradılmasına töhfə verir. Şəffaflığı və uyğunluğu təşviq edərək, onlar beynəlxalq ticarət tərəfdaşları arasında etimadı gücləndirir və sərhədlər üzərindən malların maneəsiz axınına dəstək olur, beləliklə dünyada iqtisadi inkişaf və böyüməni təşviq edir.

Мамедова Шамсин Ровшан гызы

**ГАРМОНИЗАЦИЯ МИРОВОЙ ТОРГОВЛИ: ВАЖНАЯ РОЛЬ ТАМОЖЕННОЙ
ОЦЕНКИ И МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ**

РЕЗЮМЕ

Данная статья предоставляет всесторонний анализ оценки таможенной стоимости в международной торговле, подчеркивая ее значимость для обеспечения справедливых и прозрачных коммерческих взаимодействий между странами. Таможенная оценка, которая оказывает важное влияние на торговую практику, сбор доходов и либерализацию глобальной торговли, также очень важна для определения денежной стоимости товаров. Также статья обсуждает важность таможенной оценки в продвижении справедливой торговли, точном сборе доходов и эффективности в трансграничных операциях.

Кроме того, эссе подчеркивает положительное воздействие международных стандартов и руководств на действие справедливой, прозрачной и эффективной глобальной торговой системе. Эти стандарты обеспечивают согласованность, способствуют торговле за счет снижения барьеров и затрат, и вносят вклад в создание равных условий для всех стран. Поощряя прозрачность и соответствие, они укрепляют доверие между международными торговыми партнерами и поддерживают бесперебойное движение товаров через границы, способствуя экономическому росту и развитию во всем мире.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 11.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 13.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 14.02.2024

Alimusayev Emin Nazim,

Master student of Baku State University, faculty of Law, specialization
of International Economic Law

E-mail: eminalimusayev@gmail.com

UDC 341

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.029

LEGAL ASPECTS OF ANTICOMPETITIVE LOWER PRICES: DUMPING AND PREDATORY PRICING

Açar sözlər: rəqabət, ədalətli rəqabət, aşağı qiymətlər, dempinq, antidempinq, qiymətlərin manipulyasiyası.

Ключевые слова: конкуренция, справедливая конкуренция, низкие цены, демпинг, анти-демпинг, монопольно низкая цена товара.

Keywords: competition, fair competition, lower prices, dumping, anti-dumping, predatory pricing.

Basic economic theory demonstrates that when firms have to compete for customers, it leads to lower prices, higher quality goods and services, greater variety and more innovation. In an economy without adequate competition, prices and corporate profits rise, which means large corporations gain wealth, while consumers and workers pay the cost [8]. Therefore, the necessity of the competition in a capitalist economy is undeniable. Competition affects the market in two ways:

1. The first is through incentives: encouraging improvements in technology, organisation and effort on the part of existing establishments and firms.

2. The second is through selection: replacing less-productive with more productive establishments and firms, whether smoothly via the transfer of market shares from less to more productive firms, or roughly through the exit of some firms and the entry of others [1, p. 1-2].

Even though lower prices are one of the main purposes of market competition, in some cases it may be harmful for the market. When firms use price reductions to gain market share by driving other firms out of market, low prices become harmful for the market. Such practices may be conducted by both foreign firms and domestic companies. When low prices are about global trade, more specifically when a firm of one country, sets export price too low to gain the market share of another country, it may be harmful and can cause injury to the domestic industry of importing country. However, it is not the only case in which low prices can be harmful for the market. In some cases, companies set prices unrealistically low to drive other firms out of the market and once that happens, they set high monopoly prices. In first scenario, such practices are called dumping and in the second scenario called predatory pricing. As both scenarios seem very similar, there are crucial differences between dumping and predatory pricing.

When a country chooses free market as its economic policy, it is necessary to make laws to en-

sure that the market functions properly. A central concern of competition law is that a firm or firms can harm competition and inflict harm on consumers [2, p. 3]. Therefore, almost all countries have competition laws and increasing number of countries have adopted anti-dumping regulations. Competition laws prohibit anti-competitive practices by companies to preserve competition in the market. In some cases, companies which conducted anti-competitive practices are punished. Anti-dumping regulations define the concept of dumping and the measures to impose when dumping causes injury or threatens to cause injury to the domestic industry of importing country.

The existing competition legislation of Azerbaijan consist of three laws: the Law on “Anti-monopoly practices”, the Law on “Unfair Competition” and the Law on “Natural monopolies”. However, the Competition Code has been adopted by the Parliament on December 8 of 2023 and will be enforceable since July 1 of 2024. With respect to dumping, Azerbaijan has adopted Law on “Anti-dumping, compensations and countervailing duties” on May 31 of 2016.

The main goal of the competition law is to eliminate the cases that are harmful for the competition in the market. One of such cases is predatory pricing. Predatory pricing was one of the most debatable concepts in competition law. From one perspective, lower prices are the most desirable effects of the competitive economy for the consumers, however history and economic theory demonstrates that it can be used as an abusive instrument. In most general terms predatory pricing is defined in economic terms as “*a price reduction that is profitable only because of the added market power the predator gains from eliminating, disciplining or otherwise inhibiting the competitive conduct of a competitor or potential competitor*” [6]. In the current legislation of Azerbaijan, there is a concept of “manipulation of the prices”, but the exact definition is not described. However, the Competition Code

(articles 1.1.4 and 1.1.22) defines two concepts relating to the issue:

1. “setting the prices lower than the competitive price in order to drive other competitors out of the market is called by a firm which holds dominant position in the market is called *low monopoly prices*”

2. “reducing, keeping in the one level or increasing prices disregarding the requirements of the market in order to restrict the competition or by violating the competition law by a firm which holds dominant position in the market is called *manipulation of the prices*”.

As the definitions suggest, the main goal of the predatory pricing is to eliminate or restrict the competition in the market. Predatory pricing contains two-step strategy for securing monopoly profits:

1. First step - the predation stage. During that stage, a firm charges a price below its costs in the hope of driving its competitors out of the market by forcing them to sell at a loss as well. If it succeeds, the firm can proceed to the

2. Second step - the recoupment stage. After it has the market to itself, the now-dominant firm charges a monopoly price in an effort to recoup the losses it sustained in the predation stage and to earn a steady stream of monopoly profits into the future [7, p. 1695].

Considering the all mentioned above, it is evident that predatory pricing is harmful for the market, even though in an early-stage consumers enjoy low prices. Therefore, it is prohibited under competition law. It is important to mention that the in some cases predatory pricing can also be considered as a crime. According to the Criminal Code of Azerbaijan, Article 199, anticompetitive behaviors can be considered as a crime if the meet the requirements of the article and are punished.

Modern history of anti-dumping regulations starts with the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). World Trade Organization (WTO) Agreement on Implementation of Artic-

le VI of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994 (The Agreement) defined dumping as “a product introduced into the commerce of another country at less than its normal value”. It allows countries to act in a way that would normally break the GATT principles of binding a tariff and not discriminating between trading partners - typically anti-dumping action means charging extra import duty on the particular product from the particular exporting country in order to bring its price closer to the “normal value” or to remove the injury to domestic industry in the importing country [9]. From a competition perspective, dumping as defined in the GATT/WTO is an act of price discrimination between markets or perhaps, with a liberal interpretation of the provision relating to no comparable price, selling below cost. When the markets are in different countries and the higher price is charged in the exporter’s home market, the discrimination is called dumping [3, p. 1666-1681]. Even though Azerbaijan is not a member of WTO, in legislation the concept of dumping is defined in similar way.

The importance of anti-dumping measures is highly related to GATT/WTO system. Since the 1980s, with the reduction in tariff levels under the GATT (the predecessor of the WTO), import-competing industries in developed countries appear to have turned to anti-dumping for protection [4, p. 131]. It is important to mention that the dumping practices are not necessarily anti-competitive. The dumping is not qualified as unfair business practice by the Agreement and the Agreement regulates anti-dumping, not dumping. Therefore, the use of anti-dumping should be allowed to counter dumping practices if they affect fair competition [5, p. 34].

When dumping affects fair trade, more specifically when it causes injury to the importing country, investigation can be initiated. During the investigation importing country examines:

1. Dumping;
2. Injury;

3. Causal link between dumping and injury.

As a result of investigation anti-dumping measures can be imposed based on the dumping margin (the difference between export price and normal value). However, it is important to mention that the imposition of anti-dumping measures is not mandatory even if the dumping, injury and the causal link between two are proven. Both the Agreement and the legislation of Azerbaijan considers dumping as unfair trade practice only when it causes or threatens to cause injury to the domestic industry.

As countries may adopt different market policies, their approach to the competition issues may differ. But when countries choose free market as its market policy, they have to preserve competition in order to make sure that market functions properly. When there is insufficient competition, dominant firms can use their market power to charge higher prices, offer decreased quality, and block potential competitors from entering the market - meaning entrepreneurs and small businesses cannot participate on a level playing field and new ideas cannot become new goods and services [8]. Therefore, the countries, which adopt the free market as their economic policy, also adopt laws to neutralize the cases that harm or in some cases threaten to harm the competition in market. Consequently, almost all countries have adopted some sort of competition laws and anti-dumping regulations to preserve competition in the market and even described predatory pricing as a crime under criminal law.

Considering the all above, dumping and predatory pricing appear to be similar concepts, as both of them address low prices. It is important to mention that in some cases dumping can also be predatory. When dumping aims to increase market share in foreign market and to eliminate competition, it is called predatory dumping. However, each concept has its own unique features, as the table shows main differences between dumping and predatory pricing:

Dumping	Predatory pricing
Covers two or more states	Occurs in domestic market of one state
Occurs when export price is less than its normal value	Occurs when a firm sets prices artificially and unrealistically low
Not related to dominant position	Mostly related to dominant position
Not directly prohibited	Prohibited
Not punished	Punished
Mostly related to GATT system	Not related to international trade

Dumping and predatory pricing are two business practices with many similarities that may have negative effect on market. At first glance, lower prices may seem beneficial for market, as customers enjoy lower prices. However, when conducted successfully, both practices may result driving competitors out of market. Which basically causes monopoly in the market. Establishment of the monopoly in the market is harmful for the market and leads to higher prices and low-quality goods which is eventually harmful for consumers.

Azerbaijan adopted free market as its economic policy. According to the Constitution, Article 15, the state does not allow monopoly and unfair competition in market. Therefore, both concepts are important for the economic policy of Azerbaijan. Consequently, as discussed in the paper, competition legislation and anti-dumping regulations contain provisions to preserve the competition in the market against the harmful effects of the both practices.

References:

1. Carlin, W., Haskel, J., & Seabright, P. (2001). Understanding ‘the essential fact about capitalism’: Markets, competition and creative destruction. *National Institute Economic Review*, 175, 67-84: [Electronic resource] /URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/16058/1/16058.pdf>
2. Whish, R., & Bailey, D. (2021). *Competition law*. Oxford University Press: [Electronic resource] /URL: https://books.google.az/books?hl=en&lr=&id=17Q6EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=competition+law&ots=UtJwAmVHL0&sig=_HAMyCA8EUH7v0Dg7DIK9LoCYks&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
3. Lloyd, P. J. (2005). *Anti-dumping and competition law*. In *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis* (pp. 1666-1681). Boston, MA: Springer US: [Electronic resource] /URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/35350322/wto-legal_economics_and_politics.pdf?1414742963=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DWT0_Legal_economics_politics.pdf&Expires=1711619947&Signature=azx5wr7nLr6gIJdQdvtv8IS042VoIIIBPwAs1gIdRun3-pwqDr863O5DikvHXUgLZKdxflTzWxWgi~gN2LwT43OorOV1xYICpbmk-qOV3AjkiWx0XnHej8wUz3Ab2KokJmu2Y236kWIrr1~FL8K-S19xPRz8r5CV3yV-vQgmTURk2mO~u5DhGgUOO1d3xd8R7LEKZrhCc5o8PisIVWs1V-no8tWblqvBnt9vY7vS8VNkKLiTi3cbfelftjyTgZtbGG02jWDIOq7vufNSBhvBzYf7hXYOvSIVXFIfgUQwFDeZlnH0dr-goXL9GtB8oolGxRU456stPzya3Ehp7k0ZkFPw__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA
4. Y.H. Mai: AN ANALYSIS OF EU ANTI-DUMPING CASES AGAINST CHINA. *Asia-Pacific Development Journal*. Vol. 9, No. 2, December 2002: [Electronic resource] /URL: <https://www.unescap.org/sites/default/d8files/6%20Mai.pdf>
5. Adamantopoulos, K., & De Notaris, D. (2000). The Future of the WTO and the Reform of the Anti-dumping Agreement: A Legal Perspective. *Fordham Int’l LJ*, 24, 30: [Electronic resource] /URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1729&context=ilj>
6. Patrick Bolton, Joseph F. Brodley and Michael H. Riordan. *Predatory Pricing: Strategic Theory And Legal Policy*: [Electronic resource] /URL: <https://www.justice.gov/atr/predatory-pricing-strategic-theory-and-legal-policy>
7. Leslie, C. R. (2013). *Predatory pricing and recoupment*. *Colum. L. Rev.*, 113, 1695: [Electronic resource] /URL: <https://www.columbiajournaloflawreview.org/wp-content/uploads/2016/04/Leslie.pdf>
8. Heather Boushey and Helen Knudsen. (2021). *The Importance of Competition for the American Economy*: [Electronic resource] /URL: https://www.whitehouse.gov/cea/written-materials/2021/07/09/the-importance-of-competition-for-the-american-economy/#_ftnref1

9. Anti-dumping, subsidies, safeguards: contingencies, etc: [Electronic resource] /URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm8_e.htm

Əlimusayev Emin Nazim oğlu

**RƏQABƏTƏ ZİDD AŞAĞI QIYMƏTLƏRİN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ:
DEMPİNQ VƏ QIYMƏTLƏRİN MANİPULYASIYASI**

XÜLASƏ

Rəqabət kapitalizmin əsas xüsusiyyətidir. Güclü kapitalist iqtisadiyyata malik olmaq üçün sağlam rəqabət mühiti yaratmaq xüsusi önəm daşıyır. Dövlət iqtisadi siyasəti olaraq azad bazarı seçdiyi halda, bazar subyektləri daha çox müştəri cəlb etmək üçün bir birləri ilə rəqabət aparırlar. Bu da son nəticədə daha aşağı qiymətlərə və daha keyfiyyətli məhsullara gətirib çıxarır. Aşağı qiymətlərin bazar rəqabətinin əsas məqsədlərindən biri olmasına baxmayaraq, bəzi hallarda bu bazar rəqabətinə zərər vurur. Bəzi hallarda bazar subyektləri tərəfindən qiymətlərin çox aşağı müəyyən edilməsi ilk baxışdan normal görünə bilər və istehlakçılar da bundan faydalanırlar. Lakin bu uzun müddətdə bazar rəqabətini zədələyər, hətta aradan qaldıra bilər. Bazarda rəqabət apara biləcək digər şirkətləri qalmadığı hallarda da yerdə qalan şirkətlər bundan yüksək inhisar qiymətləri müəyyən etmək üçün istifadə edə bilərlər. Bu səbəbdən bu tip fəaliyyətlər ya qanunla qadağan edilmişdir, ya da rəqabəti qorumaq üçün əks tədbirlər təsbit edilmişdir. Nəticə etibarilə bazarda rəqabət üçün zərərli olan halların aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq qanunvericiliyin olması mütləqdir. Bu məqalə bazar subyektləri tərəfindən rəqabəti məhdudlaşdıran qiymətlərin aşağı müəyyən edilməsi hallarını, xüsusilə də dempinq və qiymətlərin manipulyasiyası hallarının hüquqi aspektlərini, habelə belə hallara qarşı hüquqi tədbirləri araşdırır. Məqalədə həmçinin dempinq və qiymətlərin manipulyasiyası hallarının Azərbaycan qanunvericiliyi nöqtəyi-nəzərindən əsas hüquqi xüsusiyyətləri müzakirə edilir.

Алимусаев Эмин Назим оглу

**ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ АНТИКОНКУРЕНТНОГО СНИЖЕНИЯ ЦЕН:
ДЕМПИНГ И МОНОПОЛЬНО НИЗКАЯ ЦЕНА ТОВАРА**

РЕЗЮМЕ

Конкуренция - ключевой элемент капитализма. Для того чтобы иметь сильную капиталистическую экономику, необходимо сформировать справедливую конкурентную среду. Когда государство выбирает свободный рынок в качестве своей экономической политики, фирмы на рынке вынуждены конкурировать за покупателей. В конечном итоге это приводит к появлению товаров с более низкими ценами и лучшим качеством. Несмотря на то что снижение цен является одной из главных целей рыночной конкуренции, в некоторых случаях оно может быть вредным для нее. В некоторых случаях компании устанавливают слишком низкие цены, что на первый взгляд может показаться нормальным, поскольку потребители будут рады более низким ценам. Однако в долгосрочной перспективе низкие цены могут нанести ущерб конкуренции на рынке или даже устранить ее, вытеснив конкурентов с рынка. Когда конкуренции на рынке больше нет, оставшиеся фирмы могут использовать это для установления высоких монопольных цен. Поэтому такая практика либо запрещена законом, либо существуют контрмеры по сохранению рыночной конкуренции. Следовательно, крайне важно иметь действующее законодательство, чтобы исключить случаи, наносящие вред конкуренции. Данная статья посвящена правовым аспектам антиконкурентной практики снижения цен компаниями, в частности демпингу и монопольно низкая цена товара, а также правовым механизмам нейтрализации такой практики. В статье также рассматриваются ключевые особенности демпинга и монопольно низкая цена товара с точки зрения азербайджанского законодательства.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 20.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 21.02.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 22.02.2024

İsmayılzadə Mənsurə Ənvər qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin 2-ci kurs magistrantı

E-mail: mansura.anvar@bk.ru

UOT 342

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.030

GÖMRÜK PROSEDURLARININ SADƏLƏŞDİRİLMƏSİ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQ NORMALARI VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK QANUNVERİCİLİYİ (MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL)

Açar sözlər: Kioto Konvensiyası, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, beynəlxalq hüquq normaları, Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, implementasiya, beynəlxalq gömrük münasibətləri, gömrük fəaliyyəti.

Ключевые слова: Киотская конвенция, упрощение и гармонизация таможенных процедур, Таможенный кодекс Азербайджанской Республики, международно-правовые нормы, Всемирная Таможенная Организация, имплементация, международные таможенные отношения, таможенная деятельность.

Keywords: Kyoto Convention, simplification and harmonization of customs procedures, Customs Code of the Republic of Azerbaijan, international legal norms, World Customs Organization, implementation, international customs relations, customs activities.

Azərbaycan Respublikası (bundan sonra –AR) özünün dövlət suverenliyini yenidən əldə edib beynəlxalq hüququn müstəqil subyektinə çevrildikdən sonra qarşısında qoyduğu ən mühüm prioritetlərindən biri də dün-

ya təsərrüfat sistemə inteqrasiya etmək olmuşdur. Uzun illər boyu təcrid olunmuş və hüquqi tənzimlənmənin ciddi inzibati-amirlik üsul-idarəsinə əsaslanan sistemində fəaliyyət göstərmiş bir respublikanın tez bir zamanda beynəlxalq iqtisadi sistemə adaptasiya olunması sözlə ifadə olunacaq dərəcədə asan bir məsələ deyildi. Birincisi, ona görə ki, müstəqilliyini yeni bərpa etmiş bir dövlətin istər iqtisadi, istərsə də hüquqi baxımdan beynəlxalq birliyə inteqrasiyası üçün əlverişli bir mühit yox idi; ikincisi, təsərrüfat sistemi ciddi tənəzzül dövrünü yaşayırdı və təbii ki, buna stimül verən əsas səbəblərdən biri ölkə ərazisinin 20 faizinin qonşu Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi, milyonlarla insanın qaçqın və köçkün vəziyyətinə düşməsi, beynəlxalq iqtisadi güclərin yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək ölkəmizə qarşı siyasi-iqtisadi basqılar etməsi mövcud problemlərin tez bir zamanda aradan qaldırılmasına əngəl törədən hallar idi. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyası istiqamətində əməli addımların atılmasına start verilmiş və bu fəaliyyətin bir aspekti də gömrük işinin tənzimlənməsinə həsr edilmişdir. Tədqiqat işlərində haqlı olaraq vurğulandığı kimi gömrük işinin təşkili, gömrük fəaliyyəti, gömrük siyasəti, prinsip etibarı ilə,

dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasının əsaslarından biri olmaqla, eyni zamanda bu sferada meydana çıxan gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsi normativ-hüquqi əsaslara söykənməlidir [15, s. 26-27; 10, s.11].

AR dövlətlərarası sistemin, o cümlədən bu sistemin tərkib hissələrindən biri olan beynəlxalq iqtisadi sistemin fəaliyyətdə olan aktoru olmaqla, xarici ticarət-iqtisadi əlaqələr fonunda və bazar iqtisadiyyatı şəraitində malların, xidmətlərin, əmlakın, nəqliyyat vasitələrinin ixrac və idxalına yönəlik gömrük fəaliyyətini həyata keçirir. Bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı məzmun baxımından müəyyən növ iqtisadi xarakterə malik ictimai münasibətlər əmələ gəlir və təbii ki, bu münasibətlərdən biri də hüquqi tənzimlənməyə ehtiyac duyulan və xarakterindən (təşkilati, nəzarət, inzibati) asılı olmayan gömrük münasibətləridir. Gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinə həsr edilmiş hüquq ədəbiyyatında fərqli yanaşmalara toxunmayaraq, onu qeyd edə bilərik ki, bu münasibətlər spesifik hüquqi tənzimlənmə xüsusiyyətinə malikdir və buna stimül verən meyar isə, həmin münasibətlərin “*transsərhəd*” xarakterə malik olması ilə bağlıdır – (*ayırma mənimdir –M.İ.*) Yəni gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi bütün hallarda dövlətdaxili və beynəlxalq hüquq normalarının qarşılıqlı münasibəti və qarşılıqlı fəaliyyəti nəzərə alınmadan mümkün deyil.

Gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsi aspektində dövlətdaxili (*bundan sonra – DH*) hüquq sistemi ilə beynəlxalq hüquq (*bundan sonra – BH*) sisteminin razılaşıdırılmış şəkildə tətbiqi bu sahədə meydana çıxan və ya mövcud olan bir sıra problemlərin aradan qaldırılması üçün olduqca əhəmiyyətlidir: *birincisi*, əgər söhbət transsərhəd xarakterə malik olan gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsindən gedirsə, istər-istəməz burada müəyyən hüquqi kolliziya-ların yaranması istisna deyildir (məsələn, gömrük rüsumlarının tutulmasında, gömrük-tarif tənzimlənməsində, gömrük rəsmiləşdirilməsində fərqlilik və s.) və təbii ki, xarici iqtisadi-ticarət

münasibətlərində effektivliyə nail olmaq üçün razılaşıdırılmış hüquqi iradəyə malik olmaq mövcud problemlərin həllinin yarısı deməkdir; *ikincisi*, gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində iki hüquq sisteminin bir-birinə inteqrasiyası həm də ona görə vacibdir ki, dövlət özünün iqtisadi təhlükəsizliyinin, bütövlükdə isə milli maraqlarının qorunmasında BH-nun norma və prinsiplərində təsbit olunan təminatlardan da yararlanmaq imkanı əldə edir və beləliklə də, dövlətin gömrük fəaliyyəti ilə əlaqəli prioritetləri hər iki hüquq sisteminin təminatı və mühafizəsi altına düşmüş olur.

Gömrük siyasətinin həyata keçirilməsində DH və BH-nun qarşılıqlı surətdə nəzərə alınmasının vacibliyini konkret misal əsasında sübut etməyə çalışaq. Bu gün AR-in iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə törədən kifayət qədər amillər mövcuddur: ixracda xammalın, xüsusən də karbohidrogen ehtiyatlarının üstünlük təşkil etməsi, elektrotexnika, kimya, maşınqayırma və digər strateji əhəmiyyət daşıyan məhsullar bazarının zəif inkişafı və itirilməsi, Azərbaycanın əlverişli coğrafi ərazidə bərqərar olması və zəngin təbii resurslara malik olması səbəbindən iqtisad-maliyyə cəhətdən güclü dövlətlərin və Transmilli Korporasiyaların ölkəmizə artan basqısı və nəzarət etmək cəhdləri, istehlak mallarına münasibətdə idxaldan asılılıq, qonşu dövlətlərin mövqelərinin sərtləşməsinə görə sərhəd-gömrük məntəqələrində idxal və ixrac yüklərinin daşınmasında meydana çıxan çətinliklər, Ermənistanın 30 ilə yaxın davam edən işğalı və bu aspektdə iqtisadi manevr imkanının aşağı düşməsi, xarici iqtisadi fəaliyyətdə transmilli cinayətkar biznes və s. Təbii ki, bu problemlərin tənzimlənməsində nəinki BH-nun əsas prinsipləri və normaları, o cümlədən dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayan beynəlxalq iqtisadi hüququn (*bundan sonra – BİH*) normaları və sahəvi prinsipləri də mühüm rol oynayır. Məsələn, BH-nun dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipinə ekvivalent olan BİH-nun *təbii ehtiyatlar və iqtisadi fəaliyyət üzərində*

dövlət suverenliyi prinsipi onu ehtiva edir ki, hər bir dövlət sərbəst sahiblik, sərəncam, istifadə və müstəqil iqtisadi fəaliyyət, iqtisadi fəaliyyət üzərində nəzarət, BH-yə uyğun olaraq xarici kapitalı ictimai, dövlət maraqları naminə milliləşdirmək, təbii ehtiyatların və suverenliyin müvəqqəti itirilməsi ilə əlaqədar işğal olunmuş ərazilərdə özünün təbii resursları üzərində nəzarətin bərpa edilməsi zamanı dəymiş zərərin ödənilməsi və s. bağlı müstəsna hüquqlara və imkanlara malikdir. Sözügedən prinsipin müəyyənliliyindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, dövlətin müstəqil iqtisadi fəaliyyəti geniş mənada gömrük fəaliyyətini də özündə ehtiva edir və bu ayrılmaz hüquq dövlətin *immanent* beynəlxalq hüquq subyektliliyinə malik olması ilə bağlıdır.

BİH-nun başqa bir prinsipi – *beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik prinsipi* də qlobal iqtisadi sistemdə bir-biri ilə sıx əlaqədə olan dövlətlərin iqtisadi, ticarət, gömrük və digər təminat sistemlərinin xarici və daxili təhlükə və təhdidlərdən müdafiə olunmasında hər iki hüquq sisteminin qarşılıqlı əlaqəsinin vacibliyini vurğulayır. Professor Əfsər Sadıqov haqlı olaraq qeyd edir ki, beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik prinsipi ayrı-ayrı milli iqtisadi sistemlərin qarşılıqlı iqtisadi inkişaf təminatını formalaşdıran beynəlxalq hüquq normalarını özündə təsbit edir [13, s. 92]. AR-in gömrük fəaliyyəti də daxil olmaqla, iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında BH-nun norma və prinsiplərinə istinadın məcburiliyi Milli “Təhlükəsizlik haqqında” AR Qanununun 24-cü maddəsində də birbaşa təsbit olunub. Həmin maddədə vurğulanır ki, AR öz milli təhlükəsizliyini sərəncamında olan bütün siyasi, iqtisadi, hərbi, hüquqi və digər vasitə və metodlarla birtərəfli qaydada və yaxud beynəlxalq müqavilələrə müvafiq olaraq təmin edir [17, s. 28]. Həmin Qanunun 17-ci maddəsində isə AR-in iqtisadi sahədə milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə tədbirlər sistemində “*maddi və maliyyə vəsaitlərinin qanunsuz çıxarılmasının qarşısının alınması*” bir vəzifə olaraq hüquq mühafizə

fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan gömrük orqanlarına ünvanlanmışdır – desək, təbii ki, yanılmarıq. Maddi və maliyyə vəsaitlərinin qanunsuz çıxarılmasının qarşısının alınması zamanı AR-in gömrük orqanları xarici dövlətlərin səlahiyyətli dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etmək zərurətində qalır. Bu zaman onların əməkdaşlığı üçün ən zəruri hüquqi əsas qismində çoxtərəfli, regional və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr çıxış edir.

Bütün bu qeyd olunanlar fonunda belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, gömrük işinin bütün aspektlərində DH və BH-nun qarşılıqlı münasibətləri və qarşılıqlı fəaliyyəti obyektiv və zəruri qanunauyğunluq kimi qəbul edilməlidir. Bu sahədə hüquqi inteqrasiyanın reallaşması üçün AR-də hüquqi imkanın konstitusional-hüquqi müəyyənliliyi mövcuddur. Belə ki, ölkə Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin 2-ci bəndində vurğulanır ki, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr AR-in qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir [1, s. 59]. Əsas Qanunun bu müddəası dövlətlərarası münasibətlərin bütün sahələrində olduğu kimi, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, o cümlədən beynəlxalq gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsinə aid olan beynəlxalq müqavilələri ölkənin gömrük sahəsində qanunvericilik sistemində implementasiyasını da əhatə edir. Söhbət həm də o beynəlxalq müqavilələrdən gedir ki, onlar birbaşa gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinə aiddirlər və bu əsasda da gömrük hüququnun mənbəyi hesab olunurlar [6, s. 608-613]. Bir məsələni də yaddan çıxarmaq olmaz ki, tətbiq sahəsinin istiqamətindən asılı olmayaraq BH normaları daxili hüquq sistemlərinin “*vasitəçiliyi*” olmadan lazımı qaydada həyata keçirilə bilməz. Professor Lətif Hüseynovun qeyd etdiyi kimi, xüsusilə insan hüquqları, cinayətkarların verilməsi, iqtisadi münasibətlər, regional inteqrasiya və bu kimi məsələləri tənzimləyən BH müddəalarının implementasiyası yalnız milli qanunvericiliyin və milli məhkəmələrin “*iştirakı*” ilə mümkün-

dür [9, s. 61]. Beynəlxalq müqaviləyə qoşulma faktı isə dövlətin üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyur. Dövlət isə öz növbəsində beynəlxalq müqavilə əsasında üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün daxili qanunvericilik sisteminin bu öhdəliklərə uyğun olmasını təmin etməlidir. Əslində bu, BH normalarının həyata keçirilməsinin ən optimal yolu hesab olunur. Qeyd olunan bu prinsiplial yanaşma “Normativ hüquqi aktlar haqqında” AR Konstitusiyaya Qanununda öz təsdiqini tapıb. Həmin Qanunun 22-ci maddəsində qeyd olunur ki, AR BH-nun hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və AR qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir [11, s. 22].

Məhz bu mövqedən çıxış edərək müstəqilliyini bərpa etdiyi gündən indiyə qədər AR-də gömrük qanunvericiliyi ilə beynəlxalq miqyasda müəyyənləşdirilmiş standartların uzlaşdırılmasını təmin etməli olan əsaslı hüquq islahatları aparılmış və bu proses müasir qloballaşmanın iqtisadi reallıqları nəzərə alınmaqla indi də davam etməkdədir. Hal-hazırda AR gömrük fəaliyyəti sahəsində beynəlxalq konvensiya, protokol və digər aidiyyəti aktlara qoşulmuş, istər region ölkələri, istərsə də beynəlxalq əməkdaşlığın xarakteri və əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla gömrük işi sahəsində əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq, qarşılıqlı yardım və digər məsələlər barədə sazişlər imzalamışdır. Ölkəmizin qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalardan bir qismi gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi üzrə BH normalarının AR-in gömrük qanunvericiliyində implementasiyası məsələlərinə aiddir. Sözügedən bu konvensiyalar bir tərəfdən gömrük praktikasının tələblərini nəzərə alır, digər tərəfdən isə gömrük işi sahəsində üzv-dövlətlər üçün BH normaları müəyyən etməklə gömrük işinin gələcək inkişaf yollarını təyin edir [12, s. 117]. Qeyd edilməlidir ki, bu konvensiyaların qəbul olunmasında Ümumdünya Gömrük Təşkilatının (*bundan sonara – ÜGT*) rolu danılmazdır. Məhz bu Təşkilatın normayaradıcılıq fəaliyyəti nəticəsində 20-dən artıq konvensiya və gömrük işi sahəsində beynəlxalq

münasibətləri tənzim edən 50-dən çox tövsiyə xarakterli qətnamə işlənib hazırlanıb [21, s. 735]. Bu beynəlxalq konvensiyalar içərisində: Yüklərin gömrük tariflərində təsnifatı üçün nomenklatura haqqında 1950-ci il, Yüklərin gömrük məqsədilə qiymətləndirilməsi haqqında 1950-ci il, Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında 1973-cü il (1999-cu il redaksiyasında), Beynəlxalq Yük Daşımaları kitabçasını tətbiq etməklə beynəlxalq yük daşımaları haqqında 1975-ci il, Müvəqqəti idxal üçün ATA karneti haqqında 1961-ci il, Müvəqqəti idxal haqqında 1990-cı il, Yüklərin təsnifatının və kodlaşdırılmasının harmonikləşdirilmiş sistemi haqqında 1983-cü il, Gömrük hüquq pozuntularının xəbərdar olunması, təhqiq edilməsi və aradan qaldırılması ilə bağlı inzibati yardım haqqında 1977-ci il beynəlxalq Konvensiyalar bu gün də beynəlxalq gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsində nəzərə alınan BH mənbələri hesab olunurlar.

Tədqiqat işinin məqsədləri baxımından qeyd olunan bu konvensiyalar arasında Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası haqqında 1973-cü il Kioto Konvensiyası (*bundan sonra – Kioto Konvensiyası*) və həmin Konvensiyanın dəyişdirilməsini nəzərdə tutan və onu yeni redaksiyada təqdim edən 1999-cu il Brüssel Protokolu xüsusi qeyd olunmalıdır. AR 2003-cü ildən Kioto Konvensiyasının dəyişdirilməsi haqqında Protokola və həmin Konvensiyaya (dəyişdirilmiş redaksiyada) qoşulub (*9 dekabr 2003-cü il, № 555-IIQ*). Kioto Konvensiyası 20 maddədən və hüquqi nöqtəyi-nəzərdən bu Konvensiyanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan və hər biri ayrı-ayrılıqda öz xarakterinə və əhəmiyyətinə görə müstəqil konvensiyalara bərabər tutulan 31 Əlavədən ibarət olmaqla, gömrük işi sahəsində universal səviyyədə kodifikasiya olunmuş beynəlxalq hüquqi aktdır. Konvensiya özünün məqsədləri baxımından: bir tərəfdən, gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarəti prosedurlarının sadələşdirilməsi və sürətləndirilməsi yolu ilə xarici ticarət fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına;

digər tərəfdən, belə sadələşdirmə və sürətləndirmənin dövlətin və cəmiyyətin maraqlarına ziyan vurmamasına istiqamətlənmişdir [5, s. 682].

Qeyd olunan axırıncı məqsəd dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin doldurulması və daxili bazarın müdafiəsinə münasibətdə daha əhəmiyyətli hesab olunur. Məlumdur ki, gömrük tənzimlənməsində dövlət gəlirlərinin formalaşdırılmasına yönəlik iki əsas funksiya fərqləndirilir. Onlardan biri *fiksəl* (maliyyə) funksiya, digəri isə milli sənayeni (istehsalı) xarici rəqabətin təsirlərindən *müdafiə* (proteksionist) funksiyasıdır. Gömrük proteksionizmi əsasında milli istehsal sahələrinin inkişafına təkan verilir, daxili bazar xarici təsirlərdən qorunur və nəticədə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün önəmli olan milli istehsalın uğurlu göstəriciləri təmin edilir [7, s. 9]. Fiksəl funksiya gömrük tənzimlənməsinin əsasında durmaqla, dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin doldurulmasında aparıcı rola malikdir.

Kioto Konvensiyasında gömrük qaydaları və prosedurlarının tətbiqi zamanı öncədən şəffaflıq, açıqlıq və ardıcılıq, maraqlı tərəflərə gömrük işi üzrə qanunlar, normativ hüquqi və inzibati aktlar, gömrük qaydaları və prosedurları barədə bütün zəruri informasiyanın verilməsi, milli orqanlarla digər dövlətlərin gömrük xidmətləri və ticarət birlikləri ilə bütün zəruri hallarda əməkdaşlıq, müvafiq beynəlxalq standartların tətbiqi kimi məqsədlər təsbit olunub. Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən, razılığa gələn Tərəflərdən hər biri gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsinə və uzlaşdırılmasına kömək etmək və bu məqsədlə bu Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq onun Əlavələrində olan Standartlara, Keçid müddətli standartlara və Təvsiyə edilən qaydalara əməl etmək öhdəliklərini öz üzərinə götürür [5, s. 683-684]. Həmin maddədə belə bir imkan da nəzərdə tutulur ki, heç bir şey Razılığa gələn Tərəfə nəzərdə tutulduğundan daha əlverişli şərait yaratmağa maneə törədə bilməz. Başqa sözlə desək, Konvensiya “*daha əlverişli şərait və imkan*” konsepsiyasını təşviq etməklə dövlətə daha səmərəli nəticələrə gətirib çıxara biləcək sərbəst

manevr imkanı təqdim edir. Bu isə bizə belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, sözügedən Konvensiya beynəlxalq gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsinə dinamiklik aspektində yanaşır və bu sahədə istənilən səmərəli tənzimləməyə tərəfdar olduğunu elan edir.

Qloballaşmanın, xüsusən də informasiya kommunikasiya texnologiyalarının ictimai həyatın bütün sferalarına nüfuz etməsi, bir tərəfdən, beynəlxalq ticarətdə dinamik inkişafa təsir etməklə bərabər, digər tərəfdən isə, gömrük xidməti orqanlarını, baş verən dəyişiklikləri nəzərə almaqla, gömrük prosedurlarının və onların tətbiqi praktikasının növbəti dəfə sadələşdirilməsi və harmonizasiyasına müraciət etməyə stimül vermiş oldu. Məhz bunun nəticəsi idi ki, 26 iyun 1999-cu ildə Belçikanın paytaxtı Brüssel şəhərində ÜGT-nin 94 sessiyasında iştirak edən dövlətlərin gömrük xidmətlərinin səlahiyyətli nümayəndələri yekdilliklə Kioto Konvensiyasına Əlavə Protokol (Brüssell Protokolu) qəbul etdilər. Brüssell Protokolu əsasında modernləşdirilmiş Kioto Konvensiyası Əsas mətn, Baş Əlavə və Xüsusi Əlavələrdən ibarət olmaqla 3 fevral 2006-cı ildə qüvvəyə minmişdir. Konvensiyanın 1-ci maddəsinin (d) bəndinə əsasən, “*Baş Əlavə*” dedikdə – bu Konvensiya ilə tənzimlənən bütün gömrük qaydalarına və prosedurlarına tətbiq edilməli olan müddəalar toplusu; (e) bəndinə görə “*Xüsusi Əlavə*” dedikdə isə – bu Konvensiyanın tənzimlənməsinə aid edilən, bir və ya bir neçə gömrük qayda və prosedurlara tətbiq edilməli olan müddəalar toplusu başa düşülür.

Modernləşdirilmiş Kioto Konvensiyası Gömrük prosedurlarının və qaydalarının sadələşdirilməsində və harmonizasiyasında informasiya texnologiyalarının nailiyyətlərinin maksimum tətbiqini, risklərin idarə edilməsi və gömrük auditi sistemindən istifadə əsasında gömrük nəzarətinin müasir metodlarından istifadəni və biznes mühiti ilə sıx əməkdaşlığı nəzərdə tutmaqla [20, s. 107], ticarətin, bütövlükdə isə dövlətlərarası xarici-iqtisadi fəaliyyətin daha da asanlaşdırılmasına yönəlmişdir. Onu da qeyd etmək lazımm

dır ki, Kioto Konvensiyası müasir gömrük prosedurları və qaydaları sahəsində müəyyən standartlara və praktiki tövsiyələrə malikdir. Konvensiyanın məqsədləri üçün: (a) “*standart*” dedikdə – tətbiqi gömrük qaydalarının və prosedurlarının uzlaşdırılmasına və sadələşdirilməsinə nail olmaq üçün zəruri sayılan müddə; (c) bəndinə görə “*tövsiyə edilən qayda*” dedikdə isə, Xüsusi Əlavənin gömrük qaydalarının və prosedurlarının uzlaşdırılmasına və sadələşdirilməsinə nail olmağa kömək edən, mümkün qədər daha geniş tətbiqi arzu olunan, hesab edilən müddəsi başa düşülür [5, s. 683].

Verilən müəyyənlikdən görünür ki, Kioto Konvensiyası “*tövsiyə edilən qayda*” adı altında “*dispozitiv tənzimlənmə*” prinsipinə istinad edir və öhdəliyin yerinə yetirilməsi aspektində üzv dövlətlərə sərbəstlik verir. Məsələn, “A” Xüsusi əlavəsinin ikinci prinsipində vurğulanır ki, mal bəyannaməsi veriləndəki gömrük rəsmiyyətçilikləri malların mənşə ölkəsindən və ya göndərdiyi ölkədən asılı olmayaraq eyni dərəcədə tətbiq olunmalıdır [5, s. 714]. Bu tövsiyə hüquq normasının tətbiqi praktikasını təsvir edir və onun mətni məcburi deyil. Buna baxmayaraq, dövlətlər öz gömrük əlaqələrində mövcud olan kolliziyaları aradan qaldırmaq məqsədilə bunu nəzərə ala və sonradan öhdəlik kimi dəyişdirilmiş redaksiyada tətbiq edə bilərlər. İstənilən dövlətin və ya gömrük ittifaqlarında birləşən dövlətlərin gömrük qanunvericiliyinə nəzər yetirdikdə onun şahidi oluruq ki, istənilən gömrük əməliyyatları gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən qaydalara müvafiq olaraq həyata keçirilir. AR Gömrük Məcəlləsinin (*bundan sonra – GM*) 92.1-ci maddəsində malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük ərazisinə daxil olması, bu ərazidən çıxması, tranziti, daşınması və digər əməliyyatların birbaşa milli gömrük qanunvericiliyi ilə tənzimlənməsi və eyni zamanda, gömrük nəzarətinin beynəlxalq müqavilələrə uyğun həyata keçirilməsi təsbit olunub [2]. Başqa bir dispozitiv müəyyənlik Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə bağlıdır. Orada

qeyd olunur ki, bu Konvensiyanın müddəaları gömrük nəzarətindən keçməli olan mallar barəsində qadağa və məhdudiyətlərlə bağlı milli qanunvericiliyin tətbiqinə maneə yaratmır [5, s. 684]. Beləliklə də, bu Konvensiyanı ratifikasiya edən dövlətlər, xarici ticarətin qeyri-tarif tənzimlənməsi tədbirlərini müəyyən etmək hüququnu özlərində saxlamış olurlar. *Hesab edirik ki, bu məqam Kioto Konvensiyasının zəif tərəfidir. (– ayırma mənimdir – M.İ)*

Məlumdur ki, istər tarif, istərsə də qeyri-tarif tənzimlənməsi dövlətin fiksəl siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. *Ticarət və inkişaf üzrə BMT Konfransı* (UNCTAD) qeyri-tarif tədbirlərini beynəlxalq ticarətdə malların qiyməti və ya kəmiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi təsir edəcək siyasət tədbiri kimi xarakterizə etmişdir. Həmin Təşkilat tərəfindən yaradılan MAST qrupu (*Multi-Agency Support Team*) beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində ticarətə maneə ola biləcək qeyri-tarif tədbirlərinin təsnifatını müəyyən etmiş və vurğulamışdır ki, lisenziyalar, kvotalar, yerli kontent tədbirləri, qadağalar və məhdudiyətlər və bu kimi digər tədbirlər əhatəsində təsnifləşdirilən qeyri-tarif tədbirləri ticarətin asanlaşdırılmasına başlıca maneə olaraq bilinməkdədir [24]. Ticarətin asanlaşdırılması yönündə qeyd olunan tədbirlərə münasibətdə ediləcək hər bir sadələşdirmə və harmonizasiya dövlətlər arasında ticarət dövryyəsinin inkişaf tempinə mühüm təsir etməklə bərabər, həm də ticarət iştirakçılarının əlavə xərc və vaxt itkisinin, əsasən də bürokratik maneələrin qarşısının alınmasına yardım edəcəkdir.

Belə bir sual yaranır: AR sözügedən Konvensiyanın iştirakçısı olmaqla, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və bunun son nəticəsi olaraq ticarətin asanlaşdırılmasına yönəlik qanunvericilik və inzibati tədbirlər müstəvisində hansı implementasiya xarakterli öhdəlikləri həyata keçirib?

Məsələnin hüquqi aspektlərinin müqayisəli təhlilinə keçməzdən öncə onu da vurğulamaq istərdik ki, istər hüquq, istər iqtisadiyyat və si-

yasi ədəbiyyatlarda, araşdırma və təhlillərdə AR-in özünün gömrük qanunvericiliyinin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılmasına yönəlik fəaliyyətinin zəruriliyi və vacibliyi günümüzün reallığı kimi dəyərləndirilir. Vurğulanır ki, ölkədə gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və gömrük orqanlarının inkişaf etdirilməsi bu sahədə mövcud olan qanunvericilik aktlarını təkmilləşdirmədən və bu aktları BH-yə uyğunlaşdırmadan mümkün deyil, xüsusən də, ümumdünya gömrük sistemində inteqrasiya olunmaqla gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası aspektində [16, s. 303]. Azərbaycanın gömrük qanunvericiliyinin xarici-iqtisadi əməkdaşlıq müstəvisində BH normalarına uyğunlaşdırılmasının zəruriliyi və vacibliyi digər elmi əsərlərdə də qeyd olunur. Tədqiqatçı alim M.Yadulla ÜGT tərəfindən 2005-ci ildə qəbul olunan “Çərçivə Təhlükəsizlik standartlarına” AR-in qoşularaq milli səviyyədə həmin standartlara əsaslanan tədbirləri qəbul etməsi və bu əsasda səlahiyyətli iqtisadi operatorların (*bundan sonar-SİO*) təhlükəsizliyinin təminatı üzrə proqramların qarşılıqlı olaraq tanınması yolu ilə digər dövlətlərlə əməkdaşlıq etməsini ölkənin gömrük siyasətində mühüm addım kimi qiymətləndirir [19, s. 135-136]. Ona görə ki, həmin standartların məqsədi SİO-ya münasibətdə təhlükəsizliyi artırmaq və bu əsasda beynəlxalq ticarət prosedurlarını sadələşdirməkdir.

Kioto Konvensiyasına üzv olmaq üçün əsas şərt həm Konvensiyanın Əsas mətninin, həm də Baş Əlavənin qəbulundan keçir və bu müvafiq dövlət üçün mütləq şərt kimi qəbul edilir, o cümlədən AR üçün. Baş Əlavə üzv dövlətlərdən aşağıda göstərilən əsas prinsiplərə riayət olunması və bu əsasda müvafiq qanunvericilik xarakterli tədbirlərin görülməsini tələb edir: gömrük fəaliyyətinin şəffaflığı; müşayiətedici sənədlərin və malların bəyanətmə prosedurlarının sadələşdirilməsi və standartlaşdırılması; informasiya texnologiyalarından maksimal istifadə; gömrük nəzarətinin minimallaşdırılması; səlahiyyətli subyektlər üçün prosedurların sadələşdirilməsi;

risklərin idarəetmə sistemindən istifadə və audit əsasında nəzarətin həyata keçirilməsi; ticarət sferasında əməkdaşlıq münasibətlərinin müəyyən edilməsi; sərhəddə digər orqanlarla birgə tədbirlərin aparılması [5, s. 708-709].

Beləliklə, AR modernləşdirilmiş Kioto Konvensiyasına və onun tərkib hissəsi olan Əlavələrə qoşulmaqla, özünün gömrük qanunvericiliyində, xüsusən də gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası istiqamətində “*dinamik dəyişiklik və təkmilləşdirməyə*” yönəlik aşağıdakı hüquqi islahatları həyata keçirib:

- AR gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyasına dair Kioto müqavilələr sisteminə qoşulmaqla, həm GM-in anlayış aparatında və onun müvafiq bölmə və fəsillərində, həm də AR-in ümumilikdə gömrük qanunvericiliyinə daxil olan digər normativ aktlarda BH normalarına uyğunlaşdırılma aspektində aşağıdakı implementasiya tədbirləri görüldü: *birincisi*, GM-in 1-ci maddəsində istifadə olunan əsas anlayışlar sırasına, o cümlədən Məcəllənin bölmə və fəsillərinə “gömrük proseduru”, “SİO”, “elektron sənəd”, “gömrük auditi”, “informasiya texnologiyasından maksimal istifadə”, “risklərin idarə olunması”, xüsusən Baş Əlavənin müvafiq fəsillərində nəzərdə tutulan standartların dəqiqləşdirilməsi müstəvisində: təmizləmə və başqa gömrük formallığını nəzərdə tutan III Fəsilin müddəaları – GM-in XXI Bölməsində (311-ci m.), rüsum və vergiləri nəzərdə tutan IV Fəsil – GM-in XIV Bölməsində (226-cı m.), gömrük nəzarətini müəyyən edən VI Fəsil – GM-in VI Bölməsində (82-99-cu m.), informasiya texnologiyalarının tətbiqini nəzərdə tutan VII Fəsil – GM-in III Bölməsində (33-47-ci m.), gömrük məsələləri üzrə şikayətləri nəzərdə tutan X Fəsil – GM-in IV Bölməsində (48 -52-ci m.) təsbit olunmaqla, qanunverici GM-in strukturunun tərtibində Kioto müqavilələr sisteminə üstünlük vermişdir.

Kioto Konvensiyasının Xüsusi əlavələrinin praktiki tətbiqi üzrə standartlar və tövsiyələr AR GM-in qəbulu və sonrakı təkmilləşdirmə

mərhələlərində heç bir istisna olmadan nəzərə alınmışdır ki, bu da ölkəmizin həmin müqavilə əsasında öz üzərinə götürdüyü öhdəliyin vicdanla yerinə yetirməsinə bir sübutdur. Xüsusi gömrük prosedurlarının tətbiqi və nəzərə alınması ilə bağlı standartlar və tövsiyələr GM-in XI Bölməsinin 166-203-cü maddələri ilə əhatə olunub. Bununla yanaşı AR NK-nın 12 sentyabr 2013-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Malların müvəqqəti idxal xüsusi gömrük proseduru altında yerləşdirilməsi Qaydaları” da bu sahədə implementasiya tədbirlərinin tərkib hissəsi hesab edilməlidir.

- *ikincisi*, Baş Əlavənin “*sərhəddə digər orqanlarla birgə tədbirlərin aparılması*” prinsipi GM-in 12.1-ci maddəsində özünün tam təsbitini tapıb. Orada vurğulanır ki, gömrük orqanları gömrük işi ilə əlaqədar öz vəzifələrini yerinə yetirərkən hüquq-mühafizə orqanları daxil olmaqla, digər dövlət orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərilir. Bu prinsip Məcəllənin 14-cü maddəsini də əhatə edir. Həmin maddəyə müvafiq olaraq, AR gömrük orqanları öz funksiyalarını həyata keçirərkən xarici dövlətlərin aidiyyəti orqanları, habelə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edə bilirlər. Qeyd edək ki, beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipi AR-in gömrük məsələləri üzrə qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrin əsas təməllərindən biridir.

- *üçüncüsü*, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və bu istiqamətdə beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılmasına əlverişli şəraitin yaradılması, gömrük fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsi, insanların gömrük keçid məntəqələrindən sərbəst və rahat şəkildə gediş-gəlişlərini təmin etmək məqsədi ilə AR-də gömrük işi sahəsində atılan ən uğurlu addımlarından biri “*bir pəncərə*” prinsipinin tətbiqi ilə bağlıdır. “*Bir pəncərə*” prinsipi AR dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “*bir pəncərə*” prinsipinin tətbiqi haqqında AR Prezidentinin 11 noyabr 2008-ci il tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilmiş və 2009-

cu il yanvarın 1-də təsdiq edilmişdir [3]. “*Bir pəncərə*” prinsipi ilə bağlı hüquqi tənzimləmə GM-in 13-cü maddəsində öz təsbitini tapıb.

“*Bir pəncərə*” prinsipinin daha da təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi və vacibliyi AR Prezidentinin “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında 4 mart 2016-cı il tarixli Sərəncamında bir daha təsdiq edilmişdir [4]. 18 noyabr 2008-ci il tarixində DGK-nın sədrinin müvafiq əmri ilə funksiyasına “*bir pəncərə*” prinsipinin tətbiqi ilə bağlı mövcud qanunvericiliyin BH normalarına uyğunlaşdırılması üzrə səlahiyyət verilmiş Komissiya yaradılıb. 4 iyun 2009-cu ildə “*bir pəncərə*” prinsipinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemi – “*bir pəncərə – AİS*” sisteminin tətbiqi, 12 avqust 2009-cu ildə isə “*bir pəncərə*” avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin pilot variantının tətbiq sahəsinin daha da genişləndirilməsi haqqında DGK-nın sədri müvafiq əmrlər verib. Birinci əmr AR-in gömrük sistemində İKT-dən istifadə edilməsi və elektron rəsmiləşdirmə və nəzarət avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin yeni konsepsiyasının hazırlanmasını və “*Bir pəncərə – AİS*” layihəsinin 1-ci mərhələsinin tətbiq edilməsini müəyyən edirsə, ikinci mərhələ bütün gömrük idarələrində malların və nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatının “*bir pəncərə – AİS*” sisteminin pilot variantından istifadə edilməklə aparılmasını nəzərdə tutur [3].

AR-də gömrük işinin təşkili istiqamətində fəaliyyətin İTK-nın müasir nailiyyətlərindən istifadə etməklə elektronlaşdırılması Baş Əlavənin “*informasiya texnologiyalarından maksimal istifadə və gömrük nəzarətinin minimallaşdırılması*” prinsiplərinin gömrük qanunvericiliyində düzgün implementasiyasına bir sübutdur. Məhz bu inqilabi dəyişikliyin nəticəsidir ki, hal-hazırda AR region ölkələri içərisində kağızsız texnologiyalardan istifadə edən lider dövlətlərdən biri hesab olunur. Gömrük prosedurlarının elektronlaşdırılması səviyyəsini nəzərə alaraq, Dünya Bankı “Doing Business 2019” hesabatında ölkəmizi dünyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edib.

- *dördüncüsü*, Baş Əlavənin üzv dövlətlərdən müəyyən implementasiya tədbirlərinin görülməsini tələb edən öhdəlikləri, onun “*risklərin idarəetmə sistemindən istifadə*” prinsipinin milli qanunvericilikdə müəyyən olunması ilə bağlıdır. Gömrük riski – gömrük qanunlarına riayət olunmaması ilə müşayiət olunan qanunvericiliyin pozulması halıdır. İstər Kioto Konvensiyası, istərsə də ÜGT-nin “*Risklərin idarə olunması təlimatı*” gömrük işinin təşkili prosesində risklərin idarə olunmasının ümumi modelini təklif edir. ÜGT gömrük risklərinin qiymətləndirilməsi zamanı 4 risk kateqoriyasından istifadəni tövsiyə edir və bura aiddir: *yaşıl zolaq* – malın buraxılışı əlavə yoxlamalar olmadan baş verir; *sarı zolaq* – sənədlərin diqqətlə yoxlanılması tövsiyə olunur; *qırmızı zolaq* – yükün, nəqliyyatın və zəruri sənədlərin yoxlanması icra olunur; *göy zolaq* – yük buraxılır, nəqliyyat vasitəsi və ya yük haqqında informasiya yadda saxlanılır və sonradan auditə məruz qalır [23]. Risklərin aradan qaldırılması və minimuma endirilməsi məqsədilə 2005-ci ildə DGK-nın sədrinin 113 №-li əmri ilə “AR-in gömrük xidmətində risklərin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sisteminin Konsepsiyası” təsdiq edilmiş və orada Risklərin İdarə Olunması İnformasiya Sistemindən (RİOİS) istifadənin təklifi vurğulanmışdır. Bu fəaliyyətin davamı olaraq DGK-nın Kollegiyasının 4 may 2015-ci il tarixli qərarı ilə “Gömrük orqanları sistemində risklərin idarə edilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları və formaları” təsdiq edilmiş və onun hazırlanması GM-in 101.2-ci maddəsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir [8]. Lakin 22 sentyabr 2021-ci ildə DGK-nın Kollegiyasının qəbul etdiyi qərarla 4 may 2015-ci il məlum qərarı ləğv edilmiş və onun yerinə Kioto Konvensiyasının, ÜGT-nin Risklərin İdarə olunması üzrə Kompendiumuna, Beynəlxalq Standartlaşdırma Təşkilatının (İSO) 31000 (Risklərin idarə olunması) standartlarına uyğun “*Ümumi risklərin idarə olunması Qaydaları*” qəbul edilib [18]. Həmin sənəddə risklərin idarə olunmasına dair ümumi müddəalar, risklərin idarə olunması sisteminin üstünlükləri, və-

zifə bölgüsü, məsuliyyət və hesabatlılıq, risklərin növləri və onların idarə olunması prosesi, risklərin müəyyən olunması, identifikasiyası və bu kimi digər məsələlərin tənzimlənməsindən bəhs olunur. Gömrük işində işlərin təhlil olunması və idarə olunması məqsədi ilə DGK-nın strukturunda Gömrük Risklərinin İdarə olunması və Audit Baş İdarəsi yaradılmış, 2019-cu ildə isə həmin idarənin əsas fəaliyyət istiqamətlərini, hüquq və vəzifələrini müəyyən edən Əsasnamə qəbul edilib.

Hal-hazırda risklərin idarə edilməsinin ümumi müddəaları GM-in XV Fəslinin 100-101-ci maddələri ilə tənzimlənilir. GM-in 101.5-ci maddəsinə əsasən, “*yaşıl dəhliz*” və digər buraxılış sistemlərindən istifadə olunmaqla malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün xarici ticarət iştirakçılarının risk qruplarının müəyyənəşdirilməsi meyarları DGK tərəfindən müəyyən edilir və təbii ki, bu sahədə beynəlxalq standartlar nəzərə alınmaqla.

- *beşincisi*, AR ÜGT-in 2005-ci il tarixli “Çərçivə Təhlükəsizlik Standartlarına” əsaslanmaqla milli səviyyədə *SİO-nun* təhlükəsizliyinin təminatı üzrə hüquqi addımlar atmışdır. Buna müvafiq olaraq, AR Nazirlər Kabinetinin 27 avqust 2013-cü il tarixli 230 №-li Qərarı ilə GM-in 31.4-cü maddəsinə uyğun olaraq “SİO statusunun verilməsi, müvəqqəti dayandırılması və ləğv olunması Qaydaları” təsdiq olunub. Həmin Qaydaların 1.2-ci bəndinə əsasən, SİO – ÜGT-nin norma və standartlarına uyğun olaraq, malların təyinat yerinə çatdırılmasının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və xarici ticarətin asanlaşdırılması məqsədi ilə gömrük nəzarətinin sadələşdirilmiş forma və üsullarından istifadə edən hüquqi şəxsdir. SİO-ya GM-də nəzərdə tutulan sadələşdirilmiş prosedurlardan istifadə hüququ AR-in Gömrük Komitəsi tərəfindən verilir. Bu hüquqi aktda GM-in 32-ci maddəsinə uyğun olaraq SİO statusunun verilməsi şərtləri; GM-in 87 və 108.1-ci maddələri nəzərə alınmaqla, onların fəaliyyətini tənzimləyən tələblər; SİO-nun statusunun müvəqqəti dayandırılması və ya ləğv

olunması ilə bağlı məsələlər tənzim edilir [14]. Onu da qeyd edək ki, SİO statusunda istehsalçılar, brokerlər, ixracatçılar, idxalatçılar və digər hüquqi şəxslər çıxış edə bilər.

- *altıncısı*, AR 1996-cı ildə ümumi nəqliyyatın və xüsusilə də avtomobil nəqliyyatı prosedurlarının sadələşdirilməsinə imkan yaradan BYD kitabçasını tətbiq etməklə beynəlxalq yükdaşımaları haqqında 1975-ci il Gömrük Konvensiyasına qoşulmuşdur. Sözügedən Konvensiya yüklərin beynəlxalq daşımaları üçün daşıyıcılara və gömrük orqanlarına sadə, sürətli, qənaətli və təhlükəsiz gömrük tranzit prosedurunun həyata keçirilməsini təşviq edir. Bu Konvensiyaya üzv olan ölkələr daşıma zamanı “TIR Carnet bəyannaməsindən” istifadə edirlər. BYD kitabçası malların gömrük möhürü altında beynəlxalq səviyyədə daşınmasını təmin etməklə, beynəlxalq ticarətdə bir ölkədən digər ölkəyə keçiddə gecikmələrin qarşısını alır, rəsmi sənədləri minimuma endirir, standart nəzarətin tətbiqi və standart sənədlərin istifadəsi ilə keçidləri asanlaşdırır və nəticədə beynəlxalq ticarətin inkişafına kömək edir. AR-in gömrük sistemində 1997-ci ildən TIR Carnet kitabçasından istifadə edilir. 2000-ci ildə AR-də BYD kitabçası tətbiq edilməklə daşıyıcıların beynəlxalq yükdaşımalarına buraxılması haqqında Əsasnamə, 2005-ci ildə isə yüklərə gömrük nəzarəti və BYD kitabçasının rəsmiləşdirilməsi Qaydaları qəbul edilib. Hər iki normativ sənəd 1975-ci il Konvensiyasına əsasən hazırlanmışdır.

1975-ci il Konvensiyasının BYD prosedurunun tam elektronlaşdırılması ilə bağlı hüquqi çərçivəni təşkil edən 11-ci Əlavənin hazırlanıb qüvvəyə minməsindən sonra, BYD kitabçası ilə yanaşı, onun elektron forması olan *e-TIR*-in tətbiqinə başlanılıb. Onun tətbiqi BYD ilkin məlumat mübadiləsi sisteminin, yəni - TIR-EPD sisteminin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Bu layihədən faydalanan daşıyıcılar tərəfindən mal və nəqliyyat vasitələri barədə məlumatların əvvəlcədən gömrük orqanlarına TIR-EPD sistemi vasitəsilə təqdim edilməsi nəticəsində göm-

rük risklərinin təhlili sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyi daha da artacaq. Təbii ki, bu qayda BYD proseduru altında həyata keçirilən daşımalar zamanı gömrük-sərhəd buraxılış məntəqələrində nəqliyyat vasitələrinin prioritet qaydada keçidini təmin etməklə yanaşı, həm də gömrük rəsmiləşdirilməsi və gömrük nəzarətinin optimallaşdırılmasına da səbəb olacaq.

Qeyd edək ki, BYD Konvensiyasına 74 dövlətin üzv olmasına baxmayaraq, bu dövlətlərdən yalnız 62-də BYD proseduru tətbiq olunmaq üçün açıqdır və yalnız 32 dövlətdə TIR-EPD sistemi tətbiq olunur. AR-də bu sistemin pilot qaydada tətbiqinə 2018-ci ildən başlanılıb. DGK və Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası arasında 14 iyul 2016-cı ildə imzalanmış “BYD kitabçaları üzrə zəmanət Müqaviləsi”-nə əlavələr edilməsinə dair protokol *e-TIR* prosedurunun ölkəmizdə tətbiqini reallaşdırmaq üçün hüquqi sənəd hesab olunur.

AR gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası sahəsində özünəməxsus yer tutan Malların müvəqqəti idxalı üzrə 1961-ci il tarixli ATA karneti haqqında Konvensiyaya qoşulmaq ərəfəsindədir. Konvensiyanın məqsədi beynəlxalq kommertiya və mədəni sferalarda fəaliyyətdə əhəmiyyətli üstünlüyə malik və Razılığa gələn Tərəflərin gömrük sistemlərinin harmonizasiya və unifikasiyasının daha yüksək səviyyəsinə çatmağı nəzərdə tutan yüklərin müvəqqəti olaraq rüsumsuz idxalının vahid qaydasının qəbul edilməsindən ibarətdir [22]. AR-in gömrük qanunvericiliyinə əsasən, ölkə ərazisinə müvəqqəti qaydada gətirilən mallar müəyyən gömrük rüsumlarından azaddır və ATA Konvensiyasında nəzərdə tutulan tələblər qanunvericilikdə lap əvvəldən mövcuddur. Lakin daha təkmil beynəlxalq standartların AR-in gömrük qanunvericiliyində təsbit olunması qanunvericinin qarşısında duran əsas prioritetlərdən biri olmalıdır. Odur ki, ATA karnetinin tətbiqi praktikas, habelə, müvəqqəti idxal haqqında 1990-cı il İstanbul Konvensiyasının müddəaları milli qanunvericinin diqqətindən kənar qalmamalı-

dır. Məsələn, İstanbul Konvensiyası müvəqqəti idxal sferasında əvvəl qüvvədə olmuş konvensiyaları ümumiləşdirərək Konvensiyanın üzv dövlətlərinin gömrük hüququ normalarının unifikasiyası və harmonizasiyasına kömək etmişdir.

Beləliklə, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonizasiyası sahəsində qüvvədə olan BH normalarının, xüsusən də Kioto müqavilələr sistemində nəzərdə tutulan norma və prinsiplərin, standartların, habelə tövsiyə xarakterli normaların gömrük qanunvericiliyinə implementasiyası Azərbaycan qanunvericisinin daimi diqqət mərkəzində olan prioritetlərindən biri olmalıdır. Buna nail olmaq üçün qanunve-

rici nəinki, AR-in gömrük sahəsində qoşulduğu konvensiyalardan, həmçinin BH-nun dövlətlərə təqdim etdiyi “*sərbəst manevr imkanın*”-dan istifadə edərək, üzvü olmadığı konvensiyaların üstünlüklərindən yararlanmalı və gömrük qanunvericiliyinin BH normalarına uyğunlaşdırılmasını təmin etməlidir.

Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsinin AR üçün əsas önəmi ondan ibarətdir ki, məhz onların köməyi ilə ölkəmiz malların, nəqliyyat vasitələrinin maneəsiz hərəkəti üçün əlverişli hüquqi imkanlar yaratmaqla bərabər, digər tərəfdən də beynəlxalq idxal-ixrac zəncirində etibarlı bir dövlət statusu əldə etmiş olur.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, – 2018. 92 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/46957>
3. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçirilən malların və nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılmasında “Bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 2008-ci il tarixli Fərmanı: [Elektron resurs]/URL: <https://customs.gov.az/az/faydali/innovativ-layiheler/bir-pencere>
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında 4 mart 2016-cı il tarixli Sərəncamı: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/32249>
5. Beynəlxalq sənədlər (III cild). Azərbaycan dilində. – Bakı: Qanun, – 2008. – 904 s.
6. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. – Bakı: Günəş-B nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, – 2016. – 690 s.
7. Əliyev V.R. Azərbaycan Respublikasının gömrük işi sferasında Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə əməkdaşlığın əsas istiqamətləri və inkişaf meylləri. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. – Bakı, – 2014. – 29 s.
8. Gömrük orqanları sistemində risklərin idarə edilməsi sisteminin tətbiqi qaydaları və formalarının təsdiqi haqqında AR Dövlət Gömrük Komitəsi Kollegiyasının 4 may 2015-ci il tarixli Qərarı: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/29967>
9. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. – Bakı: Qanun, – 2012. – 368 s.
10. Novruzov Q.N. Azərbaycan Respublikasının gömrük hüququ: ümumi müddəalar. Monoqrafiya. – Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, – 2019. – 292 s.
11. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu. – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, – 2011
12. Nadirov A, Əliyev V. Ümumdünya Gömrük Təşkilatının normayaradıcılıq fəaliyyəti və beynəlxalq gömrük münasibətlərinin tənzimlənməsi // Bakı Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. № 4, 2009, s.116-124
13. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2008. – 396 s.
14. Səlahiyyətli İqtisadi Operator statusunun verilməsi, müvəqqəti dayandırılması və ləvğ olunması Qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 27 avqust 2013-cü il tarixli 230 №-li Qərarı: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/26551>
15. Şəkəraliyev A.Ş, Şəkəraliyeva Z.A. Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi. Dərs vəsaiti. – Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, – 2015. – 168 s.
16. Şəkəraliyev A, Şəkəraliyev Q. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. Bakı. Turxan NPB. 2016, 536 s.
17. Təhlükəsizlik xidməti: normativ-hüquqi aktlar toplusu. – Bakı: Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı, – 2004. – 94 s.
18. Ümumi risklərin idarə olunması Qaydalarının təsdiqi haqqında AR Dövlət Gömrük Komitəsi Kollegiyasının 22 sentyabr 2021-ci il tarixli Qərarı: [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/48334>

19. Yadulla M.Y. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi fəaliyyətini tənzimləyən əsas beynəlxalq normalar // Bakı Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, – № 4, 2014. – s.133-140

20. Достан Д. Правовые аспекты имплементация норм международной Конвенции об упрощении и гармонизации таможенных процедур в таможенное законодательство таможенного Союза // Международное право и сравнительное правоведение. Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – № 2 (26). 2012. – с.107-110

21. Международное право. Учебник / Отв. ред. В.И.Кузнецов, Б.Р.Тузмухамедов. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, – 2007. – 944 с.

22. Таможенная конвенция о Карнете АТА для временного ввоза товаров (Конвенция АТА): [Электронный ресурс]/URL: <https://docs.cntd.ru/document/1901085>

23. Constanta I, Zaharia S. Risk management – a new priority system customs and its consequences. University of Craiova. 9 June 2012: [Электронный ресурс]/URL: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/39352/1/Risk_management.pdf

24. International classification of non-tariff measures. 2019 version. UNCTAD: [Электронный ресурс]/URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab2019d5_en.pdf

Исмайылзаде Мансура Анвар гызы

**МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ НОРМЫ ПО УПРОЩЕНИЮ ТАМОЖЕННЫХ ПРОЦЕДУР И
ТАМОЖЕННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
(СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)**

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается и анализируется имплементация международно-правовых норм по упрощению и гармонизации таможенных процедур в таможенное законодательство Азербайджанской Республики. Упрощение и гармонизация таможенных процедур не только служит развитию таможенных отношений между государствами, но и оказывает существенное влияние на интеграцию экономической системы. Будучи важным субъектом международной экономической системы, Азербайджанская Республика очень заинтересована в развитии и упрощении международных таможенных отношений. Именно поэтому Азербайджанская Республика придает особое значение вопросу адаптации своего таможенного законодательства к международно-правовым нормам.

Ismailzade Mansura Anvar

**INTERNATIONAL LEGAL NORMS ON SIMPLIFICATION OF CUSTOMS PROCEDURES
AND CUSTOMS LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN
(COMPARATIVE ANALYSIS)**

SUMMARY

The article examines and analyzes the implementation of international legal norms on the simplification and harmonization of customs procedures in the customs legislation of the Republic of Azerbaijan. Simplification and harmonization of customs procedures not only serves the development of customs relations between countries, but also has a significant impact on the integration of the world economic system. Being an important actor of the international economic system, the Republic of Azerbaijan is very interested in the development and simplification of international customs relations. That is why the Republic of Azerbaijan attaches special importance to the issue of adapting its customs legislation to international legal norms.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 27.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 29.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 03.03.2024

Исмаилова Рамида Махир гызы,

магистрант II курса юридического факультета Бакинского государственного университета по специальности “Морское и энергетическое право”, специалист юридического отдела департамента права и международных отношений Государственного морского и портового агентства

Адрес: г. Баку, ул. Ханлара, 2 б.

E-mail: rismailova13@gmail.com

УДК 342.2

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.035

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ПУТЬ К УСТОЙЧИВОМУ РАЗВИТИЮ

Açar sözlər: vətəndaş cəmiyyəti, konstitusiyaya hüququ, Azərbaycan, hüquqi baza, sosial islahat, idarəetmə, vətəndaş fəallığı, milli kimlik, münaqişədən sonrakı yenidənqurma.

Ключевые слова: гражданское общество, конституционное право, Азербайджан, правовая база, социальная реформа, управление, гражданская активность, национальная идентичность, постконфликтное восстановление.

Keywords: civil society, constitutional law, Azerbaijan, legal framework, social reform, governance, civic engagement, national identity, post-conflict Reconstruction.

Введение

Понятие гражданского общества привлекло значительное внимание в постсоветских государствах, особенно в Азербайджане, где социальные преобразования и государственная реструктуризация после обретения независимости проложили путь к новой эре управления и гражданской

активности. Победа во Второй Карабахской войне не только повысила национальное самосознание и гордость, но также подчеркнула готовность азербайджанского общества к ускоренным реформам. В данной статье рассматриваются конституционные и правовые основы, способствующие росту гражданского общества в Азербайджане, исследуются его последствия для национального развития и общественного благосостояния.

Конституционная основа Азербайджана, созданная после обретения независимости, закладывает основу для гражданского общества, уделяя особое внимание защите прав человека и поощрению гражданских свобод. Конституция 1995 года, наряду с последующими поправками, отражает приверженность демократическим принципам и верховенству закона, необходимым для процветания гражданского общества.

История гражданского общества начинается с Аристотеля, который видел политическую организацию полиса как основу социальной жизни, где человек является «политическим животным», стремящимся к объе-

динению [9, ст. 58]. Иммануил Кант подчеркивал необходимость всеобщего правового гражданского общества для развития человеческих задатков в условиях полной свободы [4, ст. 51]. В отличие от времён Возрождения, позже индивид начинает восприниматься как негативное явление, находящееся под влиянием природы, полное гнева и антагонизма, как указывал Спиноза [6, ст. 360].

Гегель различал гражданское общество и государство, видя в первом сферу личных интересов, а во втором - реализацию нравственной идеи [2, ст. 581]. Он подчеркивал важность взаимодействия индивидов для достижения общего блага, что отражает сложность и многогранность гражданского общества как места социальной ответственности и самореализации. В «Философии права» Гегель утверждал, что государство и гражданское общество не должны смешиваться, поскольку государство обеспечивает индивиду нравственность и истину как его члену, в то время как гражданское общество служит средством для личных целей [2, ст. 583]. Гегель видел в гражданском обществе современное явление, где индивиды взаимодействуют ради собственных интересов, что, по мнению Карла Маркса и Фридриха Энгельса, стало возможным только с развитием частного предпринимательства и освобождением собственнических отношений, отмечая рождение гражданского общества как отдельного энтитета вместе и вне государства [5, ст. 35].

От Аристотеля и Канта до Спинозы и Гегеля, история гражданского общества показывает эволюцию мысли о том, как индивиды могут и должны взаимодействовать друг с другом и государством для достижения общего блага.

На современном этапе гражданское общество проявляет себя как самостоятельная и самодостаточная сфера, начиная с XX века. Этот период отмечен процессом «социализа-

ции гражданского общества». Отход от классического либерализма к неолиберализму в западных странах привел к признанию ограниченного государственного вмешательства в экономику, что отразилось в концепции «государства всеобщего благоденствия» [5, ст. 117-127]. В постсоветских странах эта идея остается актуальной, хотя в многих местах ее уже сменили более современные подходы. Однако, несмотря на распространение неолиберализма, его влияние на жизнь общества ограничено, оставляя проблемы развития.

Анархист М. Штирнер критиковал государство за ограничение индивидуальной свободы, что актуально и сегодня в контексте дискуссий о роли государства в жизни гражданского общества [7, ст. 752]. В 1980-х и 1990-х, с расширением рыночной системы, в том числе в бывших социалистических странах, возникли новые взгляды на гражданское общество, включая его важность для сдерживания глобального капитализма и рыночных реформ, а также роль религии, семьи и добровольных объединений в формировании общественных норм.

С 70-х годов XX века термин «гражданское общество» приобретает современное значение, но, как отмечает М. Вебер, его часто видят как идеал, к которому следует стремиться, хотя на практике он требует развития неправительственных институтов для своего существования. Основные черты этих институтов — самоорганизация и отказ от насилия, что отличает их от государственных структур. Так, институты, действовавшие в СССР и других авторитарных режимах, не могут считаться истинными проявлениями гражданского общества из-за отсутствия этих ключевых качеств.

Современное понимание гражданского общества включает в себя множество аспектов, которые связывают индивидов общими интересами, целями и ценностями. Рабочее опре-

деление, предложенное Центром гражданского общества Лондонской школы экономики, акцентирует на: «Гражданское общество является составной частью сферы несогласованных коллективных действий, складывающихся вокруг общих интересов, целей и ценностей общества. В теоретическом отношении формы его институций отличны от формаций государства, семьи и рынка, хотя в реальности границы между ними зачастую сложны и размыты. Гражданское общество обычно подразумевает разнообразие пространств, субъектов и институциональных форм, которые могут отличаться в уровне формальности, автономии и власти. Гражданское общество включает в свой состав благотворительные, неправительственные организации, которые заняты вопросами развития, общественные группы, женские, религиозные организации, профессиональные ассоциации, профсоюзы, группы самопомощи, общественные движения, бизнес-ассоциации, коалиции и правозащитные группы.» [11, ст. 3].

Дж. Кин видит в концепции гражданского общества не только успешный инструмент борьбы с деспотизмом, но и средство для критического анализа современных демократий и государственных структур. По его мнению, современное гражданское общество предвещает появление новых идеалов, которые заменят устаревшие концепции, такие как государство всеобщего благосостояния, социализм и национализм, что уже наблюдается в странах с развитой демократией [10, ст. 33].

Однако для реализации этого потенциала гражданское общество должно соответствовать ряду требований, без которых оно не сможет противостоять авторитаризму и выполнять защитную функцию прав и свобод личности. Среди ключевых атрибутов идеального гражданского общества Кин выделяет высокое благосостояние граждан, право-

вую и общую культуру, автономию социальной жизни, самостоятельность деятельности, основу на классических демократических принципах, обеспечение условий для реализации гражданских прав в различных социальных сферах, гарантированность плюрализма, и строительство на идеях либерализма и неолиберализма. Эти элементы являются фундаментом для противодействия доминированию государства и крупного капитала, поддерживая независимость и самозащиту гражданского общества [9, ст. 367-401].

Вопрос о соотношении гражданского общества и государства остается актуальным и спорным, особенно в контексте современности, где теория гражданского общества еще не нашла универсального применения [8, ст. 383]. Преимущественно, успехи в развитии гражданского общества наблюдаются в развитых странах с высоким уровнем человеческого развития, где граждане активно участвуют в политической и общественной жизни.

Отсутствие четкого определения и понимания гражданского общества, которое зачастую рассматривается как философская и социологическая абстракция, способствует возникновению споров о его значении и функциях [7, ст. 393]. Это мнение было распространено как в период развития капитализма, так и остается актуальным сегодня.

Концепция гражданского общества, согласно Р. Иерингу, включает в себя идею общества как системы, регулируемой и дисциплинированной государственной властью, где общественные цели достигаются с помощью внешнего вмешательства только в случае необходимости [3, ст. 228]. Это подчеркивает, что многие аспекты жизни общества могут организовываться без прямого участия государства.

Попытки формирования гражданского общества в Азербайджане, начиная с момента обретения независимости, часто оказывались

недостаточными и не всегда отражали реальное положение дел. Это приводило к социальному, культурному и финансовому расслоению, а также к маргинализации уязвимых слоев общества.

Таким образом, для построения гражданского общества и правового государства требуется не только воля и желание элит, но и активное участие всего общества. Проблематика соотношения гражданского общества и государства требует дальнейшего анализа и исследования, учитывая изменения в современном мире и различные подходы к развитию общественных институтов.

Принятая 12 ноября 1995 года Конституция Азербайджана, отражая динамику отношений народа и государства, была одобрена на референдуме в эпоху стабилизации после первой карабахской войны под руководством Гейдара Алиева. Она заложила основу для развития гражданского общества в стране, испытавшей значительные потрясения. В преамбуле указано стремление к утверждению гражданского общества и созданию правового, светского государства. Это подчеркивает запрос на демократизацию и строительство благополучного общества, несмотря на общественную атомизацию. Государство активно стимулировало развитие гражданских институтов, понимая невозможность строительства конкурентоспособной экономики без инициативы граждан. Первые главы Конституции подчеркивают важность народа и его роли в государственном устройстве, стремясь к обеспечению прав и свобод, что является основой для правового и социального государства, важного для развития гражданского общества [1].

Особое внимание в конституции уделено обеспечению основных прав и свобод граждан, отражающих все сферы общественной жизни и защищающих граждан от третьих лиц и возможного произвола государствен-

ных органов. Эти положения являются фундаментом для развития здорового гражданского общества и правового государства, гарантируя, что каждый человек имеет право на достойный уровень жизни, свободу выражения и защиту своих прав.

Важность третьей главы конституции, охватывающей основные права и свободы человека и гражданина, не может быть переоценена, поскольку она регулирует ключевые отношения между индивидом и государством, а также внутри самого общества. Заложенные в этой части конституции принципы способствуют защите индивидуальности и поддержке коллективной деятельности граждан, что является неотъемлемой частью функционирования гражданского общества.

Таким образом, Конституция Азербайджана создала надежную правовую основу для развития гражданского общества и демократического государственного управления, подчеркивая важность активного участия граждан в общественной жизни и гарантируя защиту их основных прав и свобод.

Конституция Азербайджанской Республики, принятая в 1995 году и дополненная изменениями на протяжении последующих десятилетий, подчеркивает важность гражданского общества и правового государства. Особое значение придается правам и свободам человека и гражданина, включая право на забастовку, которое регламентировано статьей 36 конституции [1]. Эта статья устанавливает право каждого бастовать самостоятельно или совместно с другими, за исключением случаев, установленных законом, при этом локаут запрещается.

В частности, в ней очерчено право граждан участвовать в управлении государственными делами непосредственно или через своих избранных представителей, что имеет важное значение для функционирования любого демократического общества. Более того,

Конституция гарантирует право законодательной инициативы, которое может реализовать группа из 40 000 граждан, обладающих избирательным правом [1]. Это положение демонстрирует приверженность вовлечению граждан в законодательный процесс, хотя эффективность этого механизма может быть дискуссионной, учитывая уровень политической активности населения.

Кроме того, Конституция закладывает основу для независимой судебной власти, имеющей решающее значение для обеспечения соблюдения прав и свобод и разрешения конфликтов в правовых рамках. Независимость и беспристрастность судебной системы необходимы для верховенства закона и защиты гражданских свобод.

В целом, хотя Конституция Азербайджана устанавливает прочную основу для защиты и осуществления политических прав и свобод, реализация этих прав на практике зависит от различных факторов, включая политическую культуру, уровень гражданской активности и эффективность государственных учреждений в обеспечении этих конституционных гарантий.

Для дальнейшего развития гражданского общества в Азербайджане предложено несколько ключевых изменений, включая уменьшение порога в 40 000 граждан для законодательных инициатив, постепенное упразднение местных органов исполнительной власти с передачей их функций муниципалитетам, введение выборов мэров крупных городов и стимулирование развития независимой журналистики.

Эти предложения подчеркивают необходимость активного участия граждан в полити-

ческой и общественной жизни страны, укрепление местного самоуправления и прозрачности власти, что будет способствовать дальнейшему развитию гражданского общества в Азербайджане.

Заключение

После Второй карабахской войны в Азербайджане произошел всплеск национального самосознания и единства, элементов, имеющих решающее значение для развития гражданского общества.

Несмотря на конституционные гарантии и усилия государства по созданию благоприятной среды для гражданского общества, проблемы сохраняются. К ним относятся бюрократические препятствия, ограниченная осведомленность общественности о гражданских правах и необходимость в более надежных платформах взаимодействия между государством и его гражданами. В статье исследуются эти проблемы и предлагаются пути усиления роли гражданского общества в управлении и общественном прогрессе.

Гражданское общество в Азербайджане находится на перепутье и потенциально может существенно повлиять на будущую траекторию развития страны. Конституционная и правовая основа обеспечивает прочную основу, но реализация динамичного гражданского общества также зависит от активного участия граждан и готовности государства принять и способствовать гражданской активности. Поскольку Азербайджан продолжает переходить к этапу постконфликтного развития, укрепление гражданского общества становится важнейшим элементом обеспечения стабильности, демократии и устойчивого развития.

Использованные источники:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixində olan dəyişikliklər və əlavələr), – Bakı: Qanun, – 2019. – 96 s.

2. Гегель, Г.В.Ф. Философия права. Академия наук СССР. Институт философии. Москва: – Мысль, –1990 г.

3. Иеринг Р. Цель в праве. Т. 1 / [соч.] Рудольфа фон-Иеринга ; пер. В. Р. Лицкого [и др.] ; под ред. В. Р. Лицкого. – СПб. : Н. В. Муравьев, 1881. – [2], II, VIII, – 412 с.
4. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. К вечному миру // вступ. ст. и примечания С. Ф. Ударцева. – Алматы. – 1999.
5. Коллонтай В. М. Закат экономического неолиберализма // Философия хозяйства. Альманах центра общественных наук и экономического факультета МГУ. 2004. Номер 4 34.
6. Спиноза Б. Политический трактат // История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2004.
7. Штирнер М. Единственный и его собственность // Харьков. Основа – 1994.
8. Энциклопедия государственного управления в России / под общ. ред. В. К. Егорова / отв. ред. И. Н. Барциц. М. 2004. Т. 1.
9. Aristotle., Barker, E., & Stalley, R. F. The politics // Oxford; New York, Oxford University Press – 2009.
10. Keane, J. Civil Society: Old Images, New Visions (Reprint ed.) // Stanford University Press – 1998.
11. What is civil society? Centre for Civil Society, London School of Economics: [Electronic resource] URL: https://eprints.lse.ac.uk/29398/1/CCSReport05_06.pdf.

İsmayılova Ramidə Mahir qızı

**AZƏRBAYCANDA VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN KONSTITUSIYA-HÜQUQİ
ƏSASLARI: DAYANIQLI İNKİŞAF YOLUNDA**

XÜLASƏ

Bu məqalə Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyətinin konstitusiyası və hüquqi əsaslarını tədqiq edir, ölkənin güclü vətəndaş cəmiyyəti strukturunun yaradılması yolunda keçdiyi yolu işıqlandırır. O, tarixi konteksti, konstitusiyanın rolunu və dövlət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqəni araşdırır, milli inkişafın və sosial birləşmənin təşviqində vətəndaş cəmiyyətinin potensialını işıqlandırır.

Ismailova Ramida Mahir

**CONSTITUTIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF CIVIL SOCIETY
IN AZERBAIJAN: THE PATH TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

SUMMARY

The article explores the constitutional and legal foundations of civil society in Azerbaijan, highlighting the country's journey towards establishing a robust civil society framework. It delves into the historical context, the role of the constitution, and the interplay between state and society, emphasizing the potential of civil society in fostering national development and social cohesion.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 20.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 02.03.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 03.03.2024

Mirzəzadə Yusif Emin oğlu,

Naxçıvan Dövlət Universitetinin “Hüquqşünaslıq” ixtisası üzrə tələbəsi

E-mail: yusifmirzəzadə@ndu.edu.az

UOT 342

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.037

EKOLOJİ HÜQUQ POZUNTULARI BEYNƏLXALQ HÜQUQİ AKTLAR VƏ DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN QANUNVERİCİLİYİ MÜSTƏVİSİNDƏ: MÖVCUD PROBLEMLƏR VƏ EFFEKTİV HƏLL YOLLARI

Açar sözlər: yaşamaq hüququ, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ, beynəlxalq-hüquqi sənədlər, ekoloji tarazlıq, beynəlxalq məsuliyyət, beynəlxalq hüquq, ekoloji problemlər, ekoloji islahatlar.

Ключевые слова: право на жизнь, право жить в здоровой окружающей среде, междуна-родно-правовые документы, экологический баланс, международная ответственность, международное право, экологические пробле-мы, экологические реформы.

Keywords: the right to life, the right to live in a healthy environment, international legal documents, ecological balance, international responsibility, international law, ecological development, ecological reforms.

Yaşamaq hüququ insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə istənilən sistemdə ən mühüm hüquqdur. Çünki ilkin halda bütün hüquqlar əsasını təbii hüquqlardan götürdüynə görə konfiqurasiyanın əsası məhz yaşamaq hüququ hesab olunur. O, bütün digər hüquqlar üçün ilkin məntiqi şərtidir və təsadüfi deyil ki, insan hüquqlarının ümumi ifadəsi olan beynəlxalq sənədlərdə yaşamaq hüququ ən öndə gələn in-

san hüquqlarındandır. Məsələn, İnsan Hüquqları üzrə Universal Bəyannamənin 3-cü, Avropa insan hüquqları və əsas azadlıqları haqqında Konvensiyanın 2-ci, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 6-cı, İnsan Hüquqları üzrə Amerikaarası Konvensiyanın 4-cü, İnsan və xalqların hüquqlarına dair Afrika Xartiyasının 4-cü maddəsi yaşamaq hüququnu nəzərdə tutur. Belə ki, digər hüquq və azadlıqlar yaşamaq hüququndan sonra gəlir. Ümumiyyətlə, yaşamaq hüququ dedikdə, insanın bir sosial varlıq olaraq maddi nemətlərdən və mənəvi dəyərlərdən yararlanması, o cümlədən, ona heç bir maneə qoyulmadan fiziki, bioloji və fərdi mövcudiyyətinin olması və qəbul edilməsi başa düşülür. Hətta insanın fiziki və əqli qabiliyyətsiz olması halı belə, onu yaşamaq hüququndan məhrum etmiş olmur.

Müasir dövrdə dövlətin sosial əsasında insana qayğı dayandığından insanların hüquq və azadlıqlarının təmin olunması, o cümlədən layiqli həyat standartlarının artırılması bünövrəsini yaşamaq hüququndan götürür. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra ARK) 27-ci maddəsində əskini tapmış “Yaşamaq hüququ”na dair müddəaya əsasən hər kəsin yaşamaq hüququ vardır və yaşamaq hüququ toxunulmazdır [3]. İstənilən halda insan həyatına qarşı olan hər

növ davranış və hərəkət bəzən dolayı, bəzən isə birbaşa yolla yaşamaq hüququna qəsdə gətirib çıxarır. Bu hüquq o qədər geniş və çoxşaxəli bir hüquqdur ki, konstitusiyamızın 3-cü fəslində ehtiva olunmuş əksər müddəalar yaşamaq hüququ ilə bağlıdır və ondan törəmişdir. Məsələn, şəxsi toxunulmazlıq hüququ, təhlükəsiz yaşamaq hüququ və s. kimi müddəalar.

İnsanın həyatı və inkişafı onun da bir tərkib hissəsi olduğu təbiətdə baş verir. Nəticə etibarilə, təbiətin həm hüquq, həm də onun ən ali subyekti olan insan üçün əhəmiyyətliyi ifadə olunmaz dərəcədə böyükdür. Danışdığımız yaşamaq forma və xüsusiyyətlərini məhz təbiət qanunları zəminində qazanmışdır [11]. Məsələn, yaşamaq üçün qidalanmaq, təhlükəsiz yaşamaq və s. kimi nümunələr. Bu səbəbdən təbiətin insan həyatındakı rolu müxtəlif konsepsiyalarla əks olunmuşdur və labüdlüyü bununla vurğulanmaqdadır.

Sağlam ətraf mühitdə yaşamayan heç bir insan sağlam ola bilməz. Çünki həyat üçün zəruri sayılan su və hava kimi hər bir ünsür eyni zamanda sağlam həyatın da sığortasıdır. Bu səbəbdən bu kimi ünsürlərin zəruri müdafiəsi dövlət və hüquq tərəfindən ciddi məsələlər olaraq qarşılıdır. Hətta bununla birbaşa olaraq hüququn müasir sahələrindən sayılan Ekologiya hüququ əlaqədardır. Amma bundan əlavə olaraq ARK-nın 39-cu maddəsində əksini tapmış “*Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ*” konstitusional norma olaraq bu sahənin tənziimi üzrə ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir. Dünya təcrübəsində də bu kimi hallara rast gələ bilərik. Məsələn, dünyanın əksər ölkələrinin – *Hindistan (maddə 48A, 51A(g), 243ZD(3)(i))*, *Braziliya (maddə225)*, *Rusiya (maddə 42)*, *Çin (maddə26)*, *Ekvador(maddə14,15)*, *Türkiyə (maddə56)* və s. konstitusiyalarında da bununla bağlı müddəalar tapmaq mümkündür. Bunların bir neçəsinə ayrı-ayrılıqda nəzər salaq:

❖ **ARK-nın 39-cu maddənin 1-ci hissəsində** əksini tapmış “*Hər kəsin sağlam ətraf*

mühitdə yaşamaq hüququ vardır” müddəası ilk baxışda sadə görünsə də, geniş şərh olunma bazasına malikdir. Bu hüquq insanların sağlamlığı və həyatı ilə bağlı olaraq ətraf mühitin qorunması və sosial-mədəni inkişafın əhəmiyyətini nümayiş etdirir. Bu, ekologiya və insan hüquqları arasında birləşmiş və bir-birini tamamlayan bir münasibətin qorunması ilə bağlıdır.

❖ **Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 42-ci maddəsinə** əsasən hər kəsin əlverişli ətraf mühit, ətraf mühitin vəziyyəti haqqında etibarlı məlumat, ekoloji qanunların pozulması nəticəsində sağlamlığına və əmlakına dəymiş zərərin ödənilməsi hüququ vardır.

❖ **Türkiyə Respublikası Konstitusiyasının 56-cı maddəsinə** əsasən hər kəsin sağlam və balanslaşdırılmış mühitdə yaşamaq hüququ var. Təbii mühiti yaxşılaşdırmaq, ətraf mühitin sağlamlığını qorumaq və ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq dövlətin və vətəndaşların borcudur.

❖ **Hindistan Konstitusiyasının 48A nömrəli maddəsinə** əsasən dövlət meşələrin, ətraf mühitin, ölkənin meşələrinin və vəhşi həyatının qorunmasına və yaxşılaşdırılmasına səy göstərməlidir.

Hüquqda sanksiyanın müəyyən olunması labüddür. Belə ki, münasibətin təminatı kimi çıxış edən sanksiyalar Ekologiya hüququ üzrə də müəyyən olunmuşdur. Ekoloji hüquq sanksiyaları bir neçə qrup halında təsnifləşdirilir ki, bunlara iqtisadi, maliyyə, hərbi, beynəlxalq, cinayət və inzibati sanksiyaları aid edə bilərik. Bunlardan öz aktuallığını qoruyan cinayət və inzibati ekologiya sanksiyalarıdır. Müasir dövrdə bəzi ölkələrin Cinayət və İnzibati Xətalər məcəllələrində ekoloji cinayətlərlə bağlı ayrıca bir fəsil yer alır. Məsələn, Türk Ceza Kanununun üçüncü fəslinin ikinci bölümü (181-183) “**Çevreye karşı suçlar**” başlığı altında verilib. Azərbaycan Respublikası da bu dövlətlərdəndir ki, Ekoloji hüquq pozuntuları ilə bağlı AR İnzibati Xətalər Məcəlləsində (bundan sonra – İXM)

“Ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər” adlı 25-ci fəslində (m. 233-275) və AR Cinayət Məcəlləsinin “Ekoloji cinayətlər” adlı 28-ci fəslində (m. 248-261) müxtəlif məsələlər üzrə ekoloji hüquq pozuntularının ehtiva olunmuşdur. Məsələn, AR Cinayət Məcəlləsinin “Ekoloji cinayətlər” adlı 28-ci fəslində əksin tapmış cinayətlər qəsd obyektindən asılı olaraq 5 qrup halında təsnif olunur [8]:

❖ **Ekologiyadan istifadə sahəsində qüvvədə olan qaydaların pozulması.**

Məsələn, 248-ci maddə: Ekoloji cəhətdən təhlükəli maddələrin və tullantıların dövriyyəsi qaydalarını pozma

❖ **Əsas təbii komponentləri (suyu, havanı, torpağı və s.) korrəlama.**

Məsələn, 251-ci maddə: Atmosferi (havanı) çirkləndirmə

❖ **Heyvanlar aləminin (faunanın) mühafizəsi sahəsində ictimai münasibətlərə qəsd edən cinayətlər.**

Məsələn, 256-cı maddə: Balıqları və başqa su heyvanlarını qanunsuz tutma

❖ **Bitkilər aləmi (flora) sahəsində ictimai münasibətlərə qəsd edən cinayətlər.**

Məsələn, 259-cu maddə: Qanunsuz ağac kəsmə

❖ **Xüsusi əhəmiyyətli ekoloji komplekslərin mühafizəsi və onlardan istifadə qaydalarına qəsd edən cinayət.**

Məsələn, 261-ci maddə: Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin və təbiət obyektlərinin mühafizə rejimini pozma

Məcəllənin bu fəslə xüsusi ekoloji tarazlığın qorunması və təhlükəsiz, sağlam ətraf mühitin formalaşması kimi məsələlərin sanksional tənzimlənməsinin aparılması və baş verəcək halların qiymətləndirilməsi istiqamətində effektiv və təkmildir. Lakin hələ də ətraf mühitə laqeydlik və onun çirkləndirilməsi kimi hallara rast gəlinməsinə görə tətbiq olunan cərimə, ümumiyyətcə, sank-

siyanın daha da ağırlaşdırılması məqsədəuyğun hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Bəzən ekoloji cinayətlərin obyekt baxımından təsnifatı müxtəlif formada da aparıla bilər. Məsələn, İ.Ağayev bu təsnifatı bilavasitə aşağıdakı kimi aparmışdır [1]:

❖ **Ümumi xarakterli ekoloji cinayətlər.**

Məsələn, Ekoloji cəhətdən təhlükəli maddələrin və tullantıların dövriyyəsi qaydalarını pozma, İşlərin yerinə yetirilməsi zamanı ətraf mühitin mühafizəsi (qorunması) qaydalarını pozma

❖ **Xüsusi xarakterli ekoloji cinayətlər.**

Məsələn. Suyun (su mənbələrinin) çirkləndirilməsi, torpaqları korrəlama, yerin təkinin qorunması və istifadəsi qaydalarını pozma

Bu təsnifatlar üzrə istənilən ekoloji cinayətin törədilməsi ekoloji məsuliyyət yaradır ki, bu da cəmiyyət, indiki və gələcək nəsillər, konkret şəxslər və təbiət istifadəçiləri qarşısında dövlətin, cəmiyyətin və insanların məsuliyyəti başa düşülür. Ekoloji hüquqi məsuliyyətin quruluşu ətraf mühitin mühafizəsi tələblərinin pozulması ilə əlaqədar yaranan təbiəti mühafizə münasibətləri və törədilmiş hüquqpozma faktına görə cinayət, müvafiq sanksiyaların tətbiqi kimi təzahür etdiyindən cəza mexanizminin mövcudluğu və işləkliyi olduqca mühümdür.

Ekoloji cinayətlər sırasına göstərilən nümunələrə nəzər salsaq görərik ki, burada cinayətlərin (ağacın kəsilməsi, balıqların qanunsuz ovu və s.) subyekt şəxs və ya şəxslər halında təzahür edir. Amma burada əməli törədən subyekt şəxs deyil, hər hansı bir dövlət olsa necə? Bunun tənzimlənməsi hansı qaydada aparılır? Ümumiyyətlə, tənzimlənməsi üçün bir qayda varmı?

Sualı cavablandırmazdan öncə qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli hüquqşünas alim Ç.F. Mustafayevin sözləri ilə desək, ətraf mühitin çirklənməsinin indiki şəraitində ekoloji hüquq pozuntularına qarşı tətbiq edilən milli-hüquqi təsir vasitələri kifayət qədər səmərəli deyil. Ekoloji pozuntular dünyanın maraqlarına toxunduğuna görə, ətraf mühiti qorumaq və hüquq pozuntula-

rı, o cümlədən də cinayətlərlə mübarizə aparmaq vəzifəsi çoxdan milli sərhədlərin hüdudlarından kənara çıxmış və beynəlxalq vəzifəyə çevrilmişdir [9, s. 55]. Ətraf mühitin çirklənmədən qorunması və təbii ehtiyatların rəşional istifadəsi ilə bağılı dövlətlərarası münasibətləri nizama salan normaların məcmusunu təşkil edən beynəlxalq ekologiya hüququ mövcuddur və təbiətin qorunması və onun ehtiyatlarından məqsədəuyğun istifadə olunması müasir dövrün qlobal problemlərindən biridir. Bu problemin həllində bütün dövlətlər maraqlı olmalıdırlar. Bu səbəbdən belə bir hüquq sahələrinin mövcud olması bir sıra problemlərə qarşı mübarizəni daha sistemli və məqsədəuyğun hala gətirir. Bu mühüm beynəlxalq sənədlər olan **Ətraf mühitin problemlərinə dair 1972-ci il tarixli Stokholm Bəyannaməsində** və **Ətraf mühit və inkişafa dair 1992-ci il tarixli Rio-de-Janeyro Bəyannaməsində**, habelə bir sıra beynəlxalq müqavilələrdə birbaşa təsbit olunmuşdur. Məsələn:

❖ **Dənizin tullantılarla və digər materiallarla çirklənməsinin qarşısı alınması haqqında 1972-ci il tarixli Konvensiyasında** (preambulada) bəyan edilir ki, insan üçün həyati əhəmiyyətə malik olan dənizin və onun canlı orqanizmlərinin qorunmasında bütün insanlar maraqlıdırlar [7];

❖ **Təbiətin və təbii ehtiyatların qorunub saxlanması haqqında 1968-ci il tarixli Afrika Konvensiyasında** (preambulada) deyilir ki, torpaq, su, flora və fauna bəşəriyyət üçün həyati əhəmiyyətə malikdir [7].

❖ **Bioloji müxtəliflik haqqında 1992-ci il tarixli Konvensiyasının** preambulasında göstərilir ki, bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanması bütün bəşəriyyətin ümumi vəzifəsidir [7].

Stokholm və Rio-de-Janeyro bəyannamələrində təsbit olunmuş rəhbər başlanğıcları təhlil edən N.M.Kopılov beynəlxalq ekologiya hüququnun bir sıra prinsiplərinin – transsərhəd zərərin yolverilməzliyi prinsipi, təbii ehtiyatların ekoloji baxımdan əsaslandırılmış şəkildə

rasional istifadəsi prinsipi, ətraf mühitə hərbi və ya düşməncəsinə təsirin qadağan edilməsi prinsipi, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi prinsipi, ətraf mühitə dəyən ziyana görə dövlətlərin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyəti prinsipinin mövcudluğunu xüsusilə vurğulamışdır [10].

Sualı cavablandırmağa gəldikdə isə burada bir məqama toxunmaq daha məqbul hesab olunar. Beynəlxalq ekologiya hüququnun xüsusi prinsipləri sırasına bu iki prinsip də daxildir: “Transsərhəd ekoloji zərərin yolverilməzliyi” və “Milli yurisdiksiya hüdudlarından kənarda yerləşən ekoloji sistemlərə vurulmuş zərəre görə dövlətlərin beynəlxalq məsuliyyəti” prinsipləri [7].

İlk dəfə **1972-ci il tarixli Stokholm Bəyannaməsində** təsbit olunmuş prinsipə görə, *öz yurisdiksiyası çərçivəsində dövlətlər digər dövlətlərin və beynəlxalq rejimli ərazilərin təbii mühitinə zərər yetirə bilən hərəkətlərdən çəkinməlidir, habelə belə zərər yetirə bilən fəaliyyətin qarşısını almalıdırlar*. Hal-hazırda bu prinsip bütün dövlətlər tərəfindən yekdilliklə tanınır və qəbul olunur. Həmsərhəd ölkələrdə müharibə və ya sülh zamanı düşməni hər yolla təslimiyyətə məcbur etmə və müqaviməti sındırmanın bir növü kimi bu cinayətlər (məsələn, yağış buludlarını dağıtma, süni quraqlıq yaratma, yeraltı təkanlara müdaxilə ilə süni zəlzələ və sunami yaratma və s.) beynəlxalq ekoloji cinayətlər sırasına aid edilir.

Daha çox müharibə dövrü və ərəfəsində təsadüf edilə bilən bu tip cinayətlər **Ətraf mühiti dəyişikliyə uğradan vasitələrdən hərbi və ya istənilən digər düşmən məqsədlərlə istifadə olunmasının qadağan edilməsi haqqında 1976-cı il tarixli Konvensiyası** iştirakçı dövlət(lər)in üzərinə aşağıdakı əsas öhdəlikləri qoyur:

a) Yer in dinamika və strukturunu, onun canlı aləmini, litosferi, hidrosferi, atmosferi və ya kosmosu qəsdən dəyişikliyə uğradan vasitələrin hərbi və ya istənilən digər düşmən məqsədlərlə istifadəsinə yol verməmək;

b) Təbii mühiti dəyişikliyə uğradan vasitələrin hərbi və ya istənilən digər düşmən məqsədlərlə istifadə edilməsində digər dövlətlərə və ya qurumlara yardım etməmək;

c) Təbii mühiti dəyişikliyə uğradan vasitələrdən yalnız dinə məqsədlər üçün istifadə etmək;

ç) Bu Konvensiyaya zidd olan hər hansı fəaliyyətin qadağan olunması və qarşısının alınması istiqamətində istənilən qanuni tədbirləri görmək və s.

Günümüzdə dünyanın əksər dövlətlərinin qoşulduğu çoxsaylı konvensiyaların və bəyannamələrin olmasına baxmayaraq bu sahəyə qayğının səthi formada aparılması spektryönümlü problemlərə səbəb olmaqla bərabər, pozuntu törədən ölkələr qarşısında da məsuliyyət yaradır. Xüsusilə regional ekoloji problemləri sadalayaq mövcud vəziyyətə nəzər yetirmək mövcud problemləri anlamaqda bizə kömək edəcəkdir: Bu gün region üçün ən ciddi ekoloji məsələlərdən biri Xəzər dənizinin çirkab suları, məişət tullantıları və müxtəlif növ tullantılar vasitəsilə çirkləndirilməsidir. Sırr deyil ki, ötən əsrlərdə nizamsız neft hasilatı və təmizlənmədən axıdılan tullantılar Xəzər sularının çirklənməsinə səbəb olmuşdur. Xəzər dənizinə daxil olan tullantı sularının təqribən 60 faizi Volqa çayının payına düşür. Ermənistan və Gürcüstan ərazisində formalaşan kommunal və sənaye tullantı suları da Kür çayı vasitəsilə Xəzərə daxil olur. Xüsusilə, Kür çayının çirkləndirilməsi təkcə Xəzər dənizinə çirkab sularının axıdılması kimi problemləri deyil, çayın keçdiyi ərazilərdə ekoloji tarazlığın pozulması, sağlam mühitin məhvi və çaydakı canlıların tələfatı kimi ciddi məsələləri də ardınca gətirir. Digər bir tərəfdən, axıdılan çirkab suları ilə Xəzərdəki ekosistemin pozulması dənizdə yaşayan canlıların məhvinə gətirib çıxarır. Ötən illər ərzində mövcud vəziyyət səbəbi ilə onlarla adı “Qırmızı kitab”a salınmış Xəzər suitisi tələf olmuşdur. Problemlərin həlli yolunda Azərbaycan tərəfindən ciddi irəliləyişlər qeydə alınsa da,

problem hələ də öz aktuallığını itirməyib. Hazırda su mənbələrinin çirklənməsinin qarşısının alınması tədbirləri, çirklənmə baş verən ərazilərdə təmizləmə işlərinin həyata keçirilməsi, bu məqsədlə ən müasir texnologiyadan istifadə olunması ölkəmizdə gerçəkləşdirilən ekoloji siyasətin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu sahədə fəaliyyətin əsas hüquqi bazasını “Hidrometeorologiya fəaliyyəti haqqında”, “Su Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və bu qanunların icrasına xidmət edən “Ətraf mühit və təbii ehtiyatların monitorinqinin aparılması qaydaları haqqında Əsasnamə” təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2007-ci və 2008-ci illərdə imzalanmış “Xəzər dənizinin çirklənmədən qorunması üzrə bəzi tədbirlər haqqında” sərəncamlardan irəli gələn məsələlərin həll edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan müəyyən miqdarda vəsait ayrılmış və problemin aradan qaldırılmasına hədəflənən modul tipli təmizləyici qurğular quraşdırılmışdır.

Digər yandan, Azərbaycana qarşı olan düşmənçilik meyilləri də zaman-zaman bura öz təsirini göstərmişdir. Kür çayının əsas qollarından hesab olunan Həkəri çayının Ermənistan tərəfindən qəsdən çirkləndirilməsi problemin həllinə süni şəkildə yaradılan əsas problemlərdən biridir. O cümlədən 2023-cü ildə Ermənistan tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə həmsərhəd ərazidə, Arazdəyən qəsəbəsi yaxınlığında iri metallurgiya zavodunun inşasının aparılması da Araz çayının, ətraf mühitin və onun vasitəsilə Xəzər dənizinin çirklənməsinə öz töhfəsini verəcəkdir. Ermənistan **1991-ci il BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının “Transsərhəd kontekstdə Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi Konvensiyası”nın** 3.1-ci bəndinə əsasən, sərhədyanı zonada tikiləcək metallurgiya zavodu barədə təsirə məruz qala biləcək ölkə kimi Azərbaycanı rəsmi xəbərdar etməyə və Konvensiyanın 5-ci bəndinə əsasən

Azərbaycanla müvafiq məsləhətləşmələr aparılmağa dair öhdəliklərə malikdir [2]. Bu xüsusda qeyd edilməlidir ki, sözügedən fəaliyyət Konvensiyasının 1-ci əlavəsində transsərhəd təsiri gözlənilən fəaliyyətlərin siyahısına daxildir. Lakin Ermənistan tərəfindən mövcud olan kommunikasiya kanalları vasitəsilə Azərbaycana bu barədə hər hansı rəsmi bildiriş verilməyib və Azərbaycanla məsləhətləşmələrə başlanılmayıb.

Nəticə etibarilə, Azərbaycanın BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının icraçı katibinə müraciəti və Ermənistana qarşı davamlı hüquqi-diplomatik təzyiqləri nəticəsində 31 oktyabr 2023-cü il tarixdə Ermənistan tərəfi zavodun yeni əraziyə köçürülməsi və Azərbaycanla danışıqlara razılaşdı və regionun ekoloji həyatına ciddi şəkildə təsir edəcək və daha da ağırlaşdıracaq problemin qarşısı qətiyyətlə alındı.

Ölkəmizdə ətraf mühitin qorunması istiqamətində islahatlar davamlı olaraq aparılır. Əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu siyasət vaxtilə müvafiq zəruri qanunların – “**Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında**”, “**Ekoloji təhlükəsizlik haqqında**” 1999-cu il 8 iyun və “**Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında**” 1997-ci il 30 dekabr qanunlarının qəbul olunması ilə müşayiət olunmuşdur.

Ardınca Azərbaycan Respublikasına İlham Əliyevin rəhbərlik etməsi ilə bu islahatlar geniş vüsət halını aldı. Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə ölkədaxili yaşllaşdırma kampaniyaları, “Yaşıl həftə” konfransları və onlarla ekolayihə reallaşdırıldı.

Məlum olduğu kimi, müasir dünyada ənənəvi enerji mənbələrinin tədricən tükənməsi və onlardan istifadə zamanı ətraf mühitin çirklənməsi alternativ enerji mənbələrindən istifadə məsələsinin aktuallığını artırır. Bu səbəbdən yaşıl enerji sahəsində də geniş həcmli islahatlar aparılır. Buna nümunə olaraq, dövlət başçısı İlham Əliyevin 2004-cü il 21 oktyabr tarixli 462 nömrəli Sərəncamı ilə “**Azərbaycan Respublikasında bərpa olunan enerji mənbələrindən**

istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nı göstərmək olar [4].

Bu Proqramda elektrik enerjisinin istehsalında enerji mənbələrinin potensialının müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycanda enerji mənbələrinin hesabına enerji gücünün artırılması və bununla da ölkənin enerji təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi kimi vəzifələr qarşıya qoyulmuş, 2013-cü ildə **Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Şirkəti** yaradılmışdı. Ardınca dövlət başçısının Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikasının Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Şirkəti yenidən təşkil olunaraq “**Azalternativenerji**” **Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti** adlandırılmışdır [2].

Bu kimi çoxsaylı islahatlar illər üzrə mütəmadi olaraq həyata keçirilmişdir. Təsadüfi hal deyil ki, ölkə başçısının 25 dekabr 2023-cü il tarixli Sərəncamına əsasən iqlim dəyişmələrinə qarşı global mübarizədə beynəlxalq həmrəyliyin gücləndirilməsi məqsədilə **2024-cü il “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili”** elan olunub [5]. Sərəncama əsasən, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ictimaiyyətin etibarlı və məsuliyyətli üzvü kimi iqlim dəyişmələrinin fəsadlarına qarşı mübarizəyə öz töhfəsini verir.

Azərbaycanın 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafa dair beş milli prioritetindən biri “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” kimi müəyyən edilmişdir. Həmin prioritetə uyğun olaraq, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması, yaşıllıqların bərpası və artırılması, su ehtiyatlarından və dayanıqlı enerji mənbələrindən səmərəli istifadənin təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılır.

Azərbaycan baza ili (1990) ilə müqayisədə 2030-cu ilə qədər istilik effekti yaradan qazların emissiyalarının 35 faiz, 2050-ci ilə qədər isə 40 faiz azaldılmasını hədəf kimi götürüb.

İşğaldan azad edilmiş *Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, eləcə də Naxçıvan Muxtar Respublikası yaşıl enerji zonası* elan olunmuşdur. Azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma prosesində ətraf mühitin

qorunması prioritetdir. Həmin ərazilərdə “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” kimi innovativ yanaşmalar tətbiq edilir, ekosistem bərpa olunur.

Yaşıl enerji növlərinin yaradılması və yaşıl enerjinin dünya bazarlarına nəqli Azərbaycanın enerji siyasətinin prioritetidir. Azərbaycan elektrik enerjisi istehsalının qoyuluş gücündə bərpa olunan enerji mənbələrinin payının 2030-cu ilə qədər 30 faizə çatdırılmasını hədəfləyir.

BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası – COP29 kimi mötəbər bir tədbirin Azərbaycanda keçirilməsi ilə əlaqədar yekdil qərarın verilməsi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən Azərbaycana böyük hörmət və etimadın, eləcə də ölkəmizin milli, regional və qlobal səviyyədə ətraf mühitin qorunması, iqlim dəyişmələrinin qarşısının alınması işinə töhfəsinin təqdir olunmasının bariz nümunəsidir.

Həmçinin, **Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasında** nəzərdə tutulmuş **“Təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım ölkəsi” üzrə strateji**

çərçivə” başlığı altında bu gün və gələcək üçün önəmli islahatlar proqramı və proqnozlar öz əksini tapmışdır [6]. Strategiyaya əsasən, ətraf mühitə dost sənayeləşmə təşviq ediləcək, bu məqsədlə tullantıların səmərəli idarə olunması sistemi inkişaf etdiriləcəkdir. Hidrometeoroloji müşahidə və ətraf mühitin monitorinqi sistemi müasirləşdiriləcəkdir. Bioloji müxtəlifliyin qorunması, su bioresurslarının artırılması və akvakulturanın inkişafı təmin olunacaq, meşə ilə örtülü ərazilərin və yaşıllıqların mühafizəsi gücləndiriləcəkdir. Nəticə etibarilə, ekoloji tarazlığın qorunması ümumbəşəri bir məsələ olmaqla bərabər, həm bu gün, həm də gələcək nəsillər qarşısında duran prioritet və təxirəsalınmaz məsələdir. Dövlətimiz tərəfindən bununla bağlı ciddi islahatlar aparılsa da, digər dövlətlər tərəfindən məsələyə dırnaqarası və laqeyd münasibətin göstərilməsi məsələnin həllini gecikdirir. Sözsüz ki, dünya dövlətləri tərəfindən yekdil və həmrəy halda ümumbəşəri-ekoloji islahatlar aparılsa, bu, cəmiyyətə və dünyaya xoşbəxtlik və sağlam gələcək bəxş edəcəkdir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Ağayev.İ.B. Azərbaycan Respublikasının Cinayət hüququ.Ümumi və xüsusi hissələr. Dərslük. – Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, – 2010. – 663 s.
2. Alternativ və bərpa olunan enerji sahəsində əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı: [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/25200>
3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan əlavə və dəyişikliklər). – Bakı: Qanun, – 2019, – 96 s.
4. “Azərbaycan Respublikasında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı: [Elektron resurs] /URL: <https://e-qanun.az/framework/5796>
5. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Sərəncamı: [Elektron resurs] /URL: <https://president.az/az/articles/view/62737>
6. AZƏRBAYCAN 2026 – President.az: [Elektron resurs] /URL: https://static.president.az/upload/Files/2022/07/22/5478ed13955fb35f0715325d7f76a8ea_3699216.pdf
7. Beynəlxalq ekologiya hüququ. Polis Akademiyası: [Elektron resurs] /URL: https://www.pa.edu.az/library/3/21/152_movzu_19_beynelxalq_ekologiya_huququ.pdf
8. “Ekologiya hüququ” fənnindən müəhazirələr. – Sumqayıt, 2020. – 41 s.: [Elektron resurs] /URL: <http://sdu-sdtk.edu.az/wp-content/uploads/2020/04/Ekologiya-hwququ-mwh.pdf>
9. Mustafayev Ç.F. Cinayətkarlıq və cəmiyyət. – Bakı: Azərnəşr, – 2002. – 101 s.
10. Копылов М. Н. Право на развитие и экологическая безопасность раз вивающихся государств (международно-правовые вопросы). Автореф. дисс... д-ра юрид. наук. МГИМО. –М., 2000, – 45 с.

11. T.Hobbes. “Leviathan or Matter, Forme & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civill”. – İstanbul: Litera Yayıncılık, – 2021. –115 s.

12. Convention on environmental impact assessment in a transboundary context: [Electronic resource] /URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/documents/legaltexts/Espoo_Convention_authentic_ENG.pdf

Мирзаде Юсиф Эмин оглу

**НАРУШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА НА УРОВНЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ
АКТОВ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ГОСУДАРСТВ МИРА: СУЩЕСТВУЮЩИЕ ПРОБЛЕМЫ И
ЭФФЕКТИВНЫЕ РЕШЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

В статье подробно анализируются принципы международно-правовой охраны окружающей среды на основе важных международно-правовых документов, принятых в этой области. Систематически изучена мировая практика и законодательство страны в этой сфере, показаны существующие проблемы и направления их решения, в том числе эффективные пути решения. Автор приходит к выводу, что страны мира должны действовать единогласно в этом направлении, чтобы предотвратить загрязнение окружающей среды, которое является общечеловеческой проблемой.

Mirzazade Yusif Emin

**ENVIRONMENTAL LAW VIOLATIONS AT THE LEVEL OF INTERNATIONAL
LEGAL ACTS AND LEGISLATION OF WORLD STATES: EXISTING
PROBLEMS AND EFFECTIVE SOLUTIONS**

SUMMARY

In the article, the principles of international legal protection of the environment are analyzed in detail on the basis of important international legal documents adopted in this field. The world practice and the country's legislation in this field have been systematically studied, and have been shown the existing problems and the direction of their solution, including effective solutions. The author comes to the conclusion that the countries of the world should act unanimously in this direction to prevent environmental pollution, which is a universal problem.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 15.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 02.03.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 04.03.2024

Qasımlı Nəzrin Rövşən qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin 2-ci kurs magistrantı

E-mail: nazrin.gasimli@gmail.com

UOT 341.231.14; 342.7

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.032

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT MƏCƏLLƏSİNDƏ VƏ BEYNƏLXALQ CİNAYƏT MƏHKƏMƏSİNİN STATUTUNDA İNSAN HÜQUQLARINA DAİR NORMA VƏ PRİNSİPLƏRİN TƏSBİTİ (MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL)

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Cinayət Məcəlləsi, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu, hüququn ümumi prinsipləri, beynəlxalq hüquq normalarının implementasiyası, beynəlxalq cinayətlər, non bis in idem prinsipi, universal yurisdiksiya prinsipi.

Ключевые слова: Конституция Азербайджанской Республики, Уголовный кодекс, Статут Международного уголовного суда, общие принципы права, имплементация международно-правовых норм, международные преступления, принцип non bis in idem, принцип универсальной юрисдикции.

Keywords: Constitution of the Republic of Azerbaijan, Criminal Code, Statute of the International Criminal Court, general principles of law, implementation of international legal norms, international crimes, principle of non bis in idem, principle of universal jurisdiction.

a) insan hüquqlarının dövlətdaxili hüquq və beynəlxalq hüquq çərçivəsində müdafiəsinin nəzəriyyə və praktikada dəyərləndirilməsi

Bu gün özünün əhəmiyyətinə və vacibliyinə görə əsas insan hüquq və azadlıqları universal və bölünməz bir dəyər olaraq dövlətdaxili

hüquq (DH) və beynəlxalq hüququn (BH) qarşılıqlı münasibətləri və qarşılıqlı fəaliyyəti müstəvisində hüquqi tənzimlənmənin təsiri altındadır. Baxmayaraq ki, insan hüquqlarının müdafiəsi ideyası tarixən DH-un tənzimləmə sferasına aid olub. Bu ideyanın məğzində duran məna yükü ondan ibarətdir ki, istənilən fərd məhz insan varlığı olduğuna görə doğulduğu andan müəyyən ayrılmaz hüquqlara malikdir və dövlət bərabər əsasda, heç bir ayrı-seçkilik olmadan bu hüquqları qanunvericilikdə və praktikada təmin etməlidir [6, s. 156]. Lakin zaman keçdikcə insan hüquqlarının müdafiəsi hüquqi tənzimlənmə nöqtəyi-nəzərindən dövlətlərarası sistem çərçivəsinə daxil olmuş və son nəticədə birbaşa fərdlərə ünvanlanan BH normalarının və prinsiplərinin sayı durmadan artmağa başlamışdır. Bu istiqamətdə əsas tarixi dönüş XX əsrin ikinci yarısına və ondan sonrakı tarixi proseslərə təsadüf edir. Xüsusən II Dünya müharibəsindən sonra bir sıra əhəmiyyətli hadisələr fonunda insan hüquqları ali dəyər kimi beynəlxalq müqavilələrdə və beynəlxalq hüquqi adətlərdə dövlətlərin müvafiq öhdəlikləri şəklində təsbit olundular. Hal-hazırda insan hüquqlarının müdafiəsi müasir BH-un əsas prinsiplərindən biri

olan və özünün hüquqi təbiətinə görə *jus cogens* (mübahisə olunmayan hüquq) xarakterə malik olan, eyni zamanda dövlətlərin üzərinə *erga omnes* öhdəliklər qoyan “Əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi” prinsipinə söykənir və bu prinsip rəhbər başlanğıc, rəhbər müddəa, imperativ norma kimi dövlətlərin konstitusiyaya və sahəvi qanunvericilik aktlarında öz təsbitini tapıb. Azərbaycan Respublikasının (AR) Konstitusiyasında insan hüquqları dövlətin ali məqsədi kimi müəyyən olunub və orada belə bir mühüm məqama toxunulur ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir və bu Konstitusiyada sadalanan hüquqlar və azadlıqlar AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir [1, s. 7].

Elə bu yerdə bir məsələyə də aydınlıq gətirməyi vacib hesab edirik ki, bu gün həm DH-da, həm də BH-da təsbit olunan insan hüquqları və azadlıqlarının əksəriyyəti, prinsip etibarı ilə, onların müqavilə hüquq qaydasında sanksiyalaşdırılmasına qədər adət mənşəli olublar və beynəlxalq adət hüququna müvafiq olaraq bu hüquqlara əməl olunmalıdır. Yəni beynəlxalq adət hüququ da dövlətlər üçün müvafiq öhdəliklər doğurur və bu inkarolunmaz fakt beynəlxalq məhkəmə təcrübəsində özünün təsdiqini tapıb. Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1948-ci il BMT Konvensiyasını hazırda AR də daxil olmaqla (1996-cı ildə) 152 dövlət ratifikasiya edib. Bu o deməkdir ki, dünyanın 40-dan çox dövləti soyqırımı cinayətini törətməmək, bu cinayətləri törədən təqsirli şəxslərin cəzalandırılmasını təmin etmək və sair bu kimi BH öhdəliklərdən azaddırlar? Əlbəttə ki, yox. Bu suala BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin *Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyaya qeydşərtlər haqqında iş üzrə 1951-ci il tarixli məsləhət xarakterli rəyində* cavab verilmişdir. Məhkəmənin qərarında vurğulanır ki, 1948-ci il Konvensiyasının əsasında duran normalar və prinsiplər beynəlxalq adət hüququ kimi hamı-

lıqla tanınmışdır və müqavilə öhdəliyinin olmaması belə, dövləti beynəlxalq öhdəliyi yerinə yetirməkdən azad edə bilməz [22, p. 23]. Beynəlxalq Məhkəmənin yanaşmasından görüldüyü kimi, soyqırımı cinayəti həm müqavilə, həm də beynəlxalq adət hüququnun pozuntusudur və belə beynəlxalq cinayətlərlə mübarizə dövlətlərin üzərinə *erga omnes* öhdəliklər qoyub [18, p. 63-74].

AR Konstitusiyasında təsbit olunan insan hüquq və azadlıqlarının beynəlxalq insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrlə daha çox bağlı olması (Konstitusiyanın 12-ci və 148-ci m.) bizim qanunvericiliyin beynəlxalq hüquqi adətlə əlaqəsinin olmaması kimi başa düşülməməlidir. Konstitusiyanın 10-cu maddəsində təsbit olunan “*beynəlxalq münasibətlərin prinsipləri*”, 71-ci maddənin VI bəndində “*AR ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir*” müddəaları o deməkdir ki, AR-in qanunvericiliyi və praktikasını adət-hüquqi müstəvidə də insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinə və təminatına biganə deyil.

İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi tarixi inkişafın bütün dövrlərində və indinin özündə də öz aktuallığı ilə xüsusi diqqət çəkən qlobal problemlərdən biri hesab olunur. Xüsusən soyqırımı aktlarının, müharibə cinayətlərinin, insanlıq əleyhinə cinayətlərin, terrorçuluq və digər təhlükəli cinayətlərin baş verməsi zəminində meydana çıxan problemlərin qarşısının alınması üçün səmərəli hüquqi mexanizmlərin yaradılmasına, harmonizasiyasına və unifikasiyasına ehtiyac vardır. Ona görə ki, insan hüquqlarının kobud və kütləvi şəkildə pozulması halları həm beynəlxalq cinayət hüququnda (*BCH*), həm dövlətdaxili cinayət hüququnda (*CH*), həm də beynəlxalq insan hüquqları hüququnda (*BİHH*) beynəlxalq cinayət kimi xarakterizə olunurlar. Beynəlxalq cinayət isə beynəlxalq hüquq pozuntusunun xüsusi növü olmaqla, beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə, qanunçuluğa və hüquq qaydasına, insan hüquqlarına ciddi təhlükə törədən və zərər vuran, xüsusi təhlükəli hüquqazidd əməldir.

İnsan hüquqlarının kobud və ciddi pozuntusu kimi beynəlxalq cinayətlərin ayrı-ayrı növlərinin müəyyən olunmasının qədim tarixi kökləri olsa da, pozitiv BH onların məcəllələşdirilməsi prosesinə XIX əsrdən başlanmış və II Dünya müharibəsi bu prosesə böyük təkan vermişdir [5, s. 14]. *Beynəlxalq cinayət* anlayışı törədilməsi bütövlükdə beynəlxalq birliyin maraqlarına toxunan əməllərə münasibətdə ümumi anlayış kimi işlədilsə də, bu ad altında ifadə olunan əməllərin təsnifatı zamanı hüquq ədəbiyyatında, BH sənədlərdə, milli qanunvericilik aktlarında beynəlxalq cinayət termini ilə yanaşı, “*beynəlxalq hüquq üzrə cinayətlər*”, “*beynəlxalq hüquqa qarşı cinayətlər*”, “*sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər*”, “*bəşər sivilizasiyasına qarşı cinayətlər*” [12, s. 112; 13, s. 121-125; 20, p. 153-154; 14, s. 452-454] və bu kimi digər anlayışlardan istifadə olunur. Təbii ki, hansı ad altında tanınmasından asılı olmayaraq, bu anlayışların hamısı insan hüquqlarının kobud və kütləvi surətdə pozulmasını ehtiva edir və buna görə də belə əməllərlə mübarizənin elminəzəri əsaslarının təkmilləşdirilməsinə həmişə zərurət vardır.

Beynəlxalq cinayətlərin insan hüquqlarının kobud və ciddi pozuntusu olması beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsinin nümayəndələri tərəfindən xüsusi qaydada vurğulanır. Məsələn, BCH üzrə tanınmış alim, Yuqoslaviya Beynəlxalq Cinayət Tribunalının sabiq sədri, professor Antonio Kasseze beynəlxalq cinayətləri bu əməlləri törədən təqsirli əxslər üçün fərdi cinayət məsuliyyəti doğuran beynəlxalq normaların ciddi pozuntusu kimi xarakterizə edir [19, p. 23]. Müəllif beynəlxalq cinayətlərin ümumi əlamətləri içərisində ən ali dəyər olan insan hüquqlarının əhəmiyyətini xüsusi qaydada qeyd edir və öz yanaşmasını o faktlarla əsaslandırır ki, pozulan normalar bütün beynəlxalq birlik tərəfindən ən vacib sayılan dəyərlərin müdafiəsinə yönəldilməli və beləliklə də, bütün dövlətləri və insanları bir-birilərinə bağlamalıdır. Sonra A.Kasseze yazır ki, bu dəyərlər nə alimlərin əməyinin, nə də

xəyalpərəst filosofların fikirlərinin bəhrəsi deyildir, bu dəyərlər BMT Nizamnaməsində, 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktlarda, 1969-cu il İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasında, 1981-ci il İnsan hüquqları və xalqların hüquqları haqqında Afrika Konvensiyasında, 1949-cu il Müharibə qurbanlarının müdafiəsinə dair Cenevrə Konvensiyalarında və 1977-ci il Əlavə Protokollarda, 1948-ci il Soyqırımını cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında BMT Konvensiyasında, 1970-ci il Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Bəyannamədə və digər hüquqi mexanizmlərdə müəyyən olunmuş dəyərlərdir [19, p. 23].

Təbii ki, bu dəyərlər heç bir istisna olmadan hüquqi varislik prinsipi nəzərə alınmaqla, BH-un müasir dövrdə qəbul olunan müqavilə mənbələrində də birmənalı olaraq öz təsdiqini tapıb. Həmin beynəlxalq sənədlərdən biri – *permanent (daimi)* əsasda fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin (*BCM*) Roma Statutudur (*Roma Statutu*). Roma Statutu əslində ona qədər *ad hoc* beynəlxalq cinayət tribunallarının (Nürnberq, Tokio, Yuqoslaviya, Ruanda) Nizamnamələrində və hökmlərində, ümumilikdə isə, insan hüquqları nəzəriyyəsinə insan hüquqlarının müdafiəsinə dair təsbit olunan prinsipləri və normaları özündə əxz edən BCH-un ən müasir hüquq mənbələrindən biridir. Təkcə bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, Nürnberq tribunalının Nizamnaməsində və onun hökmlərində bəyan edilmiş, sonradan BMT Baş Assambleyasının 11 dekabr 1946-cı il və 27 noyabr 1947-ci il tarixli qətnamələrində təsbit olunmuş prinsiplər XX əsrin ikinci yarısından sonra *ad hoc* qaydasında yaradılmış beynəlxalq cinayət məhkəmələri üçün də bir etalon olaraq qəbul edilmişdir. İnsan hüquqlarının BCH-da təsdiqinin əhəmiyyətini beynəlxalq hüquqşünas alim Rahim Məmmədov öz əsərində belə təsvir edir ki, BH-un hər hansı

başqa sahəsinə nisbətən BCH-un belə bir fərqli cəhəti vardır ki, o öz mənşəyini insan hüquqları hüququndan və milli cinayət hüququndan götürür və onlara söykənməkdə davam edir [7, s. 33]. Müəllif sonra vurğulayır ki, insan hüquqları hüququ bu dəyərlərə daha böyük həssaslıq yaratmış və onları möhkəmləndirmiş, bu dəyərləri (insan ləyaqəti, həyat və sağlamlığa maksimum təminat verilməsi zərurəti) onlara edilən qəsdlərin qadağan olunması yolu ilə müdafiə etmişdir. Bundan başqa, insan hüquqları hüququ şübhəli və təqsirləndirilən şəxslərin, zərərçəkənlərin və şahidlərin təməl hüquqlarını, habelə ədalətli məhkəmə araşdırması üçün əsas təminatları müəyyənləşdirmişdir. Bir sözlə, hüququn bu vacib sahəsi BCH sahəsini xeyli dərəcədə özünə aşlamışdır [7, s. 33].

Əsasən beynəlxalq müqavilə və adətlərdən [23, p. 519], habelə İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi kimi beynəlxalq orqanların presedent hüququndan ibarət olan [17, s. 67] insan hüquqları hüququ nəinki milli cinayət hüququnun, həmçinin BCH-un bir çox sahələrdə inkişafına xeyli kömək etmişdir. Professor Qerxard Verle insan hüquqları və BCH arasında qarşılıqlı bağın olmasının vacibliyini o faktlarla əsaslandırır ki, uzun müddət istər nəzəriyyədə, istərsə də praktikada fərdi hüquqlar üçün əsaslar yaradan insan hüquqları hüququ və fərdi məsuliyyəti müəyyən edən BCH normaları arasında əvvəllər hər hansı əlaqə olmayıb və onlar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə mövcud olublar. Lakin II Dünya müharibəsindən sonra beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslərin hüquq subyektivində baş verən ciddi dəyişiklik nəticəsində BCH və insan hüquqlarının müdafiəsi bir medalın iki tərəfi kimi qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməyə başlamışdır: belə ki, fərd bir tərəfdən BH-un ünvanlandığı subyektə çevrilmiş, digər tərəfdən isə fərd BCH-na əsasən cinayət məsuliyyətinin subyektı olmuşdur [10, s. 61]. Profesör Qerxard Verlenin fikirlərinə dəstək olaraq qeyd edə bilərik ki, həqiqətən klassik BH-

da fərdin beynəlxalq hüquqi subyektivliyi həmişə arxa planda olub və onlar tərəfindən törədilən ən ciddi hüquq pozuntuları belə, dövlətin beynəlxalq cinayəti kimi qiymətləndirilib və dolayısı ilə fərdi məsuliyyət prinsipinin reallaşmasına imkan verilməyib. Hesab edirik ki, bunun səbəbi daha çox siyasi əhəmiyyət kəsb edib, yəni dövlət adından qanunsuz hərəkətlərə yol vermiş təqsirli şəxsləri məsuliyyətdən yayındırmaq, onları cəzalandırmamaq, beynəlxalq səviyyədə cəzasızlıq mühitini formalaşdırmaq və s. əlaqəli olub.

Bu gün müasir BCH insan hüquqlarının müdafiəsinin təminatlı vasitəsi funksiyasını yerinə yetirir. O, öz sərəncamında olan mümkün vasitələrdən istifadə edərək əsas insan hüquqlarının kobud və kütləvi şəkildə pozulması hallarının qarşısının alınması və belə qanunsuz əməllərlə mübarizəni təşviq edir. BCH həm də o müstəvidən çıxış edir ki, insan hüquqlarına əməl olunması və bu hüquqların realizəsi dövlətin əsas vəzifələrindən biridir və prinsip etibarını ilə insan hüquqları dövlətlər arasında deyil, hər bir dövlətin daxili yurisdiksiyası çərçivəsində realizə olunur. Yəni dövlət bütün hallarda subsidiar məsuliyyət prinsipinə əsasən insan hüquqlarının ölkə daxilindəki vəziyyətinə görə birbaşa öhdəliklidir və məsuliyyət daşıyır.

İnsan hüquqları dövlətin özünün fəal hərəkəti və yaxud hərəkətsizliyi nəticəsində də pozula bilər. Məsələn, dövlətin xüsusi xidmət orqanları və digər güc strukturları silahlı münaqişə və daxili gərginlik vəziyyətlərindən sui-istifadə edərək öz vətəndaşlarına qarşı genişmiqyaslı və sistematik hücumların tərkib hissəsi olaraq təqib, işgəncə, əhalini məhv etmə, ayrı-seçkilik, beynəlxalq hüquq normalarına zidd azadlıqdan məhrum etmə növündə insanlıq əleyhinə cinayətlər törədə bilər. Odur ki, insan hüquqlarının kobud və kütləvi şəkildə pozulması hallarının qarşısının alınması üçün BH və DH-un qarşılıqlı münasibətləri və qarşılıqlı fəaliyyətinə söykənən effektiv təminat mexanizminin (hüquqi və təşkilati-hüquqi) yaradılmasına həmişə ehtiyac vardır.

Beynəlxalq cinayətlərlə mübarizə və bu müstəvidə pozulmuş hüquq və azadlıqların müdafiəsinin cinayət-hüquqi qaydada milli cinayət qanunvericiliyində təsbit olunması AR həyata keçirilən hüquqi islahatların diqqət mərkəzində olan əsas prioritetlərindən biridir. Tədqiqatımızın məqsədi baxımından insan hüquqlarının müdafiəsinə dair beynəlxalq hüquq normalarının AR-in Cinayət Məcəlləsində (CM) və Roma Statutunda implementasiya vəziyyətini müqayisəli-hüquqi metoda söykənərək təhlil edilməsini və araşdırılmasını və bu aspektdə onun müsbət və çatışmayan tərəflərinin müəyyən edilməsini zəruri hesab edirik. Sözsüz ki, belə müqayisəli-hüquqi təhlil və araşdırma AR-in cinayət qanunvericiliyinin müasir vəziyyətinin elmi-nəzəri baxımdan düzgün qiymətləndirilməsinə, habelə təkmilləşdirilməsi baxımından onun Roma Statunun tələblərinə uyğunlaşdırılmasına töhfə verə bilər. Bir halda ki, AR-in “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 22-ci maddəsində “*AR BH-un hamılıqla qəbul edilmiş prinsip və normalarının üstünlüyünü tanıyır və AR qanunvericiliyinin onlara uyğunluğunu təmin edir*” [9, s. 22] kimi mühüm bir müddəanın təsbit olunması, dolayısı ilə milli hüququn təkmilləşdirilməsi baxımından elmi-nəzəri araşdırmalar üçün də bir zəmin yaradır. İndi isə əsas insan hüquqlarına və azadlıqlarına dair BH-un hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsiplərinin AR CM-də və Roma Statutunda implementasiya vəziyyətini müqayisəli şəkildə təhlil etməyə cəhd edək.

b) insan hüquqlarına dair normaların Cinayət Məcəlləsində və Roma Statutunda təsbitinin müqayisəli təhlil müstəvisində qiymətləndirilməsi

AR CM-in 1.2-ci maddəsində vurğulanır ki, bu Məcəllə AR Konstitusiyasına, BH-un hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə əsaslanır [2, s. 28]. Qeyd olunan maddənin müəyyənliliyindən görüldüyü kimi, qanunverici CM-in normativ sistemini formalaşdırarkən BH-un təməl prinsiplərini və normalarını bir mənbə

olaraq qəbul etmişdir. Ona görə ki, CM hüquq normalarının qaydaya salınmış sistemi kimi AR Konstitusiyası ilə müəyyən edilən sosial dəyərləri və ictimai münasibətləri müdafiə altına alaraq xəbərdaredici və tərbiyəedici funksiyanı həyata keçirərkən [3, s. 19], bu dəyərlərin BH aspektini də nəzərə almışdır. Hüquq ədəbiyyatında da CM-in BH-un hamılıqla qəbul edilən norma və prinsiplərinə söykəndiyi və AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə cinayət qanunu arasında ziddiyyət yarandığı halda beynəlxalq müqavilələrin tətbiqinin üstünlük təşkil etməsi vurğulanır [3, s. 19-20].

Məcəllənin 1.3-cü maddəsinə görə, “Cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasını nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olduqdan sonra tətbiq edilə bilər” müddəası, Rahim Məmmədovun qeyd etdiyi kimi, qanunverici orqandan müvafiq implementasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsini tələb edir. Müəllif bu tələbin səbəbini beynəlxalq və cinayət qanunvericiliyinin müəyyən etdiyi şərtlərlə əlaqələndirir. O qeyd edir ki, bu məsələdə BH-un imperativ tələbi ondan ibarətdir ki, cinayət-hüquqi xarakterli normaları nəzərdə tutan beynəlxalq müqavilələr özü icra olunmayan müqavilələr olduğuna görə, onların milli cinayət qanunvericiliyinə implementasiyası üçün qanunverici bu müqavilələri mütləq ratifikasiya etməli, dərc etməli, həmin müqavilələr qüvvəyə minməli və məhz bundan sonra onlar xüsusi qanunvericilik aktlarının köməyi ilə müvafiq əlavə və dəyişikliklər etdikdən sonra, qanunvericiliyinin tərkib hissəsi sayılır.

Müəllif CM-də dəyişiklik edilməsinin aşağıdakı üsullarını qeyd edir: *resepisiya* – yəni BH aktının müddəalarının CM-ə birbaşa daxil edilməsi; və *transformasiya* – yəni BH aktının qaydalarına uyğun olaraq CM-in müddəalarının dəyişdirilməsi [7, s. 81-85]. Cinayət məsuliyyəti müəyyən edən beynəlxalq müqavilələrin ratifikasiya tələbi AR-in Konstitusiyasında da öz təsdiqini tapıb. Əsas Qanunun 95 (4)-ci mad-

dəsində dövlətlərarası və AR-in qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələrin təsdiq və ləğv edilməsinin vacibliyi vurğulanır. O ki qaldı cinayət qanunvericiliyinin tələbləri sırasına, müəllif bunu o şərtlərlə əsaslandırır ki, AR-də cinayət qanunvericiliyinin yeganə mənbəyi AR CM-dir və bu “*mütləq şərt*” paralel şəkildə hər hansı bir qanunun tətbiqini qadağan edir. Bu şərt həm də CM-in 5.2-ci maddəsinin: “*cinayət qanununun analogiya üzrə tətbiqinə yol verilmir*” tələbidir deyə, – müəllif öz əsərində bunu xüsusi qaydada vurğulayır.

AR indinin özünə kimi BCM-in Statutuna qoşulmayıb, lakin qanunverici üçün onun qarşısına qoyulan tələblərdən biri milli hüquq sistemini nəinki qoşulmuş olduğu, hətta qoşulmadığı beynəlxalq müqavilələrə əsaslanmaqla, zənginləşdirmək və təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Bununla bağlı Rahim Məmmədov öz əsərində qeyd edir ki, bir çox beynəlxalq aktlar ölkənin cinayət qanunvericiliyində bu və ya digər dəyişiklik edilməsini tələbini irəli sürərək, CH normasının heç təxmini mətnini də nəzərdə tutmur. Ona görə də bu halda daxili qanunvericinin ixtiyarında daxili hüquq sistemi üçün daha səmərəli və sosial əhəmiyyətli hüquqi göstərişin qəbulundan ötrü özünəməxsus “*manevr etmək sərbəstliyi*” qalır [7, s. 52]. O, belə bir imkanın istifadənin mümkün olduğunu təşviq edir və vurğulayır ki, insanlıq əleyhinə cinayətlərin və müharibə cinayətlərinin tərkiblərini transformasiya edərkən bizim qanunverici birbaşa Roma Statutuna əsaslanmışdır [7, s. 124]. Yəni müəllifin fikrindən belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, istənilən dövlət kimi, AR də BH-da qəbul olunan “*manevr etmək sərbəstliyi*” konsepsiyasından yararlanmaqla özünün qanunlarının təkmilləşdirilməsində onun maraqlarına cavab verən üzvü olmadığı beynəlxalq müqavilələrin imkanından yararlana bilər. Hesab edirik ki, bu yanaşma cinayət qanunvericiliyinin BCM-in Roma Statutunun müddəalarına uyğunlaşdırılmasına da imkan təqdim edir.

Məcəllənin 2-ci maddəsi ilə Roma Statutunu müqayisəli təhlil etdikdə onun şahidi oluruq ki, hər iki qanunvericilik aktının əsas məqsədi beynəlxalq cinayətlərin qarşısını almaqdan, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdan ibarətdir. Roma Statutunun Preambula hissəsində, o cümlədən Statutun 5-ci maddəsində BCM-in qarşısında qoyulan vəzifələr bir qədər daha ətraflı şəkildə “*dünya xalqlarının ümumi rifahı kimi sivil dəyərlər*” nəzərə alınmaqla təsbit olunub. Statutda keçən tarixi dövrlərin acı nəticələri (milyonlarla insanın məhv edilməsi faktları) nəzərə alınmaqla, bütün beynəlxalq birliyi narahat edən ən ciddi cinayətləri (soyqırımı, təcavüz, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri) törədən təqsirli şəxslərin cəzasız qalmamasını və onların təsirli təqibinin həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə təmin etmək, bu cinayətləri törətmiş təqsirli şəxslər üzərində cinayət yurisdiksiyasını həyata keçirməyin hər bir dövlətin vəzifəsi olduğu formulasında təsbit olunub [15, s. 6-9]. Roma Statutunun 5-ci maddəsində beynəlxalq cinayətlər kimi tanınan: soyqırımı, insanlıq əleyhinə cinayətlər, müharibə cinayətləri və təcavüz cinayətinə görə fərdi cinayət məsuliyyəti müəyyən edən tərkiblər qüvvədə olan CM-in Xüsusi hissəsinin VII bölməsinin müvafiq fəsilələrinə transformasiya edilmişdir. Roma Statutunda, eləcə də hüquq ədəbiyyatında qeyd olunduğu kimi, bu cinayətlər “*bütün beynəlxalq birliyi narahat edən ən ciddi cinayətlər*”-dir və onlar BH qaydasının əsaslarına qəsd etdiyi üçün cəzasız qalmamalı və universal yurisdiksiya prinsipinə söykənməklə, bu əməlləri törədən şəxslərin səmərəli cinayət təqibi təmin edilməlidir [11, s. 299; 19, p. 284; 21, p. 187].

İndi isə hüququn ümumi prinsiplərinin, o cümlədən CH və BCH-un prinsiplərinin AR CM-də və Roma Statutunda implementasiya vəziyyətinə nəzər yetirək. Qüvvədə olan CM-in 4-cü maddəsində qeyd olunur ki, bu Məcəllə qanunçuluq, qanun qarşısında bərabərlik, təqsirə

görə məsuliyyət, ədalət və humanizm prinsiplərinə əsaslanır və həmin Məcəllənin 5-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 9-cu maddələrində insan hüquq və azadlıqlarının təminatı və mühafizəsi baxımından qeyd olunan prinsiplərin məna yüklərinə aydınlıq gətirilmişdir. Burada söhbət, hüququn mahiyyətindən doğan və bütün mövcud hüquqi sistemlər üçün ümumi olan prinsip və normalardan [6, s. 23] gedir və eyni zamanda bu prinsiplər CH-un ümumi prinsipləri kimi çıxış edir və hüquq ədəbiyyatında vurğulanır ki, cinayət qanununun həm Ümumi, həm də Xüsusi hissələri, qanunun bütün bölmələri və normaları göstərilən prinsiplər əsasında qurulmuşdur [3, s. 23].

CM-in müvafiq maddələrində təsbit olunan bu prinsiplərin Roma Statutunda əks olunma vəziyyəti ilə müqayisə etdikdə bir sıra aspektlərdə tam uyğunluğa, bəzi aspektlərdə isə nəinki Roma Statutunun, o cümlədən, AR-in qoşulduğu digər beynəlxalq aktların müddəaları ilə müəyyən uyğunsuzluq hallarına rast gəlmək mümkündür.

İlk öncə *uyğun implementasiya* haqqında. Əməlin cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və d. cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər yalnız bu Məcəllə ilə müəyyən edilir – maksimumu qanunçuluq prinsipinin əsasıdır. Bu prinsip Roma Statutunun 22-ci (*Nullum crimen sine lege*), 23-cü (*Nulla poena sine lege*) və 24-cü (*Ratione personae. Retroaktivliyin yolverilməzliyi*) maddələri ilə tam uyğunluq təşkil edir. Eyni zamanda, qanunvericinin “cinayət hüquq normasını nəzərdə tutan qanunları BH-un hamılıqla qəbul edilən normaları ilə əlaqələndirməsi” (CM-in 1.2 m.) bu prinsipin başqa bir mühüm tərəfi hesab olunur.

Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi (6-cı m.). Bu prinsip onu ehtiva edir ki, cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər və onlar istənilən formada diskriminasiya hallarından asılı olmayaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar. CH-un bu prinsipi Roma Statutunun həm maddi-cinayət, həm də cinayət-prosessual əsasını təşkil

edən prinsipdir. Ona görə ki, AR CM kimi Roma Statutu da BMT Nizamnaməsində, insan hüquqlarına dair BH aktlarda bəyan edilmiş bu prinsipə söykənir. Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi dolayısı ilə Statutun preambula hissəsində və 21.3-cü maddəsində (tətbiq olunan hüquq) öz təsdiqini tapıb.

Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi (7-ci m.). Bu prinsipin normativ tələbi ondan ibarətdir ki, şəxs yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ, onun nəticələrinə görə və təqsiri müəyyən olunduğu halda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırıla bilər. Təqsirlə bağlı olmayan əmələ görə şəxsin cəzalandırılması qanunçuluq və hüquq qaydasına, ədalət mühakiməsinin prinsiplərinə ziddir. Sözügedən prinsip Roma Statutunun 22-ci (*Nullum crimen sine lege*), 23-cü (*Nulla poena sine lege*), 25-ci (*Fərdi cinayət məsuliyyəti*) və 30-cu (*Subyektiv cəhət*) maddələri ilə tam uyğunluq təşkil edir.

Ədalətlik prinsipi (8-ci m.) onu ehtiva edir ki, cinayət törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən cəza və ya digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər ədalətli olmalıdır, tətbiq edilən cəza cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına, təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə mütənasib olmalıdır. Bu prinsip həm AR CM-in, həm də Roma Statutunun nəzərə aldığı ən mühüm prinsipdir. Başqa sözlə desək, BCM repressiv funksiyanı yerinə yetirsə də, o, beynəlxalq cinayət törətməkdə şübhəli bilinən və ya təqsirləndirilən şəxslərin təməl hüquqlarının da təmin olunmasında və həyata keçirilməsində öhdəliklidir.

O ki qaldı hüququn ümumi prinsipi olaraq humanizm prinsipinə (9-cu m.), elə adından da göründüyü kimi, o, insanların təhlükəsizliyini təmin etməyə xidmət edən, onu təşviq edən bir müddəadır. Humanizm prinsipi onu ehtiva edir ki, cinayət törətmiş şəxsə tətbiq olunan cəza və digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər işgəncə və ya qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaltdan xarakter və ya məqsəd daşıya bilməz. Təbii

ki, cəza təqsirli şəxsə yalnız qanunda göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün tətbiq edilə bilər. Qanunun tələblərini pozaraq təqsirli şəxsə cəzanın tətbiqi və icrası ilə yanaşı, ona insan ləyaqətini alçaldan fiziki və psixoloji işgəncənin verilməsinin qadağan edilməsi, neqativ öhdəlik olaraq İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və cəza növlərinə qarşı 1984-cü il BMT Konvensiyasında, İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarı və ya cəzanın qarşısının alınması haqqında 1987-ci il Avropa Şurasının Konvensiyasında, İnsan hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il Konvensiyasında və digər beynəlxalq aktlarda özünün təsdiqini tapıb. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, işgəncənin qadağan olunması Roma Statutunun predmet yurisdiksiyasına daxil olan insanlıq əleyhinə cinayətlərin və müharibə cinayətlərinin növ bildirən tərkibləri kimi qadağan edilir.

İnsan hüquqlarına dair normaların müqayisəli təhlili zamanı AR CM ilə Roma Statutunun müddəaları arasında bir sıra *uygunsuzluqları* da aşkar etmək mümkündür. Hesab edirik ki, bu uygunsuzluqlardan biri CM-in 8.2-ci maddəsinin müəyyənliyi ilə bağlıdır. Orada qeyd olunur ki, *“heç kəs eyni bir cinayətə görə iki dəfə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz”* [2, s. 31]. Bu müddəa eyni ilə AR Konstitusiyasının 64-cü maddəsində də təsbit olunub. *Non bis in idem* prinsipi BCH-un ən çox diqqət çəkən prinsiplərindən biridir. Bu prinsip insan hüquqlarına dair bütün əsas beynəlxalq aktlarda, məsələn, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 14 (7)-ci maddəsində, Yuqoslaviya və Ruanda beynəlxalq cinayət tribunallarının Nizamnamələrində (müvafiq olaraq 10-cu və 9-cu m.), Roma Statutunun 20-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 14 (7)-cü maddəsində deyilir: *“Heç kəs hər ölkənin qanununa və cinayət-prosessual hüququna uyğun olaraq qəti məhkum edildiyi və ya bəraət aldığı cinayətə görə təkrarən*

mühakimə oluna və ya cəzalandırıla bilməz” [4, s. 75]. Roma Statutunun 20-ci maddəsində də vurğulanır ki, bu Statutda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, heç kim Məhkəmə tərəfindən təqsirli bilindiği və ya bəraət verildiyi cinayətin tərkibini təşkil edən hərəkətə görə mühakimə oluna bilməz [15, s. 31-32]. Hər iki beynəlxalq sənədin müəyyənliyindən görüldüyü kimi, bu prinsip yalnız qəti hökm barəsində, həm də o, qüvvəyə mindikdən sonra tətbiq edilir.

Məsələnin hüquqi əhəmiyyətinin vacibliyinə toxunaraq Rahim Məmmədov qeyd edir ki, prinsipin CM-in 8 (2)-ci maddəsində əks olunan müəyyənliyində bəzi elementlər, o cümlədən, bəraət hökmünün olduğu halda təkrar mühakimənin yolverilməzliyi barədə göstəriş yoxdur. Odur ki, AR Konstitusiyasının və CM-in müvafiq müddəaları Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə əsasən, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq norma nəzərə alınmaqla tətbiq edilməli və beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılmalıdır [8, s. 98]. Təbii ki, bu yanaşma təşviq edilməli və qanunverici bu problemin həlli üçün qanunda müvafiq dəyişikliyi həyata keçirməlidir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, BH normaları şəxsin yalnız *“ölkənin qanunvericiliyinə uyğun olaraq qəti məhkum edildiyi və ya bəraət aldığı”* halda təkrar mühakiməsinin yolverilməzliyindən bəhs edir. BH aktlarında söhbət cinayət məsuliyyətinin dəfələrlə baş verməsinin mümkünlüyündən deyil, məhkəmənin hökmü ilə iki dəfə və daha çox cinayət məsuliyyəti daşımağın mümkün olmamasından gedir [8, s. 98].

Hesab edirik ki, AR CM-in 8 (2)-ci maddəsində *non bis in idem* prinsipinin indinin özünə kimi qalmaqda olan müəyyənliyi 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Paktın 14 (7)-ci maddəsinin, *“manevr etmək sərbəstliyi”* aspektində isə Roma Statutunun 20-ci maddəsinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Roma Statutunun 20-ci maddəsinin 1-ci bəndində *“bu Statutda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla”* cümləsinin mənə yükünün açıl-

masını da məqbul hesab edirik. Burada söhbət ondan gedir ki, əgər şəxs bir dövlətin məhkəməsi tərəfindən məhkum edilibsə, sonradan onu eyni əmələ görə beynəlxalq cinayət məhkəməsi mühakimə edə bilərmə? Roma Statutunun 20-ci maddəsinin 3-cü bəndində iki istisna müəyyən edilib və bu iki istisna halında milli məhkəmə tərəfindən məhkum edilmiş şəxsin işinə beynəlxalq tribunal o halda baxa bilər ki: a) belə mühakimə məqsədli şəkildə həmin şəxsin BCM-in yurisdiksiyasına aid cinayət məsuliyyətindən yayındırmaq üçün edilmişdir; b) beynəlxalq hüquqla tanınmış qanuni prosedurların ziddinə olaraq milli məhkəmə prosesi müstəqil və qərəzsiz şəkildə keçirilməmiş və keçirildiyi qayda, mövcud şəraitdə həmin şəxsi ədalət mühakiməsinə verməmək məqsədi güdmüşdür. Serbiyanın sabiq prezidenti Slobadan Miloşeviçin Serbiya məhkəməsi tərəfindən beynəlxalq cinayətə görə deyil, adi cinayət tərkibi əsasında mühakimə etmə cəhdi buna misal ola bilər.

Belə təsəvvür edərkən ki, cinayət törətmiş şəxs milli məhkəmə tərəfindən artıq məhkum edilib, sonradan isə onun əməlinə beynəlxalq tribunal hüquqi qiymət verərək cəzalandırırsa, bu ilk baxışdan *non bis in idem* prinsipinin pozuntusunu yaradır mənasına gəlməyə əsas verə bilərmi, əgər həmin şəxsin törətmiş olduğu əməl beynəlxalq cinayətdirsə? Təbii ki, yox. Belə istisnalar *non bis in idem* prinsipinin roluna və əhəmiyyətinə hər hansı bir şəkildə xələl gətirə bilməz, bir halda ki, söhbət beynəlxalq cinayətin törədilməsi faktından gedir. Məsələn, soyqırımını cinayətini törədən cinayətkarın bu cinayətə görə deyil, adi cinayət tərkibi əsasında mühakimə edilməsi, bir tərəfdən, soyqırımını ilə beynəlxalq mübarizənin əhəmiyyətinin azaldılmasına, başqa bir tərəfdən isə, beynəlxalq birliyin maraqlarının sarsılmasına səbəb ola bilər. Professor Şəhla Səmədovanın düzgün olaraq vurğuladığı kimi, beynəlxalq cinayətlərə görə təkrar mühakimənin yaranması imkanı – təkrar mühakimə deyil, təkrar proses kimi nəzərdən keçirilməlidir [16, s. 30-31].

Bundan başqa, hesab edirik ki, AR-in qüvvədə olan CM-nə “*vəzifə səlahiyyətlərinə əsaslanmanın yolverilməzliyi*” adı altında Roma Statutunun 27-ci maddəsində təsbit olunmuş müddəə daxil edilməlidir. Təşəkkül tapmış BH adətə və Roma Statutuna müvafiq olaraq, milli və BH əsasən şəxsin vəzifə səlahiyyəti ilə bağlı ola bilən immunitətlər və xüsusi prosessual normalar istənilən məhkəmələrin (istər milli, istərsə də beynəlxalq) beynəlxalq cinayət törətmiş şəxslər barəsində mühakimə yurisdiksiyasının həyata keçirilməsi üçün maneə törədə bilməz. Hesab edirik ki, sözügedən hüquqi boşluğun doldurulması dövlətimizin cinayətkarlıqla mübarizə siyasətində nəzərə alınmalıdır.

Başqa bir uyğunsuzluq və yaxud çatışmazlıq müharibə cinayətlərinin CM-də transformasiya vəziyyətinin yetərli olmaması ilə bağlıdır. CM-in 114-cü maddəsinin qeydində vurğulanır ki, istər beynəlxalq, istərsə də daxili silahlı münaqişə zamanıtörədilmiş əməllər müharibə cinayətləri hesab olunur. Qanunverici müharibə cinayətlərinin törədilməsini situasiyalı vəziyyətlərlə “*beynəlxalq və daxili silahlı münaqişələrlə*” əlaqələndirsə də, lakin Roma Statutunun 8 (c)-ci maddəsinin müvafiq bəndlərində qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr zəminində törədilən müharibə cinayətlərinin növ bildirən tərkibləri Məcəllənin XIIIV fəslində yer almamışdır. 114-cü maddənin qeydində müharibə cinayətinə verilən anlayışdan da görüldüyü kimi, qanunverici beynəlxalq humanitar hüququn bölünməzliyi prinsipini nəzərə alsada da, lakin cinayət tərkiblərinin düzgün transformasiyasını həyata keçirməmişdir. Təbii ki, bu uyğunsuzluq aradan qaldırılmalıdır.

Beləliklə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi aspektində AR CM ilə Roma Statutunun müqayisəli təhlili bizə belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, AR CM-də bəzi uyğunsuzluqlar və ziddiyyətlər istisna olmaqla, qanunverici beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul olunan normalarının və prinsiplərinin cinayət

qanunvericiliyində implementasiyasını maksimum əks etdirmişdir. Bu prosesin həyata keçirilməsi zamanı AR-in qanunverici orqanı həm ölkəmizin bu sahədə qoşulduğu beynəlxalq müqavilələri əldə rəhbər tutmuş, həm də “*manevr*

etmək sərbəstliyi” əsasında milli cinayət qanunvericiliyinin BCM-in Statutuna uyğunlaşdırılması istiqamətində də önəmli addım atmışdır, baxmayaraq ki, indinin özünə kimi AR Roma Statutunun iştirakçısı deyildir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan əlavə və dəyişikliklər). – Bakı: Qanun, – 2019, – 96 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi / Maddələr üzrə normativ mənbələrə istinadlarla. – Bakı: Digesta nəşriyyatı, – 2016.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası / h.e.d., prof. F.Y. Səməndərovun redaktəsi ilə. – Bakı: Hüquq Yayın Evi. – 2016.
4. Beynəlxalq sənədlər toplusu. I cild. – Bakı: GİSO Enterprise KRİNB, – 2005.
5. Əkbərov F.Q. Sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər və Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. – Bakı: Çarşıoğlu nəşriyyatı. – 2006.
6. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. – Bakı: Qanun nəşriyyatı. – 2012.
7. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququ və Azərbaycan respublikasının cinayət qanunvericiliyi. Monoqrafiya. – Bakı. NAT со MMC. – 2012.
8. Məmmədov R.K. Beynəlxalq cinayət hüququnun prinsipləri // Azərbaycan hüquq jurnalı. – № 2. 2019, – s. 89-107.
9. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu. – Bakı. Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı. – 2011.
10. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник. – М. Транс-Лит. – 2011.
11. Защита прав человека во время вооруженных конфликтов и постконфликтных ситуациях: международно-правовой аспект /отв. ред. У. Маммадов. Т.Гусейнов. – Баку: Институт права и прав человека. – 2023
12. Лукашук И.И, Наумов А.В. Международное уголовное право. Учебник. – М.: Издательство Спарк, – 1999
13. Международное уголовное право. Учебник // под ред. В.Н.Кудрявцева. – М.: Издательство Наука, – 1999
14. Международное право: учебник для бакалавров / И.В.Гетьман-Павлова. – М.: Издательство Юрайт, – 2012
15. Международный уголовный суд (сборник документов). – Казань: Центр инновационных технологий, – 2004
16. Самедова Ш.Т. Система принципов международного уголовного права // Bakı Universiteti xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. – Bakı, – № 2. 2005. – s.27-36
17. Туманов В.А. Европейский Суд по правам человека. Очерк организации и деятельности. – М. –2001
18. Bassiouni M.Ch. International crimes: *jus cogens* and obligation *erga omnes* // *Law and Contemporary Problems*. Volume 59. – № 4.1996, – p. 63-74
19. Cassese A. International criminal law. – Oxford: Oxford University Press, – 2003.
20. Documents on the Laws of War / Roberts A and Guelff R. eds., 2nd ed. – Oxford: Clarendon Press, – 1995.
21. Gibbons P, Heintze H-J. The Humanitarian Challenge. XX Years of European Network on Humanitarian Action. Springer International Publishing Switzerland, – 2015.
22. ICJ. Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide . Advisory Opinion (1951) // ICJ Reports. Volume 15. – 1951.
23. Lattanzi F, Decaux E, Dieng A, Sow M (eds). From Human Rights to International Criminal Law // *Des droits de l’homme au droit international penal*, – 2007.

Гасымли Назрин Ровшан гызы

**ЗАКРЕПЛЕНИЕ НОРМ И ПРИНЦИПОВ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ И В СТАТУТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО СУДА
(СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)**

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена сравнительному анализу имплементации норм и принципов в области прав человека в Уголовном кодексе Азербайджанской Республики и Статуте Международного уголовного суда. Отмечается, что защита основных прав и свобода человека и гражданина от преступного умысла определена как задача в Уголовном кодексе Азербайджанской Республики, так и в Статуте Международного уголовного суда. Защита прав человека продолжает сохранять свою актуальность и сегодня. Поэтому в этой сфере взаимосвязи международного и внутригосударственного права, их интеграции следует придавать большое значение, особенно в сфере борьбы с международными преступлениями.

Gasimli Nazrin Rovshan

**CONSOLIDATION OF NORMS AND PRINCIPLES ON HUMAN RIGHTS IN THE CRIMINAL CODE OF
THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE STATUTE OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT
(COMPARATIVE ANALYSIS)**

SUMMARY

The article is devoted to the comparative analysis of the implementation of norms and principles in the field of human rights protection in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan and the Statute of the International Criminal Court. It is noted that the protection of basic human and civil rights and freedoms from criminal intent is defined as a task both in the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan and in the Statute of the International Criminal Court. Therefore, in this area, the mutual relations of international law and domestic law and their integration should be given great importance, especially in the field of fighting international crimes.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 02.03.2024

Rahimov Orkhan Vugar,

Master's student at the Department of Intellectual Property Law, Faculty of Law, BSU

E-mail: o.rehimov480@gmail.com

UDC 347.77

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.039

COPYRIGHT PROTECTION OF INDIVIDUAL COMPONENTS OF A MUSICAL WORK

Açar sözlər: musiqi əsəri, yaradıcılığı, obyektiv ifadə forması, “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, musiqi, melodiya, harmoniya, ritm.

Ключевые слова: музыкальное произведение, творчество, объективная форма выражения, Закон Азербайджанской Республики об авторском праве и смежных правах, музыка, мелодия, гармония, ритм.

Keywords: musical work, creativity, objective form of expression, Law of the Republic of Azerbaijan on Copyright and Related Rights, music, melody, harmony, rhythm.

In musicology, a piece of music consists of several basic components such as melody, harmony, rhythm, timbre, and dynamics. These elements interact to create the unique sound of the piece. For example, melody provides the main musical line, while harmony complements it, creating richness and emotional intensity. Rhythm determines the tempo and movement of the music, timbre distinguishes the sound of different instruments, and dynamics controls the volume and intensity of the sound.

In legal terms, each of these components can be considered a separate creation subject to copyright protection if it has a sufficient degree of originality and individualization. Copyright law

protects the expression of ideas rather than the ideas themselves, which means that a particular melody or unique performance may be protected, while general musical structures or harmonies may not be protected.

These aspects highlight the complexity of protecting musical works and their components in today's world, where technology and globalization present new challenges to copyright and musical creativity.

Main problems of copyright protection of individual components of a musical work

Copyright protection of individual components of a musical work faces a number of complex issues and problems, which are due to both the nature of musical creativity and the specifics of modern intellectual property law. Here are the main ones:

1. “Determining authorship and originality of components.” A musical work often consists of melody, harmony, rhythm, lyrics, and other elements, each of which may be subject to copyright. However, it can be difficult to determine whether an individual component is sufficiently original to be protected under the law. This is especially true when well-known harmonic sequences or rhythmic patterns are used.

2. “Sampling.” The use of fragments (samples) from existing recordings to create new musical works raises the question of the limits of permissible use and when such use requires per-

mission or licensing. The definition of “fair use” in the context of sampling remains a matter of legal debate.

3. “Protection of arrangements.” An arrangement of an existing musical work may also be subject to copyright if it displays a sufficient degree of originality. However, defining this boundary can be difficult, especially when the arrangement is closely based on the original work.

4. “Digital Rights and Internet Distribution.” As technology and digital distribution of music evolve, new challenges to copyright arise, including unauthorized copying and distribution, as well as difficulties in tracking and collecting royalties on the Internet.

5. “International law.” Musical works are often distributed outside the country of origin, requiring consistency in international copyright law and licensing practices. Differences in national laws can create additional difficulties for rightsholders in protecting and monetizing their works internationally.

6. “Identification and usage tracking issues.” In the age of the Internet and social media, tracking the use of music components is becoming increasingly difficult. This requires the development and implementation of content identification technologies such as digital watermarks or digital rights management (DRM) systems.

7. “Ethical and cultural aspects.” Issues of cultural heritage and traditional music also come into play when it comes to protecting individual components of musical works. The distinction between the protection of intellectual property and freedom of cultural exchange can be complex, especially in the context of the use of musical elements that are part of a people’s heritage.

The complexity of these issues requires a delicate balance between protecting the rights of creators and ensuring access to culture and knowledge for society. Addressing these issues involves both the adaptation of legislation and the development of technologies that facilitate fair and effective copyright management.

What new can be proposed regarding the issue of copyright protection of individual components of a musical work.

One innovative approach to copyright protection of individual components of a musical work is the use of non-replaceable token technology (NFT). This technology allows musical works, including individual components such as melodies, samples or even entire tracks, to be digitized and represented as unique digital assets that can be bought, sold or exchanged on the blockchain. NFTs confirm ownership of a digital object, although it is actually the metadata associated with the work that is acquired, not the work itself. This opens new perspectives for monetizing musical works and their components, and provides an additional layer of copyright protection in the digital space [7].

On the other hand, the problem of copyright on the Internet remains relevant and requires the development of new legal approaches and amendments to existing legislation. Issues related to online copyright protection include reviewing the main points of view on this problem, analyzing the existing legal documents and making proposals for their improvement. It is important to take into account that the Internet can be considered as a mass media and as a specific sphere of social relations, which makes it difficult to determine its legal status and requires the adaptation of legislation to the new realities of the digital era [6].

Thus, legislators and society face the task not only to adapt existing copyright norms to the conditions of the digital environment, but also to develop new tools and approaches that will effectively protect the rights of authors in the conditions of constantly evolving technologies.

Example of a court case

In a court case between Arty and Marshmello regarding the copyright to the song “Happier” by Marshmello, a judge has ruled in favor of Marshmello. The key point was that Arty was unable to prove his rights to the musical composition beca-

use his remix was commissioned by Interscope Records, and according to the contract, Arty had no rights to the musical work. Therefore, Arty had no grounds to file a copyright infringement lawsuit [5].

The legislation also does not specify the constituent parts of the work.

General civilistics distinguishes three such elements of a work as: melody, harmony and rhythm. This can often be found in legal literature as well. “Melody - a row of sounds organized harmonically, intonationally, rhythmically and forming a certain structure; a specific component of the melody-sound-pitch line” [2].

There are two points of view on the independence of “melody” as an object of legal protection.

Scientists such as Antimonov B.S., Ioffe O.S. - adhered to the view that the melody is inseparable. They believed that the melody can not exist separately from the rhythm or harmony. Consequently, and can not be protected separately. Scientists adhering to this point of view, often refer to the composer Peter Ilyich Tchaikovsky. As the great composer pointed out in one of his letters: “Melody can never appear in thought otherwise than with harmony together. These elements of music together with rhythm can never be separated from each other” [3]. Such scholars as V.J. Jonas and I.S. Silberstein considered such an opinion erroneous. And concerning Peter Ilyich Tchaikovsky, explained it by

the fact that the lines of the outstanding composer misinterpreted, and believed that the genius of the composer, the melody was already with the harmony, but this does not yet say that the melody can not exist separately” [4].

I believe such an opinion is correct, because there are monophonic (one-voice) compositions, where there is no harmony at all, and the melody performed by the performer is “a capella”, where the melody is completely the same as the piece.

“It is traditionally believed that the only protected object of a musical work is the melody” [1]. Ivanov N.V. believes. If the harmony or rhythm meet the conditions of originality, they can also be recognized as protected elements of a musical work. {Harmony should be understood as “the union of sounds in consonance and a connected sequence of such consonances.” {Rhythm, on the other hand, is “an organized sequence of sounds of equal or different durations” [2]. Unlike melodies, original harmony is rare. The same can be attributed to the rhythm. And sometimes it happens that the harmony and / or rhythm are isolated from a certain work and used in another. This can be found in Liszt’s etudes on Paganini’s caprices. The same is the case with rhythm, when in the work “Beck’s Bolero” there is the original rhythm of Maurice Ravel’s “Bolero”. In the event of a substantive dispute, however, if the copyright holder proves the originality of the harmony or rhythm, it will receive copyright protection as part of the compositional work.

References:

1. Gorshunov Alexander Andreyevich. Musical works as objects of copyright // *New Legal Bulletin*, – № 4 (18), 2020, – p. 24
2. Prokhorov A.M . *Russian Encyclopedic Dictionary* // Publishing House “Big Russian Encyclopedia”, – Moscow, 2001, – p. 118
3. Pyotr Ilyich Tchaikovsky. *Correspondence with N.F von Meck*. – Moscow, Leningrad: Academia, – 1934-1936, – p. 527.
4. Zilberstein N.L *Copyright on musical works* // *Soviet Composer*. – Moscow, 1960, – p. 48
5. Marshmello Prevails in Copyright Lawsuit from Arty: [Electronic resource] /URL: <https://www.edmtunes.com/2021/04/marshmello-copyright-lawsuit-arty/>
6. <https://ppt-online.org/9237>
7. WIPO Magazine. Non-Furable Tokens (NFTs) and Copyright . December 2021 Author: Andrés Guadamus, Senior Lecturer in Intellectual Property Law, University of Sussex, United Kingdom

Rəhimov Orxan Vüqar oğlu

**MUSİQİ ƏSƏRİNİN AYRI-AYRI KOMPONENTLƏRİNƏ
MÜƏLLİF HÜQUQLARININ QORUNMASI**

XÜLASƏ

Müasir texnologiyaların inkişafını və onların yaradıcılıq sənayesinə inanılmaz təsirini nəzərə alsaq, musiqi sənayesinin məhsulu kimi musiqi əsərinin qablaşdırılması, eləcə də müəllif hüquqlarının qorunması məsələsi müəyyən modifikasiya mərhələsindən keçmişdir. Bu məqalədə musiqi əsərinin müəlliflik hüququ obyektinə kimi məcburi xüsusiyyətləri, musiqi anlayışı açıqlanır, musiqi əsərinin elementləri sadalanır. Müstəqil olaraq müvəqqəti mühafizəyə malik ola bilən musiqi əsərinin elementləri kimi melodiya, harmoniya və ritmin anlayışı verilir.

Рагимов Орхан Вугар оглу

**АВТОРСКО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ОТДЕЛЬНЫХ КОМПОНЕНТОВ
МУЗЫКАЛЬНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ**

РЕЗЮМЕ

Учитывая развитие современных технологий и их неимоверное влияние на креативную индустрию, комплектация а также вопрос авторско-правовой защиты музыкального произведения как продукции музыкальной индустрии прошел некий этап модификации. В данной статье раскрываются обязательные признаки музыкального произведения как объекта авторского права, понятие музыки, перечисляются элементы музыкального произведения. Дано понятие мелодии, гармонии и ритма как элементов музыкального произведения, которые самостоятельно могут иметь временную охрану.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 21.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 22.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 23.02.2024

Əliyeva Səminə Elşad qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin 2-ci kurs magistrantı,

Bakı şəhəri Nərimanov Rayon Məhkəməsi

Ünvan: Bakı şəhəri, Əhməd bəy Ağaoğlu küçəsi, 24b

E-mail: samimaliyeva@gmail.com

UOT 336.22

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.041

SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN VERGİ QEYDİYYATI VƏ VERGİ UÇOTU QAYDALARININ SADƏLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTİNDƏ HÜQUQİ ƏSASLAR

Açar sözlər. vergi, azadolma, mülkiyyət, dövlət siyasəti, sahibkarlıq.

Ключевые слова: налог, освобождение, собственность, государственная политика, предпринимательство.

Keywords: tax, exemption, property, public policy, entrepreneurship.

Vergitutma sahəsində mühüm istiqamətlərdən biri vergi qanunvericiliyinə əməl olunmasının təhlili və monitorinqinin müasir metodlarının işlənilməsi və tətbiqidir ki, bu da vergi pozuntularının aşkar edilməsinə və qarşısının alınmasına, vergi sisteminə etimadın səviyyəsinin yüksəldilməsinə və vergi yüklərinin ədalətli bölgüsünün təmin edilməsinə kömək edəcək. Bundan əlavə, sahibkarlıq subyektlərinin vergi uçotunun və vergi uçotunun təkmilləşdirilməsinin mühüm istiqaməti əhalinin və sahibkarların vergi savadlılığının artırılmasına yönəlmiş məlumat kampaniyalarının və training tədbirlərinin keçirilməsidir ki, bu da vergi öhdəliklərinə daha məsuliyyətli münasibət bəsləyir və vergi qanunvericiliyinin inkişafına təkan verir [6].

Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq subyektlərinin vergi uçotuna alınması və vergi uçotunun aparılması qaydaları müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir. Sahibkarlıq subyektləri fəaliyyət göstərdikləri və ya qeydiyyatdan keçməli yer üzrə vergi orqanında vergi uçotundan keçməlidirlər. Bu prosesə dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə, təsis sənədləri, maliyyə fəaliyyəti haqqında məlumatlar və s. kimi zəruri sənədlərin və məlumatların təqdim edilməsi daxildir. Vergi uçotu başa çatdıqdan sonra sahibkarlıq subyekti vergi öhdəliklərinin uçotu üçün istifadə olunan fərdi vergi identifikasiya nömrəsi alır.

Vergi uçotu ilə bağlı təsərrüfat subyektləri maliyyə əməliyyatlarının uçotunu qanunvericiliklə müəyyən edilmiş uçot prinsiplərinə uyğun aparmağa borcludurlar. Buraya gəlirlərin, xərclərin, aktivlərin və öhdəliklərin uçotu, vergi bəyannamələrinin hazırlanması və müəyyən edilmiş müddətlərdə və formalarda təqdim edilməsi daxildir. Vergi uçotu həm də yoxlamalar və yoxlamalar üçün zəruri mühasibat sənədləri və məlumatların saxlanması və vergi orqanlarına təqdim edilməsini nəzərdə tutur.

Sahibkarlıq subyektlərinin vergi uçotunun və vergi uçotunun sadələşdirilməsinin hüquqi

əsasları sahibkarların ayrı-ayrı kateqoriyaları üçün sadələşdirilmiş prosedurların və tələblərin tətbiqini nəzərdə tutan xüsusi qanunvericilik aktlarında təsbit edilə bilər. Belə tədbirlər adətən sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaq, kiçik və orta biznesin inkişafına kömək etmək, biznes ictimaiyyətinin inzibati yükünü azaltmaq üçün həyata keçirilir. Sadələşdirilmiş qaydalara qeydiyyat üçün tələb olunan sənədlərin sayının azaldılması, gəlir və xərclərin uçotunun sadələşdirilmiş prosedurları, sadələşdirilmiş vergi hesabatı formaları daxil ola bilər.

Sadələşdirilmiş vergi kiçik və orta müəssisələr, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün nəzərdə tutulubdur [7].

Sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri müxtəlif fəaliyyət növü üzrə əldə etdikləri gəlirlərin və xərclərin uçotunu hər bir fəaliyyət növü üzrə ayrılıqda aparırlar. Həmin şəxslərin bu fəaliyyət növləri üzrə mənfəəti (zərəri) digər fəaliyyət növündən əldə edilmiş mənfəətə (zərəərə) aid edilmir.

Kimlər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi ola bilməzlər?

Sadələşdirilmiş vergitutma sistemini tətbiq etmək hüququ yoxdur:

➤ aksizli və məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı olan mallar istehsal edən şəxslər;

➤ kredit təşkilatları, sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları (bu müddəalar icbari sığorta müqavilələri üzrə xidmət göstərən sığorta agentlərinə tətbiq edilmir), investisiya fondları və bu fondların idarəçiləri, qiymətli kağızlar bazarında lisenziyalaşdırılan şəxslər, lombardlar;

➤ qeyri-dövlət pensiya fondları;

➤ əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edən şəxslər;

➤ AR Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş təbii inhisar subyektləri;

➤ mükiyyətində olan əsas vəsaitlərin ilin əvvəlinə (yuxarıdakı II, III, IV, V, VI və VII bəndlərdə göstərilən şəxslər istisna olmaqla) qalıtım dəyəri 1 000 000 manatdan artıq olan şəxslər.

➤ publik hüquqi şəxslər;

➤ rüb ərzində işçilərinin (faktiki işə cəlb edilən) orta sayı 10 nəfərdən çox olan istehsal fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər

➤ topdansatış ticarət fəaliyyəti qaydasında malların təqdim edilməsini həyata keçirən şəxslər;

➤ işlərin görülməsini və xidmətlərin göstərilməsini həyata keçirən şəxslər (vergi ödəyicisi kimi vergi orqanında uçotda olmayan şəxslərə (əhaliyə) görülməli işlər və göstərilən xidmətlər, aylıq sabit verginin ödəyiciləri olan fiziki şəxslər və Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərnişin və yük daşımalarını (o cümlədən taksi ilə) həyata keçirən şəxslər tərəfindən xidmətlərin göstərilməsi istisna olmaqla). Bu müddəalar icbari sığorta müqavilələri üzrə xidmət göstərən sığorta agentlərinə tətbiq edilmir;

➤ qızıl, ondan hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatlarının, habelə almazın (emal olunmuş, çeşidlənmiş, çərçivəyə salınmış və bərkidilmiş və emal olunmamış, çeşidlənməmiş, çərçivəyə salınmamış və bərkidilməmiş almaz) satışını həyata keçirən şəxslər;

➤ xəz-dəri məmulatlarının satışını həyata keçirən şəxslər;

➤ lisenziya tələb olunan fəaliyyət növü ilə məşğul olan şəxslər (icbari sığorta müqavilələri üzrə xidmət göstərən şəxslər istisna olmaqla).

Aşağıdakı hallarda sadələşdirilmiş vergi metodunu tətbiq etmək hüququ saxlanılır:

✓ pərakəndə satış qaydasında malların təqdim edilməsini həyata keçirən vergi ödəyicisi, eyni zamanda, topdansatış qaydasında malların satışını həyata keçirdikdə, rüb ərzində elektron qaimə-faktura ilə rəsmiləşdirilməli olan əməliyyatların həcmi ümumi ticarət əməliyyatlarının (satışdankənar gəlirlər istisna olmaqla) həcmi- nin 30 faizindən çox olmadıqda;

✓ vergi ödəyicisi kimi vergi orqanında uçotda olmayan şəxslərə (əhaliyə) göstərilən xidmətlərdən və görülməli işlərdən başqa, xidmətlərin göstərilməsini və işlərin görülməsini həyata keçirən şəxslər tərəfindən əhaliyə xidmətlə (işlə) yanaşı, hüquqi şəxslərə və vergi

ödəyicisi kimi vergi orqanında uçotda olan fiziki şəxslərə xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi həyata keçirilirsə, rüb ərzində elektron qaimə-faktura ilə rəsmiləşdirilməli olan əməliyyatların (qeyri-rezident hüquqi şəxslər və sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident fiziki şəxslərə hesab-faktura (invoys) əsasında göstərilən xidmətlərin və görülmən işlərin dəyəri də daxil olmaqla) həcmi xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi üzrə ümumi əməliyyatların (satışdankənar gəlirlər istisna olmaqla) həcmnin 30 faizindən çox olmadığıda [7].

Vergitutma obyektı. Hesabat dövrü ərzində vergi ödəyicisi tərəfindən (yuxarıda III-VII bəndlərdə nəzərdə tutulmuş vergi ödəyiciləri istisna olmaqla) təqdim edilmiş mallara (işlərə, xidmətlərə) və əmlaka görə əldə edilmiş ümumi hasilatın, habelə satışdankənar gəlirlərin (ödəmə mənbəyində vergi tutulmuş gəlirlər istisna edilməklə) həcmi vergitutma obyektidir.

Avtonəqliyyat vasitələri ilə (beynəlxalq yük və sərnişin daşımaları istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərnişin və yük daşımalarını (o cümlədən taksi ilə) və yaxud həmin daşımaları müqavilə əsasında digər şəxslər vasitəsi ilə həyata keçirən şəxslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri vergitutma obyektidir.

Yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin təqdim edilməsini həyata keçirən fiziki şəxslər üçün mülkiyyətində olan yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin, o cümlədən bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərdən satın alınmış yaşayış və qeyri-yaşayış sahələri vergitutma obyektidir.

Torpaq sahələrinin təqdim edilməsini həyata keçirən şəxslər üçün mülkiyyətində olan torpaq sahələri vergitutma obyektidir.

İdman mərc oyunlarının operatoru üçün idman mərc oyunları biletlərinin satışından əldə edilmiş vəsait, idman mərc oyunlarının satıcısı üçün isə idman mərc oyunlarının operatorunun ona verdiyi haqq (mükafat) sadələşdirilmiş verginin vergitutma obyektidir.

Lotereya təşkilatçısı üçün lotereya biletlərinin satışından əldə edilmiş vəsait, lotereya biletlərinin satıcısı üçün isə lotereya təşkilatçısının ona verdiyi haqq (mükafat) sadələşdirilmiş verginin vergitutma obyektidir.

Sadələşdirilmiş vergini ödəyən hüquqi şəxs ƏDV-nin, mənfəət vergisinin, fiziki şəxs (hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxs də daxil olmaqla) isə gəlir vergisinin və ƏDV-nin ödəyicisi deyildirlər.

Azadolmalar və güzəştlər

Vergidən azaddır:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları (o cümlədən sənaye üsulu ilə) tərəfindən özlərinin istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilmiş hasilatın həcmi – 2014-cü il yanvarın 1-dən 10 il müddətinə;

- qanunla müəyyən edilmiş hallarda dövlət büdcəsinə olan vergi borclarının silinməsindən əldə olunan gəlir;

- AR Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilən ixrac təşviqi;

- AR Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada gəlirlərin və xərclərin uçotunu aparan, ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmayan və əməliyyatlarının həcmi ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayında (aylarında) 200.000 manatadək olan rezident müəssisənin təsisçisi (payçısı) və yaxud səhmdarları olan şəxslərə ödənilən dividendlər;

- mülkiyyətdə olan yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin, habelə torpaq sahələrinin təqdim edilməsi üzrə aşağıdakı təqdim edilmə halları:

- fiziki şəxslər tərəfindən azı 3 təqvim ili ərzində yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olduğu yaşayış sahələrinin təqdim edilməsi.

Fiziki şəxs sökülmüş binada yerləşən yaşayış sahəsində azı 3 təqvim ili ərzində (sökülmüş və sökülmüş binanın yerində tikilən yeni binada yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olduğu müddətlər cəmlənməklə) yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olduğu halda, sökülmüş binanın yerində tikilən yeni binadan həmin fiziki şəxsə

verilən yaşayış sahəsinin təqdim edilməsinə də bu maddənin müddəaları tətbiq edilir. Bu zaman sadələşdirilmiş vergidən azadolma yerli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş və özündə yaşayış sahələrinin sökülməsini və sökülmüş yaşayış sahəsinin müqabilində yeni yaşayış sahəsinin verilməsini təsdiq edən arayış əsasında fiziki şəxsin sökülmüş yaşayış sahəsinin sahəsi həddində (artıq sahə verildiyi halda isə sökülmüş yaşayış sahəsinin 20 faizi həddində artıq sahə üzrə) tətbiq edilir [9];

- fiziki şəxsin mülkiyyətində (o cümlədən ər və arvadın ümumi birgə mülkiyyətində) yalnız bir yaşayış sahəsi olduğu halda şəxsin həmin yaşayış sahəsi üzrə qeydiyyatının olub-olmamasından asılı olmayaraq, azı 3 təqvim ili ərzində həmin yaşayış sahəsində yaşamasını təsdiq edən sənədlər (kommunal xidmətləri göstərən təşkilatlar tərəfindən şəxsin həmin ünvanda abonent kimi qeydiyyatda olmasını təsdiq edən arayışlar) olduğu halda həmin yaşayış sahələrinin təqdim edilməsi;

- hədiyyə, maddi yardım və miras vergi ödəyicisinin ailə üzvlərindən alındığı halda;

- «Torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması haqqında» AR Qanununa əsasən fiziki şəxslərə ödənilən kompensasiya;

- aktivlər ər və arvad arasında verildikdə;

- aktivlər keçmiş ər-arvad arasında boşanma prosesində verildikdə;

- hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən daşınar və daşınmaz əmlak, qeyri-maddi aktivlər, habelə əmlak kompleksi şəklində müəssisələr dövlət orqanlarına (qurumlarına), eləcə də siyahısı AR Prezidenti tərəfindən təsdiq edilən ictimai və sosial məqsədlər üçün yaradılmış fondlara əvəzsiz olaraq verildikdə;

- fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan yaşayış sahələrinin 30 kvadratmetrədək olan hissəsi;

- lotereya biletlərinin satıcısı ilə bağlanmış müqavilə əsasında və ya onun tapşırığı əsasında lotereya biletlərinin bütün mərhələlərdə agent qaydasında satışının həyata keçirilməsi üzrə göstərilən xidmətlərdən əldə olunan gəlirlər;

- media subyektlərinin (audiovizual media subyektləri istisna olmaqla) öz fəaliyyətlərindən əldə etdikləri gəlirlər (o cümlədən reklam gəlirləri), habelə AR Medianın İnkişafı Agentliyi tərəfindən verilən maddi yardımlar – 2023-cü il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə.

Bu güzəştin alınması hüququ müəyyən edilərkən, vergi orqanında uçotda olan şəxslər tərəfindən POS-terminal vasitəsilə aparılan ödənişlərin məbləği nəzərə alınmır [8].

Vergi uçotu və təsərrüfat subyektlərinin uçotu sahəsində həm təcrübədə, həm də Azərbaycan Respublikasının məhkəmə təcrübəsində rast gəlinən bir sıra problemlər mövcuddur. Əsas problemlərdən biri də vergi uçotu sahəsində normativ hüquqi aktların aydın və şəffaf olmamasıdır ki, bu da sahibkarlar və vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi qanunvericiliyinin tələblərinin düzgün başa düşülməsinə səbəb ola bilər. Bu, mühasibat uçotunda səhvlərə, vergi öhdəliklərinin düzgün hesablanmamasına və vergi orqanları ilə mübahisələrə şərait yaradır.

Digər problem vergi uçotunun aparılması və vergi hesabatlarının hazırlanması prosesində sahibkarların üzərinə düşən yüksək inzibati yüküdür. Formaların və sənədlərin mürəkkəbliyi və çoxluğu, habelə vergi qanunlarında tez-tez dəyişikliklər düzgün uçotu çətinləşdirir və biznes risklərini artırır.

Azərbaycanın məhkəmə təcrübəsində vergi orqanları ilə sahibkarlar arasında vergi mübahisələri ilə bağlı hallara tez-tez rast gəlinir. Bu mübahisələr vergi qanunlarının şərhinə, vergi güzəştlərinin və azadolmalarının tətbiqinə, habelə vergi öhdəliklərinin hesablanmasının düzgünlüyünə dair suallara aid ola bilər. Belə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi vergi qanunvericiliyinin qaydalarının aydınlaşdırılmasında, tərəflərin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır.

Ümumiyyətlə, vergi uçotu və təsərrüfat subyektlərinin uçotu sahəsində mövcud olan problemlər onların həllinə, o cümlədən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə, sahibkarlıq subyekt-

lərinin inzibati yükünün azaldılmasına, şəffaflığın və vergi prosedurları haqqında məlumatların əlçatanlığının artırılmasına, o cümlədən vergi uçotunun səmərəliliyinin təmin edilməsinə sistemli yanaşma tələb edir.

Vergi hüququ Rusiyada vergitutma və vergi nəzarəti ilə bağlı münasibətləri tənzimləyən ən vacib hüquq sahələrindən biridir. Müəssisədə vergi uçotunun aparılması və vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi vergitutma sahəsində əsas vəzifələr hesab olunur. Hazırda iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətində vergi uçotu sistemini və müəssisə daxilində vergi nəzarətinin həyata keçirilməsini daim təkmilləşdirmək və təkmilləşdirmək lazımdır.

Vergi uçotu anlayışı vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada qruplaşdırılmış ilkin sənədlərin məlumatları əsasında verginin vergitutma bazasını müəyyən etmək üçün məlumatların ümumiləşdirilməsi sistemidir [4, s. 165-170].

Vergi uçotunun əsas məqsədi gəlir vergisinin müəyyən edilməsidir. Öz növbəsində, vergi nəzarəti dedikdə, vergilər və ödənişlər haqqında qanunvericiliyə riayət olunmasına nəzarət etmək üzrə səlahiyyətli orqanların fəaliyyəti başa düşülür.

Hazırda müəssisədə vergi uçotunun və vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı bir sıra problemlər mövcuddur. Birinci problem vergi qanunlarının mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Vergi qanunvericiliyi daim dəyişir ki, bu da onun başa düşülməsində və praktikada tətbiqində çətinliklər yaradır. Çoxlu sayda normativ aktlar, habelə onların birmənalı şərh müəssisədə vergi uçotunun aparılmasını və vergi nəzarətinin düzgün həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Şirkətlər qanunvericilikdəki dəyişiklikləri daim izləməyə və fəaliyyətlərini yeni tələblərə uyğunlaşdırmağa məcburdurlar. Bu problemi həll etmək üçün vergi qanunvericiliyində dəyişikliklər nəzərə alınmaqla müəssisələr tərəfindən riayət edilməli olan vergi uçotunun aparılması və vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün vahid metodologiya və vahid tövsiyələr hazırlamaq lazımdır.

Bu sahədə qanunvericilik aktlarına dəyişiklik edilərkən təklif olunan metodologiyaya və tövsiyələrə də dəyişikliklərin edilməsi zəruridir. İkinci problem vergi uçotunun rəsmiləşdirilməsinin yüksək dərəcəsi ilə bağlıdır. Vergi qanunvericiliyi vergi uçotunun aparılması qaydasına ciddi tələblər müəyyən edir və təqdim olunan hesablara ciddi tələblər qoyur. Vergi hesabatının təqdim edilməsi və vergi hesabatı formalarının təsdiqi müəssisələrdən vergi uçotunun təşkili və aparılmasına xeyli vaxt və vəsait sərf etməyi tələb edir. Bundan əlavə, rəsmiləşdirmə həmişə müəssisənin reallığını əks etdirməyə və etibarsız vergi nəticələrinə səbəb ola bilməz.

Üçüncü problem vergi uçotu ilə mühasibat uçotu arasındakı uyğunsuzluqla bağlıdır. Vergi uçotu və təsərrüfat uçotu fərqli məqsəd və prinsiplərə malikdir. Vergi uçotu vergi qanunvericiliyinin tələblərinə əsaslanır və vergi öhdəliklərini müəyyən etmək üçün istifadə olunur, mühasibat uçotu isə müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların verilməsinə yönəldilir. Bu, hesablamalarda və əməliyyatların uçotunda uyğunsuzluqlara və qeyri-müəyyənliyə gətirib çıxarır ki, bu da müəssisədə vergi uçotunu və nəzarəti çətinləşdirir.

Növbəti problem vergi orqanları tərəfindən kifayət qədər nəzarətin olmaması ilə bağlıdır. Mövcud vergi nəzarətinə baxmayaraq, onlar həmişə effektiv olmur və vergi pozuntularını aşkar etmək və qanuna riayət etmək üçün kifayət etməyə bilər. Bəzi sahibkarlıq subyektləri vergidən yayınmaq üçün müxtəlif sxemlərdən və hiylələrdən istifadə edə bilərlər ki, bu da qanun qarşısında bərabərlik prinsipini pozur və yığılan vergi gəlirlərinin həcmi azaldır. Elm qeyd edir ki, hazırda vergi güzəştli dərəcələrinin qondarma tətbiqi, müqavilələrin saxtalaşdırılması və dəyişdirilməsi, uydurma əməliyyatlar vasitəsilə mərmə şirkətlər vasitəsilə vergilərin optimallaşdırılması sxemlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı fırıladaqlar xüsusilə populyarlaşmış [3, s. 108-112].

Bu problemin həlli üçün vergi orqanları vergi qanunvericiliyinin icrasına nəzarəti güc-

ləndirməli, vergi pozuntularına qarşı səmərəli mübarizə aparmalıdır. Bu, vergi orqanlarının ixtisasının artırılmasını, müasir texnologiyalardan istifadəni və vergi nəzarəti prosesinin şəffaflığının artırılmasını tələb edir. Bundan əlavə, vergi pozuntularını minimuma endirmək üçün vergi qanunvericiliyini təkmilləşdirmək və məcburi mərhələlərlə vergi yoxlamaları aparmaq lazımdır, məsələn:

- vergi orqanları tərəfindən təşkilatın rəhbərliyi və mühasibləri arasında sorğu;
- ziddiyyətləri müəyyən etmək üçün bütün zəruri sənədlərin toplanması və onların təhlili;
- müəssisənin məhsullarının faktiki hərəkətinin təhlili.

Digər müəlliflər də vergi nəzarəti sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş bir sıra tədbirlər təklif edirlər ki, bununla razılaşmaq olmaz [3, s. 108-112]. Belə ki, doktrina vergi nəzarətinin aparılması qaydasını müəyyən edəcək daxili normativ sənədlərin hazırlanmasını təklif edir.

Bu qaydalara riayət etmək vergi uçotunda səhvləri və uyğunsuzluqları aşkar etmək üçün vergi prosedurlarını daha səmərəli həyata keçirməyə imkan verəcəkdir. Həmçinin vergi nəzarəti və vergi uçotu məsələləri ilə bağlı vergi qanunvericiliyinin və məhkəmə təcrübəsinin daimi monitorinqinin aparılması, o cümlədən vergi və mühasibat uçotu sahəsində normativ hüquqi aktların dinamikasının qiymətləndirilməsi təklif olunur.

Bu tədbirlər bizə imkan verəcək ki, müasir dəyişikliklər nəzərə alınmaqla vergi qanunvericiliyini operativ və səmərəli təkmilləşdirək. Ümumiyyətlə, müəssisədə vergi uçotunun və vergi nəzarətinin hüquqi tənzimlənməsi vergitutma sahəsində mürəkkəb və təxirəsalınmaz vəzifədir. Bu sahə ilə bağlı problemlərin həlli ədalətli və səmərəli vergitutmanın təmin edilməsi üçün hökumət, biznes və vergi orqanlarının birgə səylərini tələb edir.

Xarici ölkələrdə vergi uçotu və təsərrüfat subyektlərinin vergitutması maliyyə sisteminin

mühüm tərkib hissəsidir və əsasən hər bir ölkənin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Müxtəlif vergitutma və mühasibat uçotu sistemləri arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etmək üçün mühasibat uçotu təcrübəsi müqayisəli hüquqi təhlilə məruz qalır. Buna misal olaraq, ABŞ, Böyük Britaniya və ya Almaniya kimi bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələri göstərmək olar. Bu ölkələrdə mühasibat uçotu çox vaxt Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarına (BMHS) əsaslanır və milli qanunlar və mühasibat standartları ilə ciddi şəkildə tənzimlənir.

Şərqi Avropa ölkələri və bəzi Asiya ölkələri kimi keçid iqtisadiyyatı olan ölkələrdə vergi və mühasibat təcrübələri fərqli ola bilər. Bu ölkələrdə iqtisadi inkişaf və institusional mühitə görə çox vaxt sadələşdirilmiş vergi sistemləri və daha az sərt mühasibat tələbləri mövcuddur.

Xarici ölkələrdə mühasibat uçotu və vergitutma sahəsində təcrübənin müqayisəli hüquqi təhlili qabaqcıl təcrübə, eləcə də müxtəlif sistemlərin çatışmazlıqlarını müəyyən etməyə imkan verir. Bu təhlil milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq standartların uyğunlaşdırılması və vergi təcrübəsinin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması üçün faydalı ola bilər. Bu yanaşma bütövlükdə vergi sisteminin səmərəliliyini və şəffaflığını artırmağa kömək edir.

Kiçik sahibkarlıq iqtisadi artım tempini, əhəlinin məşğulluğunun vəziyyətini, ümumi milli məhsulun strukturunu və keyfiyyətini daha çox müəyyən edən aparıcı sahələrdən biridir. Kiçik biznesin inkişafı çevik qarışıq iqtisadiyyatın, müxtəlif mülkiyyət formalarının və onlara adekvat iqtisadi modelin birləşməsinin formalaşması istiqamətində qlobal tendensiyalara cavab verir ki, burada rəqabətli bazar mexanizminin kompleks sintezi və iri, orta və kiçik istehsal həyata keçirilir.

İndiki mərhələdə sənaye ölkələrində kiçik biznesin artan rolu təsadüfi deyil, tarixin özü və elmi-texniki tərəqqinin inkişafı prosesində yaranan ehtiyaclardan irəli gələn zəruri qanunauyğun-

luqdur [5, s. 82-85]. Kiçik biznesin xüsusiyyətləri (sosial əhəmiyyəti və kütləvi miqyası) sənaye ölkələrində iqtisadi inkişafın uzunmüddətli məqsədlərinə yönəldilmiş və bu sektor daxilində faktiki iqtisadi nisbətlərə bağlı olan vergitutma xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmişdir. Müxtəlif ölkələr xüsusi vergi rejimlərindən istifadə edərək fərqli məqsədlər güdürlər.

Həmçinin, bu cür vergitutma, vergi ödəyicilərinin vergi və hüquqi savadlılığı ilə bağlı şərait müxtəlifdir, vergi idarələri tərəfindən nəzarət və məcburetmə imkanları və hakimiyyət orqanlarının korrupsiya dərəcəsi müxtəlifdir. Bütün bunlar kiçik biznesin vergiyə cəlb edilməsinə yanaşmaların müxtəlifliyini müəyyən edir.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi sahəsində sənaye ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi göstərdi ki, inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik müəssisələrin inkişafına təkan verən əsas vergi güzəştlərindən biri ümumi qaydalar çərçivəsində mütərəqqi vergi dərəcələrinin tətbiqidir.

Proqressiv vergi şkalası kiçik firmalara öz formalaşması zamanı minimum gəlir vergisi dərəcələrindən istifadə etməyə imkan verir. Sonradan, istehsal həcmi tədricən artıraraq, bu cür şirkətlər daha yüksək dərəcələrə keçir və sahibkarların müəssisələrin inkişafını süni şəkildə məhdudlaşdırmaqda maraqlı olmaması üçün ən yüksək gəlir vergisi dərəcəsi, bir qayda olaraq, əvvəlkindən bir qədər aşağıdır [1].

İnkişaf etmiş ölkələrdə AR-dən fərqli olaraq kiçik innovativ müəssisələrin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. AR-də kiçik sahibkarlıq sahəsində aktiv innovasiya fəaliyyətinin həyata ke-

çirilməsinə bir sıra obyektiv və subyektiv amillər mane olur. İndiki mərhələdə demək olar ki, bütün inkişaf etmiş sənaye ölkələrində kiçik şirkətlərin innovativ fəaliyyəti üçün vergi güzəştləri sistemi mövcuddur.

Beləliklə, Fransada gəlir vergisindən müvəqqəti azadolma və ya onun qismən azaldılması (“vergi tətili”) mövcuddur ki, bu da yeni yaradılmış kiçik və orta tədqiqat firmalarına şamil edilir [2, s. 412]. Xüsusilə kiçik və orta biznesin inkişafı üçün uğurlu innovasiya siyasətinin ən parlaq nümunəsini Çin nümayiş etdirir. Texnologiyaların transferi sahəsində yüksək hüquqi dəstək, yeni texnologiyaların inkişafı ilə məşğul olan kiçik müəssisələri mənfəət vergisindən azad edən vergi sistemi, onlara güzəştli kreditləşmə və maliyyə dəstəyi sistemi elmi-texniki potensialdan səmərəli istifadəni təmin etmişdir [2, s. 412].

Nəticə və təkliflər. Dövlət siyasəti. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Respublikasında dövlət vergi siyasətinin formalaşmasında və vergi qanunvericiliyinin inkişafında istifadə oluna bilər. Mövcud problemlərin təhlili və effektiv təcrübələrin müəyyən edilməsi vergi sistemini təkmilləşdirir və onu daha şəffaf və səmərəli edə bilər.

Biznes mühiti. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sahibkarlar və təşkilatlar tədqiqatın nəticələrindən vergi uçotunu optimallaşdırmaq və vergi öhdəliklərinə əməl olunmasını təkmilləşdirmək üçün istifadə edə bilərlər. Hüquqi norma və tələbləri başa düşmək onlara səhvlərdən qaçmağa və vergi risklərini minimuma endirməyə imkan verir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının “03” sentyabr 2014--cü il tarixli 141705000004800 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Əlavə - 1 “Vergi ödəyicisinin təsərrüfat subyektinin (obyektinin) onlayn qeydiyyatı” elektron xidməti üzrə inzibati rəqlament”: [Elektron resurs]/URL: <https://vn.taxes.gov.az/reqlament/a5.pdf>

2. Вағиров Д.А. Vergi nəzarəti. Dərslik. – Bakı, 2016. – 412 səh.

3. Виноградов М.А. Налоговые нарушения в сфере предпринимательской деятельности // Образование и право. – 2019, №8. – С 108-112.

4. Коровина М.А., Добрунова М.А., Довтаев С-А.Ш. Совершенствование налогового учета и внутреннего налогового контроля // Вестник Академии знаний. – 2022. – №5 (52). – С. 165-170.

5. Князькина Е.В. Государственная поддержка как фактор эффективного функционирования малого строительного бизнеса в регионе // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. Серия: Экономика – 2013. № 1 (27). – С. 82-85.

6. [Elektron resurs]/URL: <https://www.muhasib.az/article.php?cat=3&n=100>

7. [Elektron resurs]/URL: <https://e-qanun.az/framework/40164>

8. [Elektron resurs]/URL: <https://www.muhasib.az/article.php?cat=3&n=1001>

9. [Elektron resurs]/URL: <https://azkurs.org/?q=vergi+u%C3%A7otunda+%E2%80%9CBir+p%C9%99nc%C9%99r%C9%99%E2%80%9D>

Алиева Самима Эльшад гызы

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ В НАПРАВЛЕНИИ УПРОЩЕНИЯ ПРАВИЛ НАЛОГОВОЙ
РЕГИСТРАЦИИ И НАЛОГОВОГО УЧЕТА СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

РЕЗЮМЕ

Совершенствование налогового учета субъектов предпринимательства в Азербайджанской Республике является важным направлением развития налоговой системы страны. Одним из основных направлений является применение современных информационных технологий и систем цифрового учета, которые повысят эффективность и прозрачность налогового учета, упростят процедуры отчетности и обеспечат оперативный доступ к необходимой информации как налогоплательщикам, так и налоговым органам.

Aliyeva Samima Elshad

**TAX REGISTRATION AND TAX ACCOUNTING RULES OF BUSINESS
ENTITIES LEGAL BASIS FOR SIMPLIFICATION**

SUMMARY

Improving tax accounting for business entities in the Republic of Azerbaijan is an important direction in the development of the country's tax system. One of the main directions is the application of modern information technologies and digital accounting systems, which will increase the efficiency and transparency of tax accounting, simplify reporting procedures and provide prompt access to necessary information for both taxpayers and tax authorities.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 26.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 28.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 01.03.2024

Alizada Mahsati Sahib,

Master's student, Baku State University, 1st grade inspector, Lawyer of Legal Department of 12th Territorial Taxes Main Department, State Tax Service, Ministry of Economy, Republic of Azerbaijan

Address: Ganja city, Heydar Aliyev avenue, 87

E-mail: mehseti-ibrahimova@mail.ru

UDC 336.22

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.043

METHODS OF ELIMINATING INTERNATIONAL DOUBLE TAXATION IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Açar sözlər: ikiqat vergitutma, vergi qanunvericiliyi, ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması metodları, çıxarma üsulu, kredit üsulu.

Ключевые слова: двойное налогообложение, налоговое законодательство, способы устранения двойного налогообложения, метод изъятия, кредитный метод.

Keywords: double taxation, tax legislation, methods of eliminating double taxation, withdrawal method, credit method.

The technical renewal of the business sector in Azerbaijan is cyclical in nature. From this point of view, financial and tax payments are being asynchronized in various areas of Azerbaijan's economy. These cyclical changes have a direct impact on the income of the state budget of Azerbaijan by increasing and decreasing it depending on the stage of the cyclical renewal. Due to the decline in tax payments, the budget deficit is created with the recession of the national economy. And the way out of this situation is money, increasing the amount of non-tax payments. But at the current stage of the huge pace of international integration, Azerbaijan is implementing a number of measures to prevent

double taxation and to attract the maximum possible capital to the country [1, p. 104].

There are unilateral and multilateral ways to eliminate double taxation by concluding an international treaty. In order to improve international cooperation, the state takes unilateral measures when it undertakes to collect taxes from natural and legal persons who earn income abroad and pay taxes in that country, or when it considers tax payments paid in a country with territorial ties to its advantage. Since the collection of taxes in the budget is the main item of filling the state budget, this policy becomes one of the most important components of the international policy of Azerbaijan. It should be noted that the measures to eliminate double taxation have a serious impact on the revenues to the state budget. But unfortunately, this influence also has negative aspects, as many foreign companies with contracts with the country where they live in Azerbaijan have a number of advantages compared to other entrepreneurs. Also, unilateral measures to prevent double taxation make the country attractive as a resident and is an important aspect in attracting international capital to the country and registering companies in the country in the future. Depending on the economy, states use different methods to avoid double taxation. The most

common methods are capture, release and credit methods [2, p. 2083].

The withdrawal method is the least desirable, but often used in Azerbaijani practice. This method is to attribute the tax payment paid abroad to the standard tax deductions of the country, that is, it is deducted from the general tax base as property or production tax, etc.

The withdrawal method is considered the most «noble» way to eliminate the double tax burden, especially if the income received by an individual or legal entity abroad is subject to high taxes. As can be seen from the recent agreements, Azerbaijan is more inclined to this method. Avoiding double taxation with the deduction method is more difficult than with the exemption and deduction methods. Usually, the withholding method is applied in countries where it is not possible to compare local taxes with foreign taxes, when there is a significant difference in taxes. In these cases, the deduction method helps to avoid undesirable consequences and reduce the possibility of double taxation. Typically, this method is used in developing countries where the tax system and tax policy are still being formed.

Also, one of the methods applied in Azerbaijan is the exemption method, which is called the deduction of certain taxes paid by a natural or legal person abroad from the tax collections of the resident state. This gives the source state the right to fully withhold taxes on an individual, while the resident state refuses to tax all of his income [3, p. 412].

The exemption method completely eliminates double taxation, therefore it is recognized as the most effective method and is often used by many states. This method is not a single method, but has the feature of being useful when applied in a group of countries. The one-sided method does not create the maximum desired effect by itself. The desired effect can be achieved only when several countries apply this method in general.

One of the disadvantages of this method is the stimulation of capital flow from the country and its investment in other countries where this agreement is in force. In practice, this method gives great advantages to international corporations operating in countries with low taxes [4, p. 47].

The main advantage of this method is its simple application. During its application, tax authorities are not required to take into account the income of residents abroad, and residents are not forced to submit a certificate of income received abroad.

A tax credit is the attribution of tax duties paid abroad to domestic tax liabilities, and it should also be taken into account that the tax base is formed from income received abroad, after which taxes paid abroad are deducted from the amount [5, p. 216].

If the amount of taxation abroad exceeds the amount of domestic tax, this difference will not be paid by the resident state, as it will serve to finance the foreign budget. Nevertheless, some countries have a policy of compensating the difference in taxes paid abroad in the amount of domestic tax collections for previous or subsequent tax periods.

The credit method is the most efficient method for allocating investments between countries. This method makes it possible to balance the activity of the resident, where there is no difference whether the commercial activity is carried out in the country of residence or in another country. Many European scholars believe that the credit method is the best way to avoid double taxation.

The advantage of the credit method compared to other methods is that it takes into account all the total income of a resident individual or legal entity. This, in turn, reduces the risk of tax evasion by relocating residents' activities abroad, as all income, including foreign income, is under the control of national tax authorities. The existing disadvantages of this method include the

technical complexity of its implementation. The obstacle is obtaining information about the profitability or unprofitability of business activities of enterprises abroad. Even with access to such information, costs are incurred during the translation and legalization of documents.

Elimination of the double tax burden can also be achieved through multilateral methods. One common method of avoiding multilateral double taxation is the apportionment method. Apportionment method is an agreement between two countries to avoid conflict of tax interests on separate tax objects. Thus, the parties can agree among themselves to refuse to deduct some taxes levied in the other country that is a party to the agreement to the state budget. At this time, individual taxes are taken into account, and each intended tax is indicated in the international agreement.

Agreements on the elimination of double taxation play an important role in the methods of attracting foreign capital, which are directly related to the regulation of relations between Azerbaijan and friendly countries.

The following are the reasons why foreign investors are interested in Azerbaijan and encouraged by the state:

First of all, investments improve both the state of the entrepreneurial country and its own state. In this respect, foreign investment is similar to international trade. As in trade, the entrepreneur can be taxed twice, which does not have the best effect on the entrepreneurial potential. So, if an individual or legal entity pays double taxes, then the profit will not cover the cost of selling the goods. Therefore, taking into account this situation, the main methods used to prevent double taxation in the country are to make changes in the legislation by solving the problem unilaterally and to conclude an international agreement on the elimination of double taxation.

The main purpose of all these agreements on the elimination of double taxation is the stimu-

lation of entrepreneurship, the development of integration and globalization. International tax treaties are concluded not only to attract foreign investments, but also to create favorable conditions for their exporters. Thus, taking into account the interests of Azerbaijan's exporters, it concluded contracts with Turkey, Kazakhstan and Malaysia.

Also, the double taxation avoidance agreement can be multilateral. An example of this is the agreement on the elimination of double taxation concluded in Ulaanbaatar. Most of the signed agreements are made between two states.

The first group includes agreements on elimination of double taxation of property and income. Despite the fact that agreements on general issues regulate many issues arising in taxation, countries have the right to conclude special agreements that are exceptions to these rules, as in the agreement concluded between Azerbaijan and Sweden, Austria, and Switzerland. Exemption on general issues is one of the fundamental issues in eliminating double taxation, this agreement primarily helps to regulate the issue like import and export which significantly affects the business environment in the country. The country that has signed the agreement on the elimination of double taxation assumes responsibility for the partial or full exemption from taxation of foreign individuals and legal entities [6, p. 115].

Double taxation agreements solve the problem by providing full or partial exemption from taxation in the country of residence or in the country of business activity. An example of this is the agreement between Azerbaijan and Turkey, where taxation is based on the place of profit, and exemption is carried out on the basis of residency, which allows entrepreneurs to more clearly assess their costs [7, p. 12].

Competition can be one of the problems in attracting foreign capital. Developed countries clearly understand that taxation in developing countries is much lower than in developed coun-

tries. And that is why developed countries try to attract foreign investors by issuing tax credits to pay taxes in developing countries. In general, due to the large development gap between developed and developing countries, it is difficult to reach mutually beneficial positions.

Double taxation agreements concluded between Azerbaijan and other countries contain generally accepted guarantees for foreign investors. The international agreement should include the norms governing relations with tax authorities throughout the investment period. The country that is a party to the agreement must first of all ensure the equal rights of foreign investors with its own entrepreneurs, reduce risks and democratize the economy [8, p. 52].

If, for example, the American company McDonald's is taxed at the rate of 34% in its home country, and the income from sources in Azerbaijan is also taxed at 20%, then the American tax system credits the Azerbaijani tax against the tax liability of the United States and 14% of the income from Azerbaijan taxes. Again, 34% of the total tax burden is obtained.

If the enterprise invests its funds in the United States, then taxes are paid accordingly to the US budget, and if it receives income from an Azerbaijani source, the tax rate is distributed in such a way that the total tax burden does not exceed the taxation in the United States.

In order to improve the tax environment for foreign investors, agreements on elimination of double taxation in Azerbaijan continue to be concluded. Judging from all double taxation ag-

reements, we can say that the agreements provide significant advantages for both the attractor and the investor. Such contracts help investors determine the environment in which they will invest money, they can analyze their income and expenses. It can be concluded that tax benefits, exemptions from value added tax, as well as concessional loans to both domestic and foreign investors are the key to the flow of investment into the country.

Conclusion

As experience shows, foreign investments are part of the country's economic potential, and these investments are primarily attracted due to concessions given in the form of international agreements that create conditions for free trade. Today, Azerbaijan is trying to create conditions for cooperation both for export and import of capital. Both Azerbaijan and European countries have achieved cooperation in a single direction in order to achieve economic growth. Later, Azerbaijan signed an agreement on cooperation on flexible terms with trade giants in the Asian zone, such as China and South Korea.

The fact that Azerbaijan's main foreign income was from oil for a long time indicated that those incomes came from one source, which could lead to unstable results. The drop in oil prices showed that development should be continued in alternative directions. Today, Azerbaijan encourages partner countries by all means to eliminate double taxation in order to invest in the non-oil sector. Thus, great success has been achieved in the development of agriculture, alternative forms of energy and the service sector.

References:

1. Alekbarov. A.A. « Directions of optimizing the structure of taxes in Azerbaijan for the purpose of economic regulation. Article. // Azerbaijan Baku Tax Journal, – 3(129)/2016, – p. 97-108.
2. Ponomareva, Karina A. The Concepts of Legal Status of the Permanent Establishment in the Era of Digital Economy» // Journal of Siberian Federal University Humanities & Social Sciences, – N: 11/2, 2019, – pp. 2079-2090;
3. Bagirov D. A. Tax control. Textbook. – Baku, 2006
4. «Administration of international agreements on the elimination of double taxation concluded between the Republic of Azerbaijan and other states» Rules, – 2017: [Electronic resource] /URL: <https://www.taxes.gov.az/en/page/ikiqat-vergitutmanin-aradan-qaldirilmasi-haqqinda-beynelxalq-muqavilelerin-inzibatciligi-qaydalari>

5. Tax Code of the Republic of Azerbaijan // Approved by the Law No.905-IG of the Azerbaijan Republic from 11 July, 2000: [Electronic resource] /URL: https://www-taxes-gov-az.translate.goog/az/page/ar-vergi-mecellesi?_x_tr_sl=az&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=wapp

6. Aliyev E.A. International economic law. Textbook. – Baku: «UniPrint» LLC publishing polygraphy enterprise, – 2012.

7. www.vergijurnali.az;

8. Ajdarov. T. H. «Problems of formation and improvement of the tax mechanism in Azerbaijan.» Baku, 1997.

Əlizadə Məhsəti Sahib qızı

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BEYNƏLXALQ İKİQAT VERGİTUTMANIN ARADAN QALDIRILMASI METODLARI

XÜLASƏ

İqtisadiyyatdan asılı olaraq dövlətlər ikiqat vergitutmanın qarşısını almaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirlər. Ən çox yayılmış üsullar tutma, azad etmə və kredit metodlarıdır.

Çıxma üsulu ən az arzulanan, lakin Azərbaycan praktikasında tez-tez istifadə olunan metoddur. Çıxarma üsulu ikiqat vergi yükünün aradan qaldırılması üçün ən “nəcib” üsul hesab olunur, xüsusən fiziki və ya hüquqi şəxsin xaricdə əldə etdiyi gəlir yüksək vergilərə məruz qalırsa. Son razılaşmalardan da göründüyü kimi, Azərbaycan bu üsula daha çox meyllidir. Çıxarma üsulu ilə ikiqat vergitutmanın qarşısını almaq azadolma və çıxılma üsulları ilə müqayisədə daha çətinləşir. Azadolma üsulu ikiqat vergitutmanı tamamilə aradan qaldırır, buna görə də ən effektiv üsul kimi tanınır və bir çox dövlətlər tərəfindən tez-tez istifadə olunur. Bu metod tək bir metod deyil, bir qrup ölkədə tətbiq edildikdə faydalı olmaq xüsusiyyətinə malikdir. Kredit metodu ölkələr arasında investisiyaların bölüşdürülməsi üçün ən səmərəli metoddur. Bu metod kommersiya fəaliyyətinin rezidenti olduğu ölkədə və ya digər ölkədə həyata keçirilməsində heç bir fərq olmayan rezidənə fəaliyyətini balanslaşdırmağa imkan yaradır. Məqalədə Azərbaycan Respublikasında ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması ilə bağlı dünya praktikasında mövcud olan yuxarıda qeyd olunan metodların qarşılıqlı təhlili aparılmışdır.

Ализаде Мехсети Сахиб гызы

МЕТОДЫ УСТРАНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ДВОЙНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

РЕЗЮМЕ

В зависимости от экономики государства используют разные методы, чтобы избежать двойного налогообложения. Наиболее часто используемые методы — это методы захвата, выпуска и кредитования.

Метод вывода является наименее желательным методом, но часто используется в азербайджанской практике. Метод вывода считается наиболее «благородным» способом устранения двойного налогового бремени, если доход, полученный физически или легально из-за границы, облагается налогом на полученные результаты. Как видно из последних соглашений, Азербайджан более склонен к этому методу. Метод вычета усложняется методами освобождения и вычета с устранением двойного налогообложения. Метод освобождения исключает двойное налогообложение, поэтому он признан наиболее эффективным методом и часто используется многими государствами. Особенностью этого метода является то, что он полезен при использовании группы, а не одного метода. Это лучший метод распределения инвестиций между кредитным методом. Этот метод доступен в стране, в которой осуществляется коммерческая деятельность, или где-либо еще. В статье проведено исследование вышеупомянутых методов в мировой практике, связанных с устранением двойного налогообложения в Азербайджанской Республике.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 02.03.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 04.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 09.03.2024

Əliyeva Nuray Faiq qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” YUNESKO kafedrasının
“Turizm hüququ” ixtisası üzrə magistrantı

E-mail: nuray_aliyeva_94@mail.ru

UOT 341:379.83

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.045

BEYNƏLXALQ TURİZM HÜQUQU MÜSTƏQİL HÜQUQ İNSTİTUTU KİMİ

Açar sözlər: turizm sənayesi, turizm əlaqələri, beynəlxalq turizm hüququ institutu, beynəlxalq turizm münasibətləri, hüquqi tənzimləmə, hüquqi münasibətlər, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq hüququn prinsipləri.

Ключевые слова: туристская индустрия, туристские связи, институт международного туристского права, международные туристские отношения, правовое регулирование, правовые отношения, международное право, принципы международного права.

Keywords: tourism industry, tourist connections, institution of international tourism law, international tourism relations, legal regulation, legal relations, international law, principles of international law.

Son zamanlar turizm dünyanın ən böyük iqtisadi sektoru olmuşdur, iş yerlərinin yaradılmasının və vergi gəlirlərinin ən mühüm generatorlarından biridir. Həmçinin sənayeləşmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün çox qiymətli gəlir mənbəyidir. Turizm beynəlxalq münasibətlərdə mühüm yer tutur: planetdə 7 milyard insandan hər il təxminən 1 milyard turist xarici ölkələrə səfər edir. Dövlətlər turizmin qlobal siyasi və iqtisadi amillərə təsirini və əhəmiyyətini qəbul edərək, turizm sferasında olan maneələri azaldılar.

Turizmin xidmət sənayesi kimi çiçəklənməyə başladığı ölkələrdə o, milli inkişafa dərin iqtisadi və sosial təsir göstərməyə başladı. Belə ki, məsələn, son üç onillikdə dünyada turistlərin sayı təxminən 4 dəfə, turizmdən əldə edilən gəlir isə 25 dəfədən çox artmışdır. Eyni zamanda, turizm müasir qloballaşma proseslərinin tərkib hissəsidir. YUNESKO turizmi mədəni və humanitar inkişafın əsas amilləri kimi tanıyır, sülh və “mədəniyyətlər arasında dialoq” vasitəsilə xalqların yaxınlaşmasına öz töhfəsini verir [9].

Beynəlxalq arenada hazırda turizm sənayesinin sürətli inkişafı tendensiyası müşahidə olunur, eləcə də turizm əlaqələrinin ümumi inkişafı turizm sektorunun hüquqi tənzimlənməsinə ehtiyac duyur. Burada artıq beynəlxalq turizm hüququnun müstəqil hüquq institutu kimi formalaşmasından danışmaq olar.

Beynəlxalq turizm hüququ turizm və beynəlxalq səyahətlər sahəsində dövlətlərin mədəni və mənəvi, insanın geniş ehtiyaclarını ödəmək üçün fəaliyyətini tənzimləyən prinsiplər və normalar toplusudur.

Beynəlxalq turizm hüququ institutunun predmeti regionda olan beynəlxalq və milli təşkilatların tərəfdaşlığı və əməkdaşlığı çərçivəsində olan münasibətlərdir.

Beynəlxalq turizm hüququ institutunun subyektləri dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlardır. Bu hüququn məzmununun həyata keçirilməsi üçün dövlətlər arasında hüquqi münasibətlərin olması vacib şərtidir, hansı ki, turizm məhsulu və turist tələbi malları, yaşayış, yemək, nəqliyyat, rabitə

və istirahət xidmətlərini turizm hüququnun tərkibində cəmləşdirir [9].

Bildiyimiz kimi, beynəlxalq hüququn hüquqi tənzimləmə predmetini onun təsir etdiyi əlaqələr təşkil edir. Hüququn metodları da predmeti ilə yanaşı olaraq ümumi hüquq nəzəriyyəsində diferensialaşmanın əsası kimi qəbul edilir və müstəqil hüquq sahələrinə bölünür. Ona görə də turizm sahəsində dövlətlər arasındakı münasibətləri araşdırmaq lazımdır ki, onun müstəqil hüquq subyektivi olub-olmadığını öyrənmək üçün.

Beynəlxalq turizm əlaqələrinin özü də mürəkkəb bir struktura malikdir, onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- beynəlxalq ictimai hüquq normaları ilə tənzimlənən münasibətlər;
- əcnəbi hüquqi şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlər öz növbəsində beynəlxalq xüsusi hüquq normaları ilə tənzimlənir;
- turist mübadiləsindən irəli gələn münasibətlər tək üzv dövlətlərindən birinin ərazisi və hüquqi tənzimləməsi ilə məhdudlaşmır, bu məsələlərin beynəlxalq səviyyədə həllini təmin edir [4].

Beynəlxalq hüquq normaları həmişə müəyyən formada mövcuddur. Onlar konkret hüquqi mənbə şəklində təsbit edilir. Beynəlxalq hüququn mənbəyi altında hüquq normasının beynəlxalq hüquqda ifadə forması hesab edilir.

Turizm hüququnun mənbələri dedikdə beynəlxalq konfransların aktları, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq müqavilələri və milli qanunvericilik nəzərdə tutulur.

Beynəlxalq turizm hüququnun bəzi mühüm mənbələri bunlardır:

- 1) 1970-ci il Səyahət müqavilələri haqqında Brüssel Konvensiyası;
- 2) 1980-ci il Dünya Turizmi üzrə Manila Bəyannaməsi;
- 3) 1989-cu il Turizm üzrə Parlamentlərarası Konfransın Haaqa Bəyannaməsi;
- 4) Dünya Turizm Təşkilatının turizmin asanlaşdırılması ilə bağlı tövsiyələri, rəsmiyyətlər.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı (ÜTT) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bir qurumudur. ÜTT – turizm sahəsində aparıcı beynəlxalq təşkilatdır, o davamlı inkişaf üçün turizm sahəsində olan layihələri həyata keçirir və onları maliyyələşdirərək inkişaf etməkdə olan ölkələrə öz turizm fəaliyyətinin təcrübəsini ötürür. Bu təşkilat 1975-ci ildən fəaliyyət göstərir və onun yaradılışı beynəlxalq turizm sahəsində mühüm hadisəyə çevrilmişdir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının əsas məqsədləri:

- 1) turizm sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq;
- 2) insan resurslarının inkişafı və turizmin kadr potensialının təmin edilməsi;
- 3) turizm sahəsində statistik məlumatların toplanması.

ÜTT-nin vəzifəsi üzv ölkələrə kömək etmək üçün öhdəlik və qaydaları əlaqələndirmək, turizm ticarətinin liberallaşdırılması, sazişlərin qəbulu və həyata keçirilməsində xidmətlər göstərmək, ticarət siyasəti və turizm sektorunun davamlı inkişafa töhfə verməkdən ibarətdir. Normativ materialların əhəmiyyətli bir hissəsi ÜTT tərəfindən əsas aparıcı dillərdə (İngilis, Alman, Fransız, İspan, Çin və Rus) hazırlanır [7].

ÜTT 1975-ci ildə yaradılmış BMT sistemində ixtisaslaşmış təşkilatdır və iqtisadi inkişafı, beynəlxalq anlaşmanı, sülhü, rifahı, habelə qarşılıqlı əlaqələri təşviq etmək üçün nəzərdə tutulmuş məsuliyyətli, davamlı və əlçatan turizmin təşviqi və inkişafında həlledici rol oynayır.

Beynəlxalq hüququn “konstitusiyasını” onun əsas prinsipləri təşkil edir. Onlar ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan, fundamental, hamılıqla tanınmış normalardır. Beynəlxalq hüququn prinsipləri universaldır və bütün digər beynəlxalq normaların legitimliyi üçün meyar kimi çıxış edirlər. Əsas prinsiplərin müddəalarını pozan müqavilələr və ya hərəkətlər etibarsız hesab edilir və beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin başlanmasına səbəb olur [5].

Beynəlxalq hüququn prinsipləri bir-biri ilə bağlıdır: bir müddəanın pozulması digərinə əməl edilməsinə səbəb olur. Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərini beynəlxalq-hüquqi normalar təşkil etdiyi üçün onlar həm də beynəlxalq hüququn mənbələrini təşkil edir. İlk olaraq bu prinsiplər beynəlxalq hüquqi adətlər şəklində mövcud idilər, indi isə BMT nizamnaməsinin əsas hüquqi prinsipləri kimi çıxış edirlər. Eyni zamanda nizamnamənin 103-cü maddəsinə əsasən, beynəlxalq müqavilə ilə nizamnamənin arasında ziddiyyət yaranarsa, bu halda nizamnamə və onun əsas öhdəlikləri üstünlük təşkil edir. Əsas prinsiplərin məzmunu beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında bəyannamədə ətraflı təsvir edilmişdir.

Hal-hazırda on prinsip mövcuddur:

- dövlətlərin suveren bərabərliyi və ona xas olan hüquqlara hörmət prinsipi;
- güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələnmək prinsipi;
- beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə həlli prinsipi;
- dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq prinsipi;
- dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsipi;
- sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipi;
- insan hüquqlarına hörmət prinsipi;
- xalqların və millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ prinsipi;
- dövlətlər arasında əməkdaşlıq prinsipi;
- xalqların və millətlərin öz müqəddəratını təyin etmək hüququ prinsipi [8].

ÜTT Nizamnaməsinin 3-cü maddəsinə əsasən, Turizm üzrə Qlobal Etika Kodeksi (1999) dünya turizminin iştirakçıları üçün etalon kimi qəbul edilmişdir, eyni zamanda bu kodeksdə yeni minillikdə mövcud olan bir sıra prinsipləri də müəyyən etmək olar. Bu prinsiplər əvvəldə qeyd olunan beynəlxalq turizm hüququnun prinsiplərini tamamlayır.

Turizmin inkişafı həm də sülhün təmin edilməsi üçün praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatı aşağıdakı struktura malikdir:

- Baş Assambleya ali orqandır;
- İcra Şurası - idarəetmə orqanı;
- regional komissiyalar;
- komitələr;
- Katiblik.

Beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti dövründə turizm məsələlərinə dair bir sıra mühüm sənədlər qəbul edilmişdir; əsas olanlar bunlardır:

- Dünya Turizmi üzrə Manila Bəyannaməsi;
- Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsi;
- Turizm üçün Qlobal Etika Kodeksi;
- Turizm Xartiyası və onun "Turizm Məcəlləsi" bölməsi;
- Turizm üzrə Osaka Bəyannaməsi;
- Osaka Minilliyin Bəyannaməsi.

Dünya Turizmi üzrə Manila Bəyannaməsi 1980-ci ildə Manilada (Filippin) keçirilən Ümumdünya Turizm Konfransı tərəfindən qəbul edilmişdir. Bəyannamə müasir cəmiyyətdə turizmin yerini müəyyən etmişdir. Xüsusilə turizm dövlətlərin həyatının sosial, mədəni, təhsil və iqtisadi sahələrinə və beynəlxalq münasibətlərə bilavasitə təsir göstərdiyinə görə xalqların həyatında böyük əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyət kimi başa düşülür [8].

Bu akt turizmlə vətəndaşların istirahət və sərbəst hərəkət hüquqları arasında qırılmaz əlaqəni vurğulayır. Əmək hüququnun bilavasitə nəticəsi kimi bu hüquqların geniş şəkildə istifadə olunmasını nəzərə alaraq, hökumətlər və cəmiyyət turizm anlayışını yenidən nəzərdən keçirməli və vətəndaşlara turizmə çıxış üçün real imkanlar təqdim etməlidir.

Bəyannamə turizmin iqtisadi komponentindən bəhs edir. O, dünya iqtisadi fəaliyyətinin əsas qollarından biri kimi tanınır. Xarici amillərin inkişafı ölkənin daxili iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərir, çünki onu tarazlaşdırır, kapital qoyuluşlarının məqsədəuyğunluğu baxımından dövlətlərin həyat səviyyəsinə uyğun gəlir.

Bununla belə, konfrans iştirakçıları qeyd ediblər ki, turizmi yalnız iqtisadi baxımdan qiymətləndirmək olmaz [7].

Bəyannamə turizm sektorunda mənəvi dəyərlərin prioritetini müəyyən edir və bunlara aşağıdakılar daxildir:

- 1) insan şəxsiyyətinin tam və ahəngdar inkişafı;
- 2) daim artan idrak və təhsil töhfəsi;
- 3) xalqların öz müqəddəratını təyin etməkdə bərabər hüquqları;
- 4) insanın azadlığı (ləyaqətinə və fərdiliyinə hörmət hüququ kimi);
- 5) mədəniyyətlərin eyniliyinin tanınması və xalqların mənəvi dəyərlərinə hörmət.

Gənclər turizmi, ahıllar və əlillər turizminə dəstək verməklə cəmiyyətin səy göstərməli olduğu məqsəd hesab edilən sosial turizmə xüsusi diqqət yetirilir.

Sözündən bəyannamədə turizmin yeni iş yerlərinin yaradılmasına töhfə verdiyi üçün məşğulluğa təsir göstərdiyi qeyd olunub.

Sənəddə xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmaya töhfə verən amil kimi turizmin beynəlxalq əhəmiyyəti də qeyd olunur [6].

Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsi 1989-cu ildə Haaqada (Hollandiya) keçirilmiş Turizm üzrə Parlamentlərarası Konfrans tərəfindən qəbul edilmişdir. Bəyannamənin məzmunu turizm sahəsində münasibətlərin bütün iştirakçıları tərəfindən riayət edilməli olan 10 əsas prinsipi birləşdirməkdən ibarətdir. Hər bir prinsipdə əsas tezis və onun həyata keçirilməsi üçün tövsiyələr müəyyən edilmişdir:

Birinci prinsip turizmin tərifini ehtiva edir ki, bu da təkcə insanların bütün sərbəst hərəkətlərinə deyil, həm də bu hərəkətlərdən irəli gələn ehtiyacları ödəmək üçün yaradılmış xidmət sektoruna aiddir. O, həm də turizmin insan həyatı və cəmiyyət üçün əhəmiyyətini müəyyən edir.

İkinci prinsip turizmin sosial-iqtisadi komponentinə həsr olunub: “Turizm bütün ölkələrin sosial-iqtisadi yüksəlişini təşviq edən təsirli vasitə ola bilər”.

Üçüncü prinsip təbii mühitin və digər turizm ehtiyatlarının qorunması ehtiyacını gücləndirir.

Dördüncü prinsip xarici turistin tərifini ehtiva edir.

Beşinci prinsip yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda insanın istirahət və asudə vaxt hüquqlarının əsaslı şəkildə məhdudlaşdırılmasının mümkünlüyündən bəhs edir.

Altıncı prinsip turizm rəsmiləşdirilməsinin asanlaşdırılmasına həsr olunub.

Yeddinci və səkkizinci prinsiplər turizmdə bir-biri ilə əlaqəli təhlükəsizlik məsələlərini və terrorçuluq təhlükəsini həll edir.

Doqquzuncu prinsip müəyyən edir ki, turizm xidmətlərinin keyfiyyəti təkcə turizm sahəsi üzrə mütəxəssislərin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin təhsil səviyyəsindən asılıdır.

Onuncu prinsip turizm sektorunun dövlətdən ehtiyac duyduğu xüsusi diqqətdə, turizm administrasiyalarının genişləndirilmiş səlahiyyətlərlə səlahiyyətləndirilməsində, habelə adekvat milli qanunun həyata keçirilməsində ifadə olunan turizm və dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqənin əsas komponentlərini birləşdirir, siyasət və beynəlxalq əməkdaşlıqdan bəhs edir [5].

Turizm üzrə Qlobal Etika Kodeksi 1999-cu ildə Santyaqoda (Çili) ÜTT Baş Assambleyasının 13-cü sessiyasında qəbul edilmişdir. Kodeks turizm sahəsində aşağıdakı məsələləri əhatə edir: turizmin insanların və icmaların qarşılıqlı anlaşmasına və qarşılıqlı hörmətinə töhfəsi; turizm biznesi mütəxəssislərinin vəzifələri; turizm hüququ; turistlərin hərəkət azadlığı; turizm sənayesində işçilərin və sahibkarların hüquqları [4, s. 281-286].

Turizm fərdi və kollektiv özünü həyata keçirmənin mühərriki kimi görünür; davamlı inkişaf amili, mədəni irsin istifadəçisi və yarıdıcısı, ev sahibi ölkələr və icmalar üçün faydalı fəaliyyəti üçün inkişaf edir [1].

Turizm Xartiyası 1985-ci ildə ÜTT Baş Assambleyasının 6-cı sessiyasında təsdiq edilmişdir. Əslində, sənəddə turizm sektorunun bir

neçə subyektinin fəaliyyəti ilə bağlı tövsiyələr var: dövlət, turizm zonalarının yerli əhalisinin nümayəndələri, turizm sektorunda çalışanlar və turistlərin özləri.

İstirahət hüququ bütün dünyada tanındığından, dövlətlər aşağıdakıları əhatə edən daxili və beynəlxalq turizm siyasətini hazırlamalı və həyata keçirməlidirlər:

- turizmin müxtəlif səviyyələrdə - yerli, regional, milli və beynəlxalq səviyyədə inkişafı;
- turizmin mövcudluğunun təmin edilməsi;
- turist mühitinin mühafizəsi;
- turist şüurunun artmasına və yerli əhalinin ziyarətçilərlə təmaslarına kömək etmək;
- hərəkət azadlığının, heç bir ayrı-seçkiliyin olmamasının və turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- turistlərin sağlamlıq xidmətlərinə, inzibati və hüquqi xidmətlərə maneəsiz çıxışı üçün şəraitin yaradılması;
- turizmdən başqalarının istismarı məqsədilə fahişəlik və narkotik vasitələrin yayılmasına qarşı mübarizə tədbirləri görmək.

Eyni zamanda, yerli əhalinin özünün də turizm resurslarına çıxış imkanı olmalıdır. O, həmçinin öz adətlərinə, dinlərinə və mədəniyyətinin digər aspektlərinə anlayış və hörmət gözləmək hüququna malikdir ki, bu da turistlər arasında müvafiq məlumatların yayılması ilə təmin edilməlidir. Yerli əhali də turistləri “ən yaxşı qonaqpərvərliklə” qəbul etməlidir.

Turizm Məcəlləsi turistlərin əsas hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Turistlər xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı təşviq etməlidirlər; yaşayış ölkələrinin həyat tərzinə və qanunvericiliyinə hörmət göstərmək; yerli əhalinin adət-ənənələrinə, inanclarına və hərəkətlərinə rəğbət bəsləmək; onlarla yerli əhali arasındamövcud olan fərqləri vurğulamaqdan çəkinmək; yerli əhalinin mədəniyyətini qəbul etmək; kiminsə fahişəlik və narkotik vasitələrin yayılması məqsədilə istismarının qarşısını almaq. Turistlərin bu hüquqları var: inzibati və maliyyə nəzarətini yumşaltmaq;

turistləri maraqlandıran ərazilərə pulsuz giriş; şəxsi təhlükəsizliyi və əmlakının təhlükəsizliyi; ictimai gigiyena vasitələrindən istifadə etmək və yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması haqqında məlumat vermək imkanı; rabitə, inzibati və hüquqi prosedurlara çıxış; öz dinlərinə etiqad etmək imkanı; istirahət hüququnun ən yaxşı şəkildə həyata keçirilməsi üçün qanunverici orqanlara və ictimai təşkilatlara müraciət etmək.

Ən səmərəli və perspektivlisi beynəlxalq turizm fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi üzrə dövlətlərin çoxtərəfli əməkdaşlığıdır.

Beynəlxalq turizm planı ikinci dünya müharibəsindən sonra yaranmışdır və iqtisadi, sosial baxımdan olduqca əhəmiyyətlidir. Məhz bu vaxt müxtəlif sahələrdə insan hüquqlarını birləşdirən və onları qoruyan beynəlxalq aktlar qəbul olunmağa başladılar, o cümlədən turizm əlaqələri sahəsində də irəliləyişlər oldu. Beynəlxalq turizm hüququnda turizm sahəsində münasibətləri tənzimləmək üçün əsas götürülən mənbələrinə Turist Məcəlləsində (1985) göstərilən beynəlxalq adətlər aid edilə bilər, o cümlədən turizm sahəsində olan çoxtərəfli dövlətlər arasında əməkdaşlığı tənzimləyən müqavilələr, beynəlxalq universal və regional nizamnamələr (onların ayrı-ayrı müddəaları), ümumi və xüsusi səlahiyyətli beynəlxalq təşkilatların nizamnamələri (məsələn, Dünya Turizm Təşkilatı), ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr və sazişləri əlavə etmək olar [2]. Köməkçi mənbələrə – beynəlxalq təşkilatların bəyannamələri və qətnamələri daxil etmək olar, turizm sahəsində ən ixtisaslı mütəxəssislərin konfransları, doktrinalar, beynəlxalq ictimai hüquq sahələri üzrə dövlətlərin birtərəfli bəyannamələrini də əlavə etmək olar [8].

Hal-hazırda bir sıra xüsusi konvensiya aktları var ki, bunlar turizm sahəsində beynəlxalq münasibətləri bilavasitə tənzimləyirlər. Onlara aid etmək olar: Turistlər üçün gömrük obyektləri haqqında Konvensiya (1954); Səyahət

Müqaviləsi üzrə Beynəlxalq Konvensiya (1970). Bu tənzimləmə sahəsində böyük əhəmiyyətə malik olan Dünya Turizm haqqında bəyannamə (1980); Turizm Hüquqları haqqında Konvensiya, Turizm Xartiyası və ÜTT Baş Assambleyasının VI sessiyasının 1 sayılı qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş Turizm Məcəlləsi (Sofiya, 1985); Parlamentlərarası ittifaqın qəbul etdiyi Turizm üzrə Haaqa Bəyannaməsi; Buenos-Ayresdə keçirilən IX sessiyasının qətnaməsi, Turizm və turist təhlükəsizliyi üzrə ÜTT Baş Assambleyası (1991) [8].

Beləliklə, turizm sahəsində zəruri və kifayət qədər beynəlxalq hüquqi mənbələr toplusu mövcuddur, onlar hüquqi qüvvəyə malikdirlər və ümumi məcburi xarakter daşıyırlar, konvensional aktlar, bəyannamələr, tövsiyə xarakterli qərarlar, habelə digər aktları da mənbələrə aid etmək olar [3]. Bu mənbələrin mövcud sistemi kifayət qədər səmərəli, universal, regional və ikitərəfli səviyyələrdə fəaliyyət göstərir. Bu aktların əhatə dairəsi beynəlxalq turizm əlaqələrinin geniş qrupunun mövcudluğuna dəlalət edir, onların beynəlxalq hüquq çərçivəsində hüquqi tənzimlənməsini tələb edir.

Məqalədə beynəlxalq turizm hüququnun formalaşması prosesi izah edilir, turizm sahəsini tənzimləyən əsas mənbələr və beynəlxalq

hüquqi sənədlər öz əksini tapır, beynəlxalq sənədlər əsasında beynəlxalq turizm hüququnun ümumi prinsipləri formalaşdırılır və hüquqi statusu səciyyələndirilir. Beynəlxalq turizm hüququ insanların geniş mədəni və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi məqsədi ilə dövlətlərin turizm və beynəlxalq səyahətlər sahəsində fəaliyyətini tənzimləyən prinsip və normaların məcmusudur. Turizmin səmərəli hüquqi tənzimlənməsi üçün beynəlxalq hüquqi təcrübə vacibdir. Eyni zamanda, beynəlxalq hüquqi tənzimləmə təkcə beynəlxalq turizmle bağlı deyil; bu sahədə milli qanunvericiliyə əhəmiyyətli təsir göstərir [1].

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq hüququn formalaşdırdığı beynəlxalq turizm hüququnu müstəqil hüquq sahəsi kimi hesab etmək üçün hazırda bizim hər bir əsasımız var. Bu sahə turizm sənayesində olan milli və beynəlxalq strukturların əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq münasibətlərini möhkəmləndirir. Beynəlxalq turizm hüququ beynəlxalq ümumi hüququn müstəqil sahəsi kimi çıxış edir və bütün prinsip və normaların məcmusunu ehtiva edir, eləcə də beynəlxalq hüququn müxtəlif subyektlərinin fəaliyyətini tənzimləyir.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Əliyev Ə.İ. Aslanov E.Z. . Beynəlxalq turizm hüququ. – Bakı: NAT MMC, – 2011. – 352 s.
2. Əliyev Ə.İ., Rzayeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədrzalı Ş.S. İnformasiya hüququ: Dərslik. – Bakı: Nurlar, – 2019. – 448 s.
3. Прокопенко А.Н., Дрога А.А. Понятие “тайна” с точки зрения современной Российской юридической науки. // Современные проблемы права, – 2011, № 1, – с. 99-100
4. Шевченко, Морозов, Валувев: Туристское право. Учебник. – М.: Проспект, – 2022, – 452 с.
5. Борисов К.Г. Международный туризм и право: Учебное пособие. – М.: НИМП, 1999. – 352 с.
6. Дементьева С.В. Правовые основы отечественного и международного туризма: Учебное пособие. – Томск: Изд. ТПУ, – 2002. – 114 с.
7. Рябцев А.А., Тутинас В.А., Тутинас Е.В. К проблеме формирования международного туристского права // Вестник Сочинского государственного университета туризма и курортного дела. – 2011, № 3. – С. 288-295.
8. Тутинас В.А., Тутинас Е.В. Основные этапы развития и современное состояние системы международно-правовых актов в сфере туризма // Межвузовский сборник научных трудов «Проблемы развития российской правовой системы». – Сочи: РИО СГУТиКД, 2009. – С. 222–239.

9. Елфутина И. С., Хохлова Е. М. Становление международного туристского права как самостоятельного института [Электронный ресурс] // Огарев-online. – 2014. – №2. – Режим доступа: <https://journal.mrsu.ru/arts/stanovlenie-mezhdunarodnogo-turistskogo-prava-kak-samostoyatel'nogo-instituta>

Алиева Нурай Фаиг гызы

**МЕЖДУНАРОДНОЕ ТУРИСТСКОЕ ПРАВО
КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ ПРАВА**

РЕЗЮМЕ

Развитие туристической индустрии на международном рынке, всеобщее развитие туристских связей, которые оказывают глубокое экономическое и социальное воздействие на национальное развитие в современных реалиях порождает необходимость правового регулирования туристской сферы и становления международного туристского права как самостоятельного института.

Aliyeva Nuray Faiq

**DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL TOURISM LAW
AS INDEPENDENT LAW INSTITUTION**

SUMMARY

The article presents a study of the origins of the international tourism law. In this connection the author consider such factors as the development of international tourism and global tourist connections. These factors have a considerable economic and social impact on national development in modern reality. Consequently, the authors draw a conclusion that there is a strong need of international tourism legal regulation. To pursue this goal, it is suggested that the international tourism law should gain the status of an independent institution.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 23.02.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 25.02.2024
Çapa qəbul olunma tarixi: 30.02.2024

Qəfərli Mirtərhan Midhəd oğlu,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “Transmili cinayət hüququ” ixtisası üzrə

2-ci kurs magistrantı

E-mail: terlan.qeferli@mail.ru

UOT 343.32

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.047

KORRUPSIYAYA QARŞI MÜBARİZƏ VƏ ONUN SƏMƏRƏLİLİYİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: korrupsiya, dövlət siyasəti, cinayətkarlıq, cinayət, məsuliyyət.

Ключевые слова: коррупция, государственная политика, преступность, преступление, ответственность.

Keywords: corruption, public policy, criminality, crime, responsibility.

Cinayətkarlıq sosial bəla kimi bəşəriyyəti daim narahat etmiş və bu bəladan cəmiyyətin xilas olması, göründüyü kimi, bu günədək mümkün olmamışdır. Korrupsiya ilə bağlı cinayətkarlıq dünyanın əksər ölkələrində geniş yayılmış neqativ hadisədir. Korrupsiyanın dilindən tərcümədə əzmək, xarab etmək, zədələmək mənasını ifadə edir. Korrupsiya – sosial-hüquqi hadisə kimi adətən dövlətin məmurlarının, vəzifəli şəxslərinin, ictimai və siyasi xadimlərinin alınması və satılması anlamını verir. Tarixi abidələr bu neqativ əməllərin ta qədim dövrlərə təsadüf etməsinə dəlalət edir. Hələ vaxtilə qədim mütəfəkkirlər (Aristotel) korrupsiyanın siyasətlə bağlı olması fikrini irəli sürmüşdü. Qədim yunan filosofu Diogenin qardaşına “Bəsdir hakimləri ələ almaqla sərvətini artırdın!” müraciəti, Məhəmməd Fizulinin “Salam verdim – rüşvət deyildir deyə almadılar” ifadəsi müxtəlif dövrlərdə cəmiyyət tarixində bu növ cinayət əməllərinin baş verməsinin bəriz mənzərəsini təcəssüm etdirir. Min illərin keçməsinə baxmayaraq, cinayətkarlıq, o cüm-

lədən rüşvətخورluq yaşamış, zaman-zaman öz forma və məzmununu dəyişmişdir. Rüşvətخورluq, korrupsiya cinayətləri təhlükəlilik dərəcəsinə görə hər bir dövlətdə bütün növ cinayətlər içərisində ən təhlükəli cinayətlər kateqoriyasına aid edilir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, rüşvət alma korrupsiyanın ən geniş yayılmış və təhlükəli təzahür formalarından biridir. Bu cinayətin ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, rüşvət alma hakimiyyətin və dövlət idarəçiliyinin əsaslarını sarsıdır, dövlət orqanlarını əhali arasında hörmətdən və nüfuzdan salır, vətəndaşların hüquq və mənafeələrinin, mühüm sosial prinsiplər olan ədalətliliyin və bərabərliyin pozulmasına səbəb olur [1, s. 608]

Bu növ cinayətlər təkcə bir şəxsə və yaxud da cəmiyyətə qarşı hər hansı bir cinayətdən fərqli olaraq, dövlətin ən ali məqsədlərinə qəsd etməklə cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial dəyərlərini tədricən dağıdır, cəmiyyətin dövlətə, hakimiyyətə, qanunçuluğa, insan hüquqlarının təmin edilməsinə olan inamını sarsıdır. Dövlət mexanizminin ayrı-ayrı elementlərini sıradan çıxarmaqla bütöv sistemin destruksiya-laşmasına səbəb olur, dövlətin strateji planlarının realizəsinə maneə yaradır, dövlətin iqtisadi əsasının formalaşması üçün sağlam mühiti aradan qaldırır, digər amillərlə birləşərək monopoliyanın, tayfabazlığın, qohumbazlığın, korrupsiyalaşmış cinayətkar klan dövlətinin formalaşmasına gətirib çıxarır. Qeyd etmək lazımdır ki, korrupsiya və hüquqi dövlət ideyası bir araya sığmayan anlayışlardır. Korrupsiyanın hökm

sürdüyü cəmiyyətlər hüquqi dövlət pərdəsi altında gizlənmiş qeyri-demokratik dövlətdən və yaxud “yalançı hüquqi dövlətdən” başqa bir şey deyildir. Korrupsiya hüquqi dövlətin və demokratik cəmiyyətin açıq-aşkar düşmənidir. Məhz buna görə də hüquqi dövlət qurmaq arzusunda olan cəmiyyət bu təhlükəli cinayətdən yaxa qurtarmadıqca hüquqi dövlət quruculuğunun yalnız bir ideya, bir arzu olaraq qalacağını artıq dərk edib. Cəmiyyət dərk edir ki, əgər sosial ədalət, haqq-ədalət prinsipi “ver haqqımı, al ədalətini” prinsipi ilə yürüyürsə, sosial ədalətdən danışmaq olmaz. Bu cinayətlərlə mübarizədə istisnasız olaraq, dövlətin bütün orqanları, vətəndaş cəmiyyətinin bütün üzvləri birlikdə müntəzəm şəkildə iştirak etməlidirlər. Tarixi təcrübə təsdiq edir ki, hüquq mühafizə orqanlarının cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə yönələn fəaliyyəti cinayətkarlığa qarşı mübarizənin heç də yeganə yolu hesab edilə bilməz, əgər belə olsa idi, onda bu sosial bəla çoxdan nəzarətə götürülə, hətta onun kökünü kəsmək olardı. Professor F.Y. Səməndərov qeyd edirdi ki, bu yol cinayətkarlıq kimi mürəkkəb sosial problemi həll etməyə qadir deyildir. Bu fikir, hesab edirik ki, korrupsiya cinayətləri ilə mübarizə üçün də keçərlidir. Cinayətkarlığa qarşı, o cümlədən korrupsiya cinayətlərinə qarşı mübarizə iqtisadi, sosial, siyasi, tərbiyəvi, hüquqi və s. tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Hüquq ədəbiyyatında düzgün olaraq göstərilir ki, bu tədbirlər kompleks uzun müddətə nəzərdə tutulan dövlət planının başlıca strateji istiqamətlərindən olmalıdır [2]. Korrupsiya cinayətlərinin cinayətkarlığın təhlükəli növlərindən olması nəzər alınaraq respublikamızda xeyli saylı qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, dünya standartları əsasında normativ hüquqi baza yaradılmışdır.

13 yanvar 2004-cü il də “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Qanun qəbul edilmişdir. Bu Qanun preambula, 4 fəsil, 14 maddədən ibarətdir. Qanunun preambula hissəsində qanunun məqsədi belə müəyyən edilmişdir: “Bu qanun korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmaların aş-

kar edilməsi, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına, sosial ədalətin, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiə olunmasına, iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, dövlət orqanlarının və yerli özünüidarətmə orqanlarının, publik hüquqi şəxslərin (bundan sonra – qurum), vəzifəli şəxslərin fəaliyyətinin qanuniliyinin, şəffaflığının və səmərəliliyinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bu Qanun, habelə dövlət orqanlarına və yerli özünüidarətmə orqanlarına, qurumlara əhalinin etimadının möhkəmləndirilməsi, peşəkar kadrların dövlət orqanlarında və yerli özünüidarətmə orqanlarında, qurumlarda qulluğa girməyə həvəsləndirilməsi, həmin şəxslərin korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozma törətməsini istisna edən şəraitin yaradılması məqsədini daşıyır”. Qanunun birinci maddəsində isə korrupsiyaya bu cür anlayış verilir: “Korrupsiya – vəzifəli şəxslərin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın (qurumun) statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə qanunsuz olaraq maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər əldə etməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin qanunsuz olaraq vəzifəli şəxslərə təklif və ya vəd olunması və yaxud verilməsi yolu ilə həmin vəzifəli şəxslərin ələ alınmasıdır”. Bu Qanunda korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmaların subyektləri, korrupsiyaya qarşı mübarizəni həyata keçirən orqanlar, korrupsiyanın qarşısının alınması, korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalar və bu hüquqpozmalara görə məsuliyyət və korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmaların nəticələrinin aradan qaldırılması məsələləri tənzimlənmişdir. Bu Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən, bütün dövlət orqanları, yerli özünüidarətmə orqanları, qurumlar və vəzifəli şəxslər səlahiyyətləri çərçivəsində korrupsiyaya qarşı mübarizəni həyata keçirirlər. Korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmaların törədilməsi inzibati və ya cinayət məsuliyyəti yaratdıqda, korrupsiyaya qarşı mü-

barizəni qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquq mühafizə orqanları həyata keçirirlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü ilin 3 mart tarixli “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Sərəncamı əsasında Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsi yaradılmışdır. Ölkənin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı korrupsiya ilə mübarizədə yeni, daha çevik sistemin yaradılmasını şərtləndirdiyi üçün 2011-ci ildə Baş prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin strukturunda dəyişikliklər edilmişdir. 18 mart 2011-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” və “Prokurorluq haqqında” qanunlara dəyişikliklər edilərək Azərbaycan prokurorluğunun tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətləri verilmişdir. Eyni zamanda, dövlət başçısının qeyd olunan və 10 may 2011-ci il tarixli fərmanları ilə İdarənin Əsasnaməsində dəyişikliklər edilərək digər məsələlərlə yanaşı, korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalar haqqında daxil olan məlumatlar üzrə ilkin yoxlamanın aparılması və ya korrupsiya ilə bağlı cinayətlərin istintaqı zamanı müxtəlif peşə sahələrində xüsusi biliyə malik şəxslərdən istifadə etməklə fiziki və ya hüquqi şəxslərin fəaliyyətinin yoxlanması məqsədilə İdarəyə mütəxəssislər qrupunun yaradılması səlahiyyəti verilmişdir. 24 iyul 2014-cü il tarixli fərmanla Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə İdarəsinin adı dəyişdirilərək Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi adlandırılmışdır. Bundan başqa, “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasının korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası yaradılmış və Azərbaycan Respublikasının 2005-ci il 3 may tarixli 906-IIQ nömrəli Qanu-

nu ilə onun Əsasnaməsi təsdiq edilmişdir. Komissiya bu sahədə ixtisaslaşdırılmış orqandır. Əsasnaməyə əsasən Komissiyanın nəzdində daimi fəaliyyət göstərən Katiblik yaradılmışdır. Katibliyin rəhbəri Komissiyanın qərarı ilə, digər işçiləri isə Komissiyanın sədri tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilir. Katiblik Komissiyanın iclaslarının keçirilməsi ilə bağlı təşkilati məsələlərin həll edilməsi, Komissiyanın müzakirəsinə çıxarılaçaq məsələlər üzrə sənədlərin hazırlanması, kargüzarlıq və digər işlərin aparılması üzrə fəaliyyəti həyata keçirir. Katiblik dövlət orqanıdır və Katibliyin işçiləri dövlət qulluqçularıdır.

Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər – Azərbaycan brendi hesab edilən “ASAN” Xidmət Modeli rüsvətxorluğun aradan qaldırılmasında öz bəhrəsini vermişdir və dövlətimizin bu növ cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparmaq iqtidarında olduğunu göstərir. Əhalinin məşğulluğu, əmək, sosial müdafiə və təminat sahələri üzrə 132 xidmətin “bir pəncərə”dən təqdim edilməsinə imkan verən “Dost” mərkəzlərinin fəaliyyətə başlaması cəmiyyət tərəfindən müsbət qarşılanmış, ictimai məmnunluq yaratmış, eləcə də “Azərbaycanda korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində dövlət və cəmiyyət arasında olan həmrəyliyin bariz nümunəsinə” çevrilmişdir. Hazırda cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrinə daha çox sirayət etməyə müvəffəq olmuş bu növ cinayətlərlə mübarizə ilə bağlı dövlət proqramları hazırlanıb həyata keçirilir. Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair Milli Fəaliyyət Planı bu növ cinayətlərə qarşı strateji yol xəritəsini təşkil edir, bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikası korrupsiyaya qarşı mübarizə aparan dövlətlər içərisində ön yerlərdən birini tutur.

Cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan ardıcıl və sistemli islahatlar nəticəsində BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsinin (UNODC), Avropa Şurasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə aparan Dövlətlər Qrupunun (GRECO) hesabatlarında korrupsi-

yaya qarşı mübarizənin respublikamızda aparılmasının müsbət qiymətləndirilməsi mübarizə vasitələrinin və aparılan islahatların səmərəliliyinə dəlalət edir. Alınmış nəticələr bir daha təsdiq edir ki, bu növ cinayətlərin kökünün kəsilməsi yalnız kompleks tədbirlər nəticəsində mümkün ola bilər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 aprel 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə “Korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsinə dair 2022-2026-cı illər üzrə Milli Fəaliyyət Planı” təsdiq edilmiş, 6 istiqamətdə prioritetlər qəbul edilmişdir. Həmin Planda korrupsiyaya qarşı aparılan sistemli mübarizənin təkmilləşdirilməsini təmin edəcək tədbirlər və eləcə də düzgün olaraq müxtəlif qurumların səylərinin birləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu işə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının cəlb edilməsi, demək olar ki, bu növ cinayətlərlə mübarizənin mühüm və ayrılmaz tərkib hissəsidir, desək, yanlışdır. Ölkə həyatının müxtəlif sahələrində aşkar edilən korrupsiya faktları ilə əlaqədar cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış, istintaq tədbirləri həyata keçirilir. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində cənab Prezident İlham Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə məqsədyönlü işlər görülür və o cümlədən korrupsiya şəbəkələrinin, korrupsiya sxemlərinin aşkar edilməsi istiqamətində mütəmadi tədbirlər planı işlənilib hazırlanması və təqsirli şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi təmin edilir. Baş Prokuror yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşdırılmış cinayət təqibi orqanı kimi çox ciddi tədbirlər həyata keçirir. Bununla yanaşı, bu sahədə mübarizə təkcə Baş İdarə tərəfindən deyil, bütün prokurorluq orqanları, o cümlədən digər hüquq mühafizə orqanları və dövlət qurumları ilə əlaqəli şəkildə aparılır. Statistik hesabatlarla diqqət yetirdikdə görürük ki, 2000-ci ildə 45, 2005-ci ildə 43, 2010-cu ildə 13, 2015-ci ildə 22, 2018-ci ildə 73, 2019-cu ildə 124, 2020-ci ildə 77 nəfər rüşvətخورluq cinayətlərinə görə məhkum olunmuşdur. 2021-ci ildə rüşvətlə bağlı cinayət törətmiş 123 nəfər ci-

nayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. 2022-ci ildə isə 42 nəfər bu növ cinayət törətmiş və 39 nəfər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir [5]. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu rəqəmlər barəsində məhkəmə qərarı çıxarılmış şəxslərin sayını ifadə edir və cəmiyyətdə korrupsiya halları və rüşvətخورluğun tam mənzərəsini əks etmir. Xeyli faktlar var ki, gündəlik həyatımızda bu hallarla rastlaşırıq, vətəndaşlar bu və ya digər səbəbdən, (“heç bir faydası olmayacaq”, “hüquq mühafizə orqanları da onlarla birdir” və s. kimi stereotiplərdən, təsəvvürdən azad ola bilmir, bəzisi də cinayətkarların qeyri-qanuni təsirinə məruz qalma qorxusu səbəbindən) hüquq mühafizə orqanlarına məlumat verməkdən çəkinirlər. Bəli, korrupsiyanın idarəedici vasitəyə çevrilməsinə yol verilməsi heç də cəmiyyət və dövlətin mənafeyinə xidmət edə bilməz. Azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin biznesə qarışmaması korrupsiyaya qarşı mübarizədə universal vasitədir – fikri bu gün tənqidə məruz qalır, bəzi müəlliflər, ümumiyyətlə bu fikri rədd edirlər. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, hər bir sosial-siyasi sistem özünə məxsus korrupsiya növlərini yaradır. Məntiqi olaraq, korrupsiyanın daha təhlükəli növü – siyasi korrupsiya da inkişaf yolunu keçir, çünki bunun üçün mühit formalaşır, bu və ya digər hərəkətlərdə təzahür edir: qanunsuz olaraq hər hansı partiyanın maliyyələşdirilməsi, seçkinin maliyyələşdirilməsi və seçicilərin səs-lərinin alınması, siyasətçilərin, dövlət məmur-larının seçkili vəzifələrinin alınması və s. Kolumbiyada məşhur narkobaron Pablo Eskobarın nümayəndəli hakimiyyət orqanına korrupsiyalaşmış siyasət nəticəsində gəlməsi buna əyani sübut ola bilər. Özbəkistanın ilk prezidenti İslam Kərimovun qızı Gülnarə Kərimovanın dünyaya səs salan korrupsiya, çirkli pulların yuyulması, vergilərdən yayınma, “otkad” və s. yollarla küllü miqdarda qeyri-qanuni vəsaitə sahiblənməsi, İngiltərədən Honq-Konqa qədər 240 milyon dollar xərcləməsi beynəlxalq hesabatlarda əks olunmuşdur. 2001-2006-cı illərdə Perunun prezidenti olmuş Alexandro Tolidonun Braziliya

tikinti şirkətlərindən rüşvət alınmasında, çirkli pulların yuyulmasında və pul vəsaitlərinin şəxsi ehtiyacları üçün istifadə olunmasında iştirakda ittihama görə hal-hazırda həbsdə olması da bu növ cinayətlərin hakimiyyət səlahiyyətlərindən istifadə edilərək törədilməsinə bariz nümunədir. Respublikamızda bəzi icra hakimiyyəti başçıların həbs olunması faktı korrupsiyanın qeyri-qanuni varlanmaya gətirməsini, sosial ədaləti təhdid etməsini təsdiq edir. Korrupsiya hakimiyyətin hər budağında öz dağıdıcı təsirini göstərir. Korrupsiya məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyini, qərəzsizliyini və ədalətliyini təhdid edir, cəmiyyətdə qanunçuluğun, hüquq qaydasının, insan hüquq və azadlıqlarının bərqərar olmasına əks-təsir göstərir. Ölkədə iqtisadi inkişafa, xarici investorların cəlb edilməsinə və sərmayə qoyulmasına mane olur. Bu gün xarici investorlar qoyduqları sərmayəyə dövlətin təminatını istəyir. Dünyanın böyük şirkətlərinin korrupsiyaya qurşanması faktı heç də təsadüfi deyil. Bu gün ABŞ-də siyasi korrupsiya daha mütəşəkkil forma kəsb etmişdir. Korrupsiya cinayətlərinin xeyli hissəsi latent cinayətlərdir, digər növ cinayətlərlə müqayisədə rüşvətxorluq cinayətlərində latentlik daha çox faiz təşkil edir. Yaranma mexanizminə görə latentliyin üç növü fərqləndirilir: HMO-na bəlli olmayan cinayətlər, qeydə alınmayan latent cinayətlər (süni latentlik), müəyyən edilməyən cinayətlər üzrə latentlik [3, s. 90-91]. Latentliyin ikinci və üçüncü növü daha çox təhlükəlidir. Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, bu növ cinayətlərin aşkar edilməsi bütövlükdə hüquq mühafizə orqanlarının aktiv fəaliyyətindən asılıdır. Düzdür, bu amil aparıcıdır, lakin digər amillər də çox güclü təsirə malikdir. Hazırda dövlət başçısının siyasi iradəsi, vətəndaşların öz hüquqları üçün aktiv mübarizə aparmağa hazır olması, əhalinin respublikada həyata keçirilən islahatlara inamı və s. amillər korrupsiya qarşı mübarizədə səmərəli istifadə edilə bilər. İctimaiyyətin bu işə cəlb edilməsi, hüquqi maarifləndirilməsi işi yenidən müasir dövrün tələbləri baxımından təşkil edilməlidir.

Bu mənada 22 noyabr 2013-cü il tarixdə qəbul edilmiş (№ 816-IVQ) və 2014-cü il iyunun 1-dən qüvvəyə minmiş “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanunun qəbulu və bu istiqamətdə görülən işlər cəmiyyətin dövlət idarəetməsinə, eləcə də cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə cəlb edilməsinin gec-tez öz töhfəsini verəcəyi şübhəsizdir. Korrupsiya cinayətlərinin baş verməsinin səbəb və şəraitinin, ümumi və xüsusi determinantlarının, onun mexanizminin öyrənilməsi, bu cinayətlərin aşkarlanmasının, latent korrupsiya cinayətlərinin hüquq mühafizə orqanları tərəfindən müəyyən edilməsinin metodikası işlənib hazırlanmalıdır. Fikrimizcə, dünya təcrübəsi mütəmadi izlənməli, dövlət orqanlarının formalaşmasında və fəaliyyətində şəffaflığa nail olunması üçün bütün vasitələrdən istifadə edilməli, dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti üzərində həqiqi ictimai nəzarət – yoxlama sistemi qurulmalıdır və xüsusi kompüter informasiya sistemi ilə təchiz edilmiş və cənab Prezidentin şəxsi nəzarətində saxlanılan elmi analitik mərkəz yaradılmalı, bu mərkəzə təcrübi işçilərlə yanaşı elm adamları da daxil edilməlidir. Bu elmi mərkəz sektor kimi korrupsiyaya qarşı mübarizə Komissiyasının nəzdində də fəaliyyət göstərə bilər. Hüquq ədəbiyyatında bəzi müəlliflər cinayətkarlığa təsir edən amilləri təhlil edərkən bura aşağıdakıları aid edirlər:

HMO-nun fəaliyyətinin gücləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə onların kriminalistik texnika ilə təmin edilmələrinin səviyyəsinin yüksəldilməsi, kadr hazırlığının yaxşılaşdırılması, tamah cinayətlərinin istintaqı üzrə ixtisaslaşmanın aparılması, korrupsiya faktlarının aşkar edilməsi üzrə xüsusi qurumların yaradılması, əməkdaşların maddi həvəsləndirilməsi, müxtəlif hüquq mühafizə orqanları və xüsusi xidmət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqənin optimal təşkil edilməsi məqsədilə birgə əməliyyatların həyata keçirilməsi, korrupsiya faktlarının müəyyən edilməsi üçün isə qarşılıqlı nəzarətin təmin edilməsi, eləcə də nəzarət-təftiş orqanlarının sisteminin inkişaf etdirilməsi, hüquq mühafizə

və təftiş orqanlarının fəaliyyətinin metodik və elmi təminatının təkmilləşdirilməsi [2, s. 158]. Fikrimizcə, korrupsiyaya qarşı mübarizə ilə bağlı qanunvericiliyin sistemləşdirilməsinin vaxtı çatmışdır. Tarixi təcrübə sübut edir ki, qanunların çoxluğu bu sahədə mübarizədə səmərəli hesab edilmir. Nəzərə alsaq ki, cinayətkarlıq ar-

tıq mütəşəkkil forma kəsb edir, iqtisadi sahədə cinayətkarlıq inkişaf etməklə korrupsiyanın maliyyə əsasına çevrilir. Onda məsələnin daha mürəkkəb olmasına əlavə sübutlar gətirməyə ehtiyac qalmır [2, s. 140]. Yalnız belə şəraitdə, hesab edirik ki, respublikamızda həyata keçirilən islahatlar öz səmərəli nəticəsini verə bilər.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası / F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə. – Bakı: Digesta, – 2016. – 764 s.
2. Mustafayev Ç.F. Kriminologiya. Dərslik. – Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, – 2015. – 332 s.
3. Səməndərov F.Y. Kriminologiya .Ali məktəblər üçün dərslik, Dərslik. – Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, – 2018. – 428 s.
4. “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 13 yanvar 2004-cü ildə qəbul edilmişdir, № 580-IIQ (22 dekabr 2020-ci il tarixdə olan dəyişikliklə): [Elektron resurs]/URL: <https://www.e-qanun.az/framework/5809>
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı: [Elektron resurs]/URL: <https://www.stat.gov.az/>

Гафарлы Миртарлан Мидхад оглу

ВОПРОСЫ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ И ЕЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются важные направления государственной политики, реализуемой в Азербайджанской Республике в отношении борьбы с коррупцией как видом преступности. Отмечено, что преступность, связанная с коррупцией, является негативным явлением, широко распространенным в большинстве стран мира, а ее корни уходят в глубокую древность. Под коррупцией как социально-правовым явлением обычно понимают подкуп государственных служащих, должностных лиц, общественных и политических деятелей. В этом смысле понятия коррупции и правового государства являются несовместимыми друг с другом. Автор системно разъясняет характер проводимых в нашей республике реформ и мер с этими видами преступлений и на основе теоретического анализа выдвигает предложения и рекомендации.

Gafarly Mirtarlan Midhad

ISSUES OF COMBATING CORRUPTION AND ITS EFFECTIVENESS

SUMMARY

The article discusses the important areas of state policy implemented in the Republic of Azerbaijan in relation to the fight against corruption as a type of crime. It is noted that crime associated with corruption is a negative phenomenon, widespread in most countries of the world, and its roots go back to ancient times. Corruption as a social and legal phenomenon is usually understood as the bribery of civil servants, officials, public and political figures. In this sense, the concepts of corruption and the rule of law are incompatible with each other. The author systematically explains the nature of the reforms and measures being carried out in our republic with these types of crimes and, on the basis of a theoretical analysis, puts forward proposals and recommendations.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 03.03.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 05.03.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 06.03.2024

Zülfüqarlı Lamiyə Yaşar qızı,

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin “Cinayət hüququ, cinayət prosesi, kriminalistika və məhkəmə ekspertizası” ixtisaslaşması üzrə magistrantı

E-mail: lamiyazulfugarli@gmail.com

UOT 343.1

DOI: 10.30546/2218-9130.03.353.2024.049

CİNAYƏT PROSESİNDƏ İŞTİRAKÇILARIN HÜQUQLARININ VƏ QANUNİ MƏNAFELƏRİNİN MÜDAFİƏSİ, ONLARIN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ

Açar sözlər: cinayət prosesinin iştirakçıları, təhlükəsizlik tədbirləri, dövlət mühafizə tədbirləri, cinayət prosesini həyata keçirən orqanların səlahiyyətləri.

Ключевые слова: участники уголовного судопроизводства, меры безопасности, меры государственной защиты, уголовный процесс, полномочия органов, осуществляющих уголовный процесс.

Keywords: participants in the criminal process, security measures, state protection measures, powers of the bodies implementing the criminal process.

Cinayət əməlinin sosial təhlükəliliyi, cinayət törətmiş şəxsin və ya işdə maraqlı olan digər şəxslərin cinayətə psixologiyası, cinayətin təşkilinin xüsusiyyətləri, habelə cinayət prosesinin gedişində ortaya çıxan bəzi məsələlər cinayət törədildikdən sonra cinayət prosesinin iştirakçılarına və onların yaxın qohumlarına qarşı qeyri-qanuni təsir göstərilməsi ilə nəticələnə bilər. Belə ki, mütəşəkkil cinayətçilik xüsusi sosial təhlükəliliyi və cəmiyyətə vurduğu ziyanla səciyyələnir. Bu kimi hallara qarşı adekvat mübarizə yalnız ədalət mühakiməsinin həyata

keçirilməsinə bu və ya digər şəkildə töhfə verən və ya cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin müdafiəsinin və cinayət prosesində təhlükəsiz iştirakının hərtərəfli və məhsuldar təmin edilməsi ilə aparıla bilər. Bu isə cinayətlərin ibtidai istintaqının səmərəli aparılması və cinayət işinə məhkəmə tərəfindən sonradan müvəffəqiyyətlə baxılması üçün mühüm şərtidir.

Məhz bu məqsədlə dövlət cinayət prosesinin iştirakçılarının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə bir sıra təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqini həyata keçirir. Bu cür təhlükəsizlik tədbirləri həm zərərçəkmiş şəxslər və şahidlər barəsində, həm də cinayət prosesinin digər iştirakçıları barəsində tətbiq edilə bilər. Cinayət prosesinin iştirakçılarına qarşı ifadələrini dəyişdirmək və ya ondan imtina etmək üçün çox vaxt fiziki və psixoloji təsir üsul və vasitələrindən istifadə olunur. Bunun nəticəsində də zərərçəkmişlər və şahidlər cinayət prosesində iştirakdan imtina edir və yayınır. Bu baxımdan cinayət prosesi iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün yeni prosesual mexanizmlərin gələcək inkişafı və tətbiqi ciddi elmi-praktiki araşdırma tələb edir.

Azərbaycanda cinayət prosesi iştirakçılarının dövlət mühafizəsi və təhlükəsizliyi institutu in-

kişaf mərhələsindədir. Cinayət prosesinin iştirakçılarının və digər maraqlı şəxslərin müdafiəsi barədə müddəalar öz əksini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsində, habelə “Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda tapır.

Mövcud qanunvericiliyin təhlili təhlükəsizlik və mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərini və çətinliklərini müəyyən etməyə imkan verir.

Səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul edilmiş şəxs, müdafiə olunan şəxs adlanır [3]. Müdafiə olunan şəxslər hüquq mühafizə orqanlarına cinayət haqqında məlumat vermiş və ya cinayətin aşkar edilməsində, qarşısının alınmasında və ya açılmasında iştirak etmiş şəxs, cinayət işi üzrə zərər çəkmiş şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və nümayəndəsi, xüsusi ittihamçı və onun nümayəndəsi, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs, onların müdafiəçiləri və qanuni nümayəndələri, mülki iddiaçı, mülki cavabdeh, onların qanuni nümayəndələri və nümayəndələri, şahidlər, ekspert, mütəxəssis, tərcüməçi və hal şahidləri ola bilər. Bu cür tədbirlər nəinki göstərilən şəxslər, hətta təzyiq olması müəyyən edildikdə onların yaxın qohumları barəsində də seçilə bilər.

Qeyd etməliyik ki, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin təkcə hüquqlarının əhatə dairəsinin formal hüquqi bərabərliyi deyil, həm də hüquqlarının həyata keçirilməsi imkanlarının bərabərliyi və hüquqlarının müdafiəsi üçün eyni səviyyəli təminatlar təmin edilməlidir [4, s. 92]. Buna görə də, vətəndaşların konstitusion toxunulmazlıq hüquqlarının, o cümlədən qanunsuz təsirdən (təqiblərdən) təminatlarının səviyyəsi onların prosessual mövqeyindən asılı olaraq müəyyən edilə bilməz.

Belə ki qanunda tətbiq olunan təhlükəsizlik tədbirlərinin qəti siyahısı göstərilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- müdafiə olunan şəxsi, onun mənzilini və əmlakını mühafizə etmə;
- müdafiə olunan şəxsə xüsusi fərdi müdafiə vasitələri vermə, onu mövcud təhlükə barədə xəbərdar etmə;
- müdafiə olunan şəxsi müvəqqəti olaraq təhlükəsiz yerdə yerləşdirmə;
- müdafiə olunan şəxs barəsində olan məlumatların məxfiliyini qoruma;
- müdafiə olunan şəxsi başqa işə keçirmə, onun iş və ya təhsil yerini dəyişdirmə, onu başqa yaşayış yerinə köçürmə;
- müdafiə olunan şəxsin sənədlərini və onun xarici görkəmini dəyişdirmə;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müdafiə olunan şəxsin iştirak etdiyi hallarda məhkəmə baxışının qapalı keçirilməsi [3].

Hesab edirik ki, bu siyahıya müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin edə biləcək digər tədbirlərin daxil edilməsi müsbət olardı. Məsələn, qanunvericilikdə təhlükəsizlik tədbiri kimi, ifadə verən şəxsin səsinin dəyişdirilməsi tədbiri qeyd olunmayıb. Halbuki ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin istintaqı zamanı ifadə verən şəxs şəxsiyyətinin yüksək sosial təhlükəliliyi ilə seçilən cinayətkarın gələcək hər hansı hərəkətindən çəkinərək ifadə verməkdən imtina edir və faktlar barədə məlumatları təhrif edərək çatdırır. Bu isə işin tam, hərtərəfli və ədalətli həll olunmasına mane olur və cinayət prosesini aparan orqanın qarşısında qoyulan vəzifələrə çatmasını çətinləşdirir. Cinayət işlərinin araşdırılması təcrübəsi bu boşluğun aradan qaldırılmasının zəruriliyini açıq şəkildə göstərir. Bununla əlaqədar olaraq, şahidin və cinayət prosesinin digər iştirakçılarının səsinin dəyişdirilməsinin məcburi şərt kimi (faktiki və hüquqi əsaslar olduqda) qanunda təsbit edilməsi imkanının müsbət qiymətləndirilməsi zəruridir.

Adıçəkilən Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi üçün əsas cinayət işi üzrə istintaq və ya məhkəmə icraatına kömək etmələri ilə bağlı müdafiə olunan şəxslər barəsində öldürməklə hədənin icra ediləcəyi, zor

tətbiq ediləcəyi, həmin şəxslərin əmlakının məhv ediləcəyi və ya ona ziyan vurulacağı qorxusunun mövcudluğu barədə təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən müəyyən edilmiş real məlumatlardır [3]. Yəni qeyd olunan halların mövcud olmadığı şəraitdə dövlət təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi əsassız hesab olunur. Bundan əlavə, qanun bu cür təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsinin digər bir şərtini də müəyyən edir. Belə ki, sözügedən təhlükəsizlik tədbirləri o halda tətbiq edilir ki, barəsində təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilə bilən şəxslərin təhlükəsizliyinin başqa vasitələrlə təmin edilməsi mümkün deyildir.

Təhlükəsizlik tədbirləri tətbiqi nəinki hədənin real olması ilə, həm də belə bir hədənin yaranmasının mümkün olduğu hallar ilə də bağlı olmalıdır. Məsələn, Avropa Şurasının “Şahidlərin hədələnməsi və müdafiə hüquqları” haqqında R (97) 13 nömrəli Tövsiyədə cinayətkarın sadəcə olaraq mütəşəkkil cinayətkar qrupla əlaqəsi səbəbindən cinayət prosesində iştirak edən tərəflər üçün təhlükənin yarana biləcəyi və yəni potensial olaraq reallaşa biləcəyi qeyd olunur [5, s. 81]. Avropa Parlamentinin və Avropa Şurası İttifaqının cinayət qurbanlarının cinayət prosesində iştirakına dair direktivlərində xüsusi tədbirlərin təyin edilməsinin məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsində əsas amil fərdi riskin qiymətləndirilməsi nəzərə alınmaqla qurbanın cinayət prosesində iştirakı ilə bağlı qorxu və narahatlıqlarıdır [4, s. 93]. Bu kimi narahatlıqlar əsasən qisas alınması və hədə-qorxu ilə bağlı olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya praktikası maraqlı tərəflər üçün potensial təhlükənin olduğuna inanmaq üçün əsas olduqda qabaqlayıcı tədbirlərin tətbiqini müsbət qiymətləndirir. Belə ki, BMT-nin “Transmilli Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Konvensiyası”nın 24-cü maddəsinə əsasən Hər bir İştirakçı Dövlət cinayət prosesində bu Konvensiyanın əhatə etdiyi cinayətlərə dair ifadə verən şahidlərin və lazım gəldikdə onların qohumlarının və onlara yaxın olan digər şəxslərin potensial qisas və ya hədə-

qorxudan səmərəli müdafiəni təmin etmək üçün öz imkanları daxilində müvafiq tədbirlər görür [6, s. 27]. Göründüyü kimi, burada yalnız real təhlükə yox, eyni zamanda potensial və ehtimal edilən hədə də əsas hesab olunur. Biz bu yanaşma ilə razıyıq və potensial təhlükənin də təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi üçün əsas hesab edilməsinin zəruri olduğunu düşünürük.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar dedikdə təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul etmiş orqanlar və bu qərar əsasında təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən orqanlar nəzərdə tutulur. Təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyəti cinayət prosesini həyata keçirən orqana məxsusdur. Bu səlahiyyətə malik olan subyekt məhkəmə (hakim), prokuror, habelə prokurorun razılığı ilə icraatında cinayət işi olan və ya cinayət haqqında məlumat daxil olmuş müstəntiq və ya təhqiqat orqanı ola bilər.

Qanuna əsasən təhlükəsizlik tədbirləri cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin onların müdafiəsi üçün təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi barədə vəsatətlərinə və xahişlərinə əsasən tətbiq edilir. Belə ki, qanunda belə tədbirlərin tətbiqi üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqanın öz təşəbbüsü ilə qərar verməsi barədə göstəriş yoxdur. Bəzi hallarda cinayət prosesində iştirak edən şəxs onun üçün mövcud olan real təhlükəni görməkdə və sezməkdə aciz ola bilər. Bu halda cinayət prosesini həyata keçirən orqanın öz təşəbbüsü ilə müdafiəyə ehtiyacı olan şəxsi qorumaq vəzifəsinin təsbiti ləbüddür.

Nəticə

Araşdırma nəticəsində belə bir qənaətə gəlinmişdir ki, müdafiə olunmalı şəxslər barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi əhəmiyyətli məsələdir. Bu səbəbdən bu tədbirlərin əhatə dairəsi və bu sahədə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın səlahiyyətləri genişləndirilməlidir. Nəhayət, nəzərdən keçirilən institutun elementlərinin gələcək inkişafı Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin mövqeyinə əsas-

lanmalıdır, yəni təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi zərurətdən yaranmalıdır; müdafiə edən tərəfin hüquqlarını ən az məhdudlaşdıran təhlükəsizlik tədbiri tətbiq edilməlidir; müdafiə hüquqlarını məhdudlaşdıran təhlükəsizlik tədbirinin tətbiqi

müvafiq hüquq mühafizə mexanizmləri ilə balanslaşdırılmalıdır.

Tərəfimizdən beynəlxalq hüquqi aktlara və milli qanunvericiliyə istinad edilərək bu məsələlər ətraflı təhlil olunmuşdur.

İstifadə edilmiş mənbələr:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi /Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 14 iyul tarixli 907-IQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir (9 iyul 2021-ci il tarixdə olan dəyişikliklər). – Bakı: Hüquq yayım evi, – 2021. – 840 s.
2. Cinayət Prosesual Məcəlləsinin Kommentariyası I Hissə 1-189 maddələr. – Bakı: Hüquq yayım evi, – 2023. – 786 s.
3. “Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu / 11 dekabr 1998-ci il tarixdə qəbul edilmişdir, № 585-IQ (22 iyun 2021-ci il tarixdə olan dəyişikliklərlə): [Elektron resurs]/ URL: <https://e-qanun.az/framework/5098>
4. Камчатов К.В, Защита прав и законных интересов участников уголовного судопроизводства, обеспечение их безопасности, таврический научный обозреватель. – 2015. – 91-96 с.
5. Council of Europe, Recommendation No. R (97) 13 of the Committee of Ministers to Member States concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence, – 83 p.
6. United Nations, United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and the protocols thereto (2004), – 92 p.

Зулфугарлы Ламия Яшар гызы

ЗАЩИТА ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА, ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИХ БЕЗОПАСНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье дана оценка существующим положениям закона о защите прав и законных интересов участников уголовного процесса мерами безопасности и мерами государственной защиты. На основе исследования делается вывод о необходимости усиления роли органа, осуществляющего уголовный процесс в этой сфере, и внесения изменений в уголовно-процессуальное законодательство.

Zulfigarli Lamiya Yashar

PROTECTING THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS, ENSURING THEIR SAFETY

SUMMARY

The article evaluates the existing provisions of the law on the protection of the rights and legal interests of the participants in the criminal process with security measures and state protection measures. Based on the research, a conclusion is made about the need to strengthen the role of the body that implements the criminal process in this area and to make changes to the criminal-procedural legislation.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: 16.02.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 19.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2024

**“QANUN” JURNALINA ELMİ MƏQALƏ TƏQDİM
ETMƏK ÜÇÜN QOYULAN TƏLƏBLƏR**

1. Məqalələr redaksiyaya üç dildə (Azərbaycan, rus və ingilis) təqdim edilə bilər. Bir dildə təqdim edilmiş məqalənin sonunda digər iki dildə xülasə verilməlidir. Məsələn, əgər məqalə Azərbaycan dilində yazılmışsa, bu zaman sonda rus və ingilis dillərində xülasə verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam adı göstərilməlidir.
2. Məqalələrin mətnləri Times New Roman – 12 şrifti ilə (məsələn, Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası ilə) 1 intervalda çap olunmalıdır.
3. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisə(lər)in ünvan(lar)ı, müəlliflərin telefonları, elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.
4. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. aydın şəkildə verilməlidir.
5. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə nömrələnməli və kodlaşdırılmalıdır. İstifadə zamanı əvvəlcə Azərbaycan, sonra türk, daha sonra rus, sonda isə digər xarici dillərdə olan ədəbiyyatlar göstərilməli və kodlaşdırılmalıdır. Mətnə istinadlar ədəbiyyat siyahısında göstərilən ardıcılıqla işarə olunmalıdır. Məsələn, [1] və ya [1, s. 125]. Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.
6. Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 29 oktyabr 2019-cu il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dissertasiyanın tərtibi qaydası”na Əlavə 4.1 – “İstifadə edilmiş ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri və nümunələr”ə uyğun tərtib edilməlidir.
7. Məqalənin sonundakı ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir.
8. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PAJS tipli kodlar və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə (məqalənin və xülasələrin yazıldığı dillərdə) verilməlidir.
9. Məqaləyə, onun dərc edilməsinin mümkünlüyü haqqında ekspert rəyi və elmi müəssisənin Elmi Şurasının pro tokolundan çıxarış (elmi müəssisələrdə işləməyən hüquqşünaslara ekspert rəyi kifayətdir) əlavə edilir.
10. Hər bir məqalə müəllifi məqalənin dərc olunması ilə əlaqədar redaksiyanın hazırladığı müəllif anketini doldurmalı və onu imzalayaraq, məqalənin tezis şəklində dərc olunmuş variantı istisna olmaqla, əvvəllər hər hansı bir dildə nəşr edilmədiyini təsdiq etməlidir.
11. Jurnalda “əvvəli ötən sayımızda”, “ardı növbəti nömrədə” adı altında seriya məqalələrin dərc olunmasına icazə verilmir.
12. Jurnalın nömrələrində müəllifin və ya müəlliflərin yalnız bir məqaləsi dərc edilə bilər.
13. Plagiat məqalələrin nəşri qadağandır. Belə bir fakt aşkar edildikdə redaksiya müəllif(lər)ə qarşı sanksiya tətbiq edir (bir neçə nömrədə çap edilməmək, il ərzində çap edilməmək və s.).

**ТРЕБОВАНИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ
В НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ “ГАНУН”**

1. Статьи представляются в редакцию на трех языках (азербайджанском, английском и русском). В конце статьи, представленной на одном из языков, должны быть резюме на двух остальных языках. Например, если статья дана на азербайджанском языке, то резюме должны быть на английском и русском языках. Резюме статей, которые даны на разных языках, должны быть идентичными и соответствовать содержанию статьи. В резюме должны вкратце отражаться результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр. выдвинутых автором (авторами) статьи. Резюме должны быть строго отредактированы с научной и грамматической точек зрения. В каждом резюме должно быть указано полное название статьи, имя автора (авторов).
2. Тексты статей должны быть набраны шрифтом Times New Roman, размер шрифта – 12 (например, на азербайджанском и английском языках латиницей, на русском – кириллицей) и интервал – 1. Статьи предоставляются в электронном и печатном (1 экземпляр) виде.
3. В статье должны быть указаны фамилия, имя и отчество автора (авторов), их научное звание, название и адрес организации, в которой он(и) работает(ют), телефоны, адрес электронной почты.
4. В конце научной статьи должны быть ясно изложены результаты научных исследований, научная новизна, практическое значение и пр., в соответствии с данной отраслью науки и характером статьи.
5. Должны быть указаны ссылки на научные источники по предмету статьи. Библиографический список приводится после текста статьи в алфавитном порядке и закодированной форме. При использовании сперва дается и кодируется литература на азербайджанском, потом на турецком, далее на русском и, наконец, на английском языках. Ссылки в тексте статьи должны соответствовать библиографическому списку. Например, [1] или [1, с. 125]. Если в тексте на одну и ту же литературу имеется ссылка в другом месте, то настоящая литература должна быть указана под прежним номером.
6. Информация о каждой ссылке, данной в библиографическом списке, должна быть полной и точной. Библиографическое описание ссылаемого источника должно быть дано в зависимости от его вида (монография, учебник, научная статья и т.д.) книг. Должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов при ссылке на научные статьи, материалы и тезисы симпозиумов, конференций и других престижных научных мероприятий. Библиографическое описание цитируемого источника должно быть оформлено в соответствии с Приложением 4.1 – «Библиографическое описание и образцы использованной литературы» к «Правилам оформления диссертации», утвержденным решением Президиума ВАК при Президенте Азербайджанской Республики от 29 октября 2019 года.
7. В данном списке литературы после статьи должно быть дано предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 10-15 лет.
8. Статья должна содержать ключевые слова, УДК-индексы или коды типа РАСС. Ключевые слова должны быть даны на трех языках (на тех языках, на которых написаны статья и резюме).

9. К статье прилагается экспертное заключение о возможности опубликования и выписка из протокола Учёного Совета научного учреждения (юристам, не работающим в научных учреждениях, достаточно экспертного заключения);
10. Каждый автор статьи должен заполнить и подписать авторскую анкету, выработанную редакцией, подтвердив этим неопубликование данной статьи раньше на каком-нибудь языке, исключая опубликованный тезисный вариант.
11. В журнале не разрешается опубликование серийных статей под заглавием «Начало в предыдущем номере», «Продолжение в следующем номере».
12. В выпусках журнала возможно опубликование только одной статьи автора (авторов).
13. Запрещается опубликование плагиатных статей. При выявлении такого факта редакция вправе применять санкции (неопубликование в нескольких номерах в течение года и т.д.) против автора (авторов).

**REQUIREMENTS OF REPRESENTATION OF SCIENTIFIC ARTICLES TO
SCIENTIFICAL – LEGAL MAGAZINE “GANUN” (THE LAW)**

1. The articles are presented to the editorial staff in three languages (Azerbaijani, English and Russian). After the article was presented in one of the languages it should be attached also summary (abstraction) in two other languages. For example, if the article is in the Azerbaijani language the summary should be in English and Russian languages. The summaries of article presented in different languages should be identical and correspond to the contents of the article. The summary should in detail be reflected the results of scientific researches, scientific novelty, practical importance, etc. suggested by the author (authors) of article. Summaries should be strictly edited from the scientific and grammatical point of views. Each summary should include full name of the article, name of the author (authors).
2. Texts of articles should be typed in font Times New Roman, font size – 12 (for example, the Azerbaijani language in the Latin, the Russian in Cyrillics, the English in English letters) and with an interval – 1. The articles are presented in electronic and print (1 copy) version.
3. The article should include the surname, name and patronymic of the author (authors), their scientific degree; the name and address of the organisation they work, phone numbers and e-mail address.
4. In the end of the scientific article there should clearly stated results of scientific researches, scientific novelty, practical importance and so forth in accordance with the mentioned branch of science and the character of article.
5. The article should include references to scientific sources on subject of the article. The bibliographic list is given after the text of article in alphabetic order and in the coded form. First is given and coded the literature in Azerbaijani, then in Turkish, further in Russian and at last in English languages. References in the text should correspond to the bibliographic list. For example, [1] or [1, p. 125]. If the text includes on the same page the same literature with a reference in other page, then, the literature should be pointed under the former number.
6. The information on each reference given in the bibliographic list should be full and exact. The bibliographic view of the referred source should be given in dependence on its kind of books (the monography, the textbook, the scientific article, etc.). It should be specified the names of articles, lectures and theses with the reference to scientific articles, materials and theses of symposiums, conferences and other prestigious scientific actions. The bibliographic description of the cited source should be prepared in accordance with Appendix 4.1- “Bibliographic description and examples of the used literature” to the “Rules for compiling the dissertation” approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan dated October 29, 2019.
7. In the mentioned list of the literature after the article, the preference should be given to scientific articles, the monographies and other reliable sources of the latest 10-15 years.
8. The article should contain keywords, the UDC indexes or PASZ type of code. Keywords should be given in three languages (in those languages on which the article and the summary were written).

9. The article is attached by expert review on possibility of publication and extract from the protocol of Academic Council of the scientific institution (the lawyers, not working in the scientific establishments need only expert review).
10. Each author of article should fill and sign the author's questionnaire developed by the editorial board, having confirmed non-publication of the given article earlier in any language, excepting the published thesis variant.
11. In magazine, the publication of serial articles under the title "the beginning is in the previous issue", "to be continued" is not allowed.
12. In the issues of magazine it is allowed publication of only one article of the author (authors).
13. Publication of plagiarist articles is forbidden. In such cases, the editorial board has the right to apply sanction (non-publication in several issues in a year, etc.) against the author (authors).

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
ALİ ATTESTASIYA KOMİSSİYASI RƏYASƏT HEYƏTİNİN
10 mart 2023-cü il tarixli
QƏRARI**

“Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər qarşısında qoyulan tələblər” yeni redaksiyada təsdiq edilsin (əlavə edilir).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin
10 mart 2023-cü il tarixli qərarı ilə yeni
redaksiyada təsdiq edilmişdir.

**Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin
dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlər qarşısında qoyulan**

TƏLƏBLƏR

1. Dövrü elmi nəşrin dövlət qeydiyyatından keçməsi;
2. Dövrü elmi nəşrin Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi (ISSN) alması;
3. Dövrü elmi nəşrin elektron variantının E-ISSN kodu aması və internetdə yerləşdirilməsi;
4. Nəşr edilən məqalələr üçün Rəqəmsal Obyekt İdentifikatorunun (DOI – Digital Object Identifier) alınması;
5. Dövrü elmi nəşrin internet saytının mövcud olması və sayt üzərindən məqalə qəbul etmək imkanının olması;
6. Dövrü elmi nəşrin saytı, redaksiyasının poçt ünvanı, telefon nömrəsi və elektron poçt ünvanının qeyd edilməsi;
7. Dövrü elmi nəşrin təsisçi(lər)inin qeyd olunması;
8. Dövrü elmi nəşrin təsis edildiyi müəssisənin elmi fəaliyyət istiqamətlərinə, yüksək-ixtisaslı elmi kadr potensialına, mövcud elmi infrastrukturuna, elmi tədqiqat və mütəxəssis hazırlığı istiqamətinə uyğun olması;
9. Dövrü elmi nəşrin redaksiya heyətinin olması;
10. Müxtəlif elm sahələri üzrə məqalələr dərc edən dövrü elmi nəşrdə hər bir elm sahəsinin ayrıca redaktorunun qeyd edilməsi;
11. Dövrü elmi nəşrdə məqalələrin dərc edildiyi, dillərin hər birində məqalə müəllifləri üçün qaydaların müəyyən edilməsi;
12. Xarici dildə məqalələr dərc edən dövrü elmi nəşrin redaksiya heyəti üzvlərinin sırasındakı dərc olunan məqalənin aid olduğu elm sahəsi üzrə müvafiq xarici dili bilən mütəxəssisin təmsil olması;
13. Dövrü elmi nəşrdə redaksiya heyəti üzvlərinin hər birinin elmi dərəcəsi və elmi adının, adı, atasının adı və soyadının qeyd olunması;

14. Uyğun elm sahələri üzrə mütəxəssislərdən ibarət anonim rəyçilərin olması;
15. Müxtəlif elm sahələri üzrə məqalələr dərc edən dövrü elmi nəşrdə həmin sahəyə uyğun bölmələrin olması;
16. Redaksiyaya daxil olan məqalələrdə plagiatın mövcudluğunun yoxlanılması;
17. Dövrü elmi nəşrdə öz profilinə uyğun məqalələrin dərc edilməsi;
18. Dövrü elmi nəşrdə onun dövriliyinin göstərilməsi və gözlənilməsi;
19. Hər bir məqalənin yeni səhifədə verilməsi və səhifənin yuxarisında dövrü elmi nəşrin adının, ilinin, cildinin, sayının, məqalənin başlanğıc və son səhifələrini bildirən başlığın olmasının tələblərinə riayət edilməsi;
20. Məqalələrdə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisənin ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməsi;
21. Elmi məqalələrin sonunda elm sahəsinin və məqalənin məzmununa uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticənin, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsinin və s. aydın şəkildə verilməsi;
22. Məqalədə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumatın, mənbələrin elmi məqalələr üçün biblioqrafik təsvirə uyğun verilməsi;
23. Ədəbiyyat siyahısında əsasən son 10 ildə nəşr edilmiş elmi məqalələrə, monoqrafiyalara və digər etibarlı elmi mənbələrə, istinadlara üstünlüyün verilməsi;
24. Azərbaycan dilində olan məqalələrin xülasəsinin rus və ingilis dillərində, rus dilində olan məqalələrin xülasəsinin Azərbaycan və ingilis dillərində verilməsi;
25. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllif(lər)in tam adının göstərilməsi;
26. Məqalələrin müvafiq dillərdə olan eyniməzmunlu xülasələrinin məqalələrin məzmununa uyğunluğunun olması;
27. Xülasələrin yazıldığı dillərdə açar sözlərinin verilməsi;
28. Məqalələrdə müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticənin, işin elmi yeniliyinin, tətbiqi əhəmiyyətinin və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapması;
29. Məqalələrin elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunması;
30. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar və açar sözlərinin göstərilməsi;
31. Məqalələrin redaksiyaya daxilolma, təkrar işlənməyə göndərilmə və çapa qəbul olunma tarixlərinin məqalənin sonunda göstərilməsi.

Qeyd:

Yeni dövrü elmi nəşrin və ya son siyahıya daxil edilməmiş dövrü elmi nəşrin «Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı»na daxil edilməsi üçün həmin dövrü elmi nəşrin son on iki ay ərzindəki axırını iki nömrəsi müəssisə rəhbərinin və ya baş redaktorun müraciət məktubu ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasına təqdim edilməlidir.

